

z a l i v

- Boris Pahor *Sklepni akordi*
- Vlado Kresnik *»Prenova« mafije*
- Marija Kostnapfel *Pesmi*
- B. Zajec *Ob krizi Jugoslavije*
- Marcel Texier *Nekaj podatkov
o bretonski književnosti*
- Gianni Barral *Izjemnost in beda
nekega obdobja
(Nadaljevanje in konec)*
- Ferruccio Fölkel *Judovske zgodbe
(Izbor)*
- Peter Merkù *Iz spominov na starše III.*
- Majda Artač-Sturman *Triptih o pokopani
poeziji Ivana Hribovska*
- Marija Kacin *Še nekaj ob 40-letnici
klasične*
- Vida Jesen *Sanje*
- Carlo Curcio *Addio, signorine
di Tomaj!
(Iz pisem Karmeli Kosovel)*
- Boris Pahor *Bodimo ustvarjalci
evropske renesanse
(Predlog o Charti '90
o pravicah manjšin)*
- Miran Mihelič *Glej narod, svoj dolg!*
- Jošt Žabkar *Marginalije k slovenski
neodvisnosti
(Pismo Borisu Pahorju)*
- Evgen Bavčar *Nekaj misli ob francoski
izdaji »Nekropole«*
- Boris Pahor *Resonančni spektrum
(Dnevniški zapiski)*
- Milan Lipovec *Nekoliko zamujeni
Soneti na sedanjo temo*
- Dokumenti *Iz arhiva dr. F. Tončiča*
- Fleši o novih knjigah
- Vlado Kresnik *Slovo v Zalivu*
- Zahvala

zaliV

december 1990 - štev. 1-4

revija za književnost in kulturo

Izhaja štirikrat na leto, odprta je vsaki razsodni slovenski besedi za katero si upa avtor prevzeti odgovornost. Člani uredniškega odbora se prištevajo med sodelavce. Njih imena so navedena zgolj zato, da se ustreže formalnosti.

Rokopisi ostanejo v lasti revije.

Registrirana na sodišču v Trstu pod št. 317
111-114

Uredil:

Boris Pahor

Odgovorni urednik:

Milan Lipovec

Naslov uredništva:

Boris Pahor

Salita Contovello 23 - 34136 Trieste - Trst
Tel. 422.082

Poštni tekoči račun št. 15750342,

Frančiška Premrl - Pahor

Salita Contovello 23 - 34136 Trieste - Trst

Cena te številke

10.000 lir

Tiskala Tip. Triestina Trieste - Trst

via Milano 16, tel. 61828

SKLEPNI AKORDI

I.

Jemati slovo od revije je le nekoliko težje, kot si človek misli, ko se za tak korak odloči, to še posebno čegre za četrstoletno (1966-1991) zvestobo, ki je bila hkrati izpolnjevanje potrebe po odrešnem izpovedovanju svobodnega mišljenja. Ker *Zaliva* namreč ni rodila samo želja po tribuni, pričevalki o ravni slovenske kulturne u-stvarjalnosti tržaško-goriško-beneškega občestva, ampak morebiti še bolj zahteva po kvalificiranem pretresu tako povojnega položaja slovenskega občestva kot razlogov, ki so ga pogojevali. Ob ti zavzetosti za oddeljene dele narodovega kompleksa se je zato nujno uveljavljalo ocenjujoče in tudi kritično razpoloženje do matičnega vodstva in njegovega ideološko naravnane ukrepanja.

Šlo je v prvi vrsti za odklon teze o preživelosti narodnega principa, teze, ki jo je zagovarjala internacionalistična eshatologija in zaradi katere je bila na eni strani matična republika ob svojo suverenost, na drugi pa usoda tokraj meje živečega slovenskega prebivalstva odvisna od ideoloških političnih programov. Le-ti programi so si namreč od samega začetka, to je od konca vojske, postavljali za cilj prodor delavskega razreda in zavračali vse druge politične poglede kot reakcionarne, še več, pri tem svojem proletarskem udarništvu je bilo najbolj pogubno prav načelo italijansko-slovenske simbioze, saj se je uveljavljalo v škodo enotnosti narodnostnega obrambnega sistema proti asimilizacijskemu procesu. Naravno je zato bilo, da se je *Zaliv*, kot laična, socialnodemokratska, vsekakor pa pluralistična revija, uprl razrednim postavkam pri obravnavanju narodne problematike; tudi levičarski socialni koncept je namreč pojmoval kot enega izmed usmeritvenih sestavin identitete narodne skupnosti in zato odklanjal njegovo integracijo v neslovenske politične sestave.

Naslednja značilnost revije je bilo njeno nastopanje po sledeh protifašističnega izročila in medvojnega upora kot njegovega nadaljevalca. To njeno izhodišče je na eni strani vsebovalo vrednotenje kot narodno zaslužne predvojne upornike, ki jih je komunistični režim odklanjal kot nacionaliste, na drugi strani pa sprejem osvobodilnega boja le kot vsenarodnega osvoboditvenega pokreta ter zavračanje njegove prekvalifikacije v revolucionarni prevrat kot pripravo na monistično diktaturo. V zvezi s tem bi vnovič, kot lani v reviji *Borec*, navedel kratko besedilo iz *Zaliva* 1966. leta št. 4: »Razločno in nedvoumno pa želimo poudariti, da smo ostali zvesti taki OF, kakršna je med vojsko bila prav zavoljo nepartijskih ljudi, ki so jo skupaj s komunisti vodili; da smo ostali zvesti taki OF, kakršno je ilegalni tisk prikazoval; in nazadnje in predvsem zvesti taki OF, *kakršna je bila v srcu slovenskih ljudi*, ki so zanj znali biti veliki in požrtvovalni do zadnje kaplje krvi. In samo taka, naša OF, bo šla v slovensko zgodovino, oziroma je že poglobitno poglavje slovenske zgodovine.« (Glej tudi *Odisej ob jamboru*, druga izdaja 1971. leta str. 143).

Zaradi takega stališča je revija hodila čisto svojo tržaško, oziroma primorsko, pot, ki pa bi, tako sem verjel, lahko nakazovala kasnejši razvoj slovenske identitete. Sklicevanje na preddolomitsko osvobodilno gibanje je bila namreč tudi zahteva po pluralizmu, po tradicionalni demokratični družbeni ureditvi, po prvenstvu slovenske samobitnosti in narodnega suverenega odločanja. In v tem smislu se je potem nujno ponudil načrt o novem statusu slovenske republike v jugoslovanski zvezi, statusu, ki naj bi prišel do izraza v konfederalnem sporazumu. O tem je bil v reviji govor že pred dvema desetletjema, za konfederacijo pa se je revija odločala predvsem iz previdnosti glede na risiko, ki bi pretil Sloveniji zaradi razmerja njenih sosedov. Bili pa so tudi sodelavci revije, ki niso skrivali svoje izbire o docela samostojni Slovenski državi, prof. Jošt Žabkar, na primer.

Seveda, ob poudarjanju teh svojih gledanj je bil v reviji zmeraj bolj viden njen narodno-programski del, medtem ko se je krčila njena književna komponenta. To pa ni bila posledica urednikove preference, ampak na-

sledek varnostnega zadržanja tistih, ki bi si z objavljanjem v odklonjeni reviji zapravili uspešen razvoj življenjskih načrtov. Politična dominacija in dejanska moč forumov in ustanov, ki so jih vodili od matice opolnomočeni ljudje, sta bili v resnici tako dosledno avtarhični, da je bil sleherni upor obsojen na propad. Zato je umik mlade inteligence nekje razumljiv, vendar je bil hkrati tudi pravo izdajstvo, ki bo njegove posledice še dolgo čutiti v kulturi našega življa.

No, a kljub umanjkanju mlajšega razumništva se je reviji posrečilo, da je imela ob sebi zmeraj zadosten krog uglednih osebnosti vseh nazorov in pogledov od Ubalda Vrabca do Frančka Križnika, od Viktorja Blažiča do Vlada Kresnika, od Franca Miklavčiča do Luke Sienčnika, od Mirjam Gregorčičeve do Jošta Žabkarja, da omenim samo nekatere. In pri tem seveda opuščam vse elitne osebnosti, ki so nastopile v prevodu, saj je ostala revija vse-skozi zvesta načrtu, da se po svoji skromni moči poveže s predstavniki nepriznanih skupnosti oziroma z znanstveniki, ki so o njih pisali in se zanje zavzemali. A medtem ko se vsem skupaj, imenovanim in neimenovanim, živim in rajnim, kot prijatelj in urednik zahvaljujem za drugovanje na straneh revije in zunaj nje, mi je lepo enemu izmed njih vendar še posebej izreči svojo zahvalo. To je prof. Eziu Martinu, ki se je po lastni izbiri tako poistovetil s slovenskim jezikom, s slovensko kulturo in sodobno zgodovino, da je bil s svojo osebo in svojimi spisi zgleden primer jutrišnjega evropskega človeka, če naj naša celina res postane domovina vseh kulturnih identitet.

II.

Razumljivo bi seveda bilo, ko bi kdo po ti odločitvi o slovesu sodil, da se revija poslavlja zato, ker so se v glavnem uresničili cilji, ki se je zanje zavzemala. Vendar pa je zadeva le nekoliko drugačna. Prav gotovo, narod je medtem spet postal vrednota, Slovenija je suverena in na poti k samostojnosti, nekdanji politični monizem je zamenjala demokracija; a to ne pomeni, da je razvoja ko-

nec, za kulturno revijo bo zato še zmeraj zadosti snovi za komentarje, priznanja in odklone. Na drugi strani pa je kljub spremembam v slovenski republiki stanje ločenih delov še naprej labilno. Menjalo je sicer razmerje središča do obrobja, kar je vsekakor spodbudno, vprašanja obrobja pa so ostala ista oziroma se še pojavljajo nova, ko se z razkolom v italijanskih komunističnih vrstah obeta pri nas nekakšna ponovitev nekdanjega klavnega informbirojevskega ozračja. To se pravi, da bi revija v takem položaju lahko bila izredno pomemben forum za izmenjavo mnenj.

Razlogov za konec njenega izhajanja pa je dvoje, od katerih je eden čisto oseben, drugi pa hkrati bolj splošnega značaja.

O prvem bi rekel, da je povezan z mojim razpoloženjem. Če namreč izvamem prijateljsko pomoč Milana Lipovca, ki je s svojo časnikarsko izkaznico prva leta sploh omogočil izid revije, je sčasoma vse življenje publikacije bilo odvisno od mojega prizadevanja in od ženeine skrbi za polportažo. Seveda se prav nič ne pritožujem, čeprav je taka skrb nekako ogrožala moje književno delo, in sem zadnja leta, ko revija izhaja samo enkrat namesto trikrat letno, posamezni številki — ali zborniku — posvečal samo nekaj mesecev. A napoči trenutek, ko se človeku razpoloženje zaskoči, tako da se vpraša, ali se ne bi nazadnje rešil dolžnosti, ki si jo je sam zadal, ko ni imel foruma, v katerem bi prosto izražal svoje misli in poglede. Se torej rešil dolžnosti — pa tudi skrbi, ko ga oblast ima za pravega založnika in računski dvor finančne — pa čeprav vseskozi deficitarne — zadeve *Zaliva* obravnava kot element posameznika - davkoplačevalca.

Drugi razlog je s prejšnjim tesno povezan.

Zakaj, se utemeljeno sprašujem, naj bo izhajanje revije odvisno od zavzetosti enega samega človeka in to v skupnosti, ki se lahko pohvali s številnim kadrom sposobne inteligence in kar dostojnim številom ustanov? Če je bilo do neke mere nujno, da se v ozračju, kjer je prevladovala monopolizacija kulture, nekdo odloči za samostojno pot, potem je v spremenjenem položaju, ko se uveljavlja demokracija, taka izbira nepotrebna. In isto dr-

ži tudi za doslejšnje oddaljene, a možne sodelavce, revije: če so se namreč doslej umikali, se jim bo jutri ob nastanku nove revije, ali ob nadaljevanju te z drugim uredništvom, odprla pot za soustvarjanje tukajšnjega kulturnega pluralističnega človeka.

Zapisal sem že in moram zapisati tudi ob ti priložnosti, da je desetletja trajajoči ne-obstoj revije, ki bi imela za zaledje neko ustanovo, a bi bila široka in odprta, absurd in hkrati škandal za skupnost, ki je manjšinska. In tudi to je eden izmed problemov, ki ga bo potrebno obravnavati pri obnovi zgodovinskega spomina. To pa ne iz zahteve po rekriminacijah, kar bi bilo brezplodno, ampak zaradi pregleda napak, ki so bile storjene in so bile v marsičem usodne.

Umikam se torej, a za zdaj še ne kot avtor oziroma kot morebiten sodelavec, kot urednik pa.

Mladi so zdaj na vrsti.

Trst, 24.2.1991

»PRENOVA« MAFIJE

MA/F/FIA, mafija:

»uplivna skupina oseb, ki brezskrupolozno uveljavlja svoje interese proti drugim / konkurenčnim / osebam ob izkoriščanju sredstev oblasti in/ali nasilja.« (prevod, DUDEN, Dudenverlag 1989)

Mafija je definirana socialna struktura. Tehnološko tipsko sicilijanska, a zgodovinsko vselej povsod prisotna. Mafija se je in se z antropološko pokvečenostjo vgrajuje v vse socialne vzgibe in spočetja, v renesanso in v religiozna gibanja, v humanistične zagone in v umske ekshibicije človeških družb — — in jih degradira vse navzdol do banalnosti nasilja in antihumanega zločina.

Inozemski tisk že dolga leta nazaj prinaša *dokumentacijo* o mafiozni *naravi komunistov* širom sveta. Posebni prispevki se nanašajo na balkanske — in slovenske — komuniste. Tako govori na primer »Der Spiegel« 1984 o policajski državi ob Stanetu DOLANCU; »Die Welt« 1984 razkriva jugokomunistične killer-komandose, kako pobijajo (e)migrante po zapadni Evropi; »Independent« 1989 prinaša podatke, ki naj govore o povezovanju jugokomunističnih oblastnikov z internacionalnim zločinskim terorizmom. »The Times« 1989 raportira o pobijanjih, ki so jih »Titovi partizani« izvajali v Kočevju koncem druge svetovne vojne nad ujetniki in civilisti in obenem citira dvojce slovenskih imen, Ivana MAČKA in Mitjo RIBIČIČA. Skratka — mafiozna prisotnost komunistov znotraj antropološke sfere zemeliske krogle je razkrinkana. Razkrinkana kjerkoli, pa tudi na Balkanu. Razkriti so na primer zapiski tako imenovanega brionskega četrtega plenuma 1.7.1966 (propad Rankovića in pregrupiranje »varnostnih« sil politične policije neposredno pod BROZOVO komando); pa konferiranje v Karadjordjevem 1971 (»službo varnosti« je uzurpirala vojno-policijska loža, namreč šefi KOS, SNZ, SDV in

Titove Garde); pa 14. seja CK v Beogradu 16.10.1984, zasnovala je »mere v primerih izrednih prilik« v državi. Poznano je nadalje, da deluje širom Evrope med gastarbajterji najmanj 12 tisoč vohunov-denunciantov, in da se nahaja arhivska centrala vojno-policijske dejavnosti v Zemunu, opremljena z najmodernejšo kompjutersko tehniko, tako da evidentira nekaj milijonov »notranjih in zunanjih sovražnikov«.

Zapadnoevropski tisk prinaša liste (e)migrantov, ki so jih zahrbtno-zločinsko pobili plačanci jugo-komunistične mafije nekje izven jugo-teritorija.

Obstajajo tudi podatki o vključevanju jugo-balkanske mafije v mednarodni terorizem. Opisan je center, ki naj skrbi za urjenje mednarodnih diverzantov, v Divuljah. Prijateljsko vzdušje Gadafi-Tito, skrivanje teroristov Rdeče frakcije skupine Baader-Meinhoff, dobava orožja gverilcem srednje Amerike, prekupčevanje z eksplozivi v korist Irana — mafiozna dejavnost in narava vojno-policijske »high-society« jugokomunistov je obelodanjena in dokaj raziskana. In ne nazadnje — jugokomunistična mafija je bila kajpada dosledna. V svoje »varnostne« službe je vgradila tudi sistem uničevanja »sovražnikove osebnosti«; poklicna, strokovna, socialna devalvacija (tako imenovana »socialna usmrtitev«), načrtno podtalno žigosanje in obrekovanje (migrantov) pred inozemskimi in tuzemskimi forumi, pa podtikanje drog in falzificiranih bankovcev zdomcem in emigrantom ter denunciacija pri inozemskih oblasteh — resnično »elitarna« mafiozna aktivnost teh »jugo-high-komunistov«, opremljenih z razkošjem dvorcev, stotinami odlikovalnih naveskov na uniformiranih oprsijh, z bahavo kultivacijo osebne veličine.

O antihumani mafioznosti jugo-komunistov obstaja torej literature na pretek. Evropska in izvenevropska publika je to literaturo lahko uživala s isto vnemo kot »lunch«, ali z interesom »du chevalier«, ali po »nibelunško«. Kakor že, elitarna publika je o stvareh bila leta nazaj poučena. In reakcija? Tipsko antropološka. Protokolarno so se svetski velikonje distancirali od jugo-mafioznih aspektov, na drugi strani pa so se rokovali politično prisrčno z mafioznimi tvorci in njihovimi trabanti.

V tem friziranem oportunizmu mednarodnih politikov in njihovih »prominenc« je ležala in leži »moč« komunističnih mafiozov. Da so razni ključavničarski vajenci, krojaški pomočniki, streharji in podobna tehnokelita zlezli v maršalske uniforme, na politične vodilne tribune in vladali desetletja — — zahvala za tovrstno podrejenost milijonov ljudi mafioznim ignorantom gre predvsem eminencam Zapada in njihovi *zainteresirano*sti, da obstajajo na zemeljski krogli ljudstva, ki naj niti ekonomsko niti kulturno ne morejo razviti lastne eksistenčne vrednote.

* * *

Povojna leta *na Slovenskem* so obeležena s prototipsko leninsko-stalinsko mafioznostjo: masovna pobijanja, internacije, sodne inscenacije, zaplembe premoženja, načrtno zatiranje kmetstva. Mafiozi in podrepniki so medtem osebno uzurpirali pozicije v gospodarstvu in industriji, v znanosti in kulturi. V tej podmuljeni strahoigri s *prirodnimi* socialnimi vrednotami je ljudska identiteta doživljala »mutacije«, v mentaliteto ljudstva je permanentna agresivnost zaorala nedopovedljivo globoke brazde. Slovenski komunistični titovci so destruktivno menderali nacionalni intelekt, emocije ljudstva in tradicije slovenstva. Monopolitična frazeologija je postala družbena »vrlina« in legitimacija za vzpon v družbenem okolju; in ljudje so se smeli tega frazerstva »ljudskih množic« priučiti; »budnost ovaduha« je postala patriot-ska »lastnost« in specialni kriterij za vzpon, z dolančevsko »samozaščito« je zrasla v socialistična nebesa kot garancija osebne nedotakljivosti. Individualna pot v takšni družbi je povezana z deformacijo antropološke zasnovе v njenih naravnih normah.

Desetletja minevajo. Pobila trupla so medtem segnila in trohnoba napoveduje pozabo. Preživele žrtve so bile odrinjene v anonimno izvensocialnost, one naj bodo družbeno mrtve, pozabljene. Čas, ki se izteka v bodoča desetletja naj bo gospodar pozabe, terminologija »žrtve-zločini-pobijanja-terorizem« naj bi tako sčasom izhlapela. Pozaba pozaba. »Pozaba« je psihosocialna ma-

nipulacija, kadar se jo formulira v množičnem obsegu. V tehniki sodobnih civilizacij »konstruirajo« pozabo oblastniki, managerji, leaderji, določni zgodovinopisci, s tem da *bagatelizirajo* fenomene preteklosti do nepomembnosti in zginotja; na »brisanje« preteklost vgrajujejo v množico nato svojo »psihokorekturo«.

Slovenski komunisti so svojo korekturo ob bagatelizaciji lastne preteklosti poimenovali »prenova«.

Slovensko taksirana prenova je poskus *imitacije* sodobnih socialnih prelomov: povsod po svetu razkrajaja evolucija tehnokultivacije *sproščene netotalitarne* družbe neprirodno težnjo »kontrolnih služb« k nekontrolirani anonimizaciji, in to v spontanah zagonih iz lastnih sil neindoktriniranega ljudstva. Primer tovrstnega razkroja: centralna Evropa (Švica), tajni dosjeji in kartotečni zapiski v državnih arhivih so stavljani prizadetim državljanom na vpogled in na razpolago.

Vzporedni primer iz slovenske »prenovne prakse«: dne 23.6.1990 je bil notranjemu ministrstvu v Ljubljani dostavljen osebni dopis s predlogom, da se »stavijo na razpolago dosjeji UDB in vseh njenih sekcij«, ki so bili desetletja zlonamerno izpisovani na podlagi denunciacij, provokacij in podtikanj zoper dopisnika in rodbinske člane. Dne 22.7. je nato sledil policijsko skrotovičen odgovor: »dokumentacije ne moremo odstopiti ...«, spesnil ga je Sekretariat za notranje zadeve. Pomeni: 'dokumentacija je, pa je ne damo'.

»Prenova« na slovenskem komunističnem tržišču je navadno histeroidno pleteničenje in izmikanje pred totalnim svetovnim bankrotom mafiozno skorumpiranega komunizma. Obstoječa dosjejska represivna manipulacija z državljani ni prenova, ona je sestavni del slovensko-jugoslovanskega tipskega povojnega fenomena za hrbtnega ugonabljanja državljanov, in od tega fenomena — se zdi — slovenska politikantska modrost ne namerava odstopiti. Govorčiti s kakršnim koli prizvokom o prenovi, koketirati z vsemi mogočnimi politikantskimi partnerji v okviru skrupucane »demokracije« in pri tem *ignorirati žrtve* svoje neposredne aktivnosti — to je drznost balkanske subkulturnosti. Poigravati se s pojmi »sprave« in tako prenavljati lastno eksistenco, ob tej

govorancarski spretnosti pa prezirati žrtve je navadna, v »prenovo« vkalkulirana demagogija.

Ko pa vsakdo ve, da se v vigvami mafiozne policije ni nič spremenilo. Gre preprosto za fenomen »perestrojke z zakrknjenim policajskim-militantskim zakulisjem«.

Sociološka gmota pobitih in preživelih žrtev mafioz-nokomunistične sle na Slovenskem sije nepretrgoma do neba. Stari-mladi-otroci, moški-ženske, uniformirani-civili, pretepeni-drogirani, ovdovele žene dachaucev, golo-otoške žrtve ... s tem opisom paleta žrtev ni popolna. Današnje bistvo drame žrtev leži drugje. Osiromašenost družbeno ubite vdove, osamelost pomendranega izgnanca, usihanje rakastega pohabljenca, nepopravljivi zagoni strahu in malodušja, beg pred uničujočo socialno uniformiranostjo, tortura večnega upora zoper eksistenčno brezizglednost, socialni zlomi rodbinskih članov, v takšna *psihoformativna ničenja* se iztekajo življenja žrtev komunistične mafije danes — — —

Medtem so iz mučilišč, iz žrtev, iz mafioznega kriminala nadebudni pisarji naredili literarne konjičke. Na Golem otoku so zrasla turistična plesišča. Izpod desetih peresnikov vzhajajo beletristično emancipirani spisi. Zvenijo kot krimi, ali kot pamfleti; nekateri izcejajo usmiljenje z jetniškimi »paranoiki«, drugi trobezljajo herojsko-avanturistično. Skratka, v sleherni teh pisarij ždi nekje določna »kozmetika« rabeljske situacije in njenih tvorcev; »kozmetika« seveda po navdihu mafijske cenzure. Ali pa cenena »rehabilitacija« bivšega jetnika.

Verodostojno napisano je delo JEZERŠKA-SOKOLA »Arhipelag Goli«. Vidi se, doživel je Goli otok osebno. In vendar — v gladki miselni tok, izpisan z moderno latinico je vcepljena »hieroglifska zagozda«, na strani 153; tako kot v celotnem premetu grozljivosti-pobijan-medsebojnih izničenj nikjer ne zaudarja tekst na osebno poanto, se na tej strani vidno izdvaja ena edina poimenska navedba, povezana z »denuncianstvom« med jetniki: ime medicinca Jožeta Verliča. V areni golotoškega treninga k denuncianstvu je Jezeršek našel eno edino ime in ga s hieroglifsko oglato rutino obesil nad simboliko denuncianstva. Kako to? Zadeva zaudarja močno na

»kozmetiko«. Dejstva so namreč tale: celotna pot doktorja Jožeta VERLIČA je peljala pretresljivo skozi *neprestani pregon* s strani UDB in KOS ter mafiozne družine; ostal je brez službe kljub kirurško-ortopedski visoki strokovnosti, ob svetohlinsko igrani vzvišenosti osebnih Brozovih zdravnikov tipa Bogdan Brecelj iz Ljubljane; pognan v migracijo, kot migrant v Nemčiji in v Švici neprestano pod pritiskom mahinacij udbaško-mafioznega omrežja med migranti; izganjan od oblasti »gostiteljske« Evrope, gnan skozi Libanon; svojo življenjsko tragedijo je zaključil s samomorom leta 1983 v Bernu. — Ob tragediji doktorja Verliča, v tem morečem *vzdušju okrog žrtev* komunističnomafioznega cinizma med zdomci (torej na tujem teritoriju!) je postala jasna teza: med jugomafijo-UDB-KOS na eni ter »Geheimdiensti« Evrope na drugi strani obstajajo akcijske povezave, indicije v tej smeri se množijo. (Kavalirsko konstruktivni odnosi pred leti med nemško vladavino pod BRANDT-om in Brozovo jugostrukturo nakazujejo nekaj o silnicah pri formiranju evropske supermafije). — Torej? ... odkod vzpodbuda JEZERŠKU za izstop svojevrstne »kozmetike« na strani 153, in to v pisariji leta 1989, torej šest let po samomoru doktorja Verliča?

Kakšno usodo beležijo nasploh žrtve mafioznih represalij?

Usode žrtev so nedopovedljivo raznotere. A kakršen koli položaj je (bivši) žrtvi uspelo izmanevrirati v družbi, ob bolj ali manj uslužnem koketiranju s politično-eksekutivnimi faktorji, ob bolj ali manj »visoko« pribarantani poziciji nekje v gospodarstvu, v prosveti, v znanosti, eno je sigurno: nad *sleherno* žrtveno storijo je socialna opečatenost za vse mafiozne veke trdovratno vtisnjena; zaznamovana je neizbrisno v personalnih aktih, v udbaških dosjeih, v kartoteki KOS, skratka v vseh anonimno vodenih aktih zoper posamezno žrtev.

Nekaterim izmed bivših jetnikov (na primer iz golootoškega arhipelaga) je bilo — in je bržčas še — težko spregledati *dvolično igro* udbaško-partijskih mafiozov. Mnogim golootočanom je naprimer (bilo) tuje, da so na *listi za likvidacijo* ob kakršni koli krizni situaciji okrog državnega-pozicijskega položaja mafiozov. Bilo je tako

ob tako imenovanem »tržaškem konfliktu« leta 1953, zatem še ob poskusu inscenacije obmejnega »konflikta z Madžarsko«. Mnogi golotočani so bili mobilizirani v vojne edinice na fronti proti Italiji (Vojštica, Kostanjevica na Krasu, Brestanica), in nekateri medtem že v divizijskem zaledju proglašeni za »dezerterje«; ob »prvem strelu na fronti« bi naj bili takoj komisarsko likvidirani (Brozovski inscenatorji so imeli ipak smolo, ni jim uspelo sprovcirati »prvega strela«, na celi fronti jugomafioznih junakov je vladalo zatišje). — Dodatek iz iste sociološke smeri: tudi v okviru dolančevske samozaščitne teritorialne vojaščine obstajajo »konspirativne« liste, s kategorizacijo državljanov, »ki ne smejo pasti živi sovražniku v roke« (citat iz inozemskega tiska).

Jugomafiozna struktura je v vseh področjih zahrbtna, ubijalska, antihumana in egocentrična, brez slehernega občutka za prirodno individualnost in humano svobodomiselnost. Ona je *brez osnovne človeške inteligence in skrajno dekadentna*. Edina »inteligentna« funkcija je kameleonsko igranje zunanje barve pod vplivom okolja.

Modernizacija družbe za »vstop v Evropo« (za dejansko, organsko vgrajevanje brez gobezdave deklamacije) se začne z zavestno *likvidacijo mafije*. Odprava komunistične mafije se začne z *razkrivanjem mafiozne strategije* (razkrinkavanje »varnostnih« sekcij; parlamentarna kontrola nad aktivnostjo »varnostnikov«, odpiranje arhivov mafiozne policije in njenih dosjejev zoper državljanje). Eden ključnih imperativov za likvidacijo part-mafije in njenih »služb« je *odpiranje arhivov-dosjejev, toda brez »kozmetike«* ob sodelovanju »varnostnikov«. Torej *brez podtikanja falsifikatov posameznim »sovražnikom«* part-mafije (po receptu na primer nekdanje STASI, t.j. bivše tajne vzhodnonemške komunistične policije »Staatssicherheit«, ki zdaj, po združitvi obeh Nemčij »kozmetično« prinaša potvorjene »akte« za kompromitacijo sedaj aktivnih vzhodnonemških politikov).

Temeljita javna razgradnja partijskoudbaške mafiije je *v interesu celotnega slovenskega ljudstva*. Sedanja dvoličnost komunistov, namreč navzven deklamirati demokratsko »samostojnost« Slovenije, na drugi strani

navznoter pa povsod, na vseh družbenih relevantnih pozicijah obdržati isto komunistično mafijo, to je tipsko delovanje agresivnega potuhnjenca, čisto v smislu »perestrojke« v senci »miroljubnega« nobelovskega nagrajenca.

A radikalna likvidacija udbaškokomunistične mafije je predvsem v interesu žrtev. Žrtve niso obsežene v nikakšnem »programu sprave« slovenskih »prenovnikov« in njihovih sedanjih trabantov. Žrtve naj še kar naprej ostajajo v dometu uničevalne manipulacije, s kakršno so se mafiozi izživljali desetletja. Največ tolerance, ki jo je že nekdanja komunistična družina spesniti do svojih žrtev, je bila »rehabilitacija« izbranega posameznika. A rehabilitacija je prozorna demagogija oblastnikov vsepovsod na zemeljski krogli, pa tudi pri slovenskih komunistih. Ona cilja na človekovo naravo, na človekov gon po samoohranitvi; iz tega gona ponareja mafija špekulantsko noto, ki naj v interesu osebnega obstoja sebe prelevi iz zatiranca v podrepnika. Prastar princip mafiozne politike, poznan že pri zažigalcih čarovnic in prevzeli so ga komunistični mafiozi vseprek od boljševekov prek maoistov sem do balkanoslavnih komunistov.

Pri obravnavi te *naturalne perversije* zatiranec-podrepnik naj ne leti obsodba v prvi vrsti na ustrahovalnega podrejenca. Obsodba leti na brezskrupulozno antihumano *umazanijo komunistične mafije*. Zatorej — — mafijo partijsko-policijskega sistema je treba poimensko izrisati; javno jo je treba izpisati pred ljudsko »množico«, to je pred tisto socialno-antropološko tvorbo, ki zna v vseh pogojih (pri masovnih pobijanjih, pri dahauskih procesih, pri zginevanju žrtev koncentracij) in v vseh »paradnih povorkah« igrati »publiko«.

Žrtve ne potrebujejo »rehabilitacije.« Žrtvam dolguje celotna družba o d š k o d n i n o .

Pričujoči zapis naj izzveneva kot socialno poudarjeno dopolnilo raznim zborovanjem in javnim ekshibicijam okrog pojma »žrtev«, kot nepopustljivi poziv žrtvam: *združujmo se!* Naj odjekne končno naša prisotnost v to »demokratsko« Slovenijo, brez kozmetičnih stričkov in tetk, in to na naš elementarni način s konkretnim

programom:

1. poimensko razkritje komunistične mafije in pri-sklednikov,
2. razpustitev komunističnih organizmov (bivše KP, nato Zveze komunistov, sedaj »prenovne« fasade),
3. zaplemba premoženja komunističnih organizmov,
4. takojšnja zaplemba dokumentacije komunističnih struktur, ob preciziranju sankcij v primeru potvorb, prikrivanj in kakršnih koli odtujevanj,
5. pregled pridobivanja premoženja in vzdrževanja premoženjskih pogojev mafioznih funkcionarjev in trabantov (vključno nepremičnin Josipa Broza na slovenskem teritoriju),
6. zaplemba premoženja komunističnih mafiozov,
7. revizija (s konsekvencami) finančnih sredstev ko-munističnih mafiozov (v tu- in i n o z e m s t v u),
8. razkritje komunistično-mafioznega manipulacijske-ga sistema nad ljudmi:
 - delovanja partkomitejevskih sekcij, polnomočij, komisij,
 - delovanja »varnostnih« organizmov (maskiranih pod kraticami UDV, SNZ, SDV, KOS in podob-no), njihovih oddelkov in sekcij,
 - takojšnja zaplemba celotne dokumentacije »var-nostnih« sil ob preciziranih sankcijah v primeru kakršnega koli odtujevanja dokumentov,
9. parlamentarna kontrola in uprava zaplenjenega, ob sodelovanju komisije združenih žrtev komunistične mafije,
10. povezovanje z žrtvami jugokomunistične mafije na celotnem jugoslovanskem teritoriju.

Svojci dachauskih žrtev, svojci pobitih domobranov, belo- in plavogardistov, Golootočani in svojci, žrtve Kočevja in koncentracij »arhipelaga Goli« — združimo se! Zahtevamo finančno in moralno odškodnino!

OB KRIZI JUGOSLAVIJE

»Dreh-scheibe Triest« so naslovili uredniki »Adria-Zeitung« zbornik, ki so ga izdali tik pred pobegom nacistov iz Trsta. Na naslovni strani je vetrnica s štirimi zastavami: hitlerjevo, italijansko, angleško in sovjetsko. V predgovoru so zapisali, da je edinole Nemčija evropska moč, ki vzdržuje red (kakšen, niso omenili) in napovedovali prihajajočim »yankee dodle« in »good save the king«-om da bodo našli babilonske razmere, nekakšen »bellum omnium contra omnes«.

Seveda ni bilo tako, vendar je zapustila sovjetska zvezda, ki je prekrila vso vzhodno Evropo, v naslednjih »letih nerodnih« neslutene težave, konflikte in razočaranja v državah real-socializma. Jugoslavija je bila nekakšna izjema, vsaj od sredine 1948 naprej, nekakšna »drehscheibe« ali »nekaj vmesnega«, kakor so jo označili v duhovitem srbskem filmu s takim naslovom.

Za vse področje »terrae incognitae«, dela Evrope, odkoder sta izginila avstrijski cesar in sultan ob Bosporju, je nastopila nova doba. Prestole raznih držav so zasedli, namesto kratkotrajnih kraljev in predsednikov, pravi pravcati »socialistični kralji«. Njihov propad, propad držav realnega socializma in z njim ljudstev in gospodarstev, je dodobra razkril krizo te družbe in vse njene posledice. Tudi jugoslovanska kriza ni izjema, čeprav traja, navidez mirno, že mnogo dlje.

Toda danes vzklika Alberto Ronchey v rimski »Repubblica« — »Balkan se podira, Evropo je strah«! Po desetletjih — od Jalte in Potsdama — se je razletel sovjetski imperij v vzhodni Evropi. Preko Otranta pljuskajo albanski begunci, od drugod pa so ali bodo na pohodu množice Madžarov, Romunov, Poljakov, Rusov, tudi Vzhodnih Nemcev. Trideset milijonov, ocenjuje evropska Dvanajsterica.

Tudi jugoslovanski »lonec«, osrednji za balkansko ognjišče, je v nevarnosti, da mu odleti »pokrov«. Mini-

ster Gianni De Michelis, ki je pokazal nedavno v razgovorih z »goriškim akademikom« Shevarnadzejem, veliko skrb za usodo Rusije, vseeno ni mogel in ni hotel obiti jugoslovanske krize. Njegova skrb je jasna in utemeljena: »Pentagonala«, ki naj zavzame na evropskem zemljevidu pomembno vlogo, ne more brez urejenih jugoslovanskih držav. Posebej še, če naj se jim regionalno pridružijo drugi balkanski sosed. Kajti evropski zemljevid, ki ga je (po ameriških virih), objavil milanski »Sole-24 Ore«, deli Evropo na ekonomsko-vplivna področja tako, da imamo poleg »Pentagonale« (Italija, Jugoslavija, Avstrija, Madžarska, Češko-Slovaška), vse druge evropske države (brez Skandinavije) v nekakšni »nemški« coni, ki bi jo lahko imenovali tudi »Bundes-bank«-cono. Tu je še posebek — splendid isolation Vel. Britanije. Baltske države so včrtane v skandinavsko cono, a Sovjetsko Zvezo krasi napis »Hic sunt peones« ...

Ne moremo se tu ukvarjati z vprašanjem, ali je to cinizem ali pa mednarodna »realpolitik«. Pariški »Le Monde« — omenim le kot podobnost — je v nedavni debati o pomenu Afrike kot celega kontinenta v gospodarskem pogledu, zapisal, da potop tega kontinenta v celoti — z izjemo Južne Afrike — ne bi imel nikakršnega vpliva na svetovno gospodarstvo! Kaže torej, da je treba »Pentagonalo« v vsakem pogledu kar najbolj krečiti. Zunanji minister je tudi osebno prav tako zares zavzet za »helsinško politiko«, kar je danes in posebej na balkanskem področju bolj v interesu miru kot umetelne »neuvrščenosti«. Za jugoslovanske razmere bi bila svojčas »nevtrálnost« kar dovolj napredna, ker bi bila prisilila k hitrejšemu urejanju gospodarskih razmer. Recimo: mala Avstrija iztrži, brez morja, v turizmu do 11 milijard dolarjev letno!

De Michelis je ponovno poudaril, da se zavzema za celovitost jugoslovanskih meja in je to po zadnjih izjavah razširil tudi na pojem »notranjih meja«, misleč na Jugoslavijo kot stabilizatorja balkanskega prostora.

Kakor vedno, je pač tudi danes osrednje vprašanje balkanskega »lonca« odnos med Hrvati in Srbi. Miroslav Krleža je označil v »Razgovorih« z Esadom Čengićem svoj pogled na to z duhovito pripombo, češ: ni po-

trebno, da bi se ta dva naroda prepirala, »zaradi brezmadežnega spočetja Marije Device«, misleč na zgodovinske debate katolikov in pravoslavnih o Sv. Trojici. Vendarle zadeva ni tako preprosta, vsaj na Balkanu ne. Tu začenja črta »razkola« (shizma) med patriarhom v Konstantinoplu in rimskim papežem v letu 1054. Z raznimi »vojskovanji« križarjev in prihodom Turkov (1453) se je polagoma ustvaril nov položaj. Takrat se je odcepil moskovski patriarhat, mnogo poprej pa so Nemanjići ustanovili svojo državno cerkev s Sv. Savo. Vendar so na spočetku nekako napol priznavali tudi papeža. Balkanske cerkve sta pomagala ustanoviti grška brata Ciril in Metod, ki sta s seboj prinesla tudi — cirilico, — kot grško pisavo. Skoraj bi si človek dovolil pripombo, podobno Krleževi, počemu se dva naroda prepirata zaradi — grške pisave?

Vzroki razkola med Zapadom in Vzhodom seveda niso bili toliko v doktrini o Sv. Trojici ali pisavi, marveč predvsem politične narave. Cezaro-papistična tradicija Konstantinopla-Bizanca je vplivala pozneje tudi na ustanavljanje nacionalnih cerkva. Znotraj otomanskega cesarstva so uporabili sultani to politično-versko ogrodje svojih podjarmljenih narodov za pragmatično pot vladanja.

Po drugi strani pa je prav ta struktura združevala razne narode na verski osnovi in jih pripravljala na osvobodilne boje. Takšna je bila vloga tudi srbske pravoslavne cerkve. Toda, ko se je ob vdoru avstrijske vojske v turško Srbijo (in zasedbi vrsto let) dvignil v upor tudi patriarh v Peći in se pridružil Avstrijcem, je moral po njihovem porazu oditi. Z njim je odšla množica Srbov s Kosova, ki jim je nato avstrijski cesar podelil ozemlja v Vojvodini, bolj redko poseljena z Madžari in Nemci.

V Sremskih Karlovcih pri Novem Sadu je zrasel novi sedež srbske Patriaršije in z njo velik razcvet srbske kulture, šolstva in omike nasploh. Tu je bila »Matica srpska«, srbsko gledališče, pesniki in pisatelji. Da leta 1860 ni bil le Bograd središče srbskega nacionalnega gibanja, marveč NOVI SAD, mesto v habsburški monarhiji, nam potrjuje tudi V. Dedijer v knjigi »Sarajevo

1914«. To avstrijsko srbstvo so ščitili še drugačni Srbi — mnogi »vojni graničarji«. Vsled neprestanih turških vpadov so ustanovili avstrijski cesarji »Vojno Krajino« kot obrambni obmejni pas. To področje so sestavljali okrožni polki, z vojaki-poljedelci, ki so bili »svobodnjaki«, se pravi, smeli so nositi orožje. Niso plačevali davka in imeli so pravico do plena. Njihove šole so imele učitelje-podoficirje. Polkovni zavodi so vzgojili premnoge bistre glave, ki so postale pozneje tudi najvišji avstrijski častniki, generali in maršali, kakor: general pl. bar. Sarkotić, maršal Popović, feldmaršal Borojević in drugi.

Graničarji so bili prisegli maščevanje Turkom, saj so povečini pobegnili pred preganjanji. Boji — in ljudje v njih — so bili kruti, krvavi, brezobzirni. Območje Vojne krajine je segalo nekako od danes razvpitega Knina preko Petrinje, Gradiške, Pakraca, Petrovaradina, Pančeva, Orlata do severne Sedmograške, na področju sedanje Rumunije. Štelo je posadke s stotisoči mož. Od 1718 dalje je imel ta pas tudi vlogo »sanitar-nega« kordona proti kugi in je vsled dobre sanitetne organizacije preprečil nadaljnji vdor te bolezni v Evropo.

Seveda so bili graničarji hkrati tudi orožniki, protiteroristični oddelki in kazenske ekspedicije na bližnje turško področje. Vojna krajina je dajala Habsburžanom skozi stoletja vojake, ki so negovali zvestobo cesarju. Niso služili samo za odbijanje turških vpadov, najdemo jih v protireformacijskih vojnah in pri zadušitvah vseh uporov v monarhiji. Imeli so vlogo habsburških »kozakov« in »knute« proti vsakemu uporniku. Mnogo te in takšne mentalitete je odkril tudi prof. Cvijić, govoreč o družbeni psihologiji »Vojne krajine«.

Vojna krajina je bila odpravljena l. 1870. Vse do takrat so avstrijske oblasti strogo pazile, da se v to »konfinsko« področje ne bi vmešavala civilna uprava, da ni bilo germanizacijskih pritiskov in da ni prihajalo do narodnostnih razprtij.

Danes se zdi, kot da je bilo to davno, toda ves ta prostor, z vsem Balkanom vred, je doživljal, skoraj do danes, kopico burnih dogodkov. Tu je okupacija Bosne-

Hercegovine s strani Avstrijcev, balkanske vojne s Turčijo in med balkanskimi državami, potem dve dolgi, predolgi moriji — prva in druga svetovna vojna. Dovolj in preveč, da bi generacije prišle, pravzaprav — komaj do sape. Že res, da je življenje v Avstro-Ogrski, kot evropski državi, omogočalo civilizacijski napredek, industrializacijo, kulturo. A vendar, vse poprej omenjene okolnosti, skupaj z geografsko konfiguracijo Balkana nasploh, so porajale tip človeka, ki ga je sloviti srbski antropolog in sociolog Jovan Cvijić označil kot »violentni dinarski tip«. Misleč pri tem na področje, ki začenja nekje pod Karlovcem in sega tja v Makedonijo. V Panonski nižini se ta tip malce omehča.

Morda je v tem smislu zanimiv pojav iz teh dni: poročila navajajo, da so se Srbi s področja Pakraca — torej panonski Srbi — odločili, da se vrnejo v »Sabor« v Zagrebu, kot svoji republiki, potem ko so, nagovorjeni od drugod, odšli prav iz tega »Sabora«. Nasprotno pa so voditelji Srbov iz Knina (v gorati Liki, čisti »dinarci«) oklicali celo »Neodvisno Krajino«, kar sredi Hrvatske.

Še druga novost: akademik in psihiater Jovan Rasković, ki je pravzaprav začetnik »kninske vstaje«, je sedaj v televizijskem razgovoru postavil zanimivo tezo: rekel je, da je proučil izvor srbskega politika-predsednika Miloševića in dveh njegovih namestnikov-sodelavcev. Prav tako je proučil izvor prvaka srbske opozicije Vuka Draškovića, tudi z namestnikoma. Rezultat? Vsi štirje izvirajo iz okolja, ki rojeva že poprej omenjene »dinarske« tipe. Ko je komentiral razvoj sedanje jugoslovanske krize, je vzkliknil: »Dosti nam je dinarskih tipov, sedaj potrebujemo Srbi politike 'moravskega' tipa!«

Moravski tip bi bil človek s področja med Zapadno in Veliko Moravo, s Šumadijo kot srcem Srbije. Zemlja je tu mastna in plodna. Kmet iz teh krajev mi je bil nekoč dejal: »Ko bi mi Srbi to svojo zemljo kopali, kakor prekopujejo svojo 'kislo' Vaši Slovenci — bi bil tu — raj!«

V predvojnih časih so visele tod po vaških gostilnah fotografije voditelja srbske »zemljoradničke« stranke in ne kralja Aleksandra. Kakor na Hrvatskem z Radićem in v Bolgariji s Stamboliskim, je bilo tudi tu nekaj kmeč-

ke demokracije. Pozneje je Churchill oponašal tudi Josipu Brozu, da šumadinskih kmetov nima za seboj. Seveda tudi Raškovičeva analiza ne velja za vse, vendar je nedvomno čas, da se tudi med Srbi pokaže politik novega formata, ki bo znal upoštevati evropske tradicije tega naroda in smotrno reševati odprte probleme, brez mysticizma in predsodkov.

Film o Vuku Karadžiću, ki ga je skoraj davno in samo enkrat gledala vsa Jugoslavija, lepo pokaže, kako se je oče srbskega jezika vzgajal: ne na turški, marveč na drugi strani Save, na tisti z evropsko tradicijo. Morda mu je malce pomagala tudi žena — Dunajčanka? Mladega Karadžića je postavil knez Miloš za prvega carinika v Srbiji. Ta carinik pa se je takoj sprl z objestnimi velikaši, ker je tudi od njih, kakor od vseh, zahteval plačilo carine. V tem je dovolj simbolike: živo nasprotje s šegami in navadami maloazijsko-bizantinske sredine.

Vuk je živel med Dunajem, Pešto in Beogradom in, tudi z Miloševim mecenatstvom, tiskal svoje knjige. Ko mu je umiral prijatelj Jernej Kopitar, veliki slavist in vseavstrijski dvorni knjižničar — a tudi cenzor — njegov zaščitnik in vzgojitelj, objame Karadžić kartotečno skrinjico, ki pooseblja Kopitarja — in se razjoče. Tako ta film, ki so ga napravili beograjski režiserji. Drugače pa Vladimir Dedijer, ki, nasprotno, potem ko je pisal, kako mu je bil vzor in mentor Louis Adamič s svojo »veliko knjigo« in tehniko pisanja, začne govoriti, že v globoki starosti, kako da bo spravil kar celo Slovenijo pred Russelovo sodišče, bojda, zaradi kršenja človeških pravic!

Tu je treba zapisati, da avstrijska prestolnica Dunaj ni bil samo nemško mesto, marveč, skupaj s Prago, mesto evropskih velikanov v glasbi, umetnosti, literaturi in znanosti. Po diktatu zgodovine središče vseh narodov bivše monarhije, torej tudi Srbov, Hrvatov, Čehov, Slovencev, Slovakov, Poljakov, Italijanov, Rusov, Romunov itd. Posebno moderen srbski intelektuallec bi se moral nad tem zamisliti. Marsikdo ne ve za spominsko ploščo, ki opozarja s poslopja prosvetnega ministrstva na Dunaju (Herrengasse) mimoidoče, da »so v tej hiši ustvarjali zakone in postave, ki so služili razvoju

vseh narodov bivše Monarhije«. Dunajski parlament je bil govorniški oder za poslance vseh narodov, tudi jugoslovanskih. Tam so govorili Masaryk in Stranski, Radić in Popović, Korošec in Krek. Tudi Alcide De Gasperi je z Dunaja odnesel »doto« za vse življenje.

Nerazumne so torej opazke tistih, k sreči »trenotnih« politikov in kulturnikov po Beogradu in drugod, ki govorijo in pišejo po dnevni potrebi poglavarja »saraja«, nomenklature in balkanskih »bonapartistov«, o — avstrijski preteklosti tega ali onega naroda ali osebe. Ta ista, avstrijska, preteklost, je bila delo vseh narodov in je prinesla vsem mnoge koristi. Zato se vrte v začaranem krogu vsi tisti, ki bi sicer hoteli — in še kako — Evropo kreditov in podpor, ne pa tudi tiste, ki hoče mir, red in čiste račune.

Jasno je, da izvirajo sedanji spori in kriza narodov v Jugoslaviji iz posledic sistema, ki je najprej uvedel osebno diktauro Josipa Broza in je po letu kominforma — 1948 — moral taktizirati na vse strani zaradi notranjih procesov in nasprotij. Po uporih beograjskih študentov v letu »evropske mladine« — 1968 — so obnovili neomejeno osebno oblast. Začne se pogrom proti Hrvatim in njihovi »pomladi«, ki jo zatro januarja 1971 v Karadjordjevu. Izginejo Savka Kučar, M. Tripalo in drugi. V Sloveniji odleti Kavčič in njegovi. Nastopi čas »starčevske oblasti«, deset let in več globoko sterilnega časa, ki pripelje končno vso državo v politični in predvsem gospodarski kaos.

Josip Županov opiše v drobni knjižici »Marginalije o društveni krizi«, že 1982, bistvo dogajanj: kakršnakoli neposredna in avtonomna akcija delavstva je v sistemu samoupravljanja nemogoča. Elitarni sindrom je omogočil koncentracijo moči v družbi, brez vsakršne odgovornosti. Nomenklatura si je ustvarila kompromisni položaj nasproti »združenemu delu«, ki se ni brigalo za standarde evropske in svetovne proizvodnje v gospodarstvu. Pojavljali so se kvečjemu »tihi« štrajki, imenovani »prekinitev dela«.

V Srbiji je bila oblast posredno prepuščena Draži Markoviću, politiku z nivojem, ki ga kažeta dva zajetna zvezka njegovih »Spominov«. Lepo, po vrstnem redu,

osebah in datumih je tam popisano vse, kar se je tedaj dogajalo v Beogradu, Srbiji, tudi Jugoslaviji. Krleža bi temu dal naslov »Iz balkanske krčme« ... Tam najdemo tudi vse mogoče »Januse« dvojnih obrazov, ki še krožijo po beograjskem asfaltu. Ozračje, iz katerega prihaja generacija, ki ji pripada tudi Markovićeve nečakinja, Mirjana Milošević.

Epilog in alternative jugoslovanske krize? »Dreh-scheibe« ali opcija evropskih regij? Izbire skoraj ni. Časi, ko se je neprestano nekaj dogajalo, da bi se v resnici ne zgodilo nič, so minili. Pravlјice o samupravljanju so se izpele, ameriški in evropski krediti tudi. Tehnološki razvoj v svetu, globoko založeno gospodarstvo, ljudje na ulici, vse to ne dopušča odloga. Italijane je še pred »zalivsko« krizo presenetil predsednik Fiata, države v državi, rekoč, da je praznika konec — la festa è finita! Med tem v Jugoslaviji praznika niti ni bilo: mednarodni monetarni fond in evropska skupnost že precej časa opozarjata, da brez demokracije (tudi na Kosovu) in trženja — ni pogovora. Politiki »malo morgen«-tipa že gledajo odprtih ust, kako odpira Zpad svojo mošnjo Poljakom, pa tudi Čehom in Slovakom, Madžarom in celo Gorbačovu. V Albaniji prihajajo volitve čez noč, tudi obnova odnosov z ZDA in Vatikanom. Italija nudi triletno pogodbo o sodelovanju, druge zanima albanska, še čista obala. Našel se bo kdo, ki bi gradil cesto ob morju do Grčije in tako povezal južno Evropo z Evropo regij. Kakšna bo tedaj kosovska politika učencev Draže Markovića?

Prišli smo do 9. marca 1991 in demonstracije študentov po beograjskih ulicah: nedolžne mlade žrtve, tankov in solzilca. Toda tudi z vso združeno opozicijo. Srbski intelektualci zbirajo in podpisujejo zahtevo po odstopu vlade in predsednika. Kaže, da so minili časi oceanskih mitingov na mistični podlagi kosovske bajke, ki je, začuda, uklepala mnogo ljudi v Srbiji, četudi so mnogi govorili, da jih silijo v avtobuse, da bi na zborih »dvigovali dva prsta«. Kajti, če ne štejemo vse gospodarske škode, požira problem Kosova, samo Srbiji, vsaj dve milijardi dolarjev letno.

Čas vetrnice, obračanja po vetru, »drehscheibe«, je

minil. Vsa Evropa, torej tudi Balkan z jugoslovanskimi narodi vred, vse se bo zresnilo. Predsednik Kučan je presenečen poslušal, kako mu je drugi predsednik predlagal novo sejo jugoslovanskega predsedstva kar v Dubrovniku. Ob morju, je dejal, ker je pomlad! Predlagatelj je vedel, ali pa ne? da je v istem trenutku končala turistična borza v Sarajevu porazno za jugoslovansko turistično industrijo. Nedvomno pa je vedel za steno-grafski zapisnik razgovora predsednika predsedstva države, trenutno še SFRJ, dr. Jovića z ambasadorjem ZDA g. Zimmermanom, ki ga je objavil zagrebški »Globus« 7. marca 1991. Ta razgovor močno spominja na intervju vodje OLP za Palestino, Jaserja Arafata, mreži RAI 2. Tudi Arafat je odgovoril na vsako vprašanje in pripombo prav kakor Jović. Toda kako? Prav lepo — mimo vprašanja! Vendar je »Globus« naslovil obvestilo: »Ameriško opozorilo generalom.« Kar še ni vse: ameriški ambasador je Jovića opozoril, da so stališča v memoriji vlade ZDA, ki mu jo je izročil, mnogo ostrejša od tistih, ki mu jih je ustno razložil. Potem so prišla še opozorila evropske Dvanajsterice.

Konfederacija, asimetrična ali ne, zveza držav ali združevanje: to so vprašanja, na katera si morajo narodi v Jugoslaviji čimprej odgovoriti. V mirnem in demokratičnem ozračju, četudi ob morju, toda vsaj pred poletjem. Čas je na razpolago, srbskim in drugim politikom, da organizirajo moderno zvezo kot stabilno središče Balkana. Za to odgovorno nalogo bo seveda slaba podlaga uporaba znamenitega »Memoranduma SANU« (Srbske Akademije), ki je sicer kot Kavčičev »Dnevnik« polna dejstev. Tudi vloga pravoslavne cerkve po poročilu rimskega »Espressa« (24.3.1991) ni preveč modra. Srbski narod naj bi ogrožala islam in papeštvo, po besedah metropolita Danila. Vendar Srbi, z izjemo Albancev, nimajo muslimanske države za sosedo. Albanci pa niso versko, marveč narodnostno vprašanje. Papeštvo torej?

Pokojni Dedijer je posvetil Vatikanu, podobno kot Gavrilu Principu, debel zapis. Tudi on je bil »dinarski« tip, violenten in težko prilagodljiv. Drugoval je z Djilasom, ki je nekoč vprašal Krležo, čemu ni prišel v par-

tizane, vsem vabilom navkljub. »Ti, Djido, me to vprašaj«, je rekel Krleža, »saj si prav Ti dal nalog, naj me streljajo, če pridem!« »No, je odgovoril Djilas, vendar sedaj ne mislim tako«. Da, si je mislil Krleža, »toda jaz bi bil ta trenutek že pod rušo«. Ali je Djilas moder?

Taki so bili in so še nekateri »dinarski« tipi, po malem ciniki, ki so hoteli biti za vsako ceno »prvi do prvega«, nikoli drugi. Napadajo kogarkoli napočez, tudi Vatikan, kakor da so v Rimu krivi za njihove neumnosti, polome in strahotne napake, ki pritiskajo cele generacije. Glede Vatikana so pozabili in še pozabljajo, da je »dobri« papež Janez XXIII. že leta 1959 izjavil kongresu črnskih pisateljev in umetnikov, da se Cerkev ne identificira z eno samo kulturo, niti ono zapadno, ker je njena vloga drugotna, religiozna in ekumenska. Vatikanski koncil je to potrdil. Ali bo tudi beograjski patriarh na tej poti ekumenizma? V času marčnih dogodkov je, začuda, poskušal vplivati na beograjske študente. Pod vplivom oblasti? Niso ga poslušali, menda so celo žvižgali. Nerodno, za cerkvenega poglavarja.

Pot, ki jo morajo ubrati narodi ali države Jugoslavije trenutno ni rožnata, odstraniti posledice preteklosti bo dolgotrajen proces v gospodarstvu. Imajo sosede — Italijo n.pr., kjer se je letni dohodek na glavo prebivalca dvignil od povojnih treh milijonov na današnjih dvajset milijonov lir. Ali Avstrijo, kjer je še višji. To so enostavna dejstva, kjer razne »analize« nič ne pomagajo. Jugoslovanski človek životari na povprečju, ki je 6-8 krat nižji. Kaj takega Evropa regij ne mara, saj prigovarja guverner nemške »Bundes-bank« celo Italiji, da ima, s 5-6 odstotki, previsoko letno inflacijo.

Jugoslavija bi po resnih ocenah lahko prehranila 80-100 milijonov ljudi. A v 45 letih neumne politike so jo pripeljali do tega, da še četrtine ne zmore. Torej je zadnji čas, da prepiri odmro in začne obdobje evropske regionalne povezave, kar nudi pomoč in perspektivo za izhod iz krize. Velikih vojská, še manj »Vojnih Krajín« Evropa regij ne potrebuje. Moderne Turke — državne social-realiste so zrušili njihovi narodi sami. V miru in s trdim delom si bodo tudi jugoslovanske in balkanske zveze, »nove« regije, dvignile standard, predpogoj za

enakopravno »evropejstvo« v gospodarskem pogledu. V starih Atenah je bil Periklejev gospodarski razcvet tudi čvrsta podlaga vsem Muzam. Čas odgovornosti je tu, predvsem za inteligenco, gospodarsko, tehnično in kulturno obeh »ključnih« narodov balkanskega lonca. Čas za novo prestolnico — Sarajevo. Tako bi bil Beograd življenjsko središče Srbije, Sarajevo pa, v preklic zgodovinskemu spominu, prestolnica zveze jugoslovanskih držav.

Trst, 27.3.1991

MARIJA KOSTNAPFEL

PESMI

p e s e m

*je tiha
prosojnost
lahko
presežem
odvežem
do krčev
otrplih
pod mrzlo
prstjo*

davni glasovi

*davni glasovi
žalostni spev
korenin
se oklepajo
moji lasje
krčevito*

NEKAJ PODATKOV O BRETONSKI KNJIŽEVNOSTI

Iz daljše študije o bretonski književnosti prijetelja Marcela Texiera objavljamo prvo poglavje v potrdilo vezi, ki združujejo slovensko z eno manj znanih evropskih književnosti.

V svojih *Elementih splošne lingvistike* je André Martinet zapisal: »... za marsikoga pomeni govorjenje o baskovskem ali bretonskem jeziku imeti avtonomistične težnje.« To pomeni, da smo naleteli na tabu! Naj vas to ne moti, govorili bomo ne samo o jeziku, ampak celo o bretonski književnosti. Zgodovina jezika se deli na tri obdobja:

1. *stara bretonščina* (od začetkov do 12. stoletja),
2. *srednja bretonščina* (od 12. do 17. stoletja),
3. *moderna bretonščina* (od 17. stoletja do današnjih dni).

Od stare bretonščine so nam ostala samo lastna imena in veliko opomb (zapiski med vrsticami ali na robu latinskih rokopisov: na osnovi na tisoče zbranih opomb je Léon Fleuriot ponovno sestavil bretonsko slovnico iz tistega časa). Pred kratkim so tudi našli odlomke zdravniških in astronomskih razprav. Znano je, da je bila takrat bretonščina poleg latinščine državniški in pravni jezik, jezik književnosti ustnega in celo pisnega izročila. Čeprav se ni do današnjih dni ohranilo nobeno strnjeno delo, številni teksti govorijo o *lingua britannica*. Eden izmed njih, Darilna listina iz Anauwareta, iz okrog 840. leta predstavlja veliko bretonsko osebnost, gospoda iz Anasta, ki podarja samostanu Glanfeuil iz Saint Mauira na Loiri vrednost dvajsetih sodobnih župnij. Od tedaj se Anast imenuje Maure de Bretagne. Ta človek zna staro bretonščino in latinščino, potrebuje pa prevajalca za pogovor z ljudmi, ki govorijo vulgarni romanski jezik, ko se le-ta pojavi iz vulgarne latinščine.

Še danes najbolj razširjena rodbinska imena lahko jasno razločimo v imenih, ki smo jih zasledili v teh davnih stoletjih. Tako v besedi »catu-uellaunos«, sestavljeni iz besed »catu« (bitka) in »uellaunos« (odličen) zasledimo prednico priimkov Catuelan, Cavalan, Cadalen. Izpeljanke iz besede »ki« (pes), ki je imela v množini obliko »kon«, so dale priimke Conan, Tanguy (»tan« = ogenj). Stara bretonska beseda »arth-mael« (medved-knez) je postala Gicquel, Jézéquel, Yvicquel. Vojaška simbolika, ostanki predkrščanskih obredov raztolmačijo večino teh starih imen. Mimogrede naj omenimo, da so od stodvajsetih do stopetdesetih rokopisov bretonskega porekla, ki nam lahko malo razjasnijo to obdobje, samo trije ali štirje še v Bretanji. Veliko jih je v Parizu, v Narodni knjižnici, so pa tudi v Londonu, Leydu, Oxfordu, Copenhagueni, New Yorku ...

V 12. stoletju nekaj fonetičnih sprememb pripomore, da se celinska bretonščina loči od splošne brittščine, z drugimi besedami od tistega, kar je pozneje postalo valizanščina. Do takrat se je celinska bretonščina malo razlikovala od otoške, tako kot se danes britanska angleščina malo razlikuje od ameriške angleščine. Zaradi teh sprememb lahko govorimo o novi dobi v zgodovini jezika in od tod izvira ime »srednja bretonščina«.

KNJIŽEVNOST IN PREVERJANJE

O obstoju cvetoče književnosti na začetku tega obdobja (in celo v prejšnjem obdobju) posredno priča prav do sedemnajstega stoletja uporaba zapletenega sistema verzifikacije, kar je znak neprekinjene pesniške tradicije, in bretonski vplivi v evropski, zlasti v francoski in angleški književnosti. Bretanija je imela pri širjenju legend o kralju Arturju pomembno vlogo. Bretonske pesnitve sta prevajala ali pa posnemala Chaucer in Marie de France in govori se celo, da je srednje-angleška pesnitev *Sir Orpheo* adaptacija iz bretonščine. Vendar pa

je, najstarejše ohranjeno književno delo, če odmislimo nekaj fragmentov iz približno leta 1350, iz leta 1450. To je pesem brez velike literarne vrednosti z naslovom »*An Dialog etre Arzur ha Gwynglaff*« (Dialog med Arтурjem in Gwynglaffom).

BRETONSKI IN FRANCOSKI MISTERIJI

Ohranile so se tudi številne igre z nabožno vsebino, ki jim bomo rekli misteriji, čeprav je véliki francoski strokovnjak za srednji vek, Gustav Cohen, napisal: »Bretonski misterij se mi zdi po svojem 'duhu' tako različen od francoskega misterija kot je Racinova '*Fedra*' različna od Evripidovega '*Hipolita*'«. Prav tako ne gre dvomiti o nepristranskosti tega ne-Bretonca, ko napiše še tole: »*Jasno je videti, da so imeli bretonski pisci pri zaporednem nizanju najrazličnejših slik več smisla za kompozicijo kot njihovi francoski kolegi*«. Proza iz 17. in 18. stoletja je bogata, toda nezanimiva. Opozarjamo na delo neznanega avtorja, ki je nastalo leta 1650, na tregedijo »*Genovefa a Vrabant*« (Geneviève de Bravant), ki je dobro sestavljena in spretno napisana; in na komične pesmi C. M. Le Laeja (1745-1791) »*Ar C'hi*« (pes) in »*Mikael Morin*«. Pri tem pa moramo seveda vedeti, da je bilo to gledališče zelo malo raziskano: zabeležili so približno 250 rokopisnih iger, ki še niso bile prebrane. Ta besedila so v javnih ali privatnih knjižnicah v Bretanji, Parizu ali v Walesu.

»BARZAZ BREIZ«

»*Barzaz Breiz*«, ki je bil preveden v številne jezike (v angleščino leta 1865 od Toma Tylorja pod naslovom »*Ballads and Songs of Brittany*«), prevladuje v 19. stoletju. Poleg grobih in pogosto opolzkih del Prospera Prouxa moramo omeniti še tako imenovane »Bretonske Georgike«, »*Levr al Labourer*« (Kmetova knjiga) Joakima Gwilhoma (1797-1857). Zgodovinski roman »*Emgann*

Kergidu» (Kergidujeva bitka) Lana Inisana (1826-1891), mogočno pričevanje o revoluciji v bretonski deželi, je imel trajen uspeh in veliko ponatisov. Bil je preveden v francoščino in objavljen v založbi Robert Laffont leta 1977. Bretonska književnost 20. stoletja priča o prese- netljivi vitalnosti, čeprav se spopada s številnimi teža- vami vseh vrst. Ker je nemogoče, da bi jo predstavili na prostoru, ki nam je dodeljen, bi bilo pravično, da si ga rezerviramo in jo predstavimo v drugem članku.

BIBLIOGRAFIJA:

The Penguin Companion to Literture (European), članek »Breton Literture«.

Guides Bleus »Bretagne«, založba Hachette.

Encyclopédie Universalis, geslo »Bretagne«.

Zgodovina bretonskega Ljudskega gledališča (Histoire du Théâ- tre Populaire Breton). Napisal Gwennole Le Menn, izdano v koprodukciji z revijo »Skol«, društvom »Dastum« in »Skol Uhel ar Vro«.

Renesansa bretonskega gledališča in pater Le Bayon. Napisal Gustave Cohen v reviji Mercure de France, vol. 94.

IZJEMNOST IN BEDA NEKEGA OBDOBJA

(Nadaljevanje in konec)

Ko sem stopil na dvorišče vipavske vojašnice, so mi rekli, naj grem na levo v stavbo za civilne ujetnike. V sobani v prvem nadstropju je bilo še nekaj prostora. Bilo je v njej že kakih dvajset ljudi, eni so ležali na cementnem podu, drugi so, mrkega obraza, hodili sem ter tja. Raztegnil sem po tleh pelerino in si nekako uredil ležišče, naslanjajoč se na steno.

Večino mojih sosedov so odvedli od doma že prve dni.

Bili so iz Gorice in iz vasi ob Soči: od Gradiške, Ronk do Tržiča. Na splošno so pripadali srednjemu stanu: funkcionarji, uradniki, trgovci itd. Tako so mi povedali. Od vsega začetka so bili podvrženi strašnim zasliševanjem. Eden od njih je še vedno imel obraz poln podplutb, drugi modrikaste lise po vratu, tretji oteklo ustnico in vrzel v sekalcih. Bili so različno stari: manj kot trideset pa do šestdeset in čez. Morali so tavati do dva dni prej. Bili so skoraj veseli, da so prispeli v Vipavo, kjer so sicer stradali, a imeli vsaj nekoliko miru; tu jih še niso zaslišali, niti tolkli. A kakih dvanajst je po poti izginito.

Počakal sem temo, da sem kaj pojedel. Ni se mi zdelo prav, potegniti iz kovčka, pod tistimi sestradanimi pogledi, popotnico, ki mi jo je bila prinesla Jelka dan prej v Most.

* * *

Naslednjega jutra sem se zbudil z nekoliko otrplimi udi, a ne preveč. Bil sem že nekako izurjen; v zadnjih dveh tednih sem že prenočil dvakrat na cementu, dvakrat na lesu, enkrat na trdi zemlji.

Spoznal sem Franca Erzenija, Tržačana slovenskega pokolenja; ni več govoril tekoče slovenščine, a jo dobro razumel. Bil je nekoliko starejši od mene in poročen s Slovenko. Bil je visok, rdečih las, modrih oči, izredno svetle polti, jas-

nega mladeniškega obraza. Bila je potem skupinica ljudi odlične zunanosti, čeprav v zmečkanih oblekah. Držali so se ob strani, kot ljudje višjega stanu, nenaklonjeni stikom s plebejci. Bil je celo osamljen bersaljer iz ne vem že katere enote.

Druge vojašnice so bile polne nemških vojakov, ki so podivjali od lakote. Od časa do časa se je kateri od njih skrivaje pritihotapil v naše poslopje; slišati je bilo, kako nekdo hitro beži po stopnicah navzdol, medtem ko je okradenec kričal od obupa nad izginotjem kosa kruha. Čudno je bilo videti nekdanj tako ponosne Nemce, ki so bili prisiljeni krasti, če so hoteli preživeti. Do takih incidentov je najraje prišlo po delitvi kruha; bil je črn, kisel kruh, ki pa je le nekoliko napolnil votle želodce. Vzel sem menažko in se uvrstil z Italijani na dvorišču. Obrok so delili po enkrat na dan in je obstajal iz zajemalke neslane vode, motne zaradi malo zmečkanega krompirja ali ne vem česa drugega. Večini je služila za menažko stara konzervna škatla.

Popoldne sem zagledal nekaj razcapanih ljudi, ki so iskali prostora. Bili so bersaljerji in oficirji mojega bataljona, se pravi oni, ki sem jih videl stopati po cesti onkraj Črnič. Prispeli so bili večer prej. Obstali so, ko so me zagledali. Z njimi so bili celo kapetan Mognaschi, komandant bataljona, kaplan, pater Guerrino Fabbri, in drugi oficirji; iz moje stotnije je bil samo kolega Cassano, a precej podoficirjev in vojakov; korporal Giacinto Calzolari mi je celo vojaško salutiral. Zraven sta bili tudi dve ženski: zaročenka poročnika Vices Vinci, ki ga ni bila hotela zapustiti, in žena nekega oficirja, a ne od naših. Do tistega trenutka so partizani imeli do njiju obzir. Oficirji so bili še nekam čedno oblečeni, a četa je bila v obupnem stanju. Nekateri, posebno mlajši, so bili že shujšali; najbolj visoki so bili podobni strašilom v svojih že skoraj nespodobnih capah. Mnogi so bili bos; tisti, ki so bili še vedno obuti, so se lahko zahvalili za ta privilegij samo sreči, da so imeli že skoraj razpale čevlje.

Povedali so mi o grozljivih dogodkih. Že v Livku je prišlo do prve ustrelitve: kapetan Ennio Roych, petdesetleten Sardinec; ker je bil oficir-živinozdravnik in pri bataljonu nismo imeli štirinožcev, ni imel posebnih nalog in je bil

nekako v oskrbi pri komandi bataljona. A s ponosom je nosil svoje edino odlikovanje: nemški železni križ, ki si ga je bil zaslužil, ne vem kako, na ruski fronti. Vprašali so ga, če ga ni sram, nositi tako odlikovanje. Odvrnil je, da ne. Ukazali so mu, naj ga sname. Branil se je. Tedaj so mu ga odtrgali, ga potegnili nekoliko vstran in ga pobili. Naslednjega dne so ujetnike peljali dol v Tolmin in jih zaprli v vojašnice.

V Tolminu so začeli z zasliševanji, ki jih je večinoma vodil komisar Andrej Manfreda, učenec, učenec, klepetav, ki je govoril perfektno italijanski. Če se je kdo proglasil za fašista, so ga dali v oskrbo »tovarišem« in izginil je. Zasliševanja so večkrat potekala v provokativnem tonu, ne toliko z Manfredine strani, kolikor njegovih pajdašev. Ukazovali so na primer ujetnikom, naj kričijo: »Živio Tito! Živio Stalin! Mussolini je svinja!« in podobno. Kdor se je upiral, je bil ozmerjan s fanatičnim, trmastim fašistom in njegova usoda je bila zapečatená. Tako se je zgodilo s Sergiom Pacinicom, osemnajstletnim dijakom iz Verone, redkobesednim fantom z naočniki, ki je bil več mesecev z menoj v trdnjavi T.96. Ni se samo uprl, sramotil je tudi zasliševalce in provokatorje ter končno dejal: »Kar ubijte me, še mar mi ni«. »V redu, ustregli ti bomo«, so mu odgovorili.

Kar se trpinčenja tiče, ni bila toliko vojska, ki ga je izvajala, kolikor truma posameznih partizanov, ki so prihajali od zunaj, podivjanih aktivistov in aktivistk, civilistov, ki so se hoteli izkazati; ljudje torej, ki so iz kakršnegakoli že razloga iskali koga, da bi se nad njim znesli. Vsi ti so prihajali v vojašnice, kot da bi šli v gostilno, zasmehovali so, napadali, tolkli, ropali. Mnogi so iz gole želje po maščevanju kričali najbližjemu nesrečnežu: »Ti si mi ukradel kravo! Ti si mi zažgal hišo! Ti si posilil mojo sestro! Ti si mi odnesel vrečo krompirja! Ti ... ti ...«. Niti ni bilo pravega zasliševanja, govorile so samo namišljene priče. Nekaj oboroženih straž je odneslo izbrano žrtev, ki se ni več vrnila (1).

(1) Pozneje se je zvedelo, da je do ustrelitev večinoma prišlo v nočnih urah v borovem gozdiču pri »dijaškem domu« ob stočiču Soče s Tolminko (R. Timay).

Tako sta izginila moja kolega Argenti in Zeni (ki se nista nikoli oddaljila od stotnijske komande na postaji v Grahovem), podporočnik Oscar Busatti, poveljnik 5. stotnije, in njegov kolega Giorgio Macchi, Tržačan, po rodu s Krasa (Mahnič), pomožni major poročnik Ruggero Trovini in desetine drugih naših vojakov, s čini in brez njih. Tudi korporal Franco Dégoli, da, prav on, ki je bil toliko mesecev moj zaupnik. Slednja novica me je ne samo globoko razžalostila, temveč mi je bila tudi v dokaz, da v Tolminu ni prišlo do smrtnih obsodb, ampak do umorov, po nedopustnem principu kolektivne odgovornosti, ki je ponenažil to vojno in ki je veljal tudi še po končani vojni.

Nekaj me je presenečalo: da je bil kapetan Mognaschi še vedno živ. Da, prav komandant bataljona, ki ga je slavnim poročnikom doktor Roberto Villa v moji prisotnosti imenoval »golšavega«. Morda zaradi njegove zavidljive oblasti nad svojimi živci, ki je omiljevala vsako provokacijo? Ali morda raje zato, ker pod njegovo komando ni prišlo do izgredov s strani bataljona, in ni ustrelil ne trpinčil nobenega partizana ne civilista? Se je moral tudi komisar Manfreda vdati ob dobroti tega človeka, tako različnega od stereotipne podobe soldateske? Nikoli nisem tega razumel, ne takrat ne pozneje (2).

Med premestitvenim pohodom proti Vipavi so še drugi bili likvidirani, tako poročnik Gino Silvestri, Rimljan, ki je skrbel vedno in samo za telefonske zveze. Ustreljen v Podselu kot njegov pomočnik, vodnik Bruno Decleva, ki je bil vsaj nečesa kriv: bil je Istran iz Buzeta. Utegnili so potem zbežati podporočnik Mastinu z Mariom Bortolussijem iz Mester, podnarednik Cavazzoni iz Carpija in drugi. Med pohodom proti Črničam so se med postankom oddaljili poročnik Renzo Paracciani, zadnji komandant 2. stotnije, in nekaj bersaljerjev. Izrabili so postanek zato,

(2) Morda je Teodoro Francesconi podal najbolj sprejemljiv razlog v svoji knjigi *«Gorizia 1940-1947»* (Milan 1990), ko piše na straneh 165-166: »Edini krat, ko je bersaljski bataljon imel v varstvu ujetnike, nekaj stotin, je bilo ob priliki zadnje hajke (največja nemška ofenziva marca 1945 proti IX. korpusu, R. Timay), in politični komisar Andrej Manfreda, ki je sam bil med ujetniki in ki je naslednjega maja zasliševal ujete bersaljerje, je pripoznal človečnost ravnanja«. (R. Timay).

da se poskrijejo v eni tistih cementnih cevi pod cesto, ki pelje v Ajdovščino, iz katerih se izlivajo potočki, ki pri-tekajo po južnem pobočju Trnovske planote. Bogve, če jim je uspelo zbežati? (3)

Najhujše je bilo v noči, ki so jo prebili v Črničah, kjer so bili v rokah skupine prenapetežev, ki so jim odvzeli še tisto malo, kar so imeli pri sebi, in se niso naveličali, jih zasmehovati, jim groziti, jih tolči ob vzklikanju: »Kot fašisti nam, mi vam!«. Možje spremstva, ki so bili besni zaradi pobegov, so jim pustili proste roke.

Tudi druge skupine bataljona so bile še na poti proti Vipavi; a veliko jih je bilo še v Tolminu, kot na primer poročnik Concilio in narednik Capun. Ena sama stvar je bila v Tolminu boljša kot v Vipavi: menaža. Tam gori je bila nekoliko bolj tečna in delili so jo po dvakrat na dan.

* * *

Dva dni so se vojašnice vedno bolj polnile z italijan-skimi interniranci, civilisti in vojaki vseh vrst in strok. Opazili smo to tudi po vedno bolj redki juhi in vedno manjših obrokih kruha. Med obedom sem enkrat opazil čuden prizor: partizan je ukazal ujetim vojakom naj se postavijo v skupine po oddelkih, katerim so bili pripadali. Na koncu je ostala skupina kakih šest ali sedem oseb, med njim moški visoke postave, oblečen v temnomodro športno obleko. Partizan se je obrnil k njim rekoč: »Kaj čakate? Iz katerega oddelka ste?«. Moški visoke postave mu je odgovoril, poudarjajoč vsak zlog posebej: »Smo iz par-ti-zan-ske-ga od-del-ka, kot smo že rekli in ponovili. In zdaj povej nam ti, kam naj gremo«. Tovariš jih je zmedeno pogledal, stisnil rame, pogledal naokoli in dejal: »Kaj jaz vem«.

Straže so medtem našle sistem, kako zaslužiti nekaj na pošten način: skrivaj so prodajale ujetnikom vrečke češenj, približno kilogram, po enotni ceni tisoč lir. Čeprav se je zdelo nemogoče, je vendarle nekaterim uspelo kljub

(3) O vseh onih, ki so zbežali med premestitvijo iz Tolmina v Vipavo, ni bilo več novic (R. Timay).

preiskavam prikriti bankovce. Ti srečneži so se zatekali v kak kot, kjer so hrustali sočne sadeže daleč od malo pomirljivih pogledov bolj nesrečnih tovarišev.

Poveljnik Svoboda me ni poslal poklicat, kot sem upal; a politični komisar taborišča mi je rekel, da ga je o meni informiral. Po Svobodinem nasvetu bi moral napisati svojo pritožbo; a v tisti mračni atmosferi se še nisem znašel in težko mi je bilo, zbrati jasne misli.

Da so nam razjasnili poglede, so skrbeli partizani, ki so bili na straži. Pod večer so se ujetniki zadržali izven vojašnic, da bi nekoliko uživali svežino somraka; zato se jim ni mudilo, vrniti se v poslopja. Nekateri stražniki so pa kaj kmalu dali povelje umika. Eden je zakričal: »Vsi noter«, drugi je naperil mitraljez in ustrelil lep rafal vzporedno steni vojašnice na strani mejnega zidu; nakar je premaknil orožje za devetdeset stopinj in ustrelil drug rafal vzdolž zidu. Tovariši so se zakrohotali, češ kako pridni fantje so, ko pa niso streljali v višini človeka, ampak malo više.

To me je spomnilo na podoben prizor, kateremu sem prisostvoval v Rusiji, v Dëgtovu blizu Miljerova, med približevalnim pohodom k Donu, septembra 1942. Večer prej so ob zatonu privedli v bližino našega taborišča približno 400 ruskih ujetnikov pod stražo nemških vojakov. Malo po zori nas je sunkovito zbudilo prasketanje mitraljeza in posameznih strellov v presledkih. Pospešen postopek: Nemci so postrojevali ujetnike tako, da so jim pošiljali žvižgajoče krogle ob ušesih.

Tamle nacisti, tukajle boljševiki.

* * *

Odpotovali smo iz Vipave 17. maja pozno zjutraj in se napotili proti Ajdovščini, od koder smo potem nadaljevali proti Gorici. Spet nerazumljiva pot, kot se je bilo že zgodilo 1. maja v Idrskem. Našo kolono je sestavljalo nekaj stotin italijanskih ujetnikov; preživelih mojega bataljona je bilo 192, »vključno s tabo«, kot mi je z nasmeškom rekel kapetan Mognaschi. Hodil sem skupaj z vojaki svoje stotnije, ki so bili v velikem številu bosí. Za te je bil po-

hod še posebno boleč, ker so morali stopati z bosimi podplati po pekočem asfaltu. Sonce je namreč neusmiljeno pripekalo na kolono razcapancev, ki se je premikala po desni strani ceste.

Po dveh urah pohoda še nismo postali. Ta ali oni je začel omahovati. Udarec v bok ali v hrbet ga je prisilil, da se je spet uvrstil; če se je brez sape zgrudil, so ga tovariši spet dvignili in prijeli pod pazduho, ne da bi nehali hoditi (nepojmljivo je bilo, da bi se ustavili), dokler ni oni spet prišel do sape in začel spet sam hoditi, pijan od stradanja, pod soncem, ki je z zahodne strani začelo slepiti. Italijanski partizani so, uvrščeni, nejevoljno hodili za nami.

Spremstvo je bilo povsem novo. Kaj kmalu smo se zavedeli, da so nekateri med našimi stražarji pripadali tisti vrsti ljudi, ki bi je človek ne zaželel svojemu najslabšemu sovražniku. Med najbolj razjarjene je spadal starejši vodnik, ki so mu pravili Marijan, s tankimi brki, oborožen z mitraljezom, ki je kopitljal in se pri tem drl kot obsedenelec z ostrim, grozečim glasom. Krepko ga je pri tem podpiral temno oblečen, v telovadne čevlje obut starejši človek, z brazgotino na licu, ki mu jo je povzročila krogla. Kmalu sem se zavedel, da je Francoz; ker ni govoril ne italijanski ne slovenski, se je sporazumeval s puškinim kopitom, s katerim se je izkazoval kot najhujši pretepač, kar bi si jih človek lahko predstavljal.

Okrog trideset let star politični komisar je imel povezano desno zapestje zaradi rane od strelnega orožja. Pravili so mu Rok, govoril je hrvaški in le nekaj besed italijanščine. Ker ga je roka bolela, se ni mogel tako znašati nad ujetniki; zato so morali namesto njega delovati njegovi vojaki, pa če so hoteli ali ne. Četnemu komandirju je bilo ime Robert: bil je zelo mlad fant, visok, vitek, z lepim, okroglim obrazom mladoletnika, skoraj še golobrad, z velikimi, svetlomodrimi, a ledenomrzlimi, brezčutnimi, ošabnimi očmi. Hodil je nekoliko brezbrizno, z narahlo vznak visečo in nihajočo glavo. Ni bil zgovoren, a njegovega molka se ni bilo manj bati kot Marijanovega kričanja. Kot Rok je tudi on bil oborožen samo s pištolo.

Še nekaj jih je bilo, ki so izstopali zaradi nasilne vne-me, kot na primer vodnik Renato, komaj čez dvajset, zagorel, z zagrljenim glasom, ki se je zaganjal na posamezne

ujetnike s pritimitivno krutostjo. Kdor se je še na vse kriplje trudil, da bi se zdel strašen človek, je bil neki Viktor, še golobrad plavolasec v temni uniformi; bil je brez dvoma dober učenec omenjenih učiteljev.

Dokaz, da Ženevska konvencija o vojnih ujetnikih ni pogojevala našega spremstva, smo kaj kmalu doživeli in sicer pri drugem postanku. Na serpentinah ceste, ki se po Batujah spusti proti Vipavski dolini. Tam, kjer smo se ustavili, je raslo nekaj dreves; vsi ujetniki so se trudni in žejni vrgli na tla. Nenadoma smo zaslišali zelo kratek rafal. Pogledali smo v tisto smer. Nekoliko nižje, le nekaj metrov od levega roba ceste se je dvigala češnja, polna rdečih sadežev. Eden od ujetnikov je bil nagonsko vstal z namenom, da jih nabere prgišče. Utegnil je narediti le nekaj korakov, ko ga je partizan s tremi streli pokosil. Ko smo nadaljevali pot, je bilo truplo vrženo bolj v stran. Dva spremljevalca sta se ustavila in nas gledala, kako gremo mimo. Dohitela sta nas v Dornbergu.

Na bregu reke je skupina zavezniških vojakov prala nekaj džipov. Nekateri ujetniki so jim kradoma pomahali v pozdrav in oni so odgovorili mahaje z rokami in s širokimi ameriškimi nasmehi. Po razpadli cesti, ki jo je kolona skoraj v celi širini zavzemala, je iz nasprotni smeri privozilo majavo motorno kolo, ki ga je upravljal angleški podčastnik s črno baskovsko čepico. Tudi on je smehljaje se odzdravil pozdravnim gestam, pa vendar skrbno pazil, da obdrži ravnotežje. Prikazen teh vojakov v kaki uniformi, ki se niso drli, niso tolkli, niso grozili, je bila kot blisk upanja in tolažbe.

Ko smo prešli vzpetino Gradišče, sem se spomnil Gregorčiča; a kar sem slišal okoli sebe niso bile »pesmi srebrnočiste« Goriškega slavčka, temveč neuravnovešeno kričanje, ki so ga prepletale slovensko-italijanske kletvice in balkanski »jebenti«.

Ob prihodu v Renče smo opazili, da je našega pohoda konec. Spravili so nas vse v poslopje, ki je moralo biti šola, a kjer ni bilo enega samega kosa pohištva. Znašel sem se v dvoranici v prvem nadstropju blizu kapetana Mognaschija. Posedli smo po tleh, tesno eden ob drugem kot sardele v sodu; in vendar smo se čutili neizmerno olajšane, ker je celotna straža ostala zunaj. V tem skoraj

domačem vzdušju sem začutil potrebo, da se nekoliko uredim. Najprej sem potegnil na dan dozo kreme za čevlje in položil škornje. Pravkar sem bil končal, ko je vstopil partizan. Ni bil oborožen in ni pripadal naši straži. Po obrazu sodeč ni bil Slovenec, ampak raje Makedonec, tako temne polti je bil, velikih in globoko črnih oči ter zaokroženih potez. Mirno je stopal preko stegnjenih nog, se ustavljal pred onimi, ki so imeli pozornosti vredne čevlje, jih vestno kontroliral zgoraj in spodaj, ter nadaljeval z iskanjem boljšega blaga.

»Lepo si nakuhal!«, mi je rekel kapetan, ki si je bil v zadnjih tednih nabral kot ujetnik veliko več izkušenj kot jaz. Pokazal mi je svoje škornje, v zelo dobrem stanju, z gumijastimi podplati, a z golenico, do gležnja globoko porezano. Partizan je stopil v našo dvoranico in je kot nalašč takoj opazil moje čevlje, ki sem jih jaz zaman skušal zakriti. Sklonil se je nadme, mi zagrabil noge ter si ogledal podplate, ki so bili k sreči že precej zrabljeni. Ne, moji čevlji mu niso ugajali. Pogledal je kapetanove, opazil urez, ki jih je kazil, ter šel molče naprej. Globoko sem si oddahnil. Gotovo bi bil kričal, pa še kako, če bi me bil sezul! A tako je bilo bolje.

* * *

Naslednjega dne so nas zbrali, ko je sonce že stalo na nebu. Še enkrat se nam je prvi del pohoda zdel nerazumljiv. Po stranskih poteh, preko žitnih polj in travnikov, smo prehodili varljiv lok poti, da si je kdo že domišljal, da nas bodo izročili zaveznikom. Iz Renč smo šli mimo Bukovice, nakar smo zavili na desno in prispeli na pot, ki gre iz Volčje Drage v Prvačino. Vsake utvare je bilo tako konec. Na cesti v Prvačino smo tu pa tam srečali džip z zavezniškimi vojaki, ki so nas radovedno gledali. Ujetniki niso skoraj imeli več ne volje ne moči, da bi jih pozdravljali.

Prispeli smo v Prvačino pri polnem dnevu. Natlačili so nas v šolo, ki je stala nasproti kmečke hiše z dvoriščem in nadstreškom. Spet sem se znašel v isti sobici s kapetanom Mognaschijem in drugimi oficirji iz mojega bataljona. Ker

smo tako pogosto srečevali angleške in ameriške vojake, so se domislili, da bi napisali poziv, ki naj bi ga mimogrede skrivoma izročili tem vojakom, zato da bi jih opozorili na naš položaj. Jaz sem prispeval vse potrebno za pisanje; tisti, ki so bili večji angleščine, so se koj lotili dela, napolnili cel list in naredili nekaj kopij.

Proti večeru je prišel mimo tovariš in mi rekel, naj grem v sobo, kjer so bili nastanjeni italijanski partizani, ter naj grem naslednjega dne pomagat v kuhinjo, ki so jo postavili pod nadstrešek kmečke hiše. Novica me je že zaradi tega razveselila, ker sem lahko upal, da si bom napolnil želodec, saj so bile moje zaloge že izčrpane.

Naslednjega jutra sem šel v kuhinjo. Moja naloga ni bila komplicirana: pomagati sem moral pri pripravi drv za kotle, pri lupljenju krompirja, ki je bil tako ohlapen, da sem ga bolj porezal v kvadre kot pa lupil, pri rezanju mesa za četo. Med kuharji je bil tudi starejši, po mornarsko oblečen partizan, črnih las in oči, z žalostnim izrazom na zagorelem obrazu. Tu in tam mu je manjkal kak zob. Čeprav je bil bolj tihe narave, mi je uspelo zvedeti, da mu je bilo ime Alberto Savi in da je bil doma nekje pri Trstu.

Istega dne je prispelo odposlanstvo furlanskih garibaldincev z nalogo, da prosijo za odpust svojih sobojevnikov, ki so bili z nami. Ti so mi bili povedali lastno zgodbo: Nemci so jih ujeli med marčno ofenzivo in jih vrgli v ječo v Ljubljani. Ko so bili rešeni, jim niso hoteli verjeti, da so tovariši iz brigade Garibaldi-Nadiža, zato so jih poslali v Vipavo do prejema informacij. Nekateri garibaldinci tega odposlanstva so bili nekoliko smešni v svojih gumijastih škornjih, kratkih hlačah ter čepicah z ogromnim ščitnikom, ki so nekoliko spominjale na tiste garibaldinskih rdečih srajc. Njihovo poslanstvo ni bilo zaman; imeli so vse potrebne dokumente, zato je naslednjega jutra majhen tovarnjak prevzel tiste nenavadne ujetnike ter jih odpeljal proti Gorici.

V Prvačini nisem mogel drugače, kot da sem se spomnil, da je bil že moj oče tam kot ujetnik. Novembra 1917 so ga Nemci ujeli v Camponeju, v zapadni Furlaniji, in ga izročili Avstrijcem. S kolono ujetnikov je prispel v Prvačino, kjer so ga naložili na vlak, ki ga je preko Sežane

in Postojne peljal v Ljubljano, od koder je nadaljeval pot na Madžarsko. Medtem ko sem pomagal v kuhinji, so mi prišle na uho vznemirljive novice: naslednjega dne naj bi šli v Sežano in potem naprej, bogve kam. Kje je bilo »bogve kam«? In s tistimi pazniki! Logično, da nekoč niti Avstrijci niso bili ravno vljudni do ujetnikov, a vsaj mučili jih niso, in še manj ubijali. Malosrčnost me je zajela in kesal sem se, da nisem poslušal Jelke, ki me je do zadnjega rotila: »Ne hodi, ne hodi!«. A častno sem se bil obvezal, da bom na razpolago novim oblastem, in nisem mogel snesti dane besede.

Mračilo se je že in moral sem se vrniti v šolo. Potuhnil sem se za kmečko hišo in napisal Jelki pismo, v katerem sem ji pripovedoval o neprijetnem položaju, v katerem sem se znašel. Pravkar sem nehal pisati, ko sem slišal, da me že kličejo: »Barral! Barral!«. Približal sem se stranske-mu kuhinjskemu oknu v pritličju. Notri sta bili dve ali tri ženske. Izročil sem pismo tisti, ki se mi je zdela gos-podinja, s prošnjo, da pošlje pismo na napisani naslov. Ženska je molče vzela pismo. Veliko kasneje sem zvedel, da je nekdo le nekaj dni za tem prinesel pismo na cilj. In iz globine srca sem blagoslovil tisto slovensko kmetico.

»Barral! Kje si bil?« me je ves razburjen nahrulil sta-rejši vodnik Marijan. Izmisлил sem si izgovor, ki ga je po-miril, in stopil v sobico, kjer so se furlanski partizani pri-pravljali na odhod naslednjega dne.

* * *

Tudi mi smo se odpravili na pot tistega 20. maja, na binkoštno nedeljo; a ne proti Sežani, temveč v nasprotno smer: po bližnjicah smo blizu Šempasa prišli na glavno cesto. Čutil sem se precej močnega; a spraševal sem se, kako drugi morejo še hoditi, čeravno so vleкли noge in tako dvigali cel oblak prahu, ki je zelo motil paznike, ki so stalno kričali: »Dvigajte noge, ko hodite, beštije!«. Enostavno, mar ne?

Tako smo bili spet na asfaltirani cesti, ki je bila še v dobrem stanju; ujetniki niso več dvigali prahu. Nenado-ma se je zgodilo nekaj nepričakovanega. V nekaj minu-tah je kolono dohitelo kakih trideset žensk, ki so nosile

torbe živil. Bile so matere, žene, sestre, ljubice izginulih mož, ki so kljubovale četi, da bi našle svoje drage ter jim dale nekaj hrane. Hodile so hitreje od nas, prehitevale dolgo vrsto in razbirale poteze vsakega obraza iz profilov, saj si ujetniki niso upali pogledati v njihovo smer. Od časa do časa je bilo slišati pretresljiv krik in ime.

Spremljevalci so postajali nemirni, kar je bilo vedno nevarno. Najbolj nasilni so odganjali ženske, ki so spoznale koga od svojih dragih in so se skušale približati. Ujetniki, ki so jih spoznale, si jih niso upali pogledati in so stopali naprej s stisnjenimi ustnicami in požiraje solze; nekateri so potihó prigovarjali: »Pojdi proč, pojdi proč! Ne približaj se!«. Okoli nas je bil pravi koncert krikov, klicev, prošenj spremljevalcem. Molčale so samo tiste ženske, ki niso spoznale nikogar in so še vedno mrzlično begale s pogledom med vrstami.

Zraven mene je hodil podnarednik Ortona iz 5. stotnije. Dekle ga je spoznala, ga poklicala in mu hotela dati zavitek. Francoz, ki je divje tekal gor in dol, je navalil nanjo kot sokol in jo strašno udaril v bok s puškinim kopitom. Dekle se je ječaje upognila v dvoje in se prijela z rokami za bok, se nato omahovaje oddaljila proti levemu robu ceste, kjer je, pripognjena, obstala. Tedaj je v meni prevladalo ogorčenje, da sem dejal Francozu: »On ne traite pas comme ça une femme!«. Obrnil je k meni svoj sivo ščetinast obraz, nekaj trenutkov začudeno zrl vame ter mi z nezamenljivo marsejskim akcentom odvrnil: »C'est que des putains«. »Et même!«, sem odsekano pribil. Pri priči se je obrnil in tekel pomagat Marijanu, ki je, skupaj z drugimi, začel divjati. Najprej so nam veleli, naj tečemo, nakar so zgradili cesto in uspeli v le nekaj minutah poslati nazaj ženske grozeč z naperjenim orožjem in kričaje, da bodo zdesetkali ujetnike, če se bodo spet približale. Nobenemu ujetniku ni uspelo dobiti kaj od njih.

Prispeli smo že skoraj v Selo, ko se je star, mršav civilist zgrudil pred nami na tla. Komandir Robert ga je s pomočjo tovariša zdrsál na nasprotno stran ceste in ga skušal dvigniti za roke in postaviti spet pokonci. Starec, vznak ležeč, je kričal: »Ne morem več, kar ubijte me, ne morem več!« in ni vstal. Približal se je komisar Rok. Robert je mignil z brado, kot da bi ga hotel vprašati: »Kaj

naj storimo«. ? Rok mu je odgovoril tudi tako, da je dvignil brado, ali na stran, nakar se je spet napotil vzdolž vrste. Robert in oni drugi sta nas dohitela, ko smo bili že mimo Sela. Starca ni bilo z njima. Robert je imel še vedno svoj brezčutni izraz na obrazu, a od časa do časa je pogledal po strani v našo smer, kot da bi hotel uganiti, kaj mislimo.

Med spremljevalci je bil tudi eden, ki se je smilil celo ujetnikom. Tudi on je bil Francoz, ime mu je bilo Lucien. Hodil je čudno, po račje, polagal je na tla samo pete in puška in krušnjak sta mu bila v nadlego pri hoji, ki je bila prehitra za njegove uboge noge. Včasih je njegov obraz spominjal na Kristusa med križevim potom. Pozneje sem zvedel, da so mu preteklo zimo zamrznili spodnji udje.

Končno smo prispeli v Vipavo. Znašli smo se spet v vojašnicah, ki smo jih zapustili tri dni prej. Torej, nič Sežane. Nemci so odpotovali bog si ga vedi kam, a našli smo množico novih italijanskih ujetnikov, tako civilistov kot vojakov; med slednjimi so bili še drugi bersaljerji iz mojega bataljona. Poročnika Svobode ni bilo več in tudi njegovega političnega komisarja ne. Nejevoljno sem pomislil, da je moje spremno pismo gotovo izginilo neznano kam. Morda je samo Rok vedel kaj o meni. Morda.

* * *

Postanek v Vipavi je trajal eno samo noč. Ob zori 21. maja je še daljša vrsta šla na pot proti Šembidu. Pazniki so se bili pomnožili. Imeli smo tudi uradnega poveljnika, mladega plavolasega poročnika v sivomodri uniformi. Potem ko smo šli skozi Šentvid, smo stopili na dolgo cesto, ki se vzpenja proti Razdrtemu, od koder smo nadaljevali pot do Hruševja. Tu smo zapustili glavno cesto ter zavili na desno na stransko pot.

V Orehku so nas vaščanke gledale iti mimo, naslonjene na podboje hišnih vrat. Morali smo bili videti res usmiljenja vredni, kajti njihov pogled je bil zamišljen, žalosten, kot da bi gledale na smrt obsojene. Nekatere so tiho jokale, nepremične, ne da bi si brisale solze, ki so jim drsele po licih. Sočustvovanje je premagalo eno od njih, da je dahnila: »Ubožci!« Razločno sem slišal to besedo.

Žal jo je slišal tudi eden od paznikov. Razjarjeno je skočil k njej z dvignjeno puško, kot da bi jo hotel udariti; a se je ustavil pred njo in se zadrl: »Ubožci, ah? Pomislite, kaj bi storili nam, če bi oni zmagali, ti ubožci!« Ženske so nas še naprej gledale kot okamenele, tihe, z očmi polnimi usmiljenja, ki je ogrelo srca ujetnikom.

Po Orehku sem videl, kako so nekateri moji sotrpini mimogrede trgali z roba ceste zaprašene travnate bilke, jih grizli in požrli kot prežvekovalci. Zadnjo borno menažo so bili razdelili v Prvačini.

Ko smo prispeli v Prestranek, so nas spravili v hangarje, ki so bili morda služili kot vojaške nastavitve. Zadržali smo se tam še ves naslednji dan, nakopičeni na cementnem tlaku, upajoč na zajemalko plehke juhe. Fizioloških problemov nismo imeli, saj so se naše potrebe zaradi posta in dehidracije skrčile na minimum. Po kovinskem ropotanju sodeč smo popoldne spoznali, da na dvorišču postavljajo kuhinjo. Tri velike bencinske tanke so uporabili kot lonce. Že med kuhanjem nas je zmedel sumljiv duh. Ko so nam juho razdelili, smo ugotovili, da je ni mogoče jesti: kuhali so jo bili namreč v umazanih posodah! To je porazno vplivalo na moralo ujetnikov. Bilo je, kot če bi ti nesrečneži stoletja hrepeneli po požirku umazane vode kot po prividu, in zdaj, ko je tisti požirek prišel do njihovih ust, ga niso mogli požreti, kajti želodec bi ga, čeprav poželjiv, takoj spet izbruhnil. Bili smo brezmočni, onemogli, zlomljeni.

A bil je kdo, ki ni bil pasiven. Med ujetniki, ki smo jih pobrali nazadnje v Vipavi, je bila skupina ranjencev, ki so jih po vsej verjetnosti ujeli, ko so ležali v vojaški bolnici v Gorici. Za te preživele je moral biti pohod iz Vipave v Prestranek kot pot na Kalvarijo; gotovo nekateri niso več mogli tako nadaljevati. Zato so bili že v večjo nadlego kot drugi ujetniki. Proti večeru jih je Marsejec tri odnesel ter jih nekoliko vstran postrelil. A ni bil sam, saj smo zaslišali tudi rafal iz mitraljeza, medtem ko je on imel samo puško.

Naslednjega dne so nas postavili v vrsto in morali smo mimo dveh partizanov, ki so dajali vsakemu po en kuhan krompir. Šli smo potem dol proti postaji in videli od daleč v jutranjem somraku obrise mosta čez Pivko. Tovorni vlak

nas je čakal; natovorili so nas z brcami in udarci s pestjo, nakar so potegnili vrata in jih zapahnili.

Vojaška definicija tovornih vozov je bila: osem konj, štirideset mož. V vsakem vozu tistega vlaka nas je bilo vsaj sto. Vsi pokonci, pasti je bilo nemogoče. Tudi mrtvec bi stal. Ko se je po dolgem čakanju vlak premaknil, sem pomislil: do kod? Slišal sem namreč, da je bil slaven viadukt pri Borovnici porušen. Tam bi morali torej vsaj prestopiti.

Potovanje je trajalo več ur, vozili smo s hitrostjo kolesa, včasih pešca, z dolgimi postanki v krajih, ki jih nismo mogli identificirati, zaprti kot smo bili v somraku vozov, v katerih je pripekalo kot v peči in smrdelo do nezavesti. A res se je zgodilo, kar sem mislil: popoldne so se vrata odprla, morali smo hitro skočiti ven, se hitro postaviti v vrsto, iti vzdolž poslopja, na katerem je bil napis »Borovnica«, skoraj teči navzdol po strmi cesti, prispeti na dno doline, kjer je bilo razpršenih nekaj naselij in so se dvigali mogočni stebri porušenega mostu, hoditi približno kilometer proti severu in stopiti v vojaško taborišče, kjer je bilo nekaj velikih barak. Bile so tiste barake, ki sem jih fotografiral 18. novembra 1942 s še uporabnega borovniškega mostu, ko sem se vračal z ruske fronte.

* * *

Ko smo tistega poznega popoldneva 23. maja prispeli v taborišče Dol, smo bili pri kraju z močmi. V barakah je vladal popoln nered, bile so polne vseh mogočih odpadkov, z napol podrtimi etažnimi posteljami. A naši stražniki so nas začeli takoj priganjati, lajajoč kot vedno. Z nekaterimi drugimi sem jaz počepnil pod dolgo vratnico in nekaj desk, ki so poševno ležale na tleh. Od tam nismo nikogar videli in nihče ni videl nas. A slišali smo kričanje in grožnje, ki so postajale vedno bolj frenetične. Nad vsemi je prevladoval ostri, vreščeči Marijanov glas: »Zbor, zbor! Pohitite, prekleti!« Mi se od tam spodaj nismo gani. Nenadoma nam je kri zamrznila v žilah. Slišali smo, kako je Marijan ukazal: »Pojdi naprej, tja se postavi!«. In rafal iz mitraljeza. In spet Marijanov glas, ki je v grobni tišini zagrozil: »Kdor se ne zgane, bo ravno tako kon-

čal«. Bila je to prva ustrahovalna ustrelitev v Borovnici.

Seveda je življenjski nagon prisilil ta kup nesrečnežev, da so zbrali poslednje moči in začeli frenetično, kaotično pospravljati notranjost barak. Jaz sem našel prostor v prvi na desni (pri južnem vhodu), ki je bila v dokaj dobrem stanju. Postelje so bile trietažne. Splezal sem na srednji pograd. Blizu mene so se nastanili neki financarji.

Ko sem se vlegel, sem začel razmišljati. Fiksna ideja, da ne bom ostal ujet, se je znova prebudila v meni in rekel sem si: »Tu notri ne bom dolgo ostal«.

Naslednji dnevi so potekali v delu pod partizansko komando in nadzorstvom interniranih oficirjev, da bi spet usposobili barake in potegnili žično mrežo okoli taborišča. Medtem je bilo prepovedano, približati se skrajnemu robu. Ker ni bilo določene varnostne razdalje, je bila ta odvisna od razsodnosti paznikov, ki so stražili s kroglo v puškini cevi. Zgodilo se je tako, da je bil 25. maja popoldne ujetnik Matković usmrčen za drugo barako na desni, dva metra od roba. Pol ure kasneje ga še niso odnesli. Šel sem ga pogledat: ležal je vznak na blatni travi, tam, kjer je padel.

Žična mreža je iz dneva v dan bila bolj popolna, kar mi je odvzelo misel, da bi se rešil z begom. Medtem so ustanovili Notranjo komando taborišča; za odgovornega so izbrali poročnika karabinjerjev Alpa Tonarellija, mojega vrstnika, ki je zbral za pomočnike nekatere svoje vojake. Poveljeval je bil stotniji karabinjerjev v Gorici. Notranja komanda se je nastanila v četrti baraki na desno, ki je bila nekoliko krajša od drugih, postavljena počez, tako da se je pred njo raztezala podolgovata prosta površina tja do drugega (severnega) roba taborišča. Na tem prostoru so se ujetniki morali postavljati v zbor in po mojem odhodu so se tu vršile, ob zori in pred zbranimi ujetniki, tudi ustrelitve. Postavili so tudi drog, kot so tisti za električne vode, namenjen mučenju: kaznovanica so obesili z železno žico, ki ga je držala pod pazduhami, na ta drog, z nogami pol metra od tal.

* * *

Komandant je prišel vsako jutro v taborišče na inšpek-

cijo. Zanimal se je še posebno za žično mrežo in za lesene barake, ki so bile v gradnji na severni strani. To je pomenilo nove dohode. Jaz sem imel vtis, da so name že zdavnaj pozabili. Zato sem si izmislil, kako pritegniti poročnikovo pozornost. Nekega jutra sem se vsedel na zidek vzdolž notranjega trga, položil nekaj papirnatih listov na kovček in začel pisati s tintnim svinčnikom (nalivno pero sem zgubil 2. maja na travnikih pod Selami, ko sem se bližal Kneži). Pisal sem v italijanščini podrobno pritožbo, naslovljeno na Višjo komando narodne zaščite, ker so me poslali v koncentracijsko taborišče, potem ko sem se ji prostovoljno predstavil, medtem ko so drugi, ki so se ravnali bolj ali manj kot jaz (na primer podnarednik Vallati, ki se je bil skrtil v Kneži 29. aprila), ostali prosti.

Zgodilo se je, kar sem pričakoval. Prišel je poročnik, ki je kakih deset minut hodil po taborišču. Jaz, ki sem ga kradoma opazoval, sem ugotovil, da me je že zagledal. In res, prišel je k meni od zadaj in me vprašal:

— Kaj pišeš?

— Pritožbo Višji komandi narodne zaščite.

— Aha! in zakaj?

Vzrok je bil razložen v pritožbi, vendar sem mu ga na kratko pojasnil.

— V redu, piši, kar piši!

— Komu naj jo izročim?

— Političnemu komisarju.

Z njim je bil tudi Rok, ki je nekajkrat ponovil: »Da, da«!. Nakar so nadaljevali z inšpekcijo.

Ko sem naslednjega dne videl Roka, sem mu izročil kuverto. Nisem si delal utvar, da bi pritožba res prišla do naslovljenca; a kdo jo bo že bral. V njej sem napisal vse, kar je bilo potrebno, torej ne mojega ujetja v Kobaridu ne naslednjega bega.

Skoraj vsak dan smo imeli občni zbor na taboriščnem trgu, kjer smo se postrojivali bolj ali manj po prvotnih oddelkih. Tistega jutra 30. maja sem bil torej jaz v vrsti s svojimi bersaljerji. Kaj bo danes novega? Razumljivo, da si nismo pričakovali nič dobrega. Pet minut zatem je prišel partizan s harmoniko na ramenih.

— Kdo igra harmoniko? — je zakričal Marijan, obrnjen k ujetniku. — Potrebujemo koga, ki zna igrati.

Tišina. A mali bersaljer Ubaldo Rossi, s katerim smo tolikokrat prepevali v gostilni v Kneži, me je potegnil za rokav in rekel:

— Pojdite vi, gospod poročnik!

— Nikar ne misli, da jim bom za pajaca! — sem mu razdraženo odgovoril.

— Pojdite, pojdite, morda bo tudi za nas dobro — je vztrajal Rossi, ki ga je zdaj podpiral tudi podnarednik Marega.

Ob teh besedah sem se odločil in stopil naprej.

— Sem pridi, da slišimo! — je rekel Marijan.

Oprtal sem si inštrument.

Poznal sem že precej slovenskih pesmi, ki sem jih delil v tri kategorije: cerkvene pesmi, ljudske pesmi, narodne in partizanske pesmi. Odvrigel sem prvo kategorijo, ki bi bila za tisti kraj in v tistem trenutku neprimerna. Zato sem odigral cel rožni venec mojega posvetnega repertoarja, od »Terezinke« do »Naprej!«, od »Majolke« do »Hej, Slovani!«, od »Odpiraj, dekle, kamrico!« do »Na oknu« in tako naprej, ne da bi pozabil velikega Gregorčiča z »Našo zvezdo«, ne pogrebnih svečanosti z »Žrtvam«, ne zavezniške Sovjetske zveze z »Je Stalin poklical« in tako dalje. Igral sem harmoniko kot diletant in že dolgo je nisem več imel v rokah, a za ta program sem se čutil še kar v formi. Partizani so me zasanjano gledali.

— Je prav tako? — sem vprašal, gledajoč naokoli, potem ko sem nategoval meh četrte ure.

Marijan mi je postavil vprašanje, ki mi ni bilo novo:

— Kje si se vsega tega naučil?

— Vprašaj poveljnika — sem mu smehljaje odvrnil.

— Razpustite vrste in na delo! — Tovariš je odnesel harmoniko.

— Tu počakaj! — je rekel Marijan in šel iz taborišča. Obsedel sem, ves sam, in čakal, kaj se bo zgodilo.

Četrte ure pozneje mi je prišel desetar povedat, naj se napotim k taboriščnim kuhinjam. Bil sem nekoliko presenečen: ni se mi to zdela naloga za harmonikaša. A nisem protestiral. Desetar me je pospremil do kuhinj. Kuharji so še čakali na vodo, ki so jo zajemali pri izviru zunaj taborišča in jo peljali v štiri ali pethektolitrskem voz-nem tanku, ki so ga vleкли interniranci. Začel sem kontro-

lirati tisto revščino, ki je bila namenjena tisočerim ljudem. V kotu sta stali dve vreči izsušenega in plesnivega zelja iz bogvekakšne nemške zaloge, ki ga nihče ni maral. Skušnjava je bila prevelika in nisem se mogel zadržati: vzel sem prgišče tiste sive trave, jo stlačil v usta in začel hlastno gristi. Čeljusti, ki niso bile več vajene trdne hrane, so mi takoj otrpnile; požrl sem torej tisti komaj zdrobljeni grižljaj.

A presenečenja še ni bilo konec. Isti desetar je spet prišel pome rekoč:

— Na komandi te hočejo.

Pospremil me je iz taborišča do hiše, kjer je bil nastanjen »štab«. Bil sem prepričan, da je bil tisti poziv v zvezi s harmoniko ali s kuhinjami.

Ko stopiva v izbo, mi desetar reče, naj počakam. Sedel sem k javorovi mizi in si ogledal prostor. Tradicionalna slovenska izba je vedno zbujala v meni skoraj religiozne občutke, kot če bi bil v templju. Soba je bila polna sončne svetlobe; miza, na katero so skozi okenske gardine sijali sončni žarki, je bila v svoji belini kot simbol čistosti. Peč, v nasprotnem kotu, se je dvigala veličastno in blagohotno kot simbol domačega ognjišča. Zdelo se mi je, da sem v rajskem svetu po nekaj peklenških tednih; za trenutek sem pozabil, da je pekel tam blizu, le nekaj korakov stran.

Prihod kapetana Roka Kordića me je spet priklical v realnost. Takoj me je vprašal:

— Bi kaj jedel?

— Eh, mislim, da bi.

V hiši je bila kuhinja »štaba«. Kordić je naročil zame par klobas z zmečkanim krompirjem in zeleno salato. Odveč je, opisati okus, ki so ga imele zame te pravzaprav preproste jedi. Nadčloveško sem se trudil, da bi jih počasi požil, namesto da bi se vrgel nanje kot zver. Kordić je medtem sedel k meni na klop in mi govoril. Tista govorica z otoka Visa je bila gotovo krasna, a jaz sem utegnil umeleti morda polovico tega, kar mi je komisar pravil. Razumel sem vsekakor, da je govoril tako, na splošno, o raznih vrstah (in ni jih bilo malo) internirancev, prisotnih v taborišču. »Niso vsi fašisti, ne«, je pravil med drugim, »a veliko jih je, ki se pretvarjajo«. »Aj«, sem si vznemerjeno

rekel, »saj ne bo vendar hotel, da mu izdam imena«. Imena, ki bi jih vsekakor ne poznal. A kmalu sem se pomiril: Kordić je nameraval le klepetati in me kratkočasiti, medtem ko sva čakala, da pride poveljnik. Ko sem končal, me je vprašal, če bi še. Vljudno sem odklonil in prav sem storil: ko je namreč tisto kosilo prodrlo v moj že na pol atrofizirani prebavni aparat, je povzročilo tak nered, da sem moral ostati tešč nekaj dni.

Nekdo je prišel povedat, da me poveljnik čaka v prvem nadstropju. Na koncu stopnic je bil na levi strani primitiven urad, kjer je name čakal poročnik Ivan Leupušček. Bil je mojih let, kot jaz podpovprečne postave, plavih las in brkcev, svetlomodrih, predirnih, lepih, a mrzlih, hudobnih, krutih oči. Imel je glas liričnega tenorja. Ponudil mi je stol. »Bo mar hotel govoriti o moji pritožbi?«, sem se spraševal. Ne. Z dolgim uvodom mi je začel razlagati težave, ki so jih imeli pri ustanavljanju administrativnega urada, kajti v četi ni bilo ljudi z zadostno »prakso«, ki bi dobro poznali tako italijanščino kot slovenščino, še posebno pisano slovenščino itd. »Znaš pisati po slovensko?« »Znam boljše pisati kot govoriti.« »Dobro. Znaš pisati na stroj?« »Da.« »Bi si upal organizirati administracijo?« »Zakaj pa ne!«

Rečeno, storjeno. Tu je pisalni stroj, papir, svinčniki. Bilo je tudi dobro nalivno pero, ki so ga gotovo konfiscirali kakemu ujetniku. Leupušček mi je nato razložil, katera so moje prve naloge: držati seznam čete, ujetnikov, kontrolirati uradno korespondenco, vzdrževati vezi z No tranjo komando taborišča, z intendantom itd. Nisem imel računovodskih nalog, vsaj za zdaj ne. »Bolje tako«, sem si mislil, saj je vse to že zadostovalo, da mi napolni dneve.

— Pojdi po prtljago in zberi si prostor v četni baraki.

Našel sem prostor na pogradu v baraki, ki je dišala po smreki, saj je bila čisto nova. Tistih nekaj tovarišev, kar jih je že bilo tam, me je sprejelo brez velikega začudenja.

Popoldne sem začel organizirati svoje delo. Preskrbeli so mi titovko, ki je bila ploščata kot krap in ki mi gotovo ni dajala bojevitega videza; a zaenkrat ni bilo nič boljšega po moji meri. Tisti večer sem šel na večerjo v četno kuhinjo, kjer me je glavni kuhar Sosolič zelo prisrčno sprejel. Nisem mogel kdove kako počastiti njegovih fižo-

lov z makaroni, ker je moj trebuh že začel dajati znake nestrpnosti; a užival sem trenutek nepopisljivega občutka prostosti, možnosti prostega premikanja, ne da bi bilo sumljivo. Tisto noč sem na slamnjači svojega pograda božansko spal.

Tako sem postal »upravnik komande taborišča vojnih ujetnikov v Borovnici«, vsaj neuradno. Prav zares upravnih mimo partizanskih navad. Naslednjega dne je bil praznik Sv. Rešnjega telesa. Ko sem stopil v taborišče za prvi obisk pri poveljniku Tonarelliju, mi je prišel naproti pater Fabbri, naš kaplan, ki mi je rekel:

— Rad bi daroval mašo. Imam paramente, ki mi jih je preko Komande preskrbel borovniški župnik; a nimam nobenega misala. Nimaš morda ti kaj?

— Seveda! Imam rimski misal za vsak dan, ki si mi ga ti sam prinesel iz Gorice lansko leto na dan sv. Jakoba. Takoj sem šel ponj.

Ob povratku k »štabu« sem storil nekaj, kar bi se lahko zdelo nepremišljeno, blazno: vprašal sem Leupuška za dovoljenje, da smem prisostvovati maši v taborišču.

— Kar pojdi! — mi je rekel dostojanstveno, važno, ne da bi trenil z očesom.

Ko sem se pozneje tega spomnil, me je kar streslo. A bil je to prvi znak tistega upoštevanja, ki me je odtlej spremljalo ves čas bivanja drugače strašne »Primorske čete« v Borovnici.

* * *

Borovniško koncentracijsko taborišče je bilo postavljeno v zaselku Dol, na desni strani ceste za Vrhniko, pred velikim ovinkom. Ves areal je danes pozidan.

Taborišče se je raztezalo v obliki kvadrata s stranica-mi, ki niso bile daljše od 200 metrov, prečkal ga je potok, ki je imel zelo malo vode in ki se je nekoliko proč, pri Bregu, stekal v Borovničico. Barak je bilo deset, všteti one, ki so jih ujetniki na novo zgradili.

Komanda se je sprva nastanila v kmečki hiši na levi strani ceste. Skoraj nasproti, med njivo in cesto, je stala baraka za četo.

Taborišče se je hitro polnilo. Najprej je prispela številna skupina vseh mogočih ujetnikov iz koprške ječe. Nato je skoraj vsak dan prihajal nov kontingent. Bil sem torej zelo zaposlen s sestavljanjem seznamov novih prišlecev, saj sem moral registrirati precej podatkov, ki so se iz dneva v dan spreminjali po ukazih, ki so prihajali iz Ljubljane: priimek, ime, očetovo ime, kraj in dan rojstva, državljanstvo in vera, stalno bivališče, družinsko stanje, poklic, pri vojaki tudi čin, vrsto orožja, oddelek itd. Vse te podatke in število prisotnih v taborišču mi je posredovala Notranja komanda, ki mi je tudi sporočala imena umrlih zaradi bolezni, a ne drugih ... te so mi sporočali po naključju. Sprva se je nekaj krat zgodilo, da mi je Leupušček izročil listek, na katerem je bilo zapisano ime, rekoč: »Zbriši ga s seznama!«. Ni bilo težko razumeti, da je to bilo ime umrlega nasilne smrti.

Prvo ime, ki sem ga na ta način zabeležil, izmed vojakov mojega bataljona, je bilo ime Giuseppeja Spanoja, Sicilijanca mojih let, ki je pripadal 4. stotniji. Bil je mlad fant z brkci in upadlega obraza, zaradi česar je bil videti starejši, kot je v resnici bil. Bil je s kmetov doma in izredno odporen, kakor sem opazil med našimi premiki: zdelo se je, da mu težave ne morejo načeti ne telesa ne duše. Nekaj dni prej sem ga z okna uprave videl na kamionu, polnem internirancev, ki so jih peljali nekam na delo. Od svojih vojakov sem zvedel, da so ga ustrelili, ker je odnesel kos masla z okenske police hiše, mimo katere so se ujetniki vračali z dela pri železnici.

Nekaj dni pozneje sem prisostvoval neprijetni sceni. Bil sem v izbi, kjer sem se kdaj pa kdaj zadrževal. Bilo je proti večeru. Imeli smo goste iz Ljubljane: dva oficirja odličnega videza v spremstvu dveh mladih zelo lepih žensk. Sedeli so pri mizi z Leupuščkom. Naenkrat je nekdo porinil v izbo majhnega, bosega spačka, v kratkih hlačah, v nesorazmerno velikem in razcapanem jopiču. Roke je imel zvezane za hrbtom. Obraz mu je bil ves potolčen in krvav, tako da sem le s težavo spoznal Richettija iz Modene, ki je pripadal 4. stotniji. Spremljala sta ga dva partizana; eden od njiju, Viktor Lavrenčič po imenu, je rekel komandantu: »Oddaljil se je od dela« in zadal nespoznatnemu obrazu silen udarec s pestjo, ki je zvenel zamolklo, ohlapno, kot če

bi padel na gobo. »Dobro, odpeljite ga!« je zamrmral Leupušček. Gostje so gledali, ne da bi trenili z očesom. Nisem se čudil, ko mi je naslednjega jutra komandant izročil listek, na katerem je bilo napisano: Richetti Fernando.

Zapuščanje dela ali poskus bega sta bila najbolj pogosti pretvezi za obsodbo na smrt. Pravim pretvezi, kajti ujetniki niso stremeli po begu, vdani kot so bili v usodo. Predobro so vedeli, da bi v stanju, v kakršnem so bili, ne prišli daleč, tudi če bi jim uspelo zbežati. Zato so sprejemali vse s fatalizmom ali brezbržnostjo. Biti žrtev ali priča ustrelitve je bil del vsakdanjega dogajanja. Vse, kar so mogli storiti, je bilo, ne oddaljiti se niti za meter od delovne skupine ali korakajoče vrste, in ne približati se žični meji. Po tem, kar so mi pripovedali njihovi vrstniki, se obsojenci niso nikoli razburjali, niso kričali ne prosili ne besneli, in to ne zaradi poguma, kolikor iz vdanosti v usodo, kot da bi bila ustrelitev (izvršena vedno z mitraljezom, ki je manj glasen) edina možna rešitev iz tiste grozote.

Bersaljer Bruno Gozzi iz 5. stotnije je bil protagonist presenetljivega primera brezbržnosti. Bil je to dvaindvajsetletnik iz Milana z rdečimi lasmi. Več kot polovico bataljona so sestavljali fantje s precejšnjo izobrazbo, saj so bili univerzitetni ali licejski študentje. Drugi so bili kmečkega, delavskega ali trgoveškega izvora. Nekateri so bili celo preprosteži, nočem reči duševno zaostali, a naivci. Gozzi je pripadal slednjim. Nekega julijskega dne je bog si ga vedi kako, odšel po svoje, se napotil proti Vrhniki in se vzel do postaje v Verdu, da bi šel na vlak. Razumljivo, da ga je zaščita na postaji takoj prijela in ga pripeljala spet v stajo v Dol. Kje drugje in ob drugačnih ljudeh bi se vsakdo nad takim pripetljajem zabaval. A ne moremo si pričakovati posluha za humor pri boljševikih, obsedenih od sle po ustrelitvah. Vsaj trpinčili ga niso, ker je dobričina nenehno in popolnoma mirno ponavljal, da je hotel vzeti vlak, da bi se vrnil domov. Naslednjega dne ob zori so ga povedli na zborni trg. Ko je že stal sam pred običajnimi krvniki, ga je sveži jutranji zrak požgečkal v nosu, tako da je moral kihniti, nakar je Gozzi potegnil iz žepa svoj rdečkasti robec in se glasno useknil. Zgrudil se je na tla, še preden je utegnil spraviti robec znova v žep.

Drugemu pretresljivemu prizoru sem prisostvoval ko-

nec junija na novem sedežu Komande. Bil je eden tistih »procesov«, ki bi morali obarvati z nekako legalnostjo obsodbe na smrt. Ko sem šel dol v pritličje, je bilo v izbi kakih deset vojakov iz čete, ki so pokonci ali čepe nepremično zrl predse. Na stolu je sedel, z rokami zavezanimi za hrbtom, obtoženec: mornar Giuseppe Favorita, Tržačan, po rodu s Sicilije, kriv, da je poskusil zbežati. Zasliševal ga je Leupušček; za vsako ceno je hotel, da bi priznal, da je hotel zbežati. Favorita je trdovratno oporekal tej obtožbi in se branil, da bi priznal. Ob vsakem odklonu mu je st. vodnik Marijan Simčič z verigo zadal nekaj udarcev po ramah, po telesu, po nogah. Obtoženec se je ječe zgrudil, medtem ko sta ga pajdaša zasmehovala: »Glej, glej te hrabre Italijane, kako se cmihajo zaradi nekaj udarčkov!«. Se pravi, zaradi strašnih udarcev. A Favorita se je vsaki-krat spet vzravnaval in kljuboval.

Ko sem sledil tej predstavi, sem stiskal pesti. Moral sem iti iz sobe, ker sem začutil močan nagon, da bi zagrabil eno od pušk, ki so jih vojaki bili naslonili na steno, in nabil s svincem ona dva lopova. Ko sta opazila, da je ves njihov trud zaman, sta odšla z mračnim pogledom, ki je že sam po sebi bil obsodba. Predno so ga odvedli, sem se približal Favoriti, da bi mu kaj rekel, da bi mu dal čutiti nekoliko človeške topline, a nisem spravil skupaj več kot nekaj neumnih besed: »Morda bi bilo bolje zate, ko bi priznal, da si hotel bežati«. Umirajoči me je pogledal z nepremičnim pogledom in trdno rekel: »Nisem hotel bežati, zato nimam, česa priznati. Me hočejo ustreliti? Naj me ustrelijo! Slabše zanje!«. V njegovih očeh sta torej bila Leupušček in Simčič nesrečneža, ne on. Po teh globokih, pretresljivih besedah sem nemo, prizadeto obstal.

Naslednjega dne Favorita ni bilo več na seznamu pre-kletih.

* * *

Poleg ustrelitev je največja nevarnost za ujetnike bilo stradanje.

Intendant Jožef Podboj je obredel krajino iskaje hrane za ujetnike. Za četo ni bilo problemov, saj je bilo hrane

dovolj, tudi na škodo ujetnikov. Slednji pa so bili v strahotni situaciji. Tisti letni čas je bil najbolj porazen za prehrano take množice ljudi, ki je vedno bolj naraščala. V prvi polovici julija je bilo ujetnikov največ, skoraj 3500. Prejšnja vojna letina je bila skoraj pri kraju in nova, ki je bila zaradi vojnih pripetljajev dokaj pičla, ni še bila na razpolago. Menaža je torej služila bolj za to, da je odlagala ujetnikom smrt, kot da jih je ohranjala pri življenju.

Že v prvi polovici junija je prišlo do prvih primerov smrti zaradi organskega hiranja. Kdor je med partizani še bil zmožen usmiljenja, je bil zaskrbljen in ga je bilo sram. Nekega večera, ko sem že ležal na svoji slamnjači v četni baraki, je prišlo do ostrega prepira med Albertom Savijem in nekaterimi tovariši. Savi je trdil, da je kriminalno pustiti, da ljudje umirajo na tak način; ostali so proglašali, med kletvinami in kvantami, da je prav, če morajo Italijani kazni plačati, in dodajali, da je, končno, težko najti živež. Savi je odgovarjal, da ne bi smeli držati ujetnikov, če jim ne morejo ali nočejo dati jesti. Nazadnje je obupan zakričal: »Če jih nismo zmožni vzdrževati, potem naj jih spustimo ali pa jih ubijemo, kot se dela z živino; niti živine ne pustimo umreti od lakote«. Nakar je odšel in zaloputnil vrata, da je zadonelo kot grom.

Že prve dni junija so se začele pojavljati tipične bolezni, ki jih povzročajo pomanjkanje tekočine, jedi, vitaminov. Telesno hiranje je bilo pri mlajših še posebno vidno, saj bi potrebovali več hrane kot ostali. Hudo je bilo pomanjkanje vode. Ponjo so hodili po dvakrat na dan s štiri ali pethektolitrsko cisterno, ki jo je oddelek ujetnikov polnil pri izviru, nedaleč od Komande, kar je trajalo zelo dolgo.

Nekega dne mi je kapetan Mognaschi rekel: »Boš videl, kako bomo kot muhe umirali, ko bo prišla velika vročina.« Ni se motil. Tisto poletje je nastopilo zgodaj, vroče in suho. Tako so se predčasno pojavile obistne bolezni, skorbut, dehidracija, tuberkuloza itd. Po taborišču so krožile, ali so hodile na delo, prikazni, ki so za sabo vlačile noge, ki so od kolena navzdol spominjale na slone. Koža je postajala siva, luskinasta. Potem se je pojavila griža; nekaj metrov dolg jarek, izkopan v južnovzhodnem kotu ograje, ki je, počez pokrit z nekaj deskami, služil kot

stranišče, je okuževal zrak. Celo straže se niso bližale ti-stemu smrdečemu kotu.

V barakah so ležala negibna telesa, ogromne lobanje na tankih vratovih, široko odprte oči, ki so nepremično str-mele v prazno. Pozneje sem videl take žive okostnjake na fotografijah internirancev v nemških taboriščih.

Pričela se je vedno bolj gosta procesija vozičkov, ki so jih vlačili ujetniki, namenjeni v Borovnico, kjer so se pre-bivalci kmalu privadili na mimohod teh mrtvaških sprevo-dov. Na pokopališču so truge odkrili, mrličje zvrnili v jamo; voziček se je nato vračal s praznimi trugami za naslednji tovor.

Zdravniške pomoči skoraj ni bilo. Imeli smo bolniško sobo, a nobenega zdravnika. Službo je opravljalo nekaj bolničarjev. Po činu najvišji med njimi je bil naš zdrav-stveni podčastnik maršal Bortolotti iz Vidma; a manjkalo jim je vsega. Pravili so, da je v nemškem taborišču v Bregu prišlo do epidemije eksantematičnega tifusa. Nisem imel vtisa, da bi se naš komandant bal, da bi do epidemije prišlo tudi v našem taborišču.

Nekaj tednov pozneje smo prejeli obvestilo, da so na škofjeloškem gradu uredili bolnico za goste koncentracij-skih taborišč v Sloveniji. Bolničarji so predlagali, da bi tja poslali one bolnike, katerim niso mogli več pomagati, in ni jih bilo malo. A v tistem lazaretu je umirala polovica sprejetih. Situacija je bila še slabša kot v Borovnici. Ne-kega večera sem videl, kako se vračajo nekateri bivši ber-saljerji iz mojega bataljona, za katere sem bil pripravil dokumente za odpust, in ki so bili odšli jutro prej. Na moje vprašanje, kako da so že nazaj, so odgovorili, da so sami prosili, da bi se smeli vrniti v taborišče, kajti to, čemur so pravili bolnica, je bila samo predsoba smrti. Bolniki so bili natlačeni po dvanajst-petnajst v sobah, kjer bi kvečjemu polovica lahko spodobno ležala; bolni in umi-rajoči so bili vsi skupaj, v mračnem in turobnem ozračju, zanemarjeni, medtem ko so jih psevdobolničarji sramotili in ravnali z njimi bolj kruto kot čuvaji v Borovnici. Re-veži v Škofji Loki so bili mešanica narodnosti, ki so se instinktivno zbirali po skupinah, da bi vsaj mogli med seboj govoriti. Manjkali so samo Slovenci.

Veliko tistih, ki smo jih pošiljali v Škofjo Loko, so umi-

rali med vožnjo z vlakom in s prestopom v Ljubljani. Od postaje v Škofji Loki do gradu sta bila še dva kilometra, ki so jih manj hudo bolni prehodili, medtem ko so za ostale na kak način poskrbeli, navadno z vozom.

Ko sem nekega jutra bil namenjen k notranjemu poveljniku, mi je eden mojih bersaljerjev rekel: »Gospod poročnik, Raho odhaja«, češ da umira. Stopil sem v drugo barako na desni, kjer sem našel, ležečega na pogradu, svojega šepavega Albanca, našega bivšega kuharja v utrdbi. Bil je podoba do mozga sestradanega človeka: okostnjak z razprtimi očmi in s kot črepinja gladko ostriženo glavo. A, neverjetno, ni se zdel izčrpan, nasprotno, zelo razburjen je bil, kot da je v oblasti nenehnih tresljajev, čeprav se ni mogel postaviti na noge. Komaj me je zagledal, me je zasoplo prosil:

— Gospod poročnik, dajti mi cigareto, dajte, da zapalim!

— Nikar! — sem mu odvrnil. Iskat ti grem kaj za pod zob, saj ne potrebuješ tobaka, temveč jedi ...

— Ne, ne! — je hitro odvrnil. — Tako in tako ne morem jesti. Dajte mi cigareto, gospod poročnik, cigareto, prosim vas!

Presunilo me je, ko sem videl tisto ubogo telo, od griže izžeto, ki ga je stresal neukrotljiv nemir. Presunjen sem tudi bil, ker nisem vedel, da je v takem stanju. Šel sem, našel paket cigaret, vzel sem tudi enega mojih hlebcev in spravil vse v prostorni žep mojih angleških hlač. Izročil sem tobak in kruh njegovemu tovarišu, ki je bil prisedel k njemu in ki mu je prižgal prvo cigareto. Istega dne sem dobil od Notranje komande zahtevo po prevozu skupine bolnikov v Škofjo Loko. Odšli so naslednjega jutra, neka-teri peš, drugi, med njimi tudi Raho, na vozu, da stopijo na vlak na začasni postaji v Borovnici (ki je pozneje postala dokončna). Že dan pozneje sem zvedel, da je Paolo Raho med potjo izdihnil.

V Škofji Loki je med toliko drugimi umrl tudi Milančan, korporal Enzo Defendi, rojen 1924. leta, ki je bil knjigovodja v naši stotnji; podnarednik Antonio Godi iz Brescie, letnik 1912, najprej narednik pri naši, pozneje pri 5. stotnji; in korporal Claudio Tossut iz Tržiča, ki ga je pobrala davica.

* * *

Borovniško taborišče je bilo kaj kmalu na slabem glasu. Začeli so prihajati v vedno večjem številu ljudje, ki so iskali svoje drage ali ki so jim prinašali kakšen priboljšek. Že 11. junija sem tako izročil dekletu, ki je bila prišla v upanju, da najde svojega fanta, kar se je tudi uresničilo, pismo za Jelko. Obiskovalke so bili v glavnem ženske, ki so prihajale po večini z Goriškega in s Tržaškega, a tudi s področij, ki so po 10. juniju bila pod jugoslovansko vojaško kontrolo. Prihajale so obremenjene s torbami in nahrbtniki in prosile Komando (včasih tudi mene), naj jih izroči internirancu, katerega ime in priimek sta bila napisana na listu, pritrjenem na paketu. Navadno je paket šel na Notranjo komando, ki ga je izročila dotičnemu. Ta dotok živeža je olajševal delo intendanta, ki je moral oskrbovati ujetnike. Če je bil prejemnik umrl zaradi bolezni ali ustrelitve, tega niso nikoli sporočili pošiljatelju, ki je tako ostal v dobri veri, da je pomagal dragi osebi. Obiskovalke so tudi prežale vzdolž poti ujetnikov, ki so odhajali na delo ali se vračali z njega, v upanju, da bi ugledale dragi obraz. A bilo je strogo prepovedano obiskovalcem in internirancem, da bi med seboj komunicirali, pa čeprav samo s kretnjami, kaj šele z besedami! Vse to je razburjalo komandanta Leupuščka, ki je godrnjal rekoč, da je taborišče preblizu demarkacijske črte, da bi ga bilo treba prenesti globlje v notranjost, da so izdajali dovolilnice s preveliko lahkoto itd.

Nekega jutra sem zaslišal zelo blizu strel mitraljeza, ki mu je takoj sledil ženski krik in ječanje. Pogledal sem skozi okno uprave in razumel, da je čuvaj Albino Gentil, štiridesetletni Videmčan, sicer Benečan, streljal na žensko, ki je na cesti na vse kriplje mahala, da bi od daleč pozdravila svojega moža, interniranca, in jo ranil v gleženj. Gentil je pod preprostim in dobrohotnim videzom skrival hudobno in istočasno neumno dušo. Streljal je na žensko, ne zato da bi jo zadel, marveč prestrašil; a ni znal upravljati svojega »stena«. Ko so mu tovariši očitali, da je pri zoru prisostvovalo dokaj prič, se je opravičeval z nesmiselnimi izgovori.

Po drugi strani ni bilo mogoče, skriti vseh ujetnikov. Vsako jutro jih je dolga vrsta, porazdeljena v čete pod poveljstvom ujetih oficirjev, šla na pot, da opravi različna

dela, med drugim odstranitev porušenega viadukta in gradnjo nove železniške proge, ki bi preko globokega ovinka do Dražice postavila novo zvezo med Trstom in Ljubljano. Interniranci so se vračali opoldne ali zvečer in njihov mi-mohod ni mogel ostati tajen. Prizor je moral vsakogar potreti in bil je zelo zgovoren, kar se tiče ravnanja, ki so ga bili interniranci deležni.

Že prve dni julija je prispelo pismo OZNe z Reke, se-veda v hrvaščini, ki je pozivalo Komando, naj ravna pravičnejše z interniranci, saj je borovniško taborišče bilo že daleč na okrog na zelo slabem glasu. Kratko, a jasno pi-smo. Ko ga je Leupušček prebral, je skomignil z rameni, ga zmečkal in vtaknil v žep. Nekaj dni pozneje je prispela iz Ljubljane komisija oficirjev s kapetanom na čelu. Pri upravi so imeli skupaj z Leupuščkom dolg zaključni razgovor v zvezi s taboriščno organizacijo. Naš komandant je prikazoval situacijo po svoje, tako da je po njegovih be-sedah taborišče bilo povsem normalna koncentracijska ustanova. A na koncu mu je kapetan jasno izjavil, da se je bilo treba čim bolj ravnati po ženevskih dogovorih, zato, da ne bi komplicirali že tako težka pogajanja z zavezniki. Nato so se poslovili in odšli.

Po njihovem odhodu se je Leupušček še nekoliko za-držal, nekajkrat zasopihal in bruhal: »Naj rečejo, kar ho-čejo; tu velja, kar jaz rečem, ne to, kar mi oni priporo-čajo«. To pomeni, da je predobro vedel, da ima v rokah skoraj neomejeno moč in da nič ne tvega. In vsekakor niso bili ukazi, kar je dobival, temveč pozivi, nasveti, na katere se je brez skrbi požvižgal.

* * *

Ivan Leupušček (tako je on sam pisal svoj priimek) se je rodil v Levpi 17. avgusta 1921, kjer je po starem oštevil-čenju živel na šte. 17. Bil je poročnik in julija meseca povišan v kapetana. 20. maja zvečer je prevzel komando »ujetniškega bataljona št. 433«, ki jo je ohranil do 28. ju-lija. 21. julija si je na motorju zlomil nogo, zaradi česar je bil sprejet v bolnišnico v Ljubljani in kljub temu ohranil nominalno komando še teden dni. Lahko ga imamo za odgovornega za vse ekscese, ki so se dogodili pod njegovo

komando. Bil je hladen, odločen, neomajno ciničen. Vodil je trpinčenje in določal ustrelitve.

Marijan Simčič se je rodil v Biljani 1919. Kot že omenjeno, je imel čin starejša vodnika. Najprej je bil namestnik komandirja, ko je Robert Vodopivec bil za komandirja. V Borovnici je postal komandir čete. Bil je takorekoč Leupuškova svetna oblast. Njegova krutost pri trpinčenju, njegova sla po ustrelitvah sta bili pretresljivi. Čutil je poklic krvnika, ki mu je sledil tako besno, da ga je samo Lagier prekašal.

Robert Vodopivec iz Gorenjega pri Postojni, letnik 1926, je bil komandir čete do Borovnice, ko je postal politični komisar skupaj z Markovičem namesto Roka Kordića, ki je 3. junija šel na svoj otok Vis na trimesečni bolniški dopust. Bil je krvoločen, a hladen in ciničen; skoraj vedno je prisostvoval in tudi sodeloval pri trpinčenju in usmrnitvah, a obnašal se je odmaknjeno, kot da bi izpopolnjeval rutinske naloge. Skupaj s Kordićem je bil odgovoren za vse ekscese med 17. in 20. majem.

Renato Bordon se je rodil v Kopru 1923. Že poročen. Bil je ošaben, krut, grob, amoralen. Ko so ga poslali v Ljubljano na tečaj za gojence podčastnike (čeprav je že nosil čin vodnika) skupaj s Prinčičem, so ga poslali takoj nazaj, ker ni znal pisati po slovensko. Predali so ga vojaškemu sodišču, ker je poskusil posiliti ženo (Slovenko) ujetnika Franca Erzena, ki se je bila nastanila v Dolu v času, ko mi je njen mož pomagal na upravi pred prihodom Jožeta Jekovca.

Viktor Lavrenčič se je rodil 1927. leta v Vrhpolju (če se ne motim, kajti o tej ne-postranski osebi sem, kar je čudno, pozabil zaznamovati v mojih zapiskih, rojstni kraj). Bil je paglavec, nagnjen k nasilju, saj se mu je petelin z lahkoto sprožil, instinktivni prepetač. Če so njegovi učitelji zbujali grozo, je bilo nadvse žalostno videti, kako jih komaj osemnajstletnik skuša posnemati s tem, da se znaša nad ujetniki s pretresljivo slastjo, tudi ko ni bilo videti nobenega vzroka za tako ravnanje.

* * *

Niso vsi tovariši bili iste sorte kot pravkar opisana pe-

terica. Ni manjkalo ljudi, ki so bili popolnoma v redu, kot kuhar Alojzij Sosolič iz Biljane, letnik 1916, vedno prijažen in nasmejan; Marcel Pistan iz Pirana, letnik 1926, ki so ga Nemci med grabljenjem prijeli in je ostal v ječi v Ljubljani do konca vojne; Angel Cenčič iz Robedišča, dobra duša, ki mu je žena zbolela in je moral dolgo čakati, preden so mu podelili dopust; Jože Rošič iz Logij ter šestnajstletni Guido Bera iz Tipane v Benečiji, najmlajši v četi, ki je že pripadal brigadi Garibaldi-Nadiža; končno starejši Alberto Savi, rojen v Sv. Križu in bivajoč na Kontovelu itd. A kdor je prekašal vse po svoji dobroti in človečnosti je bil Anton Markovič, rojen 1907. leta v Dobrovem v Brdih, kjer je tudi stanoval na št. 39 po starem oštevilčenju, politični komisar od 25. maja do 28. julija. Predstavljal je bleščeč primer tistih protislovij, ki so na različne načine trgale vest mnogim kristjanom v NOV.

Markovič je bil lep mož, visok, krepak, z velikimi svetlomodrimi očmi in že precej sivimi lasmi, čeprav še ni bil 40 let star. Nikoli ni dvigal glasu, nikoli se ni smejal, a se veliko nasmihal. Bil je eden tistih partizanov, ki so bili prepričani, da je njihovo poslanstvo, ustvariti boljši svet za vse, tudi za nasprotnike. Bil je človek, kako bi rekel, s srcem na dlani, a predvsem zelo veren. Da, prav tako. Ko smo 16. junija premestili sedež Komande, nisem šel več jest v četno kuhinjo, marveč k mizi štaba v izbi. No, pred vsakim obedom se je Tone pokrižal po čelu, ustih in prsih, se zbral v molitvi, in šele nato začel jesti. Ostali smo se delali, kot da ne vidimo; a jaz sem, predvsem sprva, skrivoma opazoval tisto njegovo verno zbranost. Samo Leupušček je dajal znake nestrpnosti, se presedal na stolu, sopihoval, dvigal pogled v navzgor, a ne z istim namenom kot Tone. Nekega dne si je v upravi dal malo duška in siknil skozi zobe, da to ni politični komisar, da ne more iti tako naprej, da ga je treba nadomestiti ...

A Markoviča ni nihče nadomestil. Delil je svoje naloge z Robertom Vodopivcem, ki je bil njegovo pravo nasprotje; a vestno je vršil še naprej svoje naloge do 28. julija. Med drugim je moral držati »politično uro«. Ne vem, kaj je učil svoje učence, a prepričan sem, da jih ni učil, delati hudo. Mislim, da je v glavnem govoril o ljubezni do domovine, o dolžnostih dobrega vojaka, o tržaškem problemu, o Sovjetski zvezi ...

Do Sovjetske zveze je gojil neomejeno občudovanje. Neka dne je ves žareč pritekel v urad; v rokah je držal izvod Borbe, ki jo je razgrnil pred mano: na prvi strani so se šopirile fotografije sovjetskih maršalov: Žukova, Konjeva, Tobuhina, Rokosovskega, Vasiljevskega, Malinovskega itd. Videti je bilo njih impozantna doprsja, ki so jih težile brezštevne kolajne. Markovič, ki jih je zamaknjeno gledal, mi reče: »Jih vidiš! Kako sijajni vojaki! Kakšni vojskovodje! Kako čudovite zaveznike imamo!«. V tistih trenutkih je pozabljal celo Tita, čigar slika je visela na steni uprave.

Le nekaj tednov pozneje ni imel več tako radostnega obraza. Imel sem tedaj že Jožeta Jekovca za pomočnika. Markovič je stopil v urad in takoj smo opazili njegov potrti izraz. Sedel je in sklonil glavo med roke; ko je gor pogledal, je imel solzne oči. Vprašal sem ga zaskrbljeno:

— Kaj pa je, tovariš komisar? Se ti je kaj pripetilo? Imaš slabe novice od doma?

Markovič je obstal za trenutek, ne da bi govoril. V grlu se mu je zadržalo. Adamovo jabolko mu je šlo gor in dol vsakič, ko je pogoltnil zadržane solze. Končno je, kimaje z glavo, rekel pridušeno:

— Ne morem več gledati tega klanja. Vedno sem delal, kar je bila moja dolžnost, da bi zgradili bolj pravičen svet. Namesto tega moram prisostvovati tem strahotam! Tudi sam sem zanje odgovoren, ker ne naredim dovolj, da bi jih preprečil. A če jim prigovarjam, naj ravnaajo bolj človeško, me zasmehujejo in pravijo, da nič ne razumem ...

Jasno, da je mislil v prvi vrsti na Leupuška.

Nekaj dni pozneje je iz Ljubljane prišel ne vem kakšen referent, ki se je zadržal v upravi z Leupuškom in Markovičem. Govor je bil tudi o ravnanju z ujetniki. Naenkrat reče Leupušček referentu:

— Kar se tega tiče, nismo vsi enega mnenja. On na primer (in namignil na Markoviča) meni, da smo preveč strogi do ujetnikov, in ni ga mogoče prepričati, da se moti.

Markovič je molčal in gledal v tla. Referent pa ga je s prijaznim nagovorom skušal prepričati, da je prav tako ter navedel tudi običajni razlog: »Pomisli, kaj bi oni z nami počeli, če mi ne bi zmagali!« in nadaljeval kakih deset minut v istem tonu.

Markovič ni odgovoril. Nato so vsi trije odšli. Pol ure

pozneje se je komisar sam vrnil v upravo in dejal: »Ste ga slišali? Prav imamo, ne toliko zato, ker kaznujemo zlo, ki nam je bilo storjeno, marveč ker se maščujemo zaradi tega, kar bi nam prizadeli, če ... Vedno tisti "če"! Bog se nas usmili!«. In gledal nas je s tistimi svojimi lepimi očmi, prepolnimi trpljenja.

Ko so ga odpustili, se je Markovič vrnil domov v Dobrovo in se pozneje preselil v Koper. Umrli je nekaj let je tega. Dragi Tone, prepričan sem, da je bil Bog usmiljen s tabo, kot si ti bil usmiljen z vsemi trpečimi. Si edini iz primorske čete, o katerem preživeli iz Borovnice ohranjajo hvaležnosti poln spomin.

* * *

V četi je bilo tudi nekaj manj pomembnih ljudi, različne starosti, pa vendar človeško vsi zelo zanimivi. Med njimi so bili taki, ki so z ujetniki grobo ravnali, posebno pri delu, ki so jih nadržli in tu in tam udarili, a niso bili nagnjeni k trpinčenju ali sistematičnemu ubijanju. Kot Matkovića so koga že ubili. A ukazi so bili neizpodbitni: streljati na vsakogar, ki skuša, ali bi bilo videti, da skuša, zbežati. In oni so v času, ko človeško življenje ni bilo piškavega groša vredno, ubogali, misleč, da izpolnjujejo svojo dolžnost.

Med starim Bricem Kodrmacem in maskotko Bero je bilo einatrideset let razlike. K starejšim je spadal še: desetar Ivan Batič iz Vrtojbe, že omenjeni Albino Gentil, Istran Jakob Jerman iz Koštabone, ki so ga nekega dne prijavili vojaškemu sodišču zaradi ne vem kakšnih nerednosti, ki naj bi jih zagrešil v zvezi z menjavo valute, pa so mu sodniki bili prizanesljivi, ker je bil političen interniranec; pa še Kožlin in Sabotič z Brd, Ivan Kravanja iz Bovca; Križman iz Postojne ter Krmac s Koprškega; nato Vodopivec, sicer čuden priimek za Vipavca; Žnidarčič iz Dornberga ter Ivan Smrdelj iz Petelinjega, a bivajoč v Šempetru na Krasu, čigar dvanajstletna hčerka je igrala na harmoniko boljše od mene; kar me pa ni prav nič motilo, saj mi o harmoniki niso več govorili, odkar sem šel iz taborišča. Vsi mirni ljudje — če izvzamemo Gentila — ki so skušali preživeti do odpusta.

Drugi so imeli okoli trideset let kot na primer Peter Markovič iz Biljane, namestnik komandanta, ki je nadomestil Leupuščka od 21. do 28. julija. Dolgo je imel povezano desno roko zaradi rane, ki jo je zadobil malo pred koncem vojne, zaradi česar se je neznansko zvijsal, ko je moral le podpisati kak dokument. Bil je čuden tip z obrazom vinskega bratca; bil je vrlega videza, a ni bil dober človek. Ne zdi se mi, da bi ga kdaj videl slabo ravnati z ujetniki, a zvedel sem, da je — ob ne vem kakšni priliki — sodeloval pri ustrelitvi enega od njih, za čigar ime pa nisem zvedel.

Bil je tu še bolničar Velikonja iz Dol. Otlice in Bric Mikolin, ki je bil zoprno grob: komaj je odprl usta, že je bruhal več kletvic in opolzlosti kot normalnih besed.

Med mlajšimi, a ne več tako mlad, je bil intendant Jožef Podboj — o katerem sem že govoril — letnik 1919, iz Studena pri Postojni. Po zunanosti je bil odličen fant. Bil je edini, ki je pozdravljal s pestjo ob sencu. Nikoli nisem razumel, če so bile bajke, ki jih je pripovedoval ujetnikom, katerim je v vedno novih okoliščinah in na nov način napovedoval bližnjo osvoboditev, sad pretkane hudo-bije ali dobrosrčne neodgovornosti. Kot se dogaja vsem obupancem, so mu ujetniki verjeli in zbirali so se okoli njega, da bi se naužili njegovih izmišljotin, ki jih je radodarno delil na desno in na levo vsakikrat, ko je stopil v taborišče na poti v kuhinjo. S tem je spravljal v zadrego tudi mene, saj je kateri od ujetnikov želel, da mu potrdim, da so te govorice resnične, in jaz nisem vedel, kako naj ga streznim, ne da bi ga potrl.

Leto dni mlajši je bil njegov namestnik Valentin Mavrenčič iz Biljane, spet eden številnih Bricev v četi. Istih let kot Mavrenčič in tudi edini, ki ni bil Primorec, je bil desetar Slavko Jarc iz Medvod. Na videz ni bil hudoben; a Jekovec mi je povedoval, da je ubil ujetnika pod znano pretvezo, da je hotel bežati.

Vodnik Jože Dekleva se je rodil 1923. leta v Selcu pri Šempetru na Krasu (Pivka). Iz Koritnice pri Bovcu je bil desetar Jožef Kravanja, letnik 1924. Bil je obilnih, tolstih oblik, golobrad, kot polna luna okroglega obraza, iz katerega so izstopale velike svetle oči. Ko je, z mitraljezom čez ramo, hodil po vojaško z dolgimi, bobnečimi koraki,

se je zdelo, da se zemlja trese. Ravnal je z ujetniki in vojaki s krepkimi manirami, a brez hudobije, in se uveljavljal s svojim globokim, ubranim glasom.

V skupini pod dvajsetim letom je bilo nekaj devetnajstletnikov, med njimi vodnik Marijan Ugrin iz Črnič; Bric Kristančič, ki ga je 22. julija, skupaj s sedemnajstletnikom Gaserjem iz kranjske čete, ranila ena tistih ročnih bomb, ki so bile posejane ob žični mreži, da bi preprečile beg ujetnikov. Stanko Pirjavec je bil plavolasec iz Vrtovin, ki je znal zadrževati tako živce kot besede, čigar uniforma je bila vedno v najlepšem redu, bil je kurir za važnejše in zaupne zadeve, ker ga je Leupušček zelo cenil; on in Jekovec sta bila moja najboljša prijatelja v Borovnici. Rafael Perkon iz Kanala je pa bil domišljav in napihnen. Mirko Sosolič iz Biljane je bil popolnoma drugačen od brata Alojzija, ki je bil za kuharja; bil je tipični bedak krute narave; zabaval se je pri trpinčenju ujetnikov, kot se pobalini zabavajo s trpinčenjem živali, na primer z metanjem kamnov na reveže, ki so bili na stranišču ob drobovje zaradi griže. Imenovali so ga za kurirja, a naloge, ki so mu jih nalagali, bi lahko opravil tudi otrok. Tudi Anton Premrl iz Vrhpolja je bil kurir, dve leti mlajši od Mirkota, a bil je vsaj brihten fant.

Posebne omembe vredni so bili še Čušin, Gašperut, Prinčič in oba Ribolica. Čušin in Gašperut sta bila iz Kobarida, ki je tedaj spadal v cono A. Prvi, ki je bil s svojimi štiriindvajsetimi leti najstarejši v tej peterici, je bil občudovalec italijanskih pesmi. Nekega večera je skupina mladih vojakov sedela pred Komando in diskutirala o pesmih; Čušin je hvalil italijanske pesmi in navajal veliko primerov, medtem ko so drugi poudarjali premoč slovenske narodne pesmi. Dobrohotna diskusija, za katero ne vem, kako se je končala. Zdenko Prinčič in brata Silvo in Mirko so bili Brici in so bili stari osemnajst, devetnajst, oziroma sedemnajst let. Prinčiča so nekoč poslali v Ljubljano, skupaj z Renatom Bordonom, na tečaj za podčastnike; a še isti večer so ju poslali nazaj na našo komando s pismom, kjer je bilo precej neposredno napisano nekako tako: »Zakaj nam pošiljate tovariše, ki ne znajo pisati po slovensko?«. Brata Ribolica sta bila dobra in precej zadržana fanta.

No, 7. julija jo je ta peterica popihala, se pravi dezertirala, prav gotovo zato, da se vrne domov. In uspelo jim je. Stvarnost nove Jugoslavije ni bila v Borovnici zelo privlačna, vsaj ne za mlade vpoklicane, ki ne bi imeli železnega želodca in srca iz kamna. Quis custodiet ipsos custodes?

* * *

Do konca junija je bila četa kozmopolitična, saj je štela tudi dva Rusa, štiri Francoze in enega Nemca.

Oba Rusa, Abosov in Askilošvili, sta bila doma s Kavkaza. Ko je prišel dan njihove premestitve v lastno zbirališče, sta prosila Leupuščka za podrobno izjavo o svoji službi: vojaška ujetnika, ubežnika iz lagerja, bojevnika med Titovimi partizani, pripadnika čete tega in tega bataljona itd. Večkrat sta vztrajala na tem, da so popravili in izboljšali koncept izjav, predno sem jih jaz natipkal na stroju. Leupušček mi je rekel: »A vidiš, kako jih je strah? Dobro vedo, da se Stalin ne šali!« in se je krohotal, kot da bi se veselil usode, ki je grozila ubogima revežema.

Paul Hey, letnik 1926, je bil Alzačan iz Strasburga, se pravi francoski državlján. Nemci so ga poklicali v Wehrmacht; zadnje mesece vojne je prestopil k partizanom. Govoril je bolj nemški kot francoski.

Lucien Billiard, mojih let, doma iz okolice Lyona, je bil dobrohotnega značaja. 1944 mu je uspelo zbežati iz nemške internacije in se pridružiti partizanom, a naslednje zime — kot sem že omenil — sta mu zmrznili obe nogi, kar je naredilo iz njega skoraj invalida.

Paul Chavet, letnik 1918, je bil doma v Villeurbanne, delavskem predmestju Lyona. Okrog 10. junija je patrolja pripeljala v upravo človeka, oblečenega v jopič s kratkimi rokavi, v kratke hlače okrase barve, s ponošenimi škorenjčki na bosih nogah, z obrito glavo in mršavih nog. Na levem rokavu je imel prišito majhno francosko trikoloro. Imel je živahne, bistre oči. Sprejeli so ga z nezaupanjem, kot se je navadno dogajalo v tistih časih v primeru nenavadnega neznanca. Nihče ga ni razumel, saj ni govoril ne slovenski, ne nemški ne italijanski. Samo francoski. Zato sem moral jaz biti za tolmača in spraševalca. Zvedeli smo tako, da so ga Nemci internirali v Mauthausen,

od koder so ga poslali delat na Ljubelj; tam ga je tudi presenetil konec vojne, tako da se je podal na pot, da bi se vrnil v Francijo, a patrulja ga je zajela blizu Borovnice. Njegov pravilni in točni način izražanja je pričal o nadpovprečni izobrazbi. Takoj so Chavet-ja vključili v četo. Fantovo pogovarjanje je bilo živahno, zanimivo, vedno razsodno. Svoje dolžnosti je vršil res brezhibno, a v kritičnem duhu: kot človek, ki je preizkusil, kaj pomeni, biti interniran, in to v Mauthausenu! Zato ga je težilo, ko je moral paziti na internirance, ki niso bili Nemci. 26. junija je odpotoval skupaj z Billiardom, Heyom in Lagierom, da bi prispel v francosko zbirališče v Radovljici. Izročil sem mu pismo za sestrično, ki je živela v Lyonu. Po tej poti so moji starši po dveh tednih prejeli moje novice, še pred pismom, ki sem jim ga bil pisal 6. junija.

Jeana Lagiera sem že omenil. Rojen je bil v Port-de-Bouc pri Marseillu in je pred kratkim prestopil prag štiridesetih let. Blaznega komunista so Nemci internirali in poslali delat v jeseniške plavže, od koder je zbežal, da se pridruži partizanom. Po obrazu je bil podoben Popeyu, posebnežu iz risank, ki pa so mu strahotni izraz, kosmata lica in brazgotina, ki mu je kazila obraz, dajali preteč videz. Po svoji sadistični strasti, s katero je trpinčil in ubijal, je spominjal na najhujše mesarje iz španske državljanske vojne; in morda je prav tam začel poskusno dobo. Simčič je pri vsej svoji krutosti vendarle obdržal še kaj človeškega. Lagier ne, razen zunanosti. Nikoli nisem videl na njegovem gobcu niti sence nasmeha. Skoraj nikoli ni govoril, bil je vedno zaprt v svojih mislih, če je sploh mislil. Sam sem z njim izmenjal le tistih nekaj ostrih besed 20. maja na poti med Šempasom in Črničami. Ko sem ga videl odhajati, mi je kar odleglo. Tista pošast je bila Provansalec, torej moj rojak!

Ko sem prvi dan svoje službe vzel v roke seznam članov čete, sem se znašel pred čudnim priimkom: Fragola (slov.: Jagoda), čigar lastnik naj bi bil Nemec. Ko sem nekaj dni kasneje nameraval prepisati tisti seznam, ga urediti in dopolniti, sem želel pojasniti to skrivnost; poslal sem torej po fanta in ga vprašal, kako to, da ima on, Nemec, tako čuden priimek. Smejoč se mi je razložil, da mu je v resnici ime Erdbeere; a ker so vedno napačno pisali to besedo,

jo je končno podajal v italijanskem prevodu. Popravlil sem seveda zapisano ime. Erdbeere je bil lep fant, komaj dvajsetleten, rjavih las, živahen, vesel; nosil je kratke hlače in lahke škornje iz črne gume. Govoril je dovolj dobro italijanski; pripadal je nemški vojski, ki se je bojevala v Italiji in iz katere je dezertiral ter šel k partizanom. Ko je štabu bilo dodeljeno motorno kolo, je bil ves vesel in vzhičen, saj ga je le on znal dobro voziti. On je dal prve lekcije Leupuščku, ki je po nekaj dneh že upravljal vozilo in se na njem držal pokonci, kot da bi jahal. Kot se rado zgodi začetnikom, si je po tednu dni že domišljjal, da je postal spreten voznik; a namesto tega je padel, si zlomil nogo, bil sprejet v bolnico, motorno kolo pa je izginilo.

* * *

Nikoli nisem razumel, kakšna zveza naj bi obstajala med iskanjem harmonikarja, nalogo taboriščnega kuhinjskega šefa in končno funkcijo upravnika Komande. Iz previdnosti nisem tudi nikoli skušal najti odgovora. Nekaj dni pozneje sem začel dobivati svoj delež živil, tobaka in plače. Prosto sem se lahko gibal kot vsak član Komande ali čete.

Dela je bilo veliko, a ni mi delalo preglavic in — kar je bilo zame izredno važno — mi je dovoljevalo konkretno uporabljanje vsakdanje slovenščine, medtem ko sem do tedaj poglobljal bolj znanje slovnice in literature. Zato sem rad izpolnjeval svojo nalogo, s prirojeno skrbnostjo do dobro izvršenega dela, s čimer sem si zelo hitro pridobil veliko zaupanje. Bil sem tako priča številnim podrobnostim, ki so mi omogočile poglobljeno spoznanje oseb in dogajanj tistega časa in kraja.

Dokaz zaupanja mi je v prvi desetini junija dal prav Leupušček. Nekega popoldneva me je prišel obiskat, ko sem bil sam v upravi. Potem ko je napeljal pogovor na dogajanje v Italiji konec aprila, je potegnil iz žepa nekaj zelo znanih fotografij, ki sem jih pa jaz prvič videl: Mussolinijevo truplo skupaj s Claretto Petacci, Mussolini, viseč z glavo navzdol na Piazzale Loreto v Milanu skupaj s svojimi hierarhi ... Komentiral jih je ter nadaljeval pogovor rekoč bolj potiho:

— Italijanski partizani so dobro opravili svoje delo. A tudi mi znamo delati zares; saj smo se enkrat za vselej rešili belogardistov.

— Ah! In kje? — sem navidez neprizadeto vprašal.

— V Kočevju.

— Jih je bilo veliko?

— Nekaj tisoč.

V tistih letih sem imel dobre živce in sem se znal obvladati; zato nisem trenil z očesom in ga nisem več spraševal. On je nadaljeval z razlago tega pokola, a mi ni nudil drugih podrobnosti. Mislim, da takrat sam ni vedel dosti več; gotovo je govoril, kar je slišal od drugih.

Nekaj dni prej so morali ujetniki izročiti vso valuto, ki so jo kljub vsem pregledom in preiskavam še vedno imeli pri sebi. Skupina straž z Vodopivcem, Simčičem in drugimi pomagači na čelu jih je postrojila na trgu. Ujetniki so po skupinah šli skozi sito tistega moštva, ki je nabiralo bankovce tistih, ki so mu jih izročali, a so hkrati preiskovali prav vse. Stvar se je zavlekla. Ko je končno prišel ukaz, naj se razidejo, je iz skupine straž privrel potok jez-nih vzklikov, kletvic in groženj: trg je bil posut z bankovci, raztrganimi na drobne kose. Sam sem jih videl, ko sem kmalu za tem šel v taborišče: veterc jih je razpihoval kot pustne koriandole.

Plen so prinesli v upravo. Leupušček je naročil meni in dvema tovarišema, naj kontroliramo znesek in pri tem delimo bankovce od bančnih čekov. Vsega skupaj smo prešteli 200.000 lir, od katerih je več kot polovica bila v čekih. Leupušček nam je ukazal, naj shranimo bankovce in eliminiramo čeke.

— Zakaj? — sem ga vprašal.

— Zato, tako niso nič vredni.

— Dovolj mi torej, da si katerega vzamem.

— Kar vzemi!

Zbral sem nekaj čekov za skupni znesek deset tisoč lir. Sam nisem bil popolnoma prepričan, da bi še bili kaj vredni. In vendar, ko sem konec avgusta šel skozi Gorico, sem jih predložil v banki, kjer so mi zanje dali bankovce (se pravi am-lire), s katerimi mi je uspelo kriti stroške, dokler se nisem vrnil domov.

— Naj pripravim pisano poročilo? — sem še vprašal.

— Ni treba. Bom že jaz. Kar prepusti to meni!

Iz bankovcev smo naredili sveženj, ki ga je Leupušček odnesel. Ne vem, kdaj, kje in komu je plen izročil. Bančni čeki so zares končali v ognju.

* * *

Ena mojih najvažnejših vlog je bila vzdrževanje stikov med taboriščno in Notranjo komando. Že prve dni je bil izbran za notranjega koamndanta štiriindvajsetletni častnik karabinjerjev Alpo Tonarelli, ki je kljub svoji mladosti že bil komandant čete karabinjerjev v Gorici. Bil je mirna, previdna, človekoljubna oseba z nespornimi poveljniškimi sposobnostmi. Šele pozneje sem razumel, zakaj so izbrali prav njega.

Omenil sem že, da je število ujetnikov in internirancev stalno naraščalo. Po koprskem kontingentu so prispeli drugi, med katerimi so bili še vedno bersaljerji iz mojega bataljona.

Nekega dne sem v veliki skupini novih prišlecev z veseljem spet videl starega narednika Ernesta Capuna. Povedal mi je, da so ga peljali okoli po Vipavski dolini skupaj z našim bivšim komandantom, poročnikom Domenicom Concilio. Tega so med dolgim postankom v Postojni surovo spraševali in tolkli. Morda je bil še živ, a bogve kam so ga odpeljali?

V nedeljo, 24. junija, je bil v kulturni dvorani v Borovnici miting. Leupušček in drugi iz štaba so me povabili, naj grem z njimi; a moral sem ostati na Komandi, bodisi zato, ker sem imel še veliko dela, ki sem ga moral odpraviti, bodisi zato, ker je prispel komisar Manfreda, da reši Tonarellija in njegove karabinjerje. Prihajal je iz Gorice s svojim motociklistom. Ko se je predstavil na Komandi, sem ga pospremil v notranjost taborišča. Opazil sem tedaj, da so mnogi bersaljerji, vštevši kapetana Mognaschija, gledali na Manfreda s skoraj veselim začudenjem. Vprašal sem jih, ali ga poznajo, na kar so mi odvrnili:

— Seveda! To je Manfreda, komisar, ki nas je zasliševal v Tolminu.

Ko se je Manfreda zadržal v izbi na pogovoru s Tonarelijem in njegovim brigadirjem, sem bil tudi sam priso-

ten. Skoraj ves ostali štab je bil preveč zaposlen z mitingom. Zvedel sem tako, da je Tonarelli s celo svojo skupino že več mesecev pred koncem vojne sodeloval z goriškim italijanskim CLN (Comitato di liberazione nazionale, oziroma Odbor za narodno osvoboditev) in z OF. Prišlo je tudi do tragičnih nesporazumov; tako se je nekega večera zgodilo, da je nekaj partizanov zahtevalo, naj jim odprejo vrata vojašnice in nato streljalo ter pri tem ubilo dva karabinjerja. Manfreda je obžaloval ta incident in ga pripisal »poteplim psom«. Govoreč o razmerah v taborišču je nato Tonarelli dejal, da je moral nekoč intervenirati pri komandantu, kajti pri delu na mostu ali na železniški progi stražarji niso udrihali samo po ujetih vojaki, marveč tudi po oficirjih, ker niso delali kot drugi, medtem ko je bilo domenjeno, da nadzorujejo delo posameznih skupin.

Manfreda je bil podpovprečne postave, na kratko ostrženih plavih las in je nosil očala. Bilo je skoraj nemogoče oceniti njegovo starost: rekel bi, da jih je imel okoli štiri-deset. Govoril je hitro v brežhibni italijanščini in njegovo poznanje italijanskega literarnega ustvarjanja je bilo izredno, kakor so pričali njegovi popolnoma umestni literarni namigi. Hotel je vedeti, kdo sem; ko sem mu to razložil, je dejal, da tam ni moje mesto in da bo poskrbel, da se vrnem na Knežo.

— Vprašanje je, ali se komandant s tem strinja — sem pripomnil.

— Komandant ne bo mogel odločiti drugače kot mi.

Prosil me je, naj mu pripravim spomenico o sebi. Storil sem to v pol ure in mu jo popoldne izročil, ko je že sedel na motorno kolo, da se vrne. Z njim in njegovim motociklistom sta tudi Tonarelli in njegov brigadir bila naša gosta pri kosilu.

26. junija so se Tonarelli in njegovi karabinjerji vrnili v domovino. Dva tedna pozneje smo zvedeli, da je komisar Manfreda zgubil življenje pri nesreči z motornim kolesom.

25. junija zjutraj smo dobili ukaz, naj pošljemo vse ujete oficirje v taborišče v Grosuplje, od koder jih bodo premestili v trdnjavo Petrovaradždin. Približno 25 oficirjev se je zbralo v senci hiše, kjer je bila nastanjena Komanda. Iz mojega bataljona jih je bilo devet, med temi tudi kaptan Mognaschi in poročnik kaplan pater Fabbri. Obe žen-

ski, ki sta pogumno prestali dva meseca ujetništva, so pustili čakati v bajti blizu Komande. Bali sta se, da ju bodo ločili od njunih mož, kot se mi je jokaje potožila zaročenka Vincijs (na Komandi so mislili, da je njegova žena). Šel sem govorit z Leupuškom, da bi kako rešil ta problem. Skupaj z Markovičem nama je uspelo, prepričati ga, naj jih pusti oditi z ostalo skupino, da ne bi nastale kakšne upravne nevšečnosti, kot sem jaz dodal, saj so bile dotlej vpisane skupaj z možema in do tistega dne ni nihče ničesar rekel.

Medtem ko sem kontroliral odhajajoče na podlagi seznama, me je kapetan Mognaschi vprašal:

— Po pravici mi povej: kam nas pošiljajo?

— V nabirni center v Grosuplje.

— Zares?

— Zares, gospod kapetan.

Bila je resnica, pa čeprav le delna; nisem čutil v sebi moči, da bi mu razkril oddaljeni cilj tistega potovanja. Tisti oficirji so imeli pred sabo še dve leti ujetništva, razen nekaterih kot Vincijs, ki so ga poslali nazaj v domovino že novembra meseca, le nekaj dni za zaročenko.

Dan po njihovem odhodu je borovniški župnik prišel po mašne paramente, ki jih je za štiri tedne posodil patru Fabbriju in ki so bili shranjeni v omari na upravi.

* * *

27. junija je mornariški vodnik Giuseppe Stanzione po lastni želji postal notranji komandant. Kot je Tonarelli bil preudaren in gosposki, tako je Stanzione bil objesten in grob. Za pomočnike si je izbral skupino sicilskih sorojakov, ki so polagoma postali prava mafija v notranjosti taborišča.

Notranja komanda je bila nastanjena v četrti baraki na južni strani taborišča, bila je krajša od drugih in postavljena počez; pred njo se je torej do severne strani taborišča raztezal trg. Bil je to prostor za shode ujetnikov in za ustrelitve, ki so jih opravljali ob zori pred zbranimi

Barral in podporočnik Egidij Šorli (Dol pri Borovnici, VII. 1945)

ujetniki. Postavili so drog, enega takih, kot jih uporabljajo za električne vode, namenjen trpinčenju: kaznovanica so nanj obesili z železno žico pod pazduhami tako, da je imel noge kakega pol metra od tal, ni mogel več hoditi in na rokah je imel globoke rane, ki mu jih je zadala žica, ki se je kot oster nož zarezala v meso. S časom in fizičnim opešanjem človeka so se rane prisadile in postale včasih smrtonosne. Dokler je za notranjega komandanta bil Tonarelli, so obešanje ujetnikov odločali in izvajali partizani. Ko je komandant postal Stanzione, je le ta pridržal čast te zaslužne službe sebi in svojim privržencem.

Človeku se je ob teh prizorih trgalo srce. Večina trpinčenih je tiho trpela, tudi zato, ker so velikokrat padli v nezavest. A nekega julijskega popoldneva sem ob vstopu v taborišče slišal glasno stokanje in že od daleč videl, da se je okoli droga zbrala (nenavadno) gruča ujetnikov, ki je vanj strmela: že nekaj ur je pod pekočim soncem visel mlad fant; železna žica se mu je zarezala v nadlaktne mišice in v rebra in v živem mesu so se zvijali beli črvički, medtem ko so muhe brenčale okoli ran.

V baraki notranje Komande je Stanzione s svojimi privrženci jedel živež iz zavojev in nahrbtnikov, ki so jih ženske nosile ujetnikom. Pomočnik Stanzioneja, neki Macaluso s črnimi, južnjaškimi brki si je celo drznil, ponuditi mi limono, ki jo je potegnil iz nahrbtnika. Razumel sem tako, kje konča del pomoči, namenjene ujetnikom. Ne da bi zgubljal čas s tem, da okregam tatu, sem zakričal Stanzioneju, če hoče ubiti umirajočega, ki tam zunaj visi, naj ga udari s kolom po glavi, a prej naj ga sname z droga. Pogledal me je z obsedenimi očmi ter dejal, da je on notranji komandant ter da je jetnik kradel, torej mora plačati. Besede so prav čudno zvenele sredi tistega tropa tatov.

— V redu! — sem mu ves iz sebe odvrnil. — Jaz pa grem takoj pisat raport in videl boš, da jutri ne boš več ti komandant, temveč glista, kot tisti črvi, ki se sprehajajo po ranah tistega nesrečnega, ki si ga obesil!

Tvegaj sem, saj se je Leupušček strinjal s tem, da se je Stanzione loteval krutega kaznovanja. Toliko prihranjene-ga truda zanj in za njegove pajdaše! A tisti lopov je le podvomil: le nekaj minut potem, ko sem šel iz taborišča, so reveža sneli z droga in ga nesli v bolniško sobo.

* * *

V Borovnici nisem nikoli osebno prisostvoval trpinčanju, razen pri Giuseppeju Favoriti. Enkrat pa sem slišal, ne da bi kaj videl.

V začetku julija je moje delo tako naraslo, da sem se skoraj vsak dan ustavljal v upravi skoraj do polnoči (moral sem tudi odgovarjati na telefon) ter spet začel ob petih zjutraj. Zaradi tega sem prenesel svojo slamnjačo v urad; tako nisem zgubljal časa s tem, da sem hodil spat v barako čete, ki se je vedno bolj polnila z novimi dohodi.

Nekega večera, okoli enajstih, sem zaslišal večkratne zamolkle udarce in vmes take, kot če bi polna vreča padala na tla. Sprva se nisem bogve kako zmenil zanje; a ker me je ta direndaj motil, sem pogledal na hodnik. Ropot je prihajal iz sobe, ki je bila nasproti upravi, a je imela vrata bolj na desno, proti cesti. Udarce in padce so spremljale rezke, a slabo razumljive besede, ker so bile izgovorjene potihó. Kaj kmalu sem razumel, da so tamle nekoga tolkli, čeprav nisem slišal nikakega stokanja. Vrnil sem se v urad in zaprl vrata. Muzika je trajala še pol ure, potem nič več. Tedaj sem se vlegel in, čeprav pretresen, sem kaj kmalu zaspal, saj sem klecal od utrujenosti.

Ko sem naslednjega popoldneva bil zunaj pred Komando, sem videl prihajati Mirka Sosoliča s tistim njegovim neumnim nasmehom; držal je v roki liktorsko butaro, ki jo je s škarjami izstrigel iz pole belega papirja. Rekel mi je: »Pridi, greva okrasit fašista«. Šla sva za hišo, kjer so bile kleti. Mirko je potegnil iz žepa ključ in odprl vrata. V notranjosti je, ležeč na levem boku in s hrbtom proti kupu drv, ležal možki. Bil je oblečen v grobo civilno obleko in imel roke zvezane za hrbtom, hlače so bile mokre od scalnice. Obraz mu je bil blede, skoraj voščen; nos je bil zatečen in ploščat, kot ga imajo boksarji. Strmel je v nas s svetlimi, razprtimi, a ne prestrašenimi očmi, ne da bi trenil s trepalnicami.

Mirko se mu je, režaje se, približal, in mu z buciko pripel na ovratnik jopiča papirnato litorsko butaro rekoč:

— Eh, eh, tako imaš spet tvojo značko, tovariš tajnik, eh, eh!

Bil je presenečen, da si je izmislil tak prizor. Odšla sva, pogled tistega človeka pa nama je sledil. Mirko je spet

zaklenil vrata in mi povedal, da je bil to politični tajnik fašistične stranke v Buzetu.

Naslednjega dne ga ni bilo več v kleti. Morda so prišli ponj odposlanci iz Istre. Nikoli nisem zvedel, kako mu je bilo ime.

Z odhodom Francozov in drugih tujih straž se je četa zmanjšala, a ujetnikov je bilo vedno več. Tako je prvi teden julija prišla v okrepitev takoimenovana »kranjska četa«, ki smo ji tako pravili, ker so jo v glavnem sestavljali Kranjci. A bilo je med njimi tudi nekaj avtonomnih elementov, ki so jih priključili štabu. Kot prvi je 30. junija prispel podporočnik Egidij Šorli, ki mu je prvi teden julija sledil zelo mlad podporočnik Edvin Peric ter vsi drugi, oficirji, podoficirji in četa.

»Kranjski četi« je poveljeval Leupušček, a imela je komandirja podporočnika Vinka Pervinška, rojenega 1921 v Kamniku, po poklicu sedlarja, in političnega komisarja, poročnika Josipa Ružiča, rojenega 1919 v Kastvu, frizerja po poklicu. Med navadnimi vojaki je bil Jože Jekovec, dvajsetleten študent iz Bašelj pri Preddvoru, ki mi je bil za pomočnika, ko je pozneje delo pri upravi postalo zame samega nevzdržno. Ne bi mogel najti boljšega sodelavca. Jože je bil resen, zrel fant, ki je istočasno posedoval tisti fini humor, zaradi katerega imam jaz Slovence za Francoze med južnimi Slovani.

Zadnje dni julija je prišel ukaz, naj se »stara (primorska četa« 28. preseli v Grosuplje. Za ves štab, vštevši Leupuška, ki je bil v bolnici v Ljubljani, je bilo samo po sebi razumljivo, da bi tudi jaz odšel z njimi; zato so se začudili, ko sem izjavil, da me ta perspektiva prav nič ne navdušuje. »Zakaj?« so me v najboljši veri spraševali, »Ne boš več samo priključen, marveč integriran v jugoslovansko vojsko; s svojim znanjem boš prav kmalu dosegel čine in imel možnost napredovanja. Ne, ne, moraš priti z nami!«.

Stvar je bila na videz sprejemljiva; a iz dveh razlogov sem odklanjal to briljantno kariero. Prvič: ne glede na to, da sem želel spet videti starše, in še posebno očeta, me je gnalo, da bi končal študije, saj sem dopolnil šele dve od štirih let fakultete. Drugič: če bi stopil v jugoslovansko vojsko, bi moral potem sprejeti vsakršno premestitev. Mislil, da bi izpolnjeval svojo nalogo bogve kje, me sploh ni

mikala, mene je zanimala Slovenija in samo Slovenija. Zato nisem skrival svoje nejevolje.

27. zvečer so me poklicali v sobico nasproti izbe: bil je prisoten Šorli (ki je ostal), namestnik komandanta Marko-čič in komisar Markovič (ki sta potem odšla). Šorli mi je povedal, da so odločili, da ostanem v Borovnici, bodisi zato, da ugodijo moji želji, bodisi zato, ker so me pri upravi Komande še vedno potrebovali. Tisto noč sem bolj mirno spal.

Ko sem naslednjega jutra stopil iz Komande, me je prijetno presenetila Jelka. Čakala je name zunaj: straža ji ni dovolila vstopiti, ker je bila tam tujka. Popoldne je »primorska četa« postrojena odšla na vlak. Bil sem nepričakovano ganjen; končno so odhajali hudirji kot Simčič, Vodopivec, Lavrenčič; a odhajali so tudi poštenjaki kot Markovič, Savi, Alojzij Sosolič, Pirjavec, Podboj, na katere me je začelo vezati pristno tovarištvo. Stvarno so mi vsi, hudobneži in poštenjaki, izkazali spoštovanje, kar mi je dovolilo, da sem mirno delal, kljub temu, da je bilo delo včasih zelo utrudljivo in bližnja atmosfera taborišča vedno turobna.

* * *

Novi komandant, Vinko Pervinšek, je bil grobijan s precejšnjo dozo blaznosti; zvečer je bil skoraj vedno okajen, kar ga je šele razdivjalo. Komisar Josip Ružič pa je bil enostavno neroden, a kot brivec je stremel po eleganci in dobrih manirah, ki jih je uporabljal tudi v odnosih do mene, ker sem bil »študiran«; do Jelke je v kratkem času, ki ga je prebela v Borovnici, bil tako prefinjeno galanten, da nas je zelo zabaval; malo je manjkalo, da ji ni poljubljal roke.

Vinko in njegov sorojak in podrepanik Alojzij Prostor sta bili edini osebi, ki sta odprto kazali antipatijo do mene. Ker je bil »podporočnik-komandant«, se je, ko je prihajal v upravo, obnašal kot slon v prodajalni kristalov; brskal je tu in tam, razmetaval vse, odnašal svinčnike in papir rekoč, da jih potrebuje, ali pa je, ne da bi kaj rekel, vstopil in odšel, ne da bi pozdravil, ne da bi pogledal v obraz ne mene ne Jekovca; pravi neotesanec. In jaz nisem skrival svoje nejevolje.

Kot je bilo pričakovati, je prišel dan, ko je med nama dvema počilo. Nekega jutra je med našo odsotnostjo Vinko šel v upravo, vzel moje nalivno pero — edino orodje, s katerim smo lahko lepo pisali s črnilom — in ga odnesel. Ko sem se vrnil v urad, sem ga zaman iskal. Vprašal sem stražo, ali je videl koga vstopiti; videl je vstopiti in oditi komandanta. Šel sem ga iskat in ko sem ga našel, sem ga vprašal, ali je vzel nalivno pero iz uprave, ko se je tam mudil uro prej. Ne, mi odvrne ošabno, ni ga vzel in ni stopil v upravo. Ker nisem odnehal, mi je začel groziti mahaje s pestjo in kričeč: »Čakaj me, čakaj me! Ti bom že pokazal!«. Tedaj sem potrtno odšel. Vse, kar je bilo treba tisti dan pisati s črnilom, všteti podpise, je ostalo neizvršeno. Ružič je bil odsoten. Tisti večer nisem šel v menzo štaba, da ne bi videl onega človeka, in nisem šel več. Raje sem jedel v kuhinji skupaj s kuharjem Felksom Felcem, dobrim človekom 43ih let, doma okoli Krmina.

Naslednjega dne se je Ružič vrnil. Povedal sem mu, kaj se je zgodilo, na kar mi odvrne: »Ne delaj si skrbi!«. Šel je k Vinkotu, s katerim je imel zelo hudo diskusijo, po kateri mu je komandant moral izročiti ukradeno pero. Potem se je vrnil v urad in mi rekel:

— Tvoje nalivno pero ostane pri meni. Ti vzemi moje. Nihče ti ga ne bo mogel več odnesti, ker ni ne tvoje ne od uprave, ampak političnega komisarja.

In položil je na pisalno mizo nalivno pero, ki je bilo še boljše kot tisto drugo. Kar se Vinkota tiče, si pa jaz nikakor nisem delal iluzij: gotovo se bo skušal maščevati, kot mi je že obljubil s svojim: »Ti bom že pokazal!«.

* * *

Podporočnik Egidij Šorli se je rodil na Koritnici pri Grahovem (Baška Grapa) 1912 in bil po poklicu delavec. Kot mi je sam povedal, je odšel v partizane septembra 1942. Spadal je k štabu, čeprav ni imel direktne komande. Vsak dan je prihajal v upravo, vestno spraševal, kako gre z upravljanjem, pregledal korespondenco in se razburjal, ko je bila pisana v srbohrvaščini. Bil je preudaren človek, v razgovoru je odgovarjal brez muje, cenil je naše delo. Zato me je zelo prizadelo, ko sem ga nekega večera, ko sem

šel dol v sobico v pritličju, videl vstopiti v jezni naglici skupaj s Pericem in nekaj drugih vojakov. Peric je ravno zapiral tok pištole, Šorli je svojo spet nabijal, medtem ko so govorili o tem, kar se je malo prej zgodilo. Pobili so ujetnika izven taborišča. Ne vem, če je nesrečnež res skušal bežati; vem, da je Šorli ves razburjen (kam je šlo njegovo po navadi mirno zadržanje?) pravil kolegu : »Si videl, kako je tekel? Kot zajec jo je ubiral!«. Zdeli so se zelo zadovoljni s svojim lovom in skoraj se niso zmenili zame. Kmalu so spet odšli. Naslednjega jutra smo zvedeli, kdo je bil ubiti ujetnik: eden naših bersaljerjev, devetnajstletni Otello Chiadini iz Forlija.

Podporočnik Edvin Peric se je rodil v Biljah pri Gorici 1926. leta in je tudi bil dodeljen štabu s funkcijo političnega komisarja. Kljub mladosti ga še danes imam za najbolj inteligentnega in najsposobnejšega oficirja, kar sem jih v Borovnici spoznal. Imel je nenavadno intuicijo in prisotnost duha: komaj je pogledal pismo, že je imel pripravljen odločen in primeren odgovor; ukazi, ki jih je delil, niso nikoli imeli avtoritarnega prizvoka, marveč so bili odziv tiste samo po sebi umevne odločnosti, ki je lastna človeku, ki ima prirojen čut ukazovanja in ni podvržen domišljavosti. To se ni nanašalo ne name, ne na Jekovca, saj je do naju bil pristno tovariški, temveč do podoficirjev in vojakov. Res je škoda, velika škoda, da spomin nanj za temnjuje sodelovanje pri umoru Chiadinija.

* * *

Ko je »primorska četa« odšla, se je živilska situacija ujetnikov nekoliko izboljšala zaradi letnega časa; julija je tudi prispelo največ živilskih paketov, ki so jih prinašali obiskovalci. Tako sta intendant Jožef Podboj in njegov namestnik Valentin Mavrenčič predala manj težko nalogo svojemu intendantu, dobremu Jožefu Kernu, dvajsetletniku iz okolice Kranja. To izboljšanje je bilo žal odvečno predvsem za one mlade, ki jim je stradanje že nepopravljivo poškodovalo organizem.

Še en pozitiven faktor je izboljšal situacijo: Potem ko je okoli 10. julija bilo v taborišču najvišje število ujetnikov, približno 3300, so jih začeli pošiljati domov v skupi-

nah po nekaj desetin. Do prvih odpustov je prišlo že po odhodu Tonarellija in njegovih karabinjerjev. Večkrat so to bili civilisti, ki niso imeli sploh nobene krivde. Julija so odpustili tudi nekatere vojake, predvsem Tržačane, med njimi mojega nekdanjega saržanta Avellina Marego; njegovo skupino so pa poslali iz enega kraja v drugega, tako da so potrebovali skoraj mesec dni, preden so prekoračili razmejitveno črto.

6. avgusta so poslali domov velik kontingent ujetnikov (kakih 700), na podlagi seznama, ki smo ga dobili iz Ljubljane. V glavnem so bili civilisti iz Primorja, torej bolj interniranci kot ujetniki; z njimi je odpotoval tudi Tržačan Franco Erzeni, ki mi je pomagal v uradu, preden je prišel Jekovec. Seveda so med temi civilisti manjkali tisti, ki so umrli zaradi bolezni ali ustrelitve, pa tisti, ki so jih »poslali naprej«, ne vem kam.

Takoj po njihovem odhodu smo doživeli veliko novost: v Borovnico je prispela komisija OZNE, da bi zaslišala vojaške ujetnike (civilistov ne bi smelo več biti) ter odločila, katere zadržati in katere odpustiti. Komisijo so sestavljali trije oficirji iz Komande OZNE, ki ji je tedaj predsedoval tovariš Ivo in je imela svoj sedež v Ljubljani v Banka Slavija ul. 24. Spoznal sem jih pod njihovim bojnim imenom: major politični komisar Davorin, poročnik politični komisar Gubec in poročnik Polde. Bili so vsi trije Primorci in so govorili zelo dobro italijanski; stari so bili okoli 35 let.

Davorin iz Postojne je bil precej visoke postave, šibke rasti, z nekoliko upognjenimi rameni, velikih, sivih oči in z brkci. Vojake je služil pri bersaljerjih v italijanski vojski in je sodeloval pri ruski kampanji z ekspedicijo generala Messeja (CSIR). Gubec je bil srednje visoke postave kot Polde; imel je tanek obraz blede polti, iz katerega so izstopali njegovi tanki brkci, gladke, črne lase, majhne in svetle, skoraj mongolske oči. Polde je bil pravo nasprotje Gubca: bil je močne rasti, rožnate polti, kodrastih rjavih las, kostanjevih oči, tudi on z brkci, od vseh najbolj zgovoren; bil je dolgo zaprt po italijanskih ječah, med drugim tudi v kaznilnici v Castelfranco Emilia.

Zasliševanja so bila zjutraj in popoldne izven taborišča na travnati jasi, ki je obdajala barako čete in kjer so bile postavljene tri mizice. Ujetniki, so se gnetli kak meter

pred mizicami in se predstavljali posamezno na zasliševanje. Jaz sem bil skupaj s poročnikom Poldetom in sem imel nalogo, izpolnjevati rumenkaste »kartotečne pole«, v katere sem pisal podatke o zaslišanem ter na koncu sodbo zasliševalca, ki je lahko bila naklonjena ali nenaklonjena (najstrožja ocena je bila »zagrizen«).

Vsak popoldan je komisija imela polurni premor; »oznovci« so se zbrali v senci na razgovor in zraven pili pivo ali šilce žganja, medtem ko so ujetniki čakali čepe ali leže pod žgočim soncem. Jaz sem ostal pri mizici in urejal pole. Že drugega dne sem opazil, da Vinko kroži okoli komisije; končno se približa Davorinu in mu šepetaje nekaj v uho, namigovaje name. Takoj sem pomislil: »Zdaj bo kaj novega zame«. In res, komaj se je Vinko oddaljil, je Davorin izmenjal nekaj besed z obema kolegoma ter me poklical: »Pridi sem«, mi ponudil stol ter me brez ovinkov vprašal:

— Kje si bil med bitko v Baški grapi?

— Poveljeval sem tri dni posadki v Koritnici.

Spogledali so se z zadržanim začudenjem, nakar me je Davorin še vprašal:

— Koliko padlih smo imeli?

— Prvo noč bitke štiri padle: tri partizane in eno partizanko. Potem ne vem.

Spet so se spogledali, češ: »Točno!«.

Ni se jim zdelo primerno, da bi me v tistem trenutku in na tistem mestu vprašali, koliko padlih sem imel jaz. Davorin mi je rekel:

— In zdaj povej nam, kako je bilo.

Govoril sem kake pol ure pred redkokdaj tako pozornimi poslušalci. Gledali so me z nepremičnimi očmi, skoraj ne da bi trenili s trepalnicami.

Na koncu sem pomislil: »Tu se spet enkrat odloča o moji usodi« in sem vprašal:

— Kaj naj zdaj storim?

Opazovali so me še nekaj trenutkov, ne da bi kaj rekli, nakar je Davorin dejal:

— Vrni se k svojemu delu.

Vrnil sem se k mizici, kjer me je Polde takoj dohitel. In nadaljevalo se je zasliševanje.

Ob koncu dneva smo se znašli v upravi za vsakodnevni

zaključek. Če so trije oficirji prej ravnali z mano sicer korrektno, a nekoliko zviška, so se zdaj obnašali skoraj kot enaki z enakim; jasno je bilo, da niso več gledali name kot na navadnega »pisarja«. Niso več brskali po moji preteklosti; vprašali so me samo še, kako da sem prišel v Borovnico. Razložil sem jim stvar v petih minutah in pri tem posebno poudaril, da me je narodna zaščita svojo glavo imela za vojaškega ujetnika. In spet strmijo ti močno funkcionarji vame, ne da bi zasledil v njihovih očeh niti trohice dvoma. Ti, po poklicu nezaupni ljudje, mi verjamejo; tudi če bodo zaradi tankovestnosti v naslednjih dneh hoteli imeti to na mestu potrjeno preko njihove informacijske službe (kot mi je dal Gubec razumeti). Prosijo me samo za pisano poročilo o Koritnici; »ko boš imel čas«, dodajo, saj vedo, da nimam nikoli preveč časa, še najmanj v teh dneh.

Od tistega dne se je Vinko na vse kriplje trudil, da me ne bi srečal; jaz sem z veseljem enako ravnal.

* * *

Zasliševanja komisije so potekala v dveh turnusih z nekajdnevnim premorom; vsakemu turnusu je sledil odpust kontingenta rešenih ujetnikov. Zadnji je odpotoval 21. avgusta. Z njim je odpotoval tudi notranji komandant Giuseppe Stanzione. Na dan odhoda je zjutraj prosil političnega komisarja Ružiča za izjavo o delu, ki ga je bil vršil. Ružič je narekoval Jekovcu kratki tekst: »Vojni ujetnik Stanzione Giuseppe je bil notranji komandant taborišča ujetniškega bataljona št. 433 od 26. junija 1945 do danes«. Takoj nato je Stanzione ves zasopel pritekel v upravo, s široko razprtimi očmi. Rekel je, da je napisano premalo, in je prosil, da bi mu izdali popolnejšo izjavo, kjer naj bi navedli njegove zasluge notranjega komandanta in podobno. Ko sem razložil Ružiču, kaj hoče, je odvrnil: »Naj ga vrab! Ne bom nič dodal« in ga tako ledeno pogledal, da je Stanzione ostal brez besed in potrto odšel. Tisti nasilnež, ki se je tako znašal nad interniranci, se je zdaj bal, strašno bal tega, kar bi se mu lahko pripetilo, ko bi prekoračil demarkacijsko črto.

Istega dne je komisija OZNE zaključila svojo nalogo,

zato sem rekel Davorinu:

— Domov ste poslali lepo število internirancev. Če bi vas jaz, ki nisem interniran, vprašal za prostost, kaj bi odločili?

Davorin mi je veselo odgovoril, in pri tem pogledal oba kolega, kot če bi bili že zmenjeni:

— Lahko boš odšel, ko boš za to prosil.

— Torej, prosim, a Vas, ne komandanta.

Pozneje mi je Ružič prišel povedat, da mu je komisija OZNE ukazala, naj mi dovoli oditi, kadarkoli bi hotel. On je imel en sam pridržek: da bi ostal, dokler ne bi naši koga, ki bi lahko prevzel moje mesto.

— Tukaj je! — sem vzkliknil, kazaje na Jožeta Jekovca.
— En sam bo dovolj, saj je število ujetnikov zdaj zmanjšalo na polovico.

— Se čutiš? — ga je Ružič vprašal.

— Brez skrbi! — mu je odvrnil Jože, s katerim sva bila že zmenjena.

22. avgusta ob štirih zjutraj bi morala prispeti Jelka preko Ljubljane. Vzel sem svojo »mauser« in jo šel čakati na postajo. Nova železniška proga je že delovala. Ko je Jelka prispela na postajo, sem ji odkril dobro vest: »Jutri odpotujeva skupaj«.

Ves dan sem se ukvarjal z najnujnejšimi upravnimi posli ter jih predal Jekovcu. V notranjosti sem se čutil razdvojenega. Če sem se po eni strani veselil, da zapuščam tisto tragično atmosfero, zato da bi spet videl Baško grapo in pozneje Clotarnaud in Turin, kjer bi nadaljeval študije, me je po drugi strani žalostila misel, da puščam še toliko svojih mladih vojakov za tisto ograjo trpljenja. Preživeli so dva tedna relativnega miru. Med deli komisije OZNE ni bilo ne ustrelitev, ne trpinčenja na drogu, pištole so mirno ostale v vodu, umrle zaradi bolezni so obzirno pokopali, tudi če se »oznovci« niso za to zanimali; nikoli niso stopili v taborišče. A zdaj? Taborišče je ostalo pod vodstvom Vinka Pervinška in to ni bila pomirljiva perspektiva.

Dan odhoda sem šel pozdravit še nekaj svojih starih sobojevnikov, ki sem jim po svojih močeh pomagal. Kot zadnjega sem videl narednika Maria Garbina iz Porto Marghere pri Benetkah, ki je bil presrečen, ker je njegov mlajši brat Aldo odšel z zadnjim kontingentom. »Sam se bom

že izmazal«. Pred seboj je imel še šestnajst mesecev ujetništva.

Vlak, ki ga je vlekla sopihajoča lokomotiva, je počasi vozil mimo Brega, nam nasproti. Poslovil sem se od Jekovca, Ružiča in od nekaterih izmed boljših tovarišev »kranjske čete«. Vinko je gledal od daleč. Ob devetih sem zapustil Borovnico, točno tri mesece po svojem prihodu. V žepu sem nosil dokument, ki se začinja z naslednjimi besedami »Po nalogu OZNE odpuščamo iz službe pri naši komandi tov. ...«.

* * * * *

Dvanajst let kasneje, 29. julija 1957, je Gianni Barral šel obiskat prof. Janka Kotnika v Staro Fužino. Nazaj grede je v Podbrdu spet vzel kolo, ki ga je bil natovoril v Bohinjski Bistrici. V Grahovem se je ustavil v gostilni Ivaneta Kavčiča, kjer je med drugimi bil prisoten tudi narednik milice Lojze Plesničar s svojim miličnikom Jožetom in pri točilni mizi človek srednje postave, čokat, s trebuščkom, belimi lasmi in majhnimi očmi. Barral ga je brez oklevanja spoznal, kljub predčasni osivelosti in precejšnjemu obsegu: bil je Egidij Šorli, eden izmed oficirjev v Borovnici. »Se me spominjaš, tovariš Šorli? Me spoznaš? Sem Gianni Barral, upravnik komande v Borovnici, ki si mu ti pravil Ivanček«. Ni se spominjal. »Delala sva skoraj eden tik drugega cela dva meseca. Od tedaj je preteklo dvanajst let: ni večnost!«. »Kot da vas prvič vidim«, je suho dejal Šorli. Seveda, zdaj je bil kapetan in je poveljeval četi v Titovi vili na Bledu; zato mu je bila ta čudna prikazen, ki ga je spominjala ne ravno slavnih trenutkov v njegovi karieri, neprijetna.

Na Kneži je Barral povedal o pripetljaju gozdarju Jožetu Rošiču, ki je bil pošten pripadnik »primorske čete«. Ta mu je odvrnil: »Dragi moj, kdorkoli je bil le količkaj odgovoren v Borovnici, te ne bo nikoli spoznal in ne bo nikoli hotel, da ga kdo spozna«. Se pravi: izvrsten spomin za junaške trenutke, a popolna pozaba za umazane dogodke.

V **Katoliškem glasu** 19. julija 1990 je dr. Kazimir Humar pisal v zvezi s pismom, ki ga je nekaj dni prej priobčil **Primorski dnevnik**: »Avtorica pisma spregleda, da so domobranci in drugi bili pobiti po končani vojni in po zmagi revolucije; da je bilo pobitih tudi lepo število nemških

ujetnikov, in to brez sodbe in obsodbe.«

Gianni Barral želi izpopolniti to trditev s tem da pove, kako je poleg Nemcev bil eliminiran tudi kak Italijan. Samo kar se tiče bataljona bersaljerjev, je ta po 1. maju zgubil ugotovljenih 180 pripadnikov; od teh se je 74 zgubilo v Tolminu, 12 je bilo ubitih med Tolminom in Borovnico, 66 jih je umrlo v Borovnici zaradi bolezni (vštevši 12 umrlih v Škofji Loki), 16 je bilo ubitih, ostale so odpejlali iz goriške vojaške bolnice prve dni maja ali so umrli v ujetništvu v notranjosti Jugoslavije po 1. januarju 1946. Malokateri je prisegel kralju ali Mussoliniju, nobeden Hitlerju; nikoli niso nosili drugačne uniforme ali orožja kot italijansko. Prepričani so bili, da je njihova dolžnost, braniti mejo, ki je po 8. septembru 1943 ostala brez obrambe. »Kup brez spoznavne značke, junak brez kolajne« se je glasila pesem italijanskih vojakov, ki opeva boje na Krasu, in o kateri je Lino Legiša menil, da »je lepa pesem o neznanem vojaku«. Zanje ne bo nikoli ne križa ne spomenika in niti spominskih slovesnosti ob prisotnosti nadškofov in republiških predsednikov.

Naj dodam še zadnjo pripombo. Nekateri slovenski zgodovinarji razlagajo pokole Italijanov po koncu vojne kot »dejanje pravičnosti«, ki ga opravičujejo krivice, ki jih je italijansko-fašistična zasedba zadala Slovincem. Pričevanje Giannija Barrala nasprotuje tej blazni trditvi, ki jo je učinkovito zanikal tudi bralec tržaškega mesečnika Mladika, 1986-9: »... Ideološko obračunavanje brez pravičnega procesa je isto kot kriminalno dejanje in večina poštenih Slovencev je to tudi tako razumela. Ne gre posploševati pojava, če se je nekaterim zameglil um«. In res, noben Slovenec, ki mu ideologija in vsiljiva propaganda nista zameglila uma, se ni znesel nad ujetniki bataljona. Ne v Tolminu ne v Borovnici ne drugje niso ujetniki bili žrtve sovražnosti ali, še slabše, kaznovalnih dejanj s strani pristnega slovenskega ljudstva, tudi če je morda v posameznih srcih tlela jeza.

Solze žena iz Orehka so nedvoumno izražale, kako tuja je slovenski duši zločinska surovost. A to bi bilo treba že zdavnaj proglasiti, zato da bi brez možnosti nesporazuma ločevali, kar je barbarsko, od tega, kar je omikano, da bi odpadel vsak sum soglašanja; da bi torej dali vsakomur svoje.

JUDOVSKÉ ZGODBICE

(Izbor)

9.

Eno najbolj znanih prokletstev judovstva je bilo naslednje: »Da bi ti izpadli vsi zobje! Samo eden naj ti ostane: da te bo bolel!«

15.

»Ali mi lahko posodiš dvesto florintov, Abramineček?«

»Evo ti jih, Samuelineček.«

»Pa mi jih posodi samo sto.«

»Jaz ti jih dam, a zakaj si se premislil?«

»Zato ker ko ti jih bom vrnil, Abramineček, ne boš ti, ki si mi jih bil dolžan sto, od mene dobil ničesar; pa bova kvit. Se strinjaš?«

18.

Roth predloži na pošti brzojavni obrazec, ki je naslovljen na njegovega poslovnega druga Grüna in ki se glasi: »Sprejemem Vašo ponudbo. Sledi pismo. S spoštovanjem. Kohn.«

Uradnik mu zelo vljudno reče: »Besede "s spoštovanjem" bi morda lahko izpustili.«

Roth mu začudeno odvrne: »Kako pa poznate Grüna?«

21.

Gostje občudujejo nov koncertni klavir, ki so ga kupili bogati Polakovi.

»Ali igrate štiriročno?« vpraša neki batlen gospo.

Gospa Polak odgovori: »Saj nisem opica.«

46.

Bilo je decembra 1917. Njeno Veličanstvo cesarica Cita Habzburška obišče vojaško bolnišnico v Čedadu.

Visokorodna dama se približa prvi postelji: »Kako vam je ime? Kje ste bili ranjeni? Katere veroizpovedi ste?«

Na odgovor »katoliške« položi cesarica pet cigaret

na nočno omarico nesrečnega vojaka.

Nato se približa naslednji postelji. Mož je protestant. Cesarica pusti štiri cigarete.

Neka vsa obvezana figura namigne iz bližnje postelje in zamrmra po yiddishko: »Meni bi pritikale tri.«

47.

Po strahotni letalski nesreči je razbitina ogromnega letala na tem da se pogrezne v ocean.

Dva juda skušata priti iz letalskega trupa in eden izmed njiju joka.

»Daj no, zakaj jokaš?« mu pravi prijatelj. »Saj zrakoplov ni bil tvoj!«

50.

Na Karpatih, med prvo svetovno vojno, ogrske čete zasledujejo Ruse, ki bežijo. Čez nekaj dni se končno Ogrri ustavijo in prav tako Rusi. V carskem taboru zagleda poročnik Teodorovič vojaka Yankela, ki si slači plašč: pod plaščem ima okoren zaščitni jopič.

»Bedasti yid« se zadere Teodorovič »ali si vedel, da si jopič oblekel narobe? Sprednji del si dal na hrbet!«

»Predvideval sem, kaj se bo zgodilo, gospod poročnik«.

54.

Yankel se ves iz sebe pritožuje rabinu zato, ker živi s številno družino v enem samem prostoru.

Rabin nekoliko razmišlja, nato pa vpraša: »Yankele, ali imaš kokoši in pa kozo?«

Yankel ima bodisi kokoši kot kozo.

»Daj kokoši in kozo v tisto edino sobo!«

»Toda rabbi, saj se že tako ne moremo premakniti!«

Čez teden dni se Yankel vrne in roti:

»Rabbi, ali mi dovolite, da živali peljem nazaj v hlev?«

Rabbi dovoli in nekaj časa za tem vpraša Yankela:

»Rabbi,« odgovori Yankel »zdi se nam, da živimo v graščini.«

»Vidiš, Yankele, da sem imel prav.«

59.

Sodnik: »Priča, pozvati vas moram, da poveste samo

to, kar ste videli na lastne oči, ne pa tega, kar ste slišali od drugih. Predusem vam moram postaviti nekaj vprašanj. Pričnimo: kdaj ste se rodili?»

Stari Rosenblum: »Ekscelenca, to vem samo, ker sem o tem slišal od drugih.«

61.

Sprevodnik reče Blumenfeldu: »V prvem razredu ste, imate pa listek za drugi razred.«

Blumenfeld, užaljeno: »Ali mislite, da bi z listkom drugega razreda moral biti v tretjem razredu?«

69.

Ko je bil znameniti batlen Hershel iz Ostropola šest let star, se je igral na ulici z drugimi fantki.

Nekega dne gre tam mimo bogat jud iz Odese in opazi Rershlove brihtne oči. Vpraša ga: »Kako ti je ime, dečko?«

Hershel odgovori: »Kot mojemu dedu.«

»In kako je bilo ime tvojemu dedu?«

»Tako kot njegovemu dedu.«

»Kako te pa kličejo, ko je pripravljena večerja?«

»Ko je večerja pripravljena, me ni treba klicati.«

76.

Rabin pridiga: »Ženska mora biti varčna, vztrajna in rezervirana. V tem primeru je gotovo prava.«

Schwarz si reče: »Jaz imam tako žensko: tako je varčna, da menja brisače, a ne prej kot vsakih šest tednov; tako je vztrajna, da ves dan sedi v naslanjaču; rezervirana je pa tako, da mi do danes še ni povedala, čigav je naš David.«

106.

Izidor Gugenheim se nepričakovano vrne domov s poslovnega potovanja. Dolgo zvoni in trka, preden mu žena odpre. Hoče brž v kopalnico, da bi si umil roke, a žena ga zadrži: »Čuj, Izidor, pripravila sem ti čisto brisačo v kuhinji.«

Izidor se jezi: »Ali sedaj niti svoje kopalnice ne bom smel uporabljati?« Na stežaj odpre vrata kopalnice in se znajde pred neznancem.

»Ne jezite se,« mu vljudno reče gospod, »z gospo, ki

stanuje v zgornjem nadstropju, sem v pristrčnem razmerju. Njen mož se je nepričakovano vrnil, meni pa je uspelo spustiti se skozi okno in priti do vaše kopalnice. Pomagajte mi priti iz te neljube situacije in dovolite, da odidem skozi vrata.«

Gugenheim se hudomušno reži in pusti, da neznanec odide.

Ura je polnoč. Gospa Gugenheim smrči, Izidor pa ne more zaspiti. Nenadoma prisoli ženi strahotno klofuto.

»Ali si znorel, kaj ti je padlo na misel?« ga ta prestrašeno vpraša.

»Na misel mi je padlo, da živimo v zadnjem nadstropju,« ji odgovori mož.

182.

V nekem ukrajinskem mestecu pokaže hotelir klijentu sobo.

Wiesenfeld, škandalizirano: »Glejte, tam po steni se sprehajajo ščurki.«

Hotelir: »No in, ali naj bi se tam sprehajali medvedje?«

203.

Neki odlični plavalec je preplaval Rokavski Preliv v višini Calaisa. Ko pride na kopno v Francijo, ga obkroži množica ljudi in ga slavi. Neki stari dunajski shnorrrer, ki je bil slučajno tam, gre k plavalcu in mu reče: »Povedali so mi, da pelje od Doverja do Calaisa vsako uro trajekt. Zakaj ste preplavali?«

211.

Löwenthal hotelskemu vratarju: »Dajte mi zelo udobno sobo!«

Vratar: »S tekočo vodo?«

Löwenthal: »Zakaj pa, saj nisem postrv!«

241.

»Listek imate za potniški, to pa je ekspresni vlak. Plačati morate razliko.«

»Zakaj pa?« odurne Grün kontrolorju. »Le vozite počasneje, saj meni se ne mudi.«

297.

*Deborah, vsa načičkana za na ples, se gleda v ogle-
dalo: »Priznati moraš, Abramincek, da sem še luškana,
ni res?«*

»Prav imaš. Ni res.«

267.

*David Grün pešači po glavni cesti, ko pride voz, ki
ga vleče konj in ga vodi kmet.*

»Koliko je do vasi Kaminsk?«

»Približno pol ure« odgovori kmet.

»Ali lahko prisedem?«

»Kar dajte.«

Čez pol ure prične postajati David nemiren.

»Koliko je sedaj do Kamniska?«

»Nekako dobro uro.«

*»Kako, prej ste mi rekli pol ure, pol ure je že zdav-
naj mimo, zdaj pa mi govorite o eni uri.«*

»Toda midva greva v nasprotno smer.«

333.

*Evo vam besede nekega zaddika: »Človek se brž
nauči govoriti, zelo zelo pozno molčati.«*

(Prevedla M. K.)

batlen — ljudski pevec
shnorrer — berač, revež
zaddik - rabin — učitelj

IZ SPOMINOV NA STARŠE III.

I.

Rojen v Trstu 20.07.1896 v ul. Sv. Marka, je moj oče bival s starši in sestrama v ul. Crosada, ki je pozneje postala del Malcantonove ulice, za občinsko palačo.

S sedmim letom je stopil v deško osnovno šolo »K.k. Allgemeine Knabenvolksschule« v ul. dell'Annnunziata št. 3, v 1.b razred. Učiteljci je bilo ime Osita von Wawra.

Začel je dobro. Po dopolnjenem 2.a razredu (z učiteljem Viktorjem Ertlom) je začel obiskovati pripravnico »K.k. Vorbereitungs-klasse für Mittelschulen« v ul. Chiozza pri učitelju Justinu Arharju.

Doma, v tržaškem starem mestu, je seveda govoril slovenski, saj se je italijanščine tako učil na cesti. Njegovim staršem, mojim nonotom, preprostim ljudem, se je zdelo pametno, vpisati ga v nemško šolo, da bi se naučil še tretjega jezika, po starem reku: »Kolikor jezikov znaš, toliko mož veljaš«. Pod Avstrijo je bilo to mogoče, medtem ko se po skoraj stoletju napredka tržaški nacionalizem še zmeraj vehementno brani vsake oblike dvojezičnosti, češ da je slovenski jezik premalo pomemben, da bi se ga splačalo, učiti se, izgovor brez vsakršne znanstvene podlage, saj omogoča prav poznanje slovenščine lažji dostop do vsakršnega drugega slovanskega jezika, le da brezumno omalovaževanje privede do mentalne zavore prav glede tega.

A povrnimo se k šoli! Ko je 1908. leta dopolnil pripravnico pri učitelju Friedrichu Pretnerju, je stopil v gimnazijo »K.k. Staats-Gymnasium« na trgu Lipsia (danes Hortis) pri prof. Josefu Marnu. Tu pa oče ni uspel. Večkrat mi je, nekoliko žalosten, pripovedoval o usodnem stavku, ki ga je kot okamenel moral slišati: »Setzen Sie sich, nicht genügend«. (1)

Starši so ga torej poslali delat. In vidim ga, kako roma med letoma 1909 in 1913 od Brüder Abeles, pro-

dajalcev kave, do odvetnika Dr. Radoslava Kvekića, od trgovskega predstavnštva Ben J. Battino do Inštituta za pospeševanje malih industrij v Trstu in Istri, kjer je imel priliko, se marsičesa naučiti in razširiti lastno obzorje.

Iz te prve dobe njegovega življenja se spominjam nekaterih pripetljajev, kot mi jih je rad večkrat pripovedoval. Čeprav je bilo življenje na splošno trdo, je vendar tu in tam prihajalo tudi do manj bolečih in čudnih dogodivščin.

Kar živo vidim na primer pred seboj sceno, ko starejši moški brezbržno hodi po starem mestu, zagleda nenadoma na tleh denarnico, se ustavi, se ozre naokrog in se nekoliko trepetajoč nagiba, da bi jo pobral. Prav tedaj denarnica poskoči, kot da bi jo pičila bolha, in zgine za vogalom. Od razočaranja, razburjenja ali morda radovednosti moški pohiti do vogala, da vidi, kdo ga je tako potegnil za nos, in komaj utegne zakričati fantku — mojemu očetu — in sestrici — teti Pii, ki se na ves glas smejeta, tečeta proč in vlečeta za sabo na nitko privezano denarnico.

Manj zabavno je gotovo bilo, ko se je nono Josip s sinčkom sprehajal po bližnjem glavnem mestnem trgu Piazza Grande, kjer je gospoda uživala pomladansko gorkoto okoli mizic kavarne »Agli specchi« in lizala sladoled. Oče mi je večkrat pripovedoval o revščini, ki je pestila njegovo družino in o obljubi: »Če boš priden, bomo šli na trg gledat gospodo, ki sreba sladoled.«

Življenje slovenske družine v tržaškem mestnem središču se je večinoma odvijalo v tisti atmosferi diskriminacije in zaničevanja, ki je bila značilna za tedanjo liberalno občinsko administracijo, ki se je pod fašizmom še zaostрила in ki se je, z redkimi presledki, nadaljevala tudi še v tako opevani demokraciji.

Po zadnjih volitvah, ki so bile v Trstu 1901. leta na podlagi zakona o ljudskem štetju, ko so Slovenci zgubili na deželi lastnega predstavnika v dunajskem parlamentu, Nabergoja, so »scottatori« (2) pravili in pisali: »Amen!« in so prepevali:

*»Oi, oi, oi, patate e fasoi,
evviva la "zicoria", abasso Nabergoi!«*

Očetova mama, moja nona Josipina Peric, rojena 1867 v Brestovici, je napisala naslednjo pesem, ki jo je pela po tegobni melodiji:

*Zali me, sramujem se,
tujcu sem prodana.
Žali me, sramujem se,
od svoj'ga sina izdana.*

*Idi k tujcu, ti roko da,
za svoj'ga »ščava« te pozna,
slovensko kri si zatajil,
v sramoti potopil.*

*V okolici si se rodil,
slovenske mater' mleko pil,
a zdaj je nočeš več poznat'
in nanjo pljuvaš rad.*

*Strela da b'te zadela,
srce ti razpoknela;
na ta način bi ne vinca pil,
Slovence ne tajil.*

*

Čeprav sin zavedne slovenske družine, mi ni bilo dano obiskovati slovenskih šol. In kot pripadnik slovenskega naroda sem na italijanskih šolah doživel marsikaj neprijetnega, ne samo s strani sošolcev, ampak tudi učiteljev, oziroma profesorjev. Profesor Chitter, ki nas je na znanstvenem liceju G. Oberdan v Trstu poučeval zgodovino in filozofijo, pa je bil kot pedagog in kot človek nekaj posebnega.

Pouk zgodovine je potekal brez knjige. Profesor Chitter je predaval sedeč za pultom in večinoma gledal naravnost pred seboj. Dijaki smo poslušali, si čim več zabeležili, ker smo potem doma morali vse prepisati na čisto v zvezek. Pozabiti eno ime, en datum, bi lahko bilo usodno v primeru spraševanja.

Njegov način predavanja nas je naravnost očaral. Pazljivo so ga poslušali tudi tisti dijaki, ki se drugače niso bogve kako navduševali za zgodovino. Poleg zgodovinskega dogodka samega nam je skušal vedno prikazati tudi vzroke, ki so ga pogojevali, pa tudi stanje obrobnih, a ne nepomembnih področij, kot so duhovne vede, literatura ali napredek tehnike.

Ko nam je pripovedoval o kakšnem evropskem narodu, nam je razkrival tudi njegov izvor.

Bilo je morda v četrtem liceju, ko nam je nekoč

predaval o baltskih narodih.

Naslednjo uro je bil na vrsti za spraševanje sošolec od Sv. Ivana, Enrico Volpi. Vprašal ga je, kakšnega izvora so Letonci. »Rico«, kot smo mu pravili, tega ni vedel, zato je bil v veliki zadregi. Prijatelj Cesare Carpi mu je hotel pomagati in mu je prišepetal: »Ščavi«. Bili so to časi, ko usoda Trsta po drugi svetovni vojni še ni bila zapečaten, časi, polni nacionalističnih strasti in napetosti.

Profesor, ki je to slišal, je skočil pokonci, zagrabil šop ključev, ki jih je imel pri roki, ga zalučal proti Carpiju in skoro zakričal: »To so Slovani! Da ne slišim nikoli več besede, ki ste jo izrekli!«

Sedel je, ves rdeč v obraz. »Čeče«, kot smo ga mi klicali, je pobral s tal šop ključev in ga izročil profesorju, ki ga je samo molče gledal.

Ves razred je presenečen zrl v profesorja. Presenečeni smo bili, saj je tista beseda bila tedaj skoro obvezna, ko je bil govor o Slovencih ali sploh o Slovanih. Predobro smo pa vedeli, da to ni navadna beseda, ampak psovka, in ker smo predobro poznali profesorjevo strogost, smo bili prepričani, da se s to njegovo reakcijo stvar še ni končala ... In se vendar je. Po dolgem molku se je profesor s trepetajočim glasom oprostil, da je v nagli jezi šel tako daleč, da je zalučal v dijaka šop ključev, in nato mirno povedal, da take psovke, kot je beseda ščavi, ne spadajo v kulturno družbo.

Rad se spominjam teh dveh nekdanjih sošolcev in rad se spominjam profesorja Chitterja.

Enrico Volpi je bil sin preproste delavske družine od Sv. Ivana. Njegova mama me je imela še posebno rada. Vedeli so, da sem Slovenec in so govorili z mano tudi o tedanjih tržaških dogodkih brez ovinkov. Samo če je bil na obisku kakšen njegov prijatelj, me je Enrico prosil, da se ne izdam, češ: »Saj veš, kakšni so!«.

Cesare Carpi pa je bil sin generala Romualda Carpia, ki se je skupaj z generalom Basticom in Feldmaršalom Rommelom boril na libijskih tleh. General Romualdo je bil zelo vljuden in človeški. Kot dober oče je bil vedno v skrbeh za sina, ki v gimnazijskih letih ni bil ravno najbolj marljiv. Zbudil se je šele na univerzi

in po končanem študiju nastopil bliskovito kariero. Ali so vedeli, da nisem »čistokrven«? Morda v začetku ne, a po katehetovem napadu (3) prav gotovo. In vendar so me vedno prijateljsko sprejeli.

Povod za obujanje teh spominov je bil pravzaprav zoprni dogodek: intervju, ki ga je bivši tržaški župan Staffieri dal reviji 040 leta 1988 (4), in v katerem pravi, da sam uporablja vedno besedo »ščavo«, in da ga tudi ni sram, češ da je to zanj samo dialektalni izraz.

Takrat, na liceju, je ves razred dobro vedel, da je to psovka.

Tega se zavedajo tudi današnji zaščiteni heroji teme, ki pišejo isto psovko na spominske plošče naših padlih. (5)

Ne verjamem, da bivši župan ne ve, da je tista beseda psovka. Če pa res ni, je mar mazanje spominskih plošč z njo, samo preprosta vaja lepopisja? Kakšen politični smisel naj torej ima intervju, ki omenja to psovko ravno v času, ko se Slovencem v Italiji vedno bolj odrekajo jezikovne pravice? Ali je bil to zavesten poskus reklamizacije tega izraza v pričakovanju preštevanja manjšine?

*

Ko so bile 1907. leta prvič v avstrijski zgodovini volitve s splošno volilno pravico in so Slovenci znova pridobili deželnega predstavnika, je nona spet pesnila in komponirala, le da se je oče samo delno še spominjal njenih stihov:

.
*saj tvoj »Amen« je končan,
lep'ga mes'ca štirnajst'ga maja
vstal je naš okoličan.*

.
*se veselja, se radosti,
komaj »Aleluja« je.*

Na balkonu Narodnega doma so 14. maja 1907 izobešili nad simboličnimi panji (6) Tržaške posojilnice in hranilnice prozorno tablo z volilnimi rezultati, ki so jih stalno dopolnjevali, in na kateri je bil ob spodnjem robu napis

1901 Amen — 1907 Aleluja!

Že v mladih letih se je oče večkrat izkazal zaradi prirojene tehnične intuicije in spretnosti.

Morda pod vplivom poleta, ki ga je doživel na nekem travniku v tržaškem predmestju, ko je letalec »preletel«¹ zidek, visok približno en meter, si je zgradil model letala s propelerjem na elastični pogon. Navil je elastiko, pognal letalo v let v spalnici, kjer je žal s tako silo zadelo v strop, da se je propeler prelomil čez pol. Do njegove smrti sta oba dela propelerja v njegovi omarici za orodje spominjala na njegov podvig. V resnici je bil propeler mojstrsko izdelan iz več plasti trdega in vezanega lesa, ki so bile skrbno skupaj zlepljene. Letalo je moralo biti kar precej veliko, če je propeler meril v premeru skoraj 20 cm. Kako ponosen bi le bil, ko bi njegovo letalo lahko letelo na istem travniku, kjer je doživel neverjetni polet čez zidek!

Druga, bolj zahtevna mojstrovina, je bila gradnja projekcijskega kinematografskega aparata, verjetno še za filme v formatu Edison. Film se je premikal s pomočjo zobka, ki je zagrabil film v temu namenjeni luknjici in ga prenesel med virom svetlobe in lečo in sicer približno šestnajstkrat na minuto. Gibanje tega zobka ni bilo najbolj enostavno in pogonski mehanizem je moral biti skrajno točen. Jedro tega mehanizma je bil takojmenovani malteški križ. Ker sam ni imel primernih pripomočkov, je moj oče prosil svojega očeta, naj mu ga naredi. Tako je med poklicnim delom ali verjetno po njem, nastal v Tehnični tovarni Sv. Andreja malteški križ za brezdvoma enega prvih privatnih kinematografskih projektorjev v Trstu. Ker je nono Josip umrl 1913. leta, se je moj oče spoprijel s tako komplicirano gradnjo že v zgodnji mladosti. Istočasno si je zgradil tudi še fotoaparat.

Ko je moj nono Merkù zagledal luč sveta v Velikih Žabljah na Vipavskem, so v Tovarni strojev pri Sv. Andreju v Trstu že gradili parne stroje za ladje in sicer po načrtih, ki so prišli v Trst iz Londona, kjer so zgradili fregato Radetzky na pogon z vijakom, kot si ga je zamislil tržaški inženir Peter Ressel. Bila je to iznaidba, ki je v takratnih časih popolnoma spremenila ladijski

pogon. Dunajska občina mu je postavila spomenik na najbolj primernem prostoru: nasproti Politehnične visoke šole (7).

Ko sem dobil v roke knjigo Alfierija Serija, *La fabbrica macchine di Sant'Andrea* (8), sem se zaustavil pri sliki 67 na strani 83, ki jo spremlja naslednja razlaga: »Slikovita skupina žensk, ki nosijo kosilo, stopa od obljudene mestne četrti Sv. Jakoba po ul. Lloyd, malo pred poldnem, s težkimi plenirji, natrpanimi s skodelami, polnimi vrele mineštre. Tedaj so kosili v samih delavnicah.« Morda se je to tudi delno dogajalo, a ne verjamem, da so te ženske smele stopiti v delavnice, tako zaradi nevarnosti, kakor zaradi škode, ki bi jo lahko povzročile na primer v topilnicah. Iz svojega otroštva se spominjam, da so me starši po hudih bronhitisih z visoko vročino in napadi astme, ki so me v mladosti preganjali, v lepih sončnih zimskih dneh peljali na sprehod vzdolž zidu »Stabilimento tecnico, (9) kot mu je pravil oče, po širokem pločniku sprehoda Sv. Andreja, ki je bil v zavetju pred burjo. Med nekim takim sprehodom mi je oče pripovedoval, kako je včasih kot otrok spremljal tako slovensko »portapranzi« (10), ki je kot on stanovala v starem mestu, in nesel kosilo lastnemu očetu, torej mojemu nonotu, ki je z mnogimi drugimi delavci čakal na pločniku pred tovarno in je tam na hitro pokonci kosil, tudi ko je bilo zelo mrzlo in je pihala burja.

V isti knjigi je ponatisnjena tudi razglednica-fotografija (Trst, ul. Lloyd), na kateri je videti 4 kosilonosilke v spremstvu treh fantkov, eden od katerih drži v roki skodelo. Lahko bi bil moj oče! Pa vendarle ni, ker je »njegova« kosilonosilka, prihajajoč iz starega mesta, šla po ul. Dell'officina, po isti poti, ki jo je nono prehodil po dvakrat na dan, ko je šel na delo in ko se je zvečer vračal domov v Malcantonovo ulico za občinsko palačo.

Vse kosilonosilke imajo na glavi jerbas (ali plenir), ki je bil tipična košara tržaških slovenskih žena.

V Trstu je bilo tisti čas čutiti nacionalno politično bitko med mestno upravo in dunajsko vlado. V občinskem svetu so prevladovali liberalnacionalisti, tako da

je bila atmosfera izrazito šovinistična. (11) Oče mi je pravil, da je nono kupoval *Edinost* in jo takoj skril pod jopič, da bi ga ja kdo ne videl. Prav nič se temu ne čudim. Vzdušje, ki so ga »po skrivnostnih zakonih« poustvarili liberalci, (12) ki jim pravijo tudi tedanji fašisti, je moralo biti zelo dušljivo in nonotov strah je prav dobro razumljiv, če beremo (13), da je Giorgio Strudthoff stopil v občinski svet med »nazionali« in da je aktivno sodeloval v sklopu tovarne (14).

II.

V rokah imam delovno knjižico nonota Merkùja. Reči moram, da se zelo kulturno predstavi, čeprav jo je izdala »barbarska« Avstrija.

Na prvi strani berem:

Arbeitsbüchel
Libretto di lavoro
Delavske bukvice

ime in priimek: Josef Merku

Delo, s katerim se peča: Schloß. Lehrjunge

Kraj, v katerem je rojen: Groß Sable (15)

Leto, katerega je rojen: 1855 fünfzig fünf

Soseska, iz ktere je doma: Groß Sable (15)

Stan: ledig

Vera: katholisch

Postava: mittlerer

Obraz: oval

Lasje: kastanien

Oči: braune

Usta: proportioniert

Nos: regulär

Posebne znamenja: ein Fläckchen unter dem Rücken

Lastni podpis: Jožef Merkù

(v lepši pisavi kot vsi poznejši podnisi
raznih Stadt-Gemeinde- in celo Hofräte,
se pravi: mestnih, občinskih ali dvornih
svetnikov)

N° 28 Gemeindeamt hl. Kreuz am 23. Juli 1869

Dobil je torej delavsko knjižico, ko mu je bilo 14 let

(in je imel zelo lepo pisavo). 5 let pozneje, se pravi devetnajstleten, je šel v Gradec.

Sam sem bil večkrat v Gradcu, prvič morda leta 1938, ko Avstrija še ni bila priključena velikemu Reichu, saj so avti še vedno vozili po levi strani ceste kot v Angliji. Obiskat smo šli mamino prijateljico, gospo Koprivec, po Anschlužu seveda Körner. Mož je bil najprej uslužbenec na pošti v Trstu, po kapitulaciji stare Avstrije se je pa preselil v Graz-Eggenberg. Tam smo spoznali tudi sina Ericha, ki je bil pozneje dolga leta na čelu (Obmann) avstrijske lige za človekove pravice. Med omenjenim obiskom sta me brat Pavle in Erich za kratek čas zaprla v kokošnjak, kjer me je bilo silno strah. Z Erichom sva se tega dogodka spominjala še velikokrat, prav do mojega zadnjega obiska pri njem pred njegovo smrtjo na Dunaju, kjer je pozneje bival.

Kot je za Trst značilen steber z melono in helebardo, tako je za Gradec značilen stolp z uro na griču sredi mesta. Ura ima velike rimske številke iz medenine. »Vidiš«, mi je pravil oče, ko sem zrl navzgor, »sedeč na velikem kazalcu je tvoj nono pred tolikimi leti kot vajenec čistil tiste velike številke«.

Povedal mi je tudi, da je nono tam trpel veliko lakoto. Da bi jo ublažil, je vstajal ponoči in hodil pobirati jabolka, ki so padala z dreves nekega bližnjega vrta. Kot »bubec« je gotovo prav malo zaslužil.

Reiselegitimationsurkunde za Gradec je imel tudi še v letih 1875, 76, 77 in 78, v letih 79, 80 in 81 pa tudi za kraljevino Bavarsko in Švico. Tam se je moral veliko naučiti, če je bil potem nameščen v Stabilimento tecnico S. Andrea kot orodjar. Tako specializirani delavci so morali izredno veliko znati. Ko so namreč v tovarni potrebovali kakšno orodje, so si ga morali sami izdelati, saj ga ni bilo mogoče kupiti kot danes. Orodjarji so morali poznati kovine in njihove zlitine, odpornost vsake snovi. Morali so poznati stroje, na katerih bodo uporabljali določeno orodje, in njihov proizvodni sistem, da se ravna po določenih geometričnih pravilih. Morali so poznati obdelovanje kovinskih površin, da dosežejo določeno hrapavost ali trdnost s pomočjo kaljenja.

Še vedno imam doma nekaj njegovih lepih izdelkov,

velike škarje in mojstrsko izdelano kladivce, mišljeno kot igrača za sina Josipa, ki je že od mladih nog kazal nagnjenje do tehnike.

Po letu 1881 se je nono zaposlil v *Stabilimento Tecnico di S. Andrea*. Prišel je v času, ko se je začela gradnja ladij iz samega železa, opremljenih z vedno večjimi pogonskimi stroji, ko se je začela gradnja velikega dela imponantnih vojnih ladij avstro-ogrske monarhije, kot n.pr. vojne ladje *Kronprinzessin Erzherzogin Stephanie*, rušilca *Kaiser Franz Joseph I.*, rušilca *Kaiserin und Königin Maria Theresia*, vojnih ladij *Wien* in *Budapest* do velike vojne ladje *Viribus Unitis* (1911).

III.

1. aprila 1913 je nono umrl za pljučnico. Dr. Schönstein, ki so ga nonoti, revni kot so bili, prepozno poklicali, ni mogel zaustaviti letalnega poteka bolezni. Družina se je morala izseliti iz stanovanja na Malcantonovi ulici 15 in se preseliti najprej v ul. della Guardia in nato v ul. Riborgo 32.

V tistih letih ni bilo bolniške blagajne. Če je v revnih družinah zbolel, kdor je služil kruh, je to pomenilo lakoto. Oče mi je priznal, da je v mladosti večkrat šel spat samo s skledo ječmenove kave in kosom polente v želodcu.

Mati, bolna na ledvicah, si je pomagala, ko ji je bolezen to dopuščala, s tem, da je služila, in tudi šivala, pri družini Mimbelli. Ob smrti moža, sposobnega orodjarja pri Sv. Andreju, je dobila kot simbolično poplačilo 1 avstrijsko krono, čeprav je za pljučnico zbolel na delovnem mestu, kjer je bil izpostavljen velikim temperaturnim nihanjem in, posebno ko je pihala burja, močnim, nenadnim preprihom.

Osem dni po očetovem 18. rojstnem dnevu je z vojno napovedjo Avstro-Ogrske Srbiji izbruhnila 1. svetovna vojna. Prisostvoval je odhodu vojaških vlakov z glavne postaje, ki so jih, med drugimi, krasili tudi napisi »Serbien muss sterbien«, se pravi: Srbija mora umreti; glagol je bil popačen, zato da bi se rimalo.

28. februarja 1915 se je oče moral predstaviti Mu-

sterungskommission št. 10. Pripoznali so mu sposobnost, a z brzojavko graške vojaške komande št. 27829 dne 12. aprila 1915 je bil oproščen vojaške službe do konca junija, ker je delal pri Inštitutu malih industrij, ki je skrbel za dobavo oblačil vojski.

30. junija je le moral na pot in sicer v Radkersburg, od koder se je za kratek čas vrnil v Trst in bil nato odkazan slavnemu 97. pehotnemu polku v Ljubljani, s katerim je bil premeščen v Lebring, od tam v Gradec pa spet v Lebring. Tu so ga dodelili I/20. Luttenbergovi Marschkompanie, namenjeni na rusko fronto. Iz zdravstvenih razlogov ga je dr. Ruzzier predlagal za Superarbitrierung (16). To je isti dr. Ruzzier, ki so ga pozneje za kazen poslali na italijansko fronto, ker je med vojaško službo preveč favoriziral Tržačane.

Pri Superarbitrierungi v Radkersburgu so ga spoznali za nesposobnega, nakar se je 12. marca 1916 vrnil v Trst.

Iz onih časov so se ohranila nekatera pisma in razglednice. Nona Josipina mu je na primer 14.01.1916 med drugim pisala: »... saj vendar si vidu Graz in si se spomnil da ondi se je tata učil in pred par liti sem bila tudi jaz tam«. V delavski knjižici starega očeta berem, da je on bil tam od leta 1875 do leta 1879.

Drugje berem, da mu je mati iz Trsta poslala kruh ter da bi rada od njega dobila v isti kašeti krompir. Sredi vojne je lakota pač bila še hujša.

V Trstu je moral iti ponovno na naborni pregled. In 15. februarja 1917 je bil poslan v Voitsberg, nato v Weiz in končno na bojno območje, Feldpost 383 Küstenschutzabteilung, kar danes odgovarja Kopru.

O tistem času mi je oče veliko pripovedoval in nekaterih stvari se še zelo dobro spominjam. Stotniku Perthenu, tudi Tržačan, je bil kar simpatičen, in ker se je moj oče ukvarjal z glasbo, so mu poverili vodstvo zboru carinikov in malega vojaškega orkestra.

V zvezčku, ki ga je očitno imel takrat pri sebi, razberem imena nekaterih pevcev:

1. tenori:	Dobрила, Štoka, Uranić,
2. tenori:	Kaučić, Ferjančić,

Josip Merku

je preminul... danes v starosti *58* let.

Razžaloščena družina javlja to pretužno vest vsem sorodnikom in znancem.

Pogreb bode dne *1. aprila 2* t. m. ob uri *4 popoldne*

iz ulice

Maraton. št. 16

TRST, dne *1. aprila 1913*

Novo pogrebno podjetje
TRST, Corso št. 49.
Telefon 1402.

1. bas:	Rieger
2. bas:	Kramer, Jörry
ter nekaterih orkestrašev:	
1. violine:	Baschiera, Merkù,
2. violine:	Bellak, Maurel,
klarinet:	Canziani
trompeta:	Furlanič
1. rog:	Mariner
2. rog:	Walter
pozavna:	Gassa
kontrabas:	Hüttl

Kot je razvidno, je oče ne samo dirigiral, temveč tudi igral violino v orkestru.

Poleg teh kulturnih beležk najdem tudi druge, ki kažejo, kako sta ga vojna in bližina fronte silila k filozofiranju o življenju. Tako piše na primer 27. marca 1917: »Imeti vsaj toliko časa, da se privadiš misli, da boš umrl, torej postarati se!« Ali istega dne: »Življenje je kot papir, ki gori: po plamenu še nekoliko žarenja in nato ... pepel!«

Katere pesmi so prepevali? Po njegovih tedanjih zapisih med drugim: Lepa naša domovina; Delaj, delaj, dekle pušelj; Dekle na vrtu zelenem sedi; Ich hatte einen Kameraden; Evviva il mar; Nach der Heimat itd.

Z orkestrom je moral igrati tam, kamor ga je pošiljal stotnik Perthen: v kinematografu Bonin, na pleših v Semedeli ali drugje.

Dveh epizod iz njegovega pripovedovanja se še posebno dobro spominjam: kako se je enkrat presenečen zbudil iz kratkega, a globokega sna na koprskem zvoniku, kjer je bil pravzaprav na straži, in s kakšno težavo je svetil na poti tovarišu in sebi, ko sta morala pospremiti domov popolnoma pijanega majorja.

Aprila istega leta je bil premeščen v Küstenschutz-Abteilung v Barkovljah pod komando kapetana Wolfa, Tržačana, oktobra pa v Militär-Wäschestelle der V. von Borojević Isonzo Armee, kjer je, po njegovih beležkah,

skoraj vse, kar so prali, bilo okrvavljeno.

13. marca 1918 je bil poslan znova v Voitsberg kot Landsturminfanterist in povišan v Gefreiterja.

Iz njegove beležke: »Sedem mesecev kasneje je bilo vojne konec in z njo Avstrije!« je razvidno zadoščenje za polom Avstrije, ki jo je večina njenih narodov imela za zatiralno in absolutistično državo. Oče mi je priznal, da je takrat, ko je bil na straži na zvoniku koprške stolnice, premišljeval, ali naj zbeži z barko, da se pridruži vojski onega naroda, ki je seval iz besed italijanskega generala Petitti di Roreto (17): »... Sloveni! L'Italia, Stato di grandi libertà, Vi darà gli stessi diritti che agli altri cittadini! Vi darà le scuole nella Vostra lingua, più numerose di quanto ve ne ha date l'Austria! Sarà rispettata la Vostra religione, poichè la religione cattolica è la religione di tutta l'Italia. Sloveni, siate certi che l'Italia grande e vittoriosa avrà cura di tutti i suoi cittadini senza distinzione della loro nazionalità!«

Oče je nasedel hinavstvu italijanskih propagandistov, saj že tedaj ni Italija v raznih sporazumih, dogovorih in pogodbah podpisala nikakršne formalne obveze za zaščito manjšin na lastnem ozemlju, čeprav je italijanska vlada preko svojih uradnih in odgovornih predstavnikov večkrat izjavila, da je pripravljena to storiti. Taka dvoumna politika do nas traja še vedno. Dovolj je, da pomislimo na Londonski in Osimski sporazum, ki jih je italijanska država podpisala, a ki jih parlament še vedno ni ratificiral; na predloge za zaščito manjšin, ki so jih v Evropskem parlamentu sprejeli tudi s podpisom italijanskih predstavnikov, in na zakonski predlog Maccanico; na predlog, ki ga je v Kopenhagenu podpisal tudi italijanski zunanji minister, vedno v zvezi z zaščito manjšin, ter na anahronistične nestrpnosti, ko je bilo prepovedano predstavnikom slovenske manjšine pozdraviti v lastnem jeziku predstavnika Slovenije na uradnem obisku pri Deželi.

Zaradi razočaranja, ki je očeta mučilo cela desetletja, so ga takratne misli na beg težile kot duševni sakrilegij. Njegova globoka bolečina je bila morda podobna nemočni jezi, ki jo občuti, kdor je tako nasedel nepopravljivi goljufiji, da ga bo težila vse življenje.

- (1) »Sedite, nezadostno!«
- (2) »Pekoči« so bili najbrž tisti, ki so se norčevali iz Slovencev.
- (3) *Zaliv* 1988, stran 64.
- (4) P.D. 11.05.1988: »Odprto pismo tržaškemu županu« (Sergij Premru).
- (5) P.D. 08.03.1988: Spominska plošča za Josipa Košuto in Ivana Grudna.
- (6) Milan Pahor: »Slovensko denarništvo v Trstu«, stran 26.
- (7) V Trstu povsem neznan, ker ni Italijan.
- (8) Alfieri Seri - »La fabbrica macchine di Sant'Andrea«, Lint-Trieste 1987.
- (9) Ime, ki ga je nosila Tovarna motorjev od 27.04.1857, leta, ko je postala delniška družba.
- (10) Kosilonosilka.
- (11) Elio Apih, »Regime fascista e repressione nazionale ai confini orientali d'Italia«, v *Qualestoria*, 1.13., št. 1., Trst, april 1985, str. 28-39.
- (12) Isto kot (5) stran 82.
 »Quella dell'italianità non è una questione di razza, ma di una precisa scelta culturale, maturata per leggi arcane nell'animo di tanti cittadini di questa straordinaria città italiana«.
 Italijanstvo ni problem rase, temveč izrecne kulturne izbire, ki je po skrivnostnih zakonih dozorela v duši številnih prebivalcev tega čudovitega italijanskega mesta.
- (13) Giorgio Strudthoff je bil eden od direktorjev delniške družbe in član mogočne družine Strudthoff, ustanoviteljice tovarne strojev. Isto kot (5) stran 62 in 83.
- (14) Isto kot (5) stran 83.
- (15) Velike Žablje na Vipavskem.
- (16) Strogi dokončni medicinski pregled.
- (17) Razglas nov. 1918 - Lavo Čermelj: »Sloveni e Croati in Italia tra le due guerre« - Editoriale Stampa Triestina, Trieste 1974.
 »Slovenci! Italija, država neizmerne svobode, Vam bo dala iste pravice kot ostalim državljanom! Dala Vam bo šole v Vašem jeziku, še številnejše kot Vam jih je dala Avstrija! Spoštovala bo Vašo vero, kajti katoliška vera je vera vse Italije. Slovenci, bodite prepričani, da bo velika in zmagovita Italija skrbela za vse svoje državljane, ne glede na njihovo narodnost!«

TRIPTIH O POKOPANI POEZIJI IVANA HRIBOVŠKA

I. SLOVENSKI PROMETEJ

Tako preprost, a vendar ekspresiven je naslov pesniške zbirke, s katero se uvršča v slovenski Parnas nov slovenski pesnik. V roke vzamem knjižico z ovitkom temnomodre prelivajoče se barve, na njem pa se med rdečimi cveti in lahnimi peresi uokvirjata roki, stegnjeni proti golobici, glasnici miru. Rumeno izstopa napis: Ivan Hribovšek-Pesmi.

Ali je res moralo preteči petinštirideset let, da je zavzvenela pesem slovenskega Prometeja, če ga lahko tako označim z metaforo, ki jo prevzemam iz njegovih verzov?

*Veličastne so te sive skale,
ko da je nanje moj molk pribit.
V verige, Zeus, si gležnje mi dal,
rokam si vzel prostost.
In orle svoje si sem poslal,
da trgajo mi iz bokov meso.
Zdaj rastem iz skale, iz žive skale,
svoboda je v zvezanih rokah,
življenje v razmesarjenih bokih.*

*Kakor obraz teh sivih skal,
ki sem nanje prikovan,
je veličasten moj duh.
(Prometej)*

Prometejevstvo duha je silnejše od ideologije. Svoboda je v zvezanih rokah, ki so se rešile spon. Pribiti molk se je osvobodil, odtrgal, razdrobil v prah. Veličastni duh pesnika je močnejši od vsakršne oblasti, neodvisen od vsakršnega še tako usužnjujočega sistema.

Preroško nam zazveni pesnikova beseda, ko jo prebiramo nekaj desetletij po njihovi prerani smrti, pa

najsi bo to Murn, Kette, Kosovel, Kajuh, Balantič ali še kdo drug. Lahko je nam — srečnim sinovom in hčeram poplitvene konzumistične družbe, ki se kopljemo v izobilju in podlegamo slepljivemu lesku pridobitništva — interpretirati verze poetov, ki jih je zgodovina postavila v usodno prelomna obdobja. Lahko nam je ob njihovi lirski izpovedi razmišljati in sklepati, koliko vizionaren ali daljnoviden je bil ta ali oni verz. Radi prebiramo poezijo tako, da ji a posteriori pripisujemo neslutene razsežnosti in pomene.

Prevečkrat literarna zgodovina kuje v zvezde ali pa pokoplje ljudi in umetnine, katerim pripisuje(mo) misli, želje, ki so pravzaprav odraz (naših) trenutnih razpoloženj in pričakovanj. Zlasti pa je ta težnja nevarna in varljiva pri presojanju pesniške bere tistih ustvarjalcev, ki jih je zideologizirana slovenska literarna zgodovina potisnila v stran ali celo prezrla.

Podobna usoda je doletela dvaindvajsetletnega Ivana Hribovska, ki je junija 1945 izkrvavel med žrtvami velike nacionalne tragedije v Kočevskem rogu. Kot individuum, oseba, za uradno zgodovino ni mogel obstajati celih petinštirideset povojnih let, kot ni obstajal Rog s svojim krvavim holokavstom, v katerem so izgorela življenja tisočev slovenskih fantov. Tako je tudi uradna literarna zgodovina v glavnem obšla pesniško osebnost nadarjenega Hribovska in zamolčala njegovo kratko, vendar plodno ustvarjalno pot. Danes pa ga kljub vsemu ne moremo in ne smemo po predolgem molku obuditi kot mučenika, ki naj postane simbol grozovitih bratomornih bojov v zadnjih trzljajih II. svetovnega konflikta. Ko bi njegovo poezijo brali le v tej optiki, bi ji odvzeli vso pesniško moč, vso njeno intenziteto.

Hribovškovo liriko bom torej razčlenila mimo vsakršnih idejnih interferenc in pogojevanj ter bom skušala iz nje izluščiti poetične vrednote.

Razmišljanje se je porodilo ob branju PESMI IVANA HRIBOVŠKA, ki so letos spomladi izšle pri Cankarjevi založbi. K izdaji je pripisana opomba, da založba izpolnjuje Hribovškovo poslednjo voljo z natisom zbirke, kot jo je sam maja 44. leta uredil in aprila 1945, kak mesec pred smrtjo, pripravil za tisk.

Razen Pibernikove spremne besede v omenjeni pesniški zbirki pri svoji analizi nisem upoštevala drugih virov, ker sem želela prosto slediti toku svojih razmišljanj, ne da bi jih obremenjevale predhodne ocene in oznake. O Hribovšku so namreč že pisali Tine Debeljak, Anton Slodnjak in drugi. Za sestavo te študije sem zaupala predvsem dolgoletni pedagoški izkušnji in globokemu osebnemu poznavanju latinske erotične poezije, predvsem Katula.

II. HELENSKIM BOGOVOM

Zbirko sestavljajo trije razdelki. Najizvirnejši in tematsko ter motivno najzanimivejši je osrednji del z ljubezensko liriko, v kateri se zrcalijo vplivi antične erotične elegije. Pesniških ciklov je malo — lahko jih prešteješ na prstih ene roke — in zvečina obsegajo po dve, štiri, največ šest pesmi.

France Pibernik je v spremni besedi opozoril na vplive nemških pesnikov, zlasti Hölderlina in Rilkeja, ter ugotovil, da se je Hribovšek po prvih pesniških poskusih v slogu Župančičeve lirike in poduhovljene poezije Antona Vodnika približal Kocbekovemu magičnemu realizmu in novi stvarnosti. Kaže torej, da si je pesnik v razmeroma kratkem razdobju izoblikoval osebni pesniški izraz, ki nas preseneča s svežo metaforiko. Naj navedem za primer nekaj izvirnih pesniških podob:

Noč je svetla ko češnjevo cvetje ... (Stremenje)

*Zamolcklo nadme padajo minute,
ko kamni luščijo se od pečine.* (Ura 1942)

*O trpka slutnja, ki se motaš
ko nit svilena okrog srca, ...* (Tesnoba)

Hribovškova pesem se napaja ob vrelcu slovenske pesniške tradicije (predvsem pri Ketteju in Gradniku) ter se preko antičnih reminiscenc (Katulova in Propertiova ljubezenska lirika) izliva z zagnanostjo filološko in literarno razgledanega mladostnika, ki ga vznemirjajo osebni in (v manjši meri) družbeni problemi.

Nedvomno je v Hribovškovi poeziji živa dediščina

Kettejeve življenjsko izpovedne in ljubezenske lirike. Pesnik se v prvi pesmi cikla *Na očetovem grobu* navezuje na prisposodobu o zakopanih ciljih in idealih, vendar, v nasprotju s Kettejem, ki očetu ne želi vrnitve na ta svet, ampak ga celo blagruje, ker v smrti počiva, Hribovšek izpoveduje svojo brezcilnost in verjame v očetovo moč, s katero bi edino lahko odkril zgubljene cilje in odstrl sence, ki so zasenčile njegovo duhovno bogastvo.

Iskanje življenjskega smisla je tavajočega mladeniča izmozgalo, brezcilno blodenje ga je izvotlilo, ga pahnilo v grenki obup, da prvi razdelek sklepa s pesmijo *Molitev* takole:

*Vse besede sem izgubil,
nem strnim v prelom svetov,
rad bi ljubil, ljubil, ljubil,
rad gradil svet bi si nov.*

Zato išče opore pri Bogu s priprošnjo, da bi ga slednjič že rešil zla, iskanja, prav tako kot išče v njem vodnika v poeziji *Žalost*, saj zaupa, da se bo z njegovo pomočjo izvlekel iz laži, prevar in zmot.

Kot v religioznih ali razmišljujočih pesmih se tudi v ljubezenskih izpovedih oglašajo kettejevski elementi. Žensko doživlja pesnik dualistično: lahko je hladno, vzvišeno bitje, boginja ali pa zvodnica, zapeljivka (*Večernica*). Doživljanje ljubezni je pravzaprav nekakšno čustveno valovanje, ki je preburno, da bi se pomirilo. V svojem najglobljem bistvu je prvinsko, neustavljivo, da individua presega in ga ima v popolni oblasti. Lirski subjekt se v popolni odpovedi do kraja izniči, pripravljen je na brezpogojno predanost, ko v verzih, ki nas spominjajo na Gradnika, zapoje:

*O jaz, ko jaz bi mogel roža biti,
roža zate, — utrgaj me, pripni
na svoje me srce, da zazveni
ob tebi duša iz najgloblje biti.*

*O slast razdati se, razdati tebi,
ki slutiš moje sanjano nebo! (Prošnja)*

Za zaljubljenca je največji užitek popolna predanost ljubljeni osebi, razdajanje in pripravljenost na izničenje.

Ljubezen pa je tudi sinonim za smrt, saj se uresničuje skozi tragičnem gradnikovskem binomu Eros-Tanatos. V mnogih poezijah drugega sklopa se ta dva pojma prepletata, vendar je smrt povezana tudi z motivom življenjskega spreminjanja in pretakanja ene eksistence v drugo. V razmočeni zemlji se tako iz pesnikovih udov, iz njegovega telesa razcvetijo rože, vzbrstijo semena, zrasedo črna drevesa, kar je za pesnika dokaz, da je smrt plodna, simbol presnavljanja in rasti (*Rast*). Pravzaprav pesem preveva zelo vznemirljiv občutek, ki bi ga lahko kockekovsko definirala kot občutek poslednje groze in brezumne slasti. V grozi je slast in v slasti je groza. Torej je med smrtjo in ljubeznijo, med življenjem in smrtjo vzpostavljena neločljiva vez.

Sploh se erotična vznemirjenost navezuje na vse, kar je v pesnikovem svetu abstraktno živega ali pa minljivega. Zato so pojmi lepote, tesnobe in upanja poosebljeni: pesnik jih nagovarja z vzdevkom ljubimka, celo smrt je kot zvesta zaročenka.

Hribovškova ljubezenska poezija se torej navezuje na slovensko pesniško tradicijo, vendar je obenem tudi izraz poglobljene klasične izobrazbe in neke prvobitne povezanosti z Olimpom antičnih božanstev. Zdi se mi, da je malokateri sodobnejši slovenski pesnik tako zraščan z antiko kot Hribovšek, za katerega je znano, da je niti dvajsetleten prevedel celotno Sofoklovo *Antigono*, kasneje pa se je z Janezom Remicem lotil tudi *Ajshila*. V rokopisno zbirko pesmi je vključil dva prevoda, Pesem izgnancev, to je 136. psalm iz Biblije, ter III. carmen iz Katulovega *Liber*. Gre za dovršen prevod žalostinke, posvečene Lezbijinemu vrabčku, ki je moral na dolgo podzemsko pot, od koder ni vrnitve.

Pesnikov Olimp je ves poseljen z grškimi bogovi, ki so človeku zdaj naklonjeni, zdaj pa sršeče sovražni. Veličasten uvod v drugi razdelek erotične poezije je *Hvalnica*, v kateri si poet izvoli za najvišjega boga Erosa, grškega boga ljubezni. Smejočega obraza. plodonosen kot pomladni veter, vdihuje ljudem moč, da zorijo, deklicam, da vzbrstijo, pesniku, da čuti v sebi rast iz sebe

in vase. Pravo nasprotje temu občutju polnosti je invocacija Helenskim bogovom, ki so to pot človeka prekleli, obsodili na jok, uničujočo zlobo in bedo. Ljudje so se prelevili v kače, ki se gnusno plazijo iz strahu pred bogovi, katere so bili zatajili v mladostni objesti. V II. pesmi cikla *Na očetovem grobu* se zdi, da čuti pesnik nad seboj tako breme, kot ga je nosil na svojih ramenih bajeslovni junak Atlas. Tudi eter, svetli eter, kot ga nagovarja pesnik v poezijah *Večernica* in *Besede iz groba*, je nekako poduhovljen, pobožanstven, saj se pesnik žalosten želi zateči v njegovo varno naročje in se napojiti s pesmijo zrele tišine.

Sklepna pesem *Paladi*, posvečena grški boginji modrosti Ateni, je nekakšen labodji spev, duhovna oporoka mladega pesnika, ki čuti nad seboj prekletstvo pesniškega poklica, toda hrepeni po trenutku božanske ustvarjalnosti, v katerem se more uresničiti vsa njegova eksistenca.

III. TIHOŽITJA

V zadnji razdelek je Hribovšek uvrstil poezije, ki se po eni strani odlikujejo po klasični arhitektoniki, saj gre izključno za sonete, na drugi strani pa z novimi slogovnimi prijemi napovedujejo pesnikovo usmeritev v novo stvarnost, usmeritev, ki jo je nasilno pretrgala prezgodnja smrt. Vsekakor se je Hribovšek Kocbekovemu poduhovljenemu doživljanju predmetnosti zelo približal. Že v ljubezenski pesmi *Himna večeru*, ki sodi v drugi razdelek, zazveni pesnikova izpoved pretresljivo globoko v verzih:

*Obsedli so me predmeti sveta
in pozabljena pesem pretresla
in hodim okoli in dajem
svojo ljubezen stvarjem
in nate ne mislim.*

Predmeti sveta imajo posebno moč, pravzaprav je za njimi nevidni lutkar, ki jih premika in osmišlja, da človek sluti za vsako nepomembno, vsakdanjo stvario plbinske razsežnosti božje in človeške eksistence. Zato pes-

nik z lahnimi potezami zariše nekakšna pesniška tihožitja. Z izostrenim čutom za svetlobne in senčne odtenke, za živost podobe, lirski subjekt ob dotiku z vrčem začuti v sebi obredni mir in zvenečo radost, ki ga prevzemata (*Vrč*). Ob pogledu na mizo z jabolkom se v njegovi notranjosti sproščajo najrazličnejši občutki: tesnoba, nemir, nazadnje pa sladko upanje (*Jabolko na mizi*). Verzi *Pesmi o goreči sveči* poustvarjajo sliko osvetljenega prostora, kot bi ga lahko upodobil posebno občutljiv slikar.

*Razlil se mrak je ko krhkà kovina,
za njim počivajo otrple stene,
od sveče luč drsi, drobi se v pene
in v mrak udarja, da zveni tišina.*

Razpet med obredno doživljanje vsakdanjika in njegovih sestavnih delov, predmetov, ves zavzet za nekakšno slikarsko prefinjeno upodabljanje senc in luči, pa se Hribovšek spet znajde v trpki, brezperspektivni vsakdanosti, kot sta jo opevala tudi Klopčič in Gruden. V poezijah *Ura*, *Ura 1942* in *Ura 1943* se oglasi tragična izpoved zaslužjenega človeka, ki se sicer skuša strgati iz okov, vendar brezuspešno, saj trinog, tiran uravnava vse, misli in delo.

Tako je pretresljivo zapel mladi slovenski Orfej v najusodnejših trenutkih evropske zgodovine, zavedajoč se prekletstva svojega pesniškega poslanstva. Izpel se je prezgodaj, pahnjen v brezupno bratomorno uničenje, ki se je zanj dopolnilo verjetno, še preden je dočakal svoj dvaindvajseti rojstni dan. Njegova pozabljena nesem, pokopana poezija je končno po skoraj polstoletni onemelosti mogla spet zazveneti.

Rahlo, tenkočutno, odkrito, so se spletle Besede iz groba v tej pesniški zbirki, ki jo bo treba analizirati še z različnih vidikov.

*O tebi sanjam, upanje, vse noči
in vendar slutim, da goljufan za vse
bom skrite, vse najtišje misli.
V svojo lastnino prišla boš, groza.*

ŠE NEKAJ OB ŠTIRIDESETLETNICI KLASIČNE

*»Sole so gotovo najbolj bistven organ
narodovega življenja in razvoja.«*

Anton Kacin

Slovenska klasična gimnazija v Trstu je praznovala štiridesetletnico svojega obstoja. Proslavo te priložnosti so v celoti organizirali in izvedli sedanji in bivši klasiki. Ustanovljen je bil pripravljalni odbor, izšel je *Liber Memorialis*, sedanji dijaki so izredno zavzeto in uspešno organizirali športno srečanje in na slavnostni akademiji prav tako zavzeto in uspešno pred nabito polno dvorano Kulturnega doma nastopili z delom Anonymusa Carsicusa 'Proces na Vrdeli'; v glasbenem delu sporeda pa so nastopili bivši dijaki, ki so se kot koncertisti uveljavili tudi v mednarodnem merilu. Po akademiji smo se vsi zbrali v mali dvorani Kulturnega doma na res prisrčnem srečanju, ki je trajalo do poznega.

Lepo je, da take obletnice proslavljamo, zlasti če gre za ustanove, ki so — kot je šola — primarne važnosti za obstoj in razvoj vsake skupnosti. So pa take obletnice tudi primerna priložnost za pretres dosedanjega dela, za obračun z vsem, kar je škodljivo, za načrte za bodočnost. Proslave trajajo dva dni, euforično vzdušje, v katerem potekajo, se kmalu razblini in nato zopet nastopi vsakdanjost z običajnimi nerešenimi problemi, naše dijake pa čaka vključitev v svet, ki je vedno bolj zahteven in trd.

In prav ob soočenju s to stvarnostjo številni dijaki vrsto let upravičeno ugotavljajo, da jim šola 'ni dala': s to utemeljeno trditvijo v bistvu vsa ta leta postavljajo vprašanje o kvaliteti naše šole. Postavljajo si ga tudi številni profesorji in tudi v javnosti je zadnje čase o tem vprašanju večkrat govor. V razgovoru, ki ga je n. pr.

pred dobrim letom oddajala slovenska tržaška radijska postaja, je bilo med drugim rečeno, da je čas, 'da se o problemu povišanja kvalitete pogovorimo, da problem obstaja, da se moramo soočiti z njim' in pa da 'smo v tem pogledu marsikaj zamudili.' Tudi nekateri lanski predsedniki maturitetnih komisij so v intervjuju »Primorskemu dnevniku« dejali, da je splošna priprava maturantov 'klavrna, zaskrbljujoča', da se 'kvaliteta pripravljenosti vedno bolj pogreza v neko povprečno sivino', čeprav se zdi, da 'se je ustavil nezadržni padec kvalitete', da pristop dijakov k petletnemu študiju ni pravilen in da je zato tak študij 'hudo pomanjkljiv, še posebno če pomislimo, da potrebujemo splošno razgledane, pogumne in dinamične intelektualce' in da je 'pri tem dijak še najmanj kriv.'

Vprašanje kvalitete je bilo seveda postavljeno tudi v diskusiji, ki jo od septembra dalje »Primorski dnevnik« posveča naši šolski problematiki in v katero so do sedaj posegli starši, profesorji, bivši dijaki; sedanji višješolci niso dali nobenih tozadevnih izjav. Neki oče je bil mnenja, da 'je naša šola, kljub požrtvovalnosti nekaterih posameznikov, po obsegu in kvaliteti skromna in včasih tudi zastarela, tako da večkrat ne zadošča izzivom časa'. Mati neke deklice, ki letos obiskuje drugi razred nižje srednje šole, je rekla, da bi šola od učencev 'morala zahtevati določeno znanje, vestno in redno delo; z druge strani pa naj bi nudila čim več znanja, informacij, sodobno naravnanega pouka, povezana naj bi bila s stvarnostjo, v kateri živimo, učenca naj bi navajala k samostojnemu in tudi kritičnemu mišljenju'. Poudarila je tudi, da bi 'učitelji in profesorji morali posvečati veliko pozornosti učenju slovenskega jezika. 'Neka profesorica je sebi in kolegom zaželela, 'da nam ne bi bilo treba vlagati toliko energij le v obrambo obstoječega, ampak da bi sile izkoristili za kakovostno rast šole' in pa 'da bi lahko delali zavzeto, vendar sproščeno, z ritmom in v pogojih, ki ne bi ubijali medčloveških odnosov in ki nas ne bi utesnjevali.' Izrečena pa je bila tudi odločna in jasno trditev: 'Slovensko šolo lahko rešimo le s kakovostjo!'

Res je torej, da ta bistveni problem obstaja, da je

nedopustno in neodgovorno zapirati oči pred tem dejstvom; prav tako je res, da so naši dijaki sposobni, da je veliko med njimi zelo sposobnih in da je te njihove sposobnosti treba stimulirati, ne pa hromiti.

Kaj narediti? 'Če šola boleha, jo skušajmo ozdraviti!' je v svojem posegu zapisal zdravnik, bivši dijak klasične. — Ozdraviti, seveda. Čim več uresničljivih predlogov bo v tem smislu in čim prej jih bomo začeli izvajati, tem boljše bo.

* * *

Poudarjanje nedvomne prednosti, ki jo daje in ki jo bo v bodoče še bolj dajalo poznavanje dveh jezikov in dveh tako različnih kulturnih svetov, kakovostne ravni naše šole ne dvigne; zatrjevanje, da na italijanski šoli situacija ni nič boljša, pa ni konstruktivno, ne glede na dejstvo, da je velikokrat tudi neosnovano. Bolje bo ugotoviti in odmaknjeno analizirati pomanjkljivosti naših šol, težave, s katerimi se morajo naši nižješolci in višješolci pri svojem študiju spopadati ter jih z vztrajnim vsakdanjim delom v razredu pričeti odpravljati.

Kolikor mi je znano, naša šola dijaka prevečkrat ne usposobi za samostojno in sistematično delo, ne da mu delovnih navad in čuta odgovornosti. Ne nauči ga misliti urejeno in kritično, ne nauči ga samostojno izvajati in svoje misli izražati jasno, s primernimi izrazi, v pravi in tekoči slovenščini in italijanščini.

Samostojno izvajanje predstavlja za veliko večino naših dijakov eno izmed najtežje premostljivih težav. Snov, ki jo je v šoli profesor razložil, razumejo, jo doma preštudirajo in jo torej znajo; ko pa morajo o njej govoriti, se kmalu po začetnem podajanju zatakne. 'Ne vem, kako bi nadaljeval', pravilno reče dijak. Nadaljevati pa ne zna ne zaradi težav jezikovnega značaja, temveč predvsem zato, ker ima občutek, da mu misli uhajajo, ne more jih obvladati, ne zna jih logično in prožno povezovati. Če bi mu profesor postavljал vprašanje za vprašanjem, bi isti dijak z lahkoto in pravilno odgovarjal. Za dijaka prvega razreda višje srednje šole pa predstavlja take vrste samostojnost velikokrat dodatno obremenitev, kar je povsem razumljivo: le kako naj samo-

stojno podaja snov, če je doma ni preštudiral in utrdil, ker je bil na nižji skoraj vedno vaje, da profesorji tega niso zahtevali. Pred to ugotovitvijo, da namreč ni dovolj, če v šoli posluša, temveč da je neobhodno potrebno še nekaj in sicer to, da doma študira, dijak navadno o-supne. (Prav travmatično pa je skoraj za vse dijake ob prehodu z nižje na višjo odkritje, da je študij naporno delo, ki zahteva veliko koncentracije in avtodiscipline. Izjave profesorjev, da sklicevanje na nižjo nima smisla, ker nič ne pomaga, dijaku prve višje vseh teh težav in teh včasih tesnobnih občutkov prav nič ne olajšajo).

Sposobnost samostojnega izvajanja — in torej tudi nastopanja — je potrebna tudi zato ker pripomore k dijakovi samozavesti; ni si je pa mogoče osvojiti mimogrede, zahteva vztrajne vaje. Zato predlagam, da si v tem pogledu profesorji čimprej zastavimo skupni cilj in da naše prizadevanje — pri izvajanju učnih načrtov in ne glede na njihovo vsebino — poteka na dveh vzporednih ravneh: miselni in jezikovni. Gre za delo, ki ga vsakdo izmed nas zmore in ki ne omejuje profesorjeve svobode poučevanja. Ne recite mi, prosim, da v tem smislu že vadimo: če imajo dijaki take težave, pomeni, da ne vadimo dovolj.

Druga pomanjkljivost naše šole je v tem, da ni posvečala in da tudi sedaj še ne posveča dovolj pozornosti proučevanju tega stoletja in pa problemom današnjega časa. Šola bi morala temeljito seznaniti dijake tudi z zgodovinskim in kulturnim dogajanjem pri nas. Pri tem ne gre samo za prikaz zemlje, na kateri smo doma, temveč tudi za poznavanje ozemlja, ki je bilo in je še vedno pomembno tudi v širšem zgodovinskem obsegu: prav tu živeči slovenski ljudje so se — prvi v Evropi — uprli fašizmu in prav tržaško ozemlje je bilo eno izmed tistih majhnih kosov zemlje, ki so — tako je zapisal Churchill v svojih spominih — po drugi svetovni vojni nekaj časa ogrožali mir.

Na višjih srednjih šolah bi po mojem mnenju morali s prikazom tega stoletja pričeti že v drugem štirimesečju tretjega šolskega leta. Ni misliti, da bi to dogajanje in to zahtevno problematiko lahko primerno predelali šele pri maturantih, v zadnjih mesecih pouka.

Prav tako je neosnovana trditev, da dijaki te snovi ne morejo razumeti, če ne poznajo dogajanja iz prejšnjih stoletij: kadarkoli jim je bila dana prilika, so dijaki dokazali, da to problematiko razumejo in da jih tudi zanima.

Današnji dijaki so očitno podrli marsikatero izmed pregrad, ki so utesnjevale generacije pred kontestacijo. So v nekem pogledu bolj odrasli in bolj samostojni, so intelektualno bolj razgibani in prožni, zanimajo se in razpravljajo o vprašanjih, za obstoj katerih njihovi predhodniki niti vedeli niso. Zavzeto sodelujejo pri nadvse koristnih obšolskih pobudah posameznih profesorjev, potujejo sami v inozemstvo. Lenih dijakov je med njimi tako zelo malo, da predstavljajo res izjemne primere. (Zelo malo je tudi takih, ki se s podajanjem profesorja sicer radi okoristijo, so pa obenem do njega kritični). Kaže pa, da so bolj krhki kot generacije pred '68 letom. K temu zelo verjetno pripomore dejstvo, da niso vajeni borbe s težavami, da jim vsi — tudi in še zlasti šola — vse preveč popuščajo in dopuščajo ter jim tako ustvarjajo nevarne iluzije. Posledice tega dopuščanja pridejo do izraza n.pr. v vedenju prevelikega števila dijakov: v šoli, zlasti med odmori, na dijaških gledaliških predstavah, v mestnih avtobusih, na poučnih aksturzijah in izletih. Tudi temu vse prej kot postranskemu aspektu bi morala šola posvečati vztrajno in nepopustljivo pozornost.

Ustavila sem se ob teh pomanjkljivostih, ker po mojem mnenju zelo negativno vplivajo na raven naše šole.

* * *

Če res želimo dvigniti kakovostno raven naših šol, pa moramo najprej enkrat za vselej na šolah pomesti z vsem, kar odklanja vsaka zdrava skupnost, kar hromi nove pobude, kar je dijakom v škodo in šoli v neugled, skratka: z vsem kar je nedopustno.

Vrsto let poučujem na klasičnem oddelku liceja Francè Prešeren; zato bom navedla nekatera izmed neizpodbitno dokumentiranih dejstev, ki sem jih na tej šoli

doživela jaz.

Nedopustno je n.pr., da se mora profesor, ki resno dela in s katerim dijaki sodelujejo, prevečkrat boriti za to, da lahko nemoteno vrši svojo šolsko dolžnost, da mu ravnatelj in njegovi akoliti ne ovirajo šolskega dela; nedopustno je ne gledati na vsebino predlogov, ki zadevajo pouk, temveč jih aprioristično in emotivno odklanjati, če prihajajo od določene osebe; nepojmljivo je trditi, da za svoja odklonilna stališča, ki zadevajo dijake in njihov študij, člani profesorskega zbora in zavodskega sveta niso dolžni utemeljitev in pojasnil; prav tako je nepojmljivo, da predsednik zavodskega sveta zlorablja svojo funkcijo zato, da ščiti malomarno in škodljivo početje profesorice, žene svojega prijatelja, itd., itd. Kriminalno pa je odvajati dijake od študija (šlo je pred leti za študij italijanščine na klasičnem liceju).

Pri vsem tem je po mojem mnenju najbolj nevarno dejstvo, da tako ravnanje postane prehitro nekaj normalnega, tako rekoč uzakonjenega, nekaj kar ne samo da v nikomur ne vzbuja odpora, da nikogar več ne moti, pač pa vzbuja nestrpnost in (ne)kritičen odnos večine do tistega, ki je predmet takega neetičnega početja, ga odklanja, se mu upira in je zato prisiljen reagirati.

Do takih pojavov je tudi zato treba zavzeti odločno odklonilno stališče. Zgrešeno je zadržanje tistih, ki že dolga leta trdijo, da se v interesu slovenske šole ne sme reagirati, da je treba 'razumeti', pozabiti. To ni res. Stvari je prej treba razčistiti, šele potem dati ad acta. S tem da ne dopuščajo reakcije, dajejo takemu početju in takim osebam prosto pot in utemeljeno vzbujajo v njih uverjenost, da so nedotakljive, da nič ne tvegajo, da niso nikomur dolžne odgovora. Neverjetno pa je, kaj vse si v takih pogojih take osebe upajo, do kakšne mere se spozabijo, kako jih nič ne ustavi. Kar v značajnem človeku vzbuja odpor, ni le njihovo klavrno početje, so tudi njihove vse prej kot pogumne značajske poteze. Osebe, proti katerim bi bilo kakorkoli nevarno nastopiti, so namreč zanje nedotakljive: take osebe upoštevajo, do njih so korektne, spoštljive in krotke. Svojo nadležno pozornost posvečajo tistim, ki nimajo zaslomb, ki se po možnosti nahajajo v težki situaciji in so zato

takrat manj odporni in bolj ranljivi, a kljub temu ne klonejo. Te skušajo izolirati, jih prikazati kot občutljive in nervozne, čeprav — upam — dobro vedo, da se z njimi ne bi nikdar ukvarjali, če ne bi bili k temu prisiljeni.

V relaks te malo vzpodbudno zadeve in osebe seveda niso nikdar in nikomur, v težkih situacijah pa človeka še zlasti utrujajo, so — ponavljam — hudo nadležne, manj trden značaj pa utegnejo streti. In njihovo zadržanje prične prehitro in prevečkrat pogojevati tudi poštenega človeka, saj vzbudi tudi v njem emotiven odklon do osebe, ki je predmet take nadležne pozornosti, in do vsega, kar dotična oseba predlaga ali želi.

Nepogojenemu človeku, zlasti če nima stikov s šolskim okoljem, se ob tem upravičeno vsiljujejo nekatera vprašanja. In sicer: kako je kaj takega mogoče? In pa: kdo in kaj so te osebe, da jim mora biti vse dopuščeno, da jih je treba obravnavati s takimi posebnimi kriteriji? Ali morda izstopajo po svojih intelektualnih sposobnostih, po svojih širokih pogledih, po svoji izraziti osebnosti? Ali so morda najbolj kvalificirane učne moči? Zakaj bi jih ne smeli imenovati, zakaj morajo biti zaščitene do take mere — na liceju Francè Prešeren je namreč zadnja leta prišlo tako daleč — da je v zapisnikih sej profesorskega zbora in zavodskega sveta zabrisana vsaka sled o njihovem nesprejemljivem početju, ampak je prikazan kot prepirljiv, kdor je na to početje reagiral? In koliko jih je? In še zlasti: v kakšen zgled je vse to dijakom? 'Šola bi morala izoblikovati in izboljšati osebnost dijaka', upravičeno pravijo maturantke B razreda tržaškega učiteljišča v svojem pogumnem in dostojnem pismu, ki ga je objavil »Primorski dnevnik« 25. julija 1989 'ne pa ga navajati na hinavstvo in neznačajnost.'

To niso osebne, privatne zadeve in niso majhne, posranske zadeve. Postavljajo namreč vrsto vprašanj osnovnega značaja, saj zadevajo medsebojne odnose raznih komponent na šoli in pravice človeka, ki dela. Če ne v takih primerih, kot sem jih zgoraj navedla, v kakšnih pa se sme reagirati? Kaj bi se moralo zgoditi, da bi bila reakcija dopustna? — V interesu šole je treba res pričeti ukrepati in upoštevati ter objektivno preso-

jati le dejstva. S škodljivim početjem, naj prihaja od kogarkoli, se je treba pogumno in odkrito soočiti, ne ga minimizirati ali pa spretno obiti. Škodljive elemente je treba izolirati: ti se morajo sprijazniti z dejstvom, da delovno mesto ni arena za njihove eksibicije in da morajo zato svoj odklon do oseb, ki so zanje kakorkoli vznemirljive, izraziti samo drugače in drugje.

Če škodljivih pojavov ne bomo več dopuščali in če se bomo te odločitve dosledno držali, bo marsikaj negativnega mimogrede odpadlo, odnosi med profesorji se bodo izboljšali, šoli bodo pričele dajati pečat mlade zdrave sposobne učne moči, laže bo ustvariti pogoje za boljše in koordinirano vsakdanje delo v razredu.

Mejo med šolskim in privatnim pa so številni posamezni profesorji že zdavnaj začrtali. Kolikor mi je znano, so in smo vedno reagirali samo na raznovrstne kršitve šolske etike, vse ostalo pa ignorirali. Zato je nepošteno šolske zadeve spreminjati v privatne in govoriti o osebnih, privatnih sporih in polemikah. Kdor vztraja pri tej krilatici, naj doda, da gre pri teh 'sporih in polemikah' za šolske zadeve. Odgovorno dejanje bo, če bodo to mejo jasno začrtali tudi profesorski zbori in zavodski sveti.

Na okrogli mizi, ki je v zvezi z vprašanjem kakovosti naših šol v novembru potekala v Društvu slovenskih izobražencev, je bil iznešen tudi predlog, da bi en dan v letu posvetili slovenski šoli in na ta dan nagradili trud učiteljev in profesorjev, ki tako nagrado zaslužijo in ki za svoje delo ne dobijo nikdar nobenega priznanja. Po mojem mnenju profesor, ki ima do svojega poklica odgovoren pristop, ne pričakuje in ne želi nobenih posebnih nagrad in priznanj. Najlepše in najbolj dragoce no priznanje je zanj sodelovanje dijakov in staršev in pa ugotavljanje bivših dijakov, da njegovo poučevanje ni šlo mimo njih in da jim je sistem dela, ki so si ga osvojili med njegovimi lekcijami, koristil tudi na univerzi. Veliko bolj vzpodbudno in koristno kot podeljevanje nagrad in priznanj bi po mojem mnenju bilo take učitelje in profesorje podpreti, jim nuditi zavest, da v svoji borbi proti raznim šoli škodljivim pojavom niso sami ter jih tako razbremeniti dodatnih in odvečnih

bremen: za tistega, ki ga vestno opravlja, je namreč naš poklic tudi naporen. Italijanski kolegi imajo učinkovite sindikate. Na koga naj se danes slovenski profesor obrne? Ali je danes na šolskem področju še mogoča taka pristrčna in učinkovita solidarnost, kakršne sem bila tudi osebno deležna pred skoraj dvajsetimi leti?

* * *

Naj mi bo dovoljeno, da ob zaključku tega pisanja navedem svoj predlog, ki ga je »Primorski dnevnik« objavil 1. novembra 1990. Izročila sem ga tudi ravnateljici liceja Francè Prešeren prof. Nadi Pertot s prošnjo, da pride na dnevni red seje celotnega profesorskega zbora dne 3. decembra 1990. Na tej seji sem predlog, naslovljen seveda samo na naš licej, tudi prebrala.

»Predlagam, da se profesorski zbori posameznih nižjih in višjih srednjih šol čimprej sestanejo, pretresejo situacijo na šoli, zavzamejo odklonilno stališče do vsega, kar je na šoli dijakom in kvaliteti pouka v škodo ter pri tem tudi začrtajo mejo med šolskim in privatnim. Predlagam, da nato posamezni profesorski zbori vzamejo v poštev vse, kar je — v zvezi z vsebino učnih načrtov in pristopom k šolskemu delu — v sedanjem sistemu mogoče narediti in da pričnejo svoje sklepe brž izvajati.

Medtem ko potekajo diskusije o kvaliteti naših šol, čas beži, naše dijake pa čaka vključitev v svet, ki je vedno bolj zahteven in trd. Naši dijaki so sposobni, veliko je med njimi zelo sposobnih. Od nas profesorjev je odvisno, kako delajo in do kakšne mere so motivirani.

In ne zvrčajmo vedno krivde na družine in na družbo: 'Vsak naj zorje svoje polje,' je v intervjuju Našim razgledom dejal neki matematik, docent na ljubljanski univerzi 'pa bo njiva zorana!'

* * *

Ne sme se zgoditi — čeprav se bojim, da se bo — da bi po vsem govorjenju in pisanju, po okroglih mizah in posvetih na naših šolah ostalo vse kot je bilo prej. Izvesti tak preobrat ni lahko, ni pa nemogoče. 'Kdor hoče, temu ni nič težko', pravi slovenski pregovor 'kdor noče, vse.'

SANJE

Nenavadne sanje, je prešinilo Luka. Toda brž je njegove misli pretrgal skeleč zbodljaj v možganih. Z domala samogibnimi gibi, si je jel meti senca. Že nekaj časa so se njegova prebujanja naznanjala s telesnim nelagodjem, poudarjenem po nekakšni potlačenosti, ki ga je polagoma izčrpavala.

Ko je vstal, je odprl okno in ugotovil, da je dan svetel. Bil je eden tistih pomladnih dni, v katerih rahla sapa naredi nebo do kraja prosojno. In vendar ga je tisti dan zmagoslavje svetlobe in barv, ki se je tako malo skladalo z njegovim razpoloženjem, vznejevoljilo. Že nekaj mesecev je bilo minilo, kar ni več prenašal sončne svetlobe, tiste presijanosti, ki je priklicala travnike, hoste, sprehode vzdolž morske obale. Svetlobe, ki se mu je zdaj zasekovala v pogled. In žarek, ki je sramežljivo pripršel v njegovo spalnico, božaje grmado knjig, za katere se poslednje čase sploh ni bil zmenil, da bi jih znova odložil na knjižno polico, ga je prisilil, da je spustil roleta. Sicer pa so bili nadvse redki tisti nagibi, ki so sprožali v njem kak odziv, ki ne bi bil le gluha tesnoba. Dnevni čas je odmerjalo nenadno javljanje bolečine, ki je bila tako silna, da je spreminjala njegovo srce v črno gmoto, odeto v neprebojno plast obupa, osamljenosti, muke. Ti trenutki skrušenosti so lahko trajali le kakšno minuto. Ali pa cele dopoldneve. Toda bilo je neizbežno, da jim je sledila popolna ravnodušnost do zunanjega sveta, od katerega bi bil hotel pobegniti, pa najsi že spet v zavetje bolečine, ki mu je v drgetajočih krčih ožemala srce. Res je, ti trenutki so bili neznosni, toda navzlic temu ga je navdajal občutek, da je ta vztrajna bolečina, ki ga je parala kot ostro rezilo, še vselej hranila iskro volje do življenja.

Bil je tiste sorte človek, ki ga kar naprej oživlja nepopustljiva volja do življenjske polnosti, do vsrkavanja slehernega vzgiba, spreminjajoč ga v čutnost. Bil je

sposoben zaznati tudi najmanjši občutek z nenavadno silo, ki mu je jemala sapo. Redkokdaj bi se bil mogel označiti za vedrega; nasprotno, njegov duh je poznal le vztrajno in nasilno izmenjavanje vzhičene sreče in mrke potrnosti. Seveda, vedel je, da so trenutki potlačенosti daleč prevladovali nad bolj srečnimi. In vendar je bil s tem nekako zadovoljen. Razveseljevalo ga je tisto, kar je sam imenoval svojo »dekadenčno« naravo in se je sam pri sebi rad postavljaj ob stran dekadentnim junakom kakega Huysmansa ali D'Annunzia. Sorodnega se jim je počutil zavoljo slasti, ki ga je navdajala, ko je do kraja potonil v čista čustva, vse dokler je pozabil nase. Sreča, ki ga je obšla ob dotiku svilene srajce, ali pa tista, ko se je zazrl v eksotične cvetlice, katerih je bil zvrhan njegov vrt, je bila nepresežna. Še samo branje bolj ali manj (tu ni poznal nikakršnih razločkov) znanih pesnikov, ali pa poslušanje Bachove ali Beethovnov glasbe, ga je moglo prežeti z občutkom sreče, ki je bila ravno tako silna.

Toda v poslednjih časih je bila prijetnost občutkov, s katerimi je hranil lastno notrino, polagoma splahnela, puščaje za seboj topost, iz katere se je iztrgal le tedaj, ko ga je neznosen krč bolečine prisilil, da se je zavedel lastnega telesa, lastnega srca, lastnega uma. In bil je skoraj navezan na tisti obup, ki se ga je loteval čedalje bolj pogosto. Le-ta ga je namreč spodbudil, da je občutil vsaj nekaj, da se je iztrgal iz otopelosti, ki se ga je bila zavrato polastila. In le-temu obupu je tudi uspelo, da mu je podaril občutek lastnega obstoja. To pa tem bolj zato, ker sta mu bila tako srce kot um v oblasti tisočeri zbadajočih igel. Dokaz torej, da je bil še vedno pri življenju, pa čeravno ga je ravnodušnost, ki jo je gojil do vsega, kar ga je obdajalo, kdaj spet navdajala z bojaznijo, da se je bil zazibal v smrti podoben sen.

Nenavadne sanje, ga je torej prešinilo tisto jutro. Saj, pomirila in antidepresivne tablete, ki jih je jemal, zvesto izpolnjujoč predpise svojega nevrologa, so kakor preprečevale redno sanjsko dejavnost, tako da se lastnih sanj ni mogel nič več spominjati. Toda tisto jutro se je bil zdramil z jasnim spominom na sleherno podrobnost sanj, ki so ga bile vznemirile. Sicer pa so bile tako

kratke, skoroda kakor flash, da bi bilo najbrž težko pozabiti na njihove podrobnosti. Preudarjajoča Anina drža, njen pogled izgubljen v praznino — vse je bilo tako nazorno, da je priklicalo slovesnost nekega kipa. Ana, sede na balkonu svojega stanovanja, je bila zavzela v sanji isto držo kakor znameniti kip. Zanimivo.

Njega pa je bila hkrati brž prevzela želja, da bi tiste sanje razčlenil, da bi raztolmačil nenavadno povezavo med Ano in *Mislecem*. S slastjo, ki je je bil navajen pri razmotrivanju slehernega problema, je ugotovil, da si je bilo moč sanje razložiti na najrazličnejše načine. Prvi, ki je bil preočiten, nikakor ni mogel zadostiti njegovi potrebi, da bi do poslednje skrajnosti vse premozgal in pretuhtal.

Saj, mimo tega, da je od občutkov živel, je mnogo svojega časa prebijal v tuhtanju o najbolj raznorodnih stvareh, če so le bile zadosti zapletene, da so mogle spodbuditi njegovo radovednost. Toda tema, o kateri je najbolj ljubeče razmišljal, je bila njegova lastna psiha. Ne, »ljubeče« nikakor ni prislov, ki naj bi najprikladneje izrazil njegov odnos do lastne vročične razumske dejavnosti. Medtem ko so mu namreč živi občutki, ki jih je kakorkoli poskušal doseči, prinašali v glavnem zadovoljstvo, ga je njegova obsedenost (tako ji je sam pravil) raziskovanja vodila najčešče do neprijetnih izidov. Kdo ve zakaj neki, toda vselej mu je uspelo, da je odkril nekaj nadležnega o sebi, nekaj, kar je njegova podzavest pustila nezaznavno vznikniti v zavest, nekaj, kar je on sam, kot pozoren opazovalec, brž spregledal. In tedaj se je z veliko vnemo lotil reševanja tiste podzavestne vsebine iz vezi subliminalnih razsežnosti. Izid postopka ga je vselej puščal v zagrenjenosti. Vsakič je bil znova prisiljen k ugotovitvi, da je bil spoznal dejstva, za katere bi bilo nedvomno bolje, da bi jih bil pustil v spolzki močvari predzavesti. Vse to mu je vsiljevalo slutnjo o drugačnosti, kar pa je spet povzročalo v njem nadležen občutek nelagodja. Drugačen. Toda ... drugačen zakaj? Nemara ravno zaradi tistega njegovega brezumnega raziskovanja, ki ga je sililo — tako se mu je zdelo — da je videval stvari, ki jih drugi niso videli, niso razumevali, ali pa zelo preprosto niso vedeli

za njihov obstoj. Ker je bil torej samega sebe prepričal, da mu razmišljanje škodi, si je bil kot moto izbral tisti stavek iz Pessoa, ki ga je najbolj ljubil: *Biti utruja, čutiti boli, misliti uničuje*. Z besedami portugalskega pesnika se je bil do take mere poistovetil, da mu je bilo resnično žal, ker jih ni bil sam napisal.

Sicer pa, če se je le vrnil k sanjam, je bila torej prva obrazložitev, ki jo je bil izoblikoval, preenostavna za njegov okus. Upoštevalo dejstvo, da je bil Anin balkon, ki je že v resnici bil nedaleč stran od njegovega, v sanjah tako blizu, da je bilo na njem moč videti vsako podrobnost; in upoštevalo dejstvo, da je Ana, čeprav je zaznavala na sebi njegov pogled, še zmeraj strmela v praznino, zasledujoč kdo ve katere misli — in sam se je tega boleče zavedal: šlo je za misli, ki se brez dvoma niso nanašale nanj, nasprotno, že sama očitna Anina ravnodušnost je bila nadvse pomenljiva — torej, je nadaljeval povzemanje nit pogovora, upoštevalo ti dve dejstvi, se je lahko raztolmačenje sanj na najbolj površinski ravni zjedrilo okrog teh nekaj besed: Ana, Ana tako blizu, pa vendar nedosegljiva.

In to zanj ni bila nikakršna novost. Ana je bila vihravo stopila v njegovo življenje, obetala sonce in zvezde, ga zaslepila s prividom čistega, brezkompromisnega bivanja. In slepo ji je bil verjel, in, ne da bi za hip okleval, se je bil odvrnil od prepričanj in vrednot, že dolga leta vkoreninjenih v njem samem, ter se do kraja odpovedal vsemu minulemu življenju, da bi zaživel v novem, nenavadnem, združen z njo. Toda ona se je bila brž premislila, morebiti preplašena zaradi njegove odločnosti, in bila je strahopetno pobegnila, zapustila ga je bila samega z grmado ruševin, v katero se je bilo njegovo življenje naposled sprevrglo.

Preveč samoumevno. Prebanalno, je pomislil.

To, kar ga je v sanjah najbolj burilo, pa je bilo še posebej poistovetenje Ane z *Mislecem*. Tako se je predal iskanju pomena te nenavadne asociacije. Vsilila se mu je nujna potreba, da bi našel neko povezavo med Ano in kipom, ali bolje, med Ano in umetnostjo nasploh. Izločil je prvo možnost, kajti hipoma se mu je zazdela brezplodna, ter se raje zavrtil v razmerje med Ano in

umetnostjo. Kaj neki je zanj pomenila umetnost? Vprašanja si ni bilo treba niti zastaviti. Odgovor je imel že pripravljen: umetnost je bila absolutna vrednota, ki je ni bilo mogoče podrediti sodbam tako etičnega kakor tudi ne zgodovinskega značaja. In Ana je v sanjah imela poteze *Misleca*: umetniškega dela torej, ali bolje, resnične mojstrovine. (Luka je Rodina oboževal in si je bil celó oblepil stene svoje spalnice s fotografskimi reprodukcijami njegovih skulptur. Med njimi je bil, seveda, tudi *Mislec*.)

In tu je spregledal še drugo možnost tolmačenja sanj. Z njemu lastnim dlakocepstvom je nenadno intuicijo spremenil v navaden silogizem: Če je umetnost absolutna vrednota, in je Ana v sanjah imela poteze umetniške mojstrovine, je torej tudi sama absolutna vrednota.

Navsezadnje je bil s svojo interpretacijo vendarle zadovoljen. Vse je sovpadalo. Ana kot absolutna vrednota. Da, res je bilo tako. Kajti v mračnih dneh bridkosti in ravnodušnosti, ko se mu je bilo zazdelo, da ni svet nič drugega kot neznanska pajčevina sprepletenega nesmišla, videza in laži, se je bil rešil pred razsulom vseh svojih vrednot tako, da je bil povzdignil Ano na raven mita, čistega ideala lepote in absolutne brezhibnosti. Šlo je kajpak za Ano, ki je bila čisto drugačna od resnične, od one iz mesa in kosti. »Njegova« Ana je bila podlegla nadvse podrobnemu postopku poduhovljenja in idealizacije. In namenoma je bil takrat odstranil sleherni neprijeten spomin nanjo, očistil jo je bil vseh zaskorjenosti, ki so se mu dozdevale pretirano snovne, odel jo je bil v nestvarno tančico. Tako spremenjena je zanj predstavljala tisto absolutno vrednoto, ki mu je še dajala živeti. Jasno je bilo, da se je grenko zavedal goste mreže samoprevar, ki jih je bil moral pretkati, da bi se rešil pred obupom. Pa mu ni bilo mar. Ana je morala po vsej sili ostati svetloba v zgoščeni temi njegovega bivanja, Ana, tista nadvse ljubljena Ana, ki ga je bila za njegovo vdanost poplačala z lažjo in posmehom. In vendar je bila ravno ona tista, ki mu je pomenila edino krhko vez med resničnostjo in njim samim. Potreboval jo je: brez Ane bi se bil pogreznil v tisto neznosno otopelost, ki ga je mogla raniti huje kakor bolečina sama.

Iztegnil se je na ležišču, kjer je bil ponovno obležal, potem ko je bil spustil roletu, da bi tipaje poiskal pepelnik. Misleč na svoje sanje je bil namreč lakomno pokazal cigareto za cigareto, a medtem ko se je bil ravnokar namenil, da ugasne poslednjo marlborovko, je zabrnel telefon. In tedaj se je ob misli, da bi se zapletel v kak nesmiseln pomenek z ljudmi, do katerih je bil docela ravnodušen, v njem zganila razdraženost. Brezvoljno je vstal z ležišča in počasi stopil do telefona. Snel je slušalko, in srce mu je poskočilo, ko je zaslišal Anin glas. Glas one druge Ane. Okleval je za kratko sekundo (toda kako neskončen se mu je zazdel tisti hip!), nato je s trezno mirnostjo odložil, ne da bi se oglasil.

Ko je bil znova na ležišču, se je hoté zastrmel v vlažen madež na steni, v knjigo, v slonokoščeni kipec na pisalniku. V karkoli, le da bi ga odvrnilo od misli na Ano, od njenega glasu. Toda znenada je tihoto, ki je zaradi norega bitja njegovega srca postajala nesmiselna, znova preklalo brnenje telefona. To je bil zvok, ki se mu je zazdel neznosno rezek in enoličen. Še zmeraj zazrt v madež na steni, je pričel šteti enakomerne zvočne sunke: ena, dva, tri štiri, pet, šest ...

ADDIO, SIGNORINE DI TOMAJ!

(Iz pisem Karmeli Kosovel)

V lanski številki revije sem v predgovoru k objavi pisem italijanskega prijatelja Carla Curcia Srečku Kosovelu, pisem, ki mi jih je fotokopirane posredovala gospa Karmela Kosovel-Graber, omenil tudi pisma, ki jih je Curcio pisal nji. In že takrat sem obžaloval, da kulturna javnost ne pozna tistega pričevanja nadvse lepe duhovne ljubezni mladega neapeljskega intelektualca do Kosovelove sestre. Gospa Karmela pa, kateri sem o tem pisal, je bila negotova; na eni strani se ni mogla odločiti za objavo, ker da so pisma intimnega značaja, na drugi je sodila, da bi jih bilo potrebno, če bi že prišlo do objave, objaviti več, ne samo tistih šestero, ki mi jih je poslala v fotokopiji.

No, zgodilo se je, da draga gospa, ki je računala, da se oglasi jeseni v Tomaju, ni doživela niti objave Curciovih pisem bratu, ki sva jih skupaj odkrila ob pregledovanju korespondence po smrti njene sestre gospe Tončke. Tako sem se ob izgubi pristrčne sogovornice, ki se je veselila nadaljnjega pogovora, znašel s pismi njenega davnega prijatelja v mapi.

Lahko bi jih spravil kot spomin na drago gospo, vendar pa se mi je zdelo krivično, da se bo kak literarni zgodovinar, ki bo urejal še neobjavljeno korespondenco Kosovelovih, šele kdove kdaj zavzel za Curciova pisma Srečkovi sestri Karmeli. Saj gre seveda res predvsem za lepo razmerje dveh mladih intelektualcev, vendar pa se ta duhovna vez vključuje v čas zasedbe Primorske 1918. leta, obenem gre za dogajanje v Kosovelovi družini, še posebno pa za harmonično izmenjavo misli in čustev mimo kontingentnega položaja in, nazadnje, za korespondenco na tako visoki kulturni ravni, da se v nji kraški svet in njegovi ljudje uveljavljajo kot civilizacijsko značilna entiteta.

Da, in odločil sem se, da pisma ne ostanejo v mojem

arhivu, ampak z njihovo objavo v izvirniku in v prevodu počastim spomin tako odpošiljatelja kot prejemnico izza sedem desetletij (1919-1991).

Seveda nima smisla, da bi tukaj vnovič prikazoval Curciovo osebnost, saj ima, kdor si to želi, na razpolago opombe h Kosovelovemu zbranemu delu, kratko informacijo pa v omenjeni lanski številki naše revije. Dodal bom tukaj samo, čeprav gre za že znan dogodek, odlomek iz pisma gospe Karmele (27.7.1989).

»Curcio je bil adjutant ital. okupatorskega poveljništva, sedež je bil v Dutovljah v Tavčarjevi "vili". Tja sva se s sestro Anico napotile, ker sva rabile neko potovalno prepustnico.

Curcio se je zanimal, kaj medve delave: bile sva študentke.

S sestro Anico sva se vračali v Tomaj skozi gozd pod Tavčarjevo "vilo", preskakovale sva tiste kraške zidove — pa priteče Curcio za nama, se ponudi in prosi za spremstvo, — v Tomaju se je poslovil s prošnjo, če nas sme včasih obiskati. Tako je večkrat prihajal, kar so nam ljudje tiste čase v zelo slabo šteli in očitali, češ, da občujemo s sovražnimi okupatorji — iz teh kratkih srečanj pa je nastalo in se razvilo tako izjemno lepo, dragoceno in dolgotrajno življenjsko prijateljstvo, katero je šele smrt prekinila.«

Curciova pisma ne potrebujejo komentarjev, napisana pa so v zelo osebnem slogu, ki je ves čas literarno-pesniško izrazit, čeprav so kdaj misli alogično povezane. To predvsem v tretjem pismu, kjer preide iz prve osebe na tretjo in je tudi drugače ves v dvomu, ali ni bilo tomajsko prijateljstvo samo lažna fasada. Videti je, da piše človek v hudi depresiji.

Težavno pa je tako pisanje, zvesto podati v slovenščini: če se odločiš za lepo slovensko izrazje, uničiš avtorjevo sinkopirano izražanje, rabo pomišljajev, vrstnega reda besed. Zato sem, tudi na škodo slovenščini, skušal biti kolikor je bilo mogoče zvest izvirnikom.

Drugo pismo so ranili črni madeži, tako da je na nekaterih mestih nečitljivo. Gospa Karmela mi v svojem pismu razlaga, da se je korespondenca poškodovala na kašči. No, a kljub manjkajočim besedam je glavnina, to,

kar je povezano s kraško deklico, ostalo nepoškodovano.

Naj še dodam, da Curcio piše ves čas *Tomaj*, ne rabi torej poitalijančenega imena. V prvem pismu pravi, da mu lahko pišejo tudi v *slovanščini*, (anche in slavo). Tukaj je treba pripomniti, da je tisti *slavo* v resnici *sloveno*, saj so italijanski ljudje nekoč — in večidel to traja še danes, na primer v italijanskih tržaških časniki — pravili Slovincem *Slavi*, medtem ko imajo za Hrvate pravi izraz *Croati*. Zato ni težko najti v italijanski publicistiki tudi nesmiselno navedbo o Rusih, Hrvatih in Slovanih ... No, a Curcio se je kasneje sam popravil in v vseh pismih Srečku Kosovelu govori o Slovincih, slovenski književnosti, umetnosti itd. (Glej pisma v *Zalivu* 1989: 1-4).

I.

Napoli - 17 febbraio 1919

Ancòra, ancòra l'eco mi giunge dello stridor delle ruote balzanti su' sassi della strada di Opcina! Ancòra e forse sempre!

Poi che allora — mentre le fanciulle di Repentabor tentavano strapponarvi la treccia — signorina Anna — e mentre lei, cattiva signorina Karmela si vantava del Suo cuore di gelo — poi che allora ultime giunsero dolci parole a sentire e al ricordo —

Non ridano, prego, della mia rimembranza: son — come sempre — sincero e dolente. Più non udrò, signorina Karmela — il suo Beethoven, il suo Chopin; mi sarà forse muta ne' secoli la voce sua, la scuola di Tomaj, i sassi di Croce, a meno non torni ancora!

Napoli — altre volte scintillante al sole d'ogni stagione — è oggi tristemente uggiosa: e grigio è il cielo, cupo il mare, opprimente la mezza sfera di spazio che intristisce il mare —

Addio, signorine di Tomaj! Addio mesto e accorato, come non v'ò detto sulla strada di Trieste, mentre il tram di Barcola guizzava in mezzo al nostro triste saluto!

Addio, non di memoria. Un giorno, canuto il crine, al ricordo mi sentirò felice, passando un alito di spiritualità.

Ricorderanno loro ancora, signorine di Tomaj, il tenente del Presidio corrente a rincontrarvi, scavalcante il muricciolo di villa Tavcar; l'appassionato ascoltatore suo, signorina Karmela, lo schernitore buono di Lei, signorina Anna; il povero loro

Carlo Curcio?

Io spero!

— — —

Mi rispondano come vorranno: anche in slavo. Sarò sempre felice —

Neapelj - 17. februarja 1919

Še, še odmev mi prihaja škrtanja koles poskakujočih na kamnih openske ceste! Še in mogoče zmeraj.

Potem ko je takrat — medtem ko so repentaborske deklice skušale potegovati vaše kite — gospodična Ana — medtem ko ste se vi, hudobna gospodična Karmela, bahali s svojim ledenim srcem — potem ko so takrat zadnje prišle sluhu in spominu sladke besede —

Ne smejte se, prosim, moji reminiscenci: sem — kot zmeraj odkritosrčen in trpeč. Ne bom slišal več, gospodična Karmela, *vašega* Beethovna, *vašega* Chopina; mogoče mi bodo nemi skozi stoletja vaš glas, šola v Tomaju, kamni v Križu, razen če se še ne povrnem!

Neapelj — druge kraty iskreč se v soncu v vseh letnih časih — je danes žalostno dolgočasen; sivo je nebo, temno morje, dušeč polkrožni prostor, ki užalošča morje.

Zbogom, tomajske gospodične! Žalosten in trpek zbogom, kakršnega nisem izrekel na cesti v Trstu, medtem ko je barkovljanski tramvaj švignil sredi našega žalostnega pozdrava!

Zbogom, a ne kar se tiče spomina. Nekoč, belolas, se bom ob spominu počutil srečen, mimo bo šel pridih duhovnosti.

Se boste še spominjale, ve, tomajske gospodične, prezidijskega poročnika, kako teče, da bi vas spet srečal, kako preskakuje zidek Tavčarjeve vile, vašega zavzete-ga poslušalca, gospodična Karmela, vašega dobrega dražljivca, gospodična Ana; ubogega vašega

Carla Curcia?

Upam.

Odgovorite mi kot želite: tudi v slovenščini. Vsekakor bom srečen —

II.

Otto aprile

Come voi il ricordo già mi rapisce. E son momenti di felicità, tanto unici ... che ora più che mai ... più, quando la vita si figura l'immagine della sensazione movimentata dell'umanità.

Mi sono seppellito sotto un cumulo di libri e vivo così quattordici ore al giorno a godermi lo spettacolo della vita spirituale passata: la storia, la filosofia, le arti, le scienze, non son tutte esse manifestazioni dello spirito svolgen ... eterno processo storico di ... mazione? E se pure i medici dichiarano che mi si esaurisce il sistema nevrotico — io vivo così.

Ma la mia vita è un corridoio basso senza luce in sè, tranne lo spiraglio lontano che le vien dalla luce de' spiriti passati: e a rifiorirla di miti ... di primavera le giungono a tratti i vostri sprazzi di caldo affetto odoroso, signorine di Tomaj.

Così come sono non odo più notizie da alcuno: ò lasciato Caserta, con la calda schiera di ufficiali a voi noti — senza un lontano rimpianto. Marinaro (è a) Venezia: e già credo — prima (ancora) che questa lettera arrivi al Carso lontano — ch'egli v'abbia riviste e parlato.

Eppure m'è voluto non poco lasciarmi dal caro amico che tanti mesi ormai ò tenuto accanto ne' momenti in cui più viva l'emozione m'è nata!

Degli altri non soffro: questa vita militare (nome) m'à fatto conoscere un ... di uomini ed anche di (donne), che, forse, per un istante, m'à destato simpatia: ma il rapido cambiamento le à cancellate tutte: e rara è restata la simpatia di qualcuno.

Voi, care amiche, non morrete mai più alla mia mente e al mio cuore, come una dolce visione di spiritualità umana.

Ed è perciò che vi amo di sincerità non (dubbia) e perenne.

Accogliete questo affetto, come da un fratello puro:

Carlo

Osmega aprila

Kot vas me spomin prevzema. In so trenutki sreče, nadvse edinstveni ... ki zdaj bolj kot kdaj ... ko se življenje predstavlja kot podoba razgibanega čutenja človečnosti.

Zakopal sem se pod kupom knjig in živim tako štirinajst ur na dan uživajoč preteklo duhovno življenje: zgodovina, filozofija, umetnost, znanost, kaj niso vse izraz duha ... večnega zgodovinskega procesa ... macije? In čeprav zdravniki izjavljajo, da se mi izčrpava nevrotičen sistem — živim tako.

A moje življenje je nizek hodnik brez svoje luči, razen oddaljene reže luči, ki prihaja od preteklih duhov: in ozaljšajo jo od časa do časa nežni ... spomladanski vaši topli prebliski odišavljenega čustva, tomajske gospodične.

V sedanjem položaju nimam vesti o nikomer: zapustil sem Caserto in toplo družčino vam dobro znanih častnikov — brez najmanjšega obžalovanja. Marinaro (je) v Benetkah: in že, mislim — še preden bo to pismo dospelo do oddaljenega Krasa — vas je obiskal in se pogovoril z vami.

In vendar ni bila lahka ločitev od dragega prijatelja, ki sem ga imel toliko mescev ob sebi v trenutkih, ko se je najbolj živo porodilo čustvovanje!

Za drugimi ne tožim; v vojaškem življenju ... sem spoznal ... moških in tudi (žen), ki so, mogoče, za trenutek, zbudili v meni simpatijo: ampak hitre spremembe so jih zbrisale vse: in redko katera simpatija je ostala.

Vi, drage prijateljice, ne boste nikdar umrle ne v mojih mislih ne v mojem srcu, kot sladka vizija človeške duhovnosti.

In zato vas ljubim z (nedvomljivo) traino iskrenostjo. Prejmite to čustvo kot od čistega brata

Carlo

III.

Cava dei Tirreni 14 Settembre 1919

Buone amiche! ecco, io son di già un dimenticato.

Quando ci salutammo l'ultima volta a Trieste loro mi vaticinarono il primo a dimenticare. Invece dolcissimamente ricordo.

E come ricorda, in questo triste ospedale, ove da qualche tempo son ricoverato ammalato, e più di spirito che di corpo, come ricorda tutte le cose passate, non dico. Forse, ciò che per me è dolce, sarà per loro insensibile.

Eppure, anche se per il passato fosse stata insincera la loro amicizia, io ne serbo le forme bugiarde nel cuore, nè so dimenticarle, e mi sforzo a crederle vere.

Abbiamo parlato a lungo di Tomaj, della casetta accanto alla chiesa e delle abitanti care, or è qualche giorno, io e Marinaro, tornato da Venezia.

E quanta nostalgia ci abbia preso, quanta mestizia, potranno immaginare, se ancora i nostri nomi suonano per loro graditi!

Ma io ò infinitamente cara la loro amicizia: e ne chiedo, poverello assetato di purissimo affetto, un briciolo di pietoso ricordo.

Che è per me una gioia luminosa, come l'aria dei paesi che ò tanto amati un giorno — ora che vivo ore grige di sconforto.

Accolgano sincero un saluto

Carlo Curcio

Cava dei Tirreni 14. settembre 1919

Drage prijateljice! Tako, jaz sem že pozabljen. Ko smo se zadnjič pozdravili v Trstu, ste mi prerokovali, da bom prvi pozabil. Jaz pa se nadvse sladko spominjam.

In kako se spominja v ti žalostni bolnišnici, kjer sem že nekaj časa bolnik, a bolj na duhu kot na telesu, kako se spominja vseh preteklih stvari, ne bom povedal. Mogoče bo to, kar je zame sladko, za vas neobčuteno.

Vendar, tudi če je bilo v preteklosti vaše prijateljstvo neiskreno, jaz hranim njegove lažnive oblike v srcu, ne morem jih pozabiti, in silim se verjeti, da so bile odkritosrčne.

Pogovarjala sva se na dolgo o Tomaju, o hišici poleg cerkve in o dragih stanovalk, nekaj dni je tega, jaz in Marinaro, ki se je povrnil iz Benetk.

In kakšno domotožje sva čutila, kakšno žalost, si lahko predstavljate, če so vam najini imeni še prijetni.

Ampak meni je vaše prijateljstvo neskončno drago in v njegovem imenu prosim, žejen najčistejšega čustva, mrvico usmiljenega spomina.

Ker je zame svetla radost, kot zrak vasi, ki sem jih nekoč tako zelo ljubil — zdaj ko preživljam ure sive potrnosti.

Prejmite iskren pozdrav!

Carlo Curcio

IV.

Sette ottobre 1990

Amica buona: ora sono infinitamente contento d'essermi ingannato. E se brutto è errare, com'è dolce svegliarsi da quel brutto sogno dell'errore: se poi l'errore non si chiami sospettata dimenticanza da parte di chi si vuol bene.

Oh, «voler bene», «amare»! Parole scettiche, ch'esistono solo nel vocabolario degli innamorati, e nella bugiarda menzogna quotidiana! E come son care le vere amicizie, son pure. La storia — ohimè — quante poche ne narra! Michelangelo e Vittoria Colonna, poetessa napoletana del Rinascimento, l'abate Galiari — il più arguto spirito dell'Europa in parrucca — e madame Depinay — per esempio, de' celebri. Facciam coda noi, Lei, Karmela, uno squisito animo d'artista, io, un poverello sentimentale ammalato di male di spirito. O' infinitamente bisogno di un amore così puro, come lo sento io, e come Lei, certo, potrà sentirlo.

Quante volte mi basterà pensare che a mille miglia v'è un'anima che vive come vivo io, di sogno azzurro e palpito soave!

— — —

Marinaro, il buon amico della guerra, che ora è il mio amico della brutta pace, Marinaro m'intrattiene spesso a parlar di loro, di Tomaj, della casa in cima al viottolo, sotto la chiesa e il convento. Marinaro, no, non le dimentica le buone amiche lontane! Ma anzi si trova travagliato da una di quelle crisi che assalgono nell'età

nostra lo spirito, e fors'anche decidono dell'avvenire.

Lei mi comprende. E non aggiungo altro.

— — —

Dolce Tomaj alle prime brezze autunnali! Soffice il boschetto al lato la strada di Duttogliano, per le foglie rosse cadute, e gli alberi nudi e desolati! Come noi, quando cascano le speranze e resta l'anima nuda e ne vediamo a' piedi i sogni infranti!

Adagiarsi, così, sulle foglie rosse — speranze — cadute dal povero tronco deserto — d'amore! —

Ma inifinitamente crudele!

Invì, La prego, a sua sorella Anica i miei saluti cristallini. Mi ricordi una volta alla sua adorabile famiglia — dolcezza composta.

Lei, oh, lei m'abbia, come vuole! Tant'è: sono il suo

Carlo Curcio

7. oktobra 1919

Prijateljice dobre: neskončno sem zadovoljen, da sem se motil. In če je grdo, ko se človek zmoti, kako sladko je, ko se človek zbudi po tistem grdem snu o zmoti: še toliko bolj, če se tista zmota tiče suma o pozabi nekoga, ki ga ima človek rad.

O, »rado imeti«, »ljubiti«! Skeptične besede, ki jih je najti samo v slovarju zaljubljenecv, in v lažnivi vsakdanji laži! In kako so draga resnična prijateljstva, so čista. Zgodovina — ojoj — o kako maloštevilnih nam pripoveduje! Michelangelo in Vittoria Colonna, neapeljska pesnica Renesanse, opat Galiari — najbolj bister duh Evrope v lasulji — in madame Depinay — na primer med slavnimi. V vrsti sva midva, Vi, Karmela, izbran umetniški duh, jaz, sentimentalni ubožec, ki boleha na duhu. Neskončno sem potreben tako čiste ljubezni, kot jo čutim jaz, in kot bi jo, lahko, tudi vi mogli čutiti.

Kolikokrat mi bo zadoščalo, če bom pomislil, da je daleč nekje duša, ki živi, kot živim jaz, od modrega sna in rahlega utripa.

Marinero, dober prijatelj v vojnem času, ki je zdaj moj prijatelj v grdem miru, Marinero se večkrat pogovarja z mano o vas, o Tomaju, o hiši na vrhu klanca,

pod cerkvijo in samostanom. Marinaro, ne, on ne pozablja, dobrih oddaljenih prijateljic! Nasprotno, v kleščah je ene tistih kriz, ki v naših letih napadejo duha, moč pa tudi odločajo o prihodnosti.

Vi me razumete. In ničesar ne bom dodal.

Sladki Tomaj ob prvih jesenskih sapicah! Mehki gozdiček ob cesti v Dutovlje, zaradi padlih rdečih listov, in drevesa gola in žalostna! Kot mi, ko propade upanje in duša ostane gola, ob nogah pa opazimo uničene sanje!

Leči, tako, na liste rdeče — upanja — padle z ubogega osamljenega debela — ljubezni! —

A neskončno krute!

Pošljite, prosim, svoji sestri Anici moje kristalne pozdrave. Omenite me tudi svoji čudoviti družini — zbrana milina.

Vi, oh, Vi me imejte, kot želite! Tako in tako sem vaš

Carlo Curcio

V.

Caserta 7 Novembre

Ogni sua parola, Karmela, m'è dolce come la più pura voce dell'Amicizia. E la ringrazio infinitamente d'ogni pensiero e d'ogni sua bontà a mio riguardo. Possa così la nostra amicizia durare in eterno, con eguale purezza e intensità d'affetto!

Perchè la voce che mi parla di Lei — e mi viene dall'intimo del cuore, mi parla di Tomaj, di Trieste e delle ore più belle della mia vita di guerra.

Conserviamo insieme gelosamente questo affettuoso ricordo!

Carlo

Caserta 7. novembra

Vsaka vaša beseda, Karmela, mi je sladka kot najbolj čisti glas Prijateljstva. In neskončno se Vam zahvaljujem za vsako misel in vsako dobroto, ki sem je deležen. Naj tako najino prijateljstvo večno traja, enako čisto in silno v čustvovanju.

Zato glas, ki mi govori o vas — in mi prihaja iz globine srca, mi govori o Tomaju, o Trstu in o najlepših urah mojega vojnega življenja.

Hraniva ljubosumno oba ta ljubezniv spomin!

Carlo

VI.

11 Dicembre 1919

Karmela! Come dolce m'è il ricordo di lei: ma più dolce il ricordo che lei à verso di me; esso dice ch'io sono qualche cosa nell'anima sua e mi rende felice!

Mi rende felice perchè è molta parte dello spirito mio: lei, infondo, non è tanto simile a me? Ed è proprio questa simiglianza di anime che rende pura la nostra amicizia e, pura, infinita nel tempo e nello spazio.

E poichè il ricordo, le lettere e le parole d'affetto son per me attimi di grande consolazione, io la ringrazio, la ringrazio ancora, per aver sollevato un istante il velo grigio che ricopre di tristezza l'anima, che, dibattendosi in spasimi di fuoco, come sotto la cenere la fiamma, cerca affannosamente e trova sola, lontana, la buona amica di Tomaj, Karmela.

Karmela, devo pur dirle, oggi, che un giorno l'ò amata d'altro amore, furentemente. Ma lei era fatta per non essere amata così; lei era stata creata «la buona amica dell'eternità».

Ed ò compreso questo; e ò conservato l'altro amore nella memoria — come una pagina di diario bellissimo; e il puro affetto di oggi nel cuore: tutto quanto possiedo:

Carlo

11. decembra 1919

Karmela! Kako sladek je spomin na vas: ampak še slajši spomin, ki ga imate vi o meni; pravi mi, da sem nekaj v vaši duši in me osrečuje!

Osrečuje me, ker je velik del mojega duha: kaj vi, nazadnje, niste tako podobni meni? In je prav zaradi te podobnosti duš najino prijateljstvo čisto, čisto in ne-

skončno v času in prostoru.

In ker so spomin, pisma in ljubeznive besede zame trenutki velike tolažbe, jaz se vam zahvaljujem, se vam še zahvaljujem, ker ste za hip vzdignili sivo tančico, ki žalostno pokriva mojo dušo, ki, otepajoč se v ognjenih krčih, kot pod pepelom plamen, zasoplo išče in najde samo daleč, dobro prijateljico iz Tomaja, Karmelo.

Karmela, moram vam vendar povedati, danes, da sem vas nekoč ljubil z drugačno ljubeznijo, divje. Ampak vi niste bili ustvarjeni za tako ljubezen; vi ste bili ustvarjeni za »dobro večno prijateljico«.

In jaz sem to razumel; in sem shranil ono drugo ljubezen v spominu — kot stran prelepega dnevnika; in današnje čisto čustvo v srcu: vse, kar imam:

Carlo

* * *

Naj za sklep prepisem dva odstavka iz pisma Karmele Kosovel meni 26.9.1989.

»Po mojem odhodu v Monakovo, leta 1923, se je Curcio od časa do časa, toda stalno, do svoje smrti pisмено oglašal in pisaril Anici v Ljubljano, leta 1938 nas je še enkrat obiskal v Tomaju — in do zadnjega dokazoval svojo navezanost do Kosovelovih«.

In:

»Bil je C. nedvomno ena najčistejših umetniških duš, in to slučajno srečanje z njim eno naših najdragocenejših doživetij, ki se nikdar več ne ponovijo«.

Boris Pahor

BODIMO USTVARJALCI EVROPSKE RENESEANSE

(Predlog o Charti '90 o pravicah manjšin)

Prispevek za »Vilenico 90« na temo:
»Srednja Evropa Evropi«

Mogoče nam Johannes Urzidil nudi najbolj primeren izraz za definicijo bistva, ki ga večina sluti v kompleksu tako imenovane avstroogrske Srednje Evrope. Urzidil, ko govori o svojem otroštvu, se namreč ima za »hinter-nacionalnega«, čeprav se potem zaveda teže zgodovinskih danosti, ki otežkočajo sožitje raznih skupnosti (1). No, mislim, da je prav v sintagmi »hinter-nacionalno« strnjen *modus vivendi*, ki je v nekem smislu lahko vabljiv, a je bil prav gotovo poglavitni razlog, da se nekdanja polivalentnost ni obnesla, ker ali ni priznavala narodnih identitet ali pa jim ni dovoljevala, da bi se uveljavila kot politični osebk. V tem smislu je bila tista polivalenca, s svojim poskusom nadaljevanja srednjeveškega modela, anahronistična. Saj so pomembni evropski duhovi, pri Italijanih na primer Leopardi, pri Slovencih Prešeren, če naj omenim samo naroda, ki sta si tukaj blizu, že v začetku preteklega stoletja videli prihodnost Evrope samo v potrditvi specifičnosti posameznih samobitnih subjektov.

Druga misel, ki je vredna, da jo podčrtamo, je, da se je nekdanje mnogovalentno sožitje izražalo, če izvzamemo kasnejši dualizem z Ogrsko, v resnici kot tako imenovani *Etat-nation*, čeprav v omiljeni obliki, pri tem z odločno prevlado nemštva, pa naj si bo dunajskega ali tudi tistega, ki je imel za krilatico *Drang nach Süden*. Prav takšno je bilo v glavnem tudi razmerje nemštva do slovanskih komponent Srednje Evrope v duhovnem svetu, v katerem sta celo apostola proletariata, Engels in Marx, Hrvate in Slovence imela za jetični ljudstvi, ki ju je nemštvo strlo s svojo fizično in duhovno silo (2).

Seveda ne mislim se tukaj ustavljati ob preteklosti, čeprav nas Egon Schwarz opozarja, (3) da ko se ukvarjamo s Srednjo Evropo, ne smemo pozabiti, da je spadal vanjo tudi Hitler, in da je bil nacizem eminentno srednjeevropska zadeva. Na drugi strani pa velja pripomniti, da so se drugi narodi oplajali z nemško kulturo, da je torej šlo za dialektiko, ki jo je za Slovence najbolj razil Edvard Kocbek v svojih *Nemških zapiskih*, kjer pravi: »Med nemškim Goljatom in slovenskim Davidom se je tako zgradila grozljivo nevarna in hkrati odrešno intimna dialektika zgodovine in duha, sovraštva in ljubezni, ki je sosedstvo med nami za vedno določila ...« (4).

To navajam, kot sem pred kratkim storil za celovško publikacijo, ker smo na tem, da združeni nemški svet s svojo ekonomijo zavlada nad dobršnim delom Evrope, in bi bilo zato prav, ko bi predstavniki nemške in drugih kultur že zdaj ustvarili možnosti za skupen dialog o prihodnosti. In ko omenjam dialog, ne mislim samo na PEN klub ali na našo *Vilenico*, ampak na akcijo, ki bi se iz tega razvila, se selila, se razmnožila — čeprav bi lahko tudi ohranila to ime, ki je čarobno in simbolno hkrati.

Najbrž ni napak, če v zvezi s pravkar povedanim omenim *Pentagonalo*, ki se pravkar uveljavlja kot načrt novega predvsem srednjeevropskega sodelovanja. O njem nekateri sodijo, da gre za zvezo, ki naj nekako omili jutrišnji nemški vpliv, italijanski minister za zunanje zadeve De Michelis pa to izrecno zanika. No, rekel bi, da smo lahko vsi za *Pentagonalo* in še za širšo geometrično podobo, ko gre za aktivno sožitje brez vojaških primesi; nedvomno pa bo tudi *Pentagonala* tako brezuspešna, kot je bila nekoč *Mala antanta*, če ne bo nad ekonomijo, nad trgovino pa tudi nad kompjuterji in sateliti prevladalo tisto skupno hotenje, ki sem o njem govoril prej in v katerem bi nemški genij in njegova kultura dala najboljši del sebe.

To je prva misel, ki sem jo želel ponuditi; druga je s to tesno povezana, ker se tiče tako imenovanih manjšin. Pri tem pa se prav dobro zavedam, da gre za vprašanje, ki je za nekatere dolgočasno, ker se jih ne tiče, za druge postransko, še za druge celo zoprno, ker gledajo na mc-

rebitne drugorodne etnije v svojih deželah z očmi vladajoče večine. Vendar mislim, da brez jasnih kriterijev o tem problemu Srednja Evropa ne bo to, kar pričakujemo in želimo, da bi postala — in isto lahko rečemo o celotni Evropi, ker tudi tako imenovana zahodna Evropa se še ni lotila ustrezne rešitve ogroženih etnij ali, kot rajši zadevo definirajo, vprašanja regionalnih jezikov, ali »manj rabljenih jezikov«. Četudi govorce teh »manj razširjenih jezikov« štejemo na milijone, tako da pošte-ni pisci preprosto pišejo o nepriznanih narodih, florentinski avtor pa, ki ne mara slepomišenj, svoj znani tekst naslovi: *Prepovedani narodi, Le nazioni proibite* (5).

No, a značilno je, da se prav v zahodnih državah, kjer prevladuje dominacija večinskega prebivalstva, pojavlja strah pred nacionalizmom, ki naj bi se razvil v srednjem in vzhodnem evropskem prostoru. To se pravi, da so bili zahodni duhovi dosti bolj mirni poprej, ko so narodi Srednje Evrope živeli svojo tragedijo, kot je v naslovu Kunderovega eseja. Prav gotovo, neka nevarnost obstaja tam, kjer po skoraj polstoletja trajajočem ponižanju nastopi upravičena evforija, in tam, kjer je oblastnik samovoljno ločil, kar je naravno moralo biti enotno. Vendar bi človek rajši videl, da bi Zahod, namesto da se vdaja strahu, skušal z zavzetostjo biti solidaren pri potrjevanju doslej zatrtih identitet, tako tistih baltskih kakor tudi slovanskih, do katerih se je obnašal v preteklosti kar precej zviška. Ne gre namreč za nikakršno zakasnelo uveljavitev slavizma, ampak za modro vkomponiranje v jutrišnjo Evropo enega izmed njenih bistvenih vin.

In v tem smislu je tudi za srednjeevropski svet pomembno, kako bo rešil problem manjšin, problem, v katerem mu zahodna Evropa lahko le zelo malo pomaga. Res, tako evropski svet kakor evropski parlament sta že povzela potrebno za uzakonitev pravic manjšin, a velika incognita je, kdaj bodo posamezne zainteresirane države izpolnile formalno prevzete obveznosti. Prav zaradi svoje preteklosti, v kateri je neki zametek polivalentnosti imel vsaj pasivno veljavo, bi Srednja Evropa mogla vprašanje manjšin reševati bolj dosledno in učinkovito. In pri tem bi, to je nujno, predvsem morali priti

do izraza kultura, javno mnenje, vlade *večinskih prebivalstev* dežel, ki imajo v svojih državnih mejah manjšine. Ta zahteva je, vem, videti naivna, a stvarnost nam priča, da tam, kjer se manjšina poteguje za pravice ob pasivnosti vlade in javnega mnenja, tam prihaja prej ali slej do konfliktov. Žal so v takih primerih kulturni ljudje, tudi pisatelji, če že niso centralisti, monistično zagledani v svojo kulturo, večinoma indiferentni, pilatovsko razpoloženi do usode tako imenovanih manjšinskih kultur. In poudarjam tistih »tako imenovanih«, ker je absurd, če imam za manjšinsko-kulturo enajstih milijonov Okcitancev - Provansalcev ali kulturo osmih milijonov Kataloncev (po Salviju), če naj omenim samo dva primera.

Res je, da se najbolj vživi v problem manjšine član tistega naroda, ki ima sam del svojega prebivalstva zunaj državnih mej, vendar smo pred vprašanjem preživetja pred asimilacijo tako številnih ločenih delov različnih narodov, da je nujnost reševanja problema zmeraj bolj pereča. Nobene nove Evrope namreč ne bo mogoče ustvariti, dokler bodo številne etnično-jezikovne skupnosti psihološko razdvojene med pripadnostjo neki »tuji« državi in kulturno in čustveno navezanostjo matičnemu narodu. Te dileme namreč lahko omili samo ozračje, kjer noben narod ne bo bolj odrasel od drugega (ni narodov-otrok, pravi Levy-Strauss), kjer bodo meje samo na papirju, kjer bo v uradu jezik manjšine enakovreden jeziku večine.

Ker pa nisem pretirano optimist, se seveda strinjam s predlogom Lászla Végela, da bi bilo prav ustanoviti forum, ki bi sproti postavljaj na dnevni red politični, ekonomski, kulturni status srednjeevropskih manjšin, da bi obenem prišlo do srednjeevropskega kodeksa o manjšinah in do sklada za študij problemov manjšin (6). In za ta predlog sem toliko bolj, ker sem kot član vodstva »Mednarodne organizacije za zaščito ogroženih jezikov in kultur« na njenem XV. kongresu v Nici julija mesca t.l. skupaj z enotno dvorano glasoval za resolucijo, ki terja posebno mednarodno razsodišče za vse spore, ki nastajajo med vladami in manjšinami (7). Problemi so namreč tako hudi, da se ni mogoče, pravi resolucija, skli-

cevat na neko domnevno »nevmešavanje v notranje zadeve neke države«. Primeri, ki so bili tokrat vzeti v poštev, so bili Kosovo, Transilvanija in Trakija.

Vendar, zato da ne bi čakali na ustanovitev raznih forumov, bi bilo prav, ko bi se že zdaj, kot pisatelji, izrekli za *Charta '90* o pravicah manjšin (*Scriptorum Charta '90 de juribus populorum, qui minoritates appellantur*). Taka *Charta* prav gotovo ne bi bila samo simbolnega značaja, ker vse, kar je videti skromno, pravi Havel v nekem pomembnem pogovoru, prej ali slej zadobi splošen pomen (8).

Lepo bi bilo če bi se v *Vilenici '90*, na ozemlju naroda, ki ima poltretji milijon prebivalcev, a je hkrati razdeljen na štiri države, konkretizirala pobuda za poskus reševanja enega izmed najbolj žgočih problemov ne samo Srednje, ampak celotne Evrope.

To bi tako bil aktivni doprinos pisateljev tega dela Evrope vsi celini, morebiti pa bi se njegov vpliv utegnil uveljaviti tudi onkraj evropskih mej.

-
- (1) Claudio Magris, *Mitteleuropa: il fascino di una parola*. «Lettera internazionale» 17, pag. 12.
 - (2) New York Daily Tribune, 24.4.1852 v »Revolucija in kontra-revolucija v Nemčiji«, Cankarjeva založba 1955 str. 101.
 - (3) Egon Schwarz, *Avvenire*, mercoledì 3 luglio 1983 pag. 15.
 - (4) *Zaliv*, 1967 št. 8/9. Bastei-Lübbe-Taschenbuch, Band 60028, 1980
 - (5) Sergio Salvi, *Le nazioni proibite*, Vallecchi editore, Firenze 1973
 - (6) László Végel, *Problem srednjevzhodnoevropskih manjšin*, Naši razgledi 27. julija 1990
 - (7) *Association internationale pour la défense des langues et cultures menacées*. Proget de Resolution générale. XVme Congrès, Nice, juillet 1990. Bulletin.
 - (8) Václav Havel, *Interrogatorio a distanza*, Garzanti 1990. Izvirnik *Dálkovy vyslech*, s Havlom se pogovarja Karel Hvížďala.

GLEJ NAROD, SVOJ DOLG!

Pozabljati na preminule kulturne delavce in narodne buditelje pomeni narodno sklerozo ali mlačno ohlajanje narodnega interesa.

Naključje je hotelo, da se je 70 let pred dr. Lavrenčičem, primorskim književnikom, rodil še en letos pozabljeni jubilar, pomembni narodni buditelj dr. Karol Lavrič, ki je deloval za obstoj slovenstva na Primorskem.

»Letos, smo 2. marca praznovali Lavričevo petdesetletnico. Tiho, neopazno, kot je pač pri nas navada, je šla ta važna letnica mimo nas. Komaj smo se je spomnili. Res so čudna pota našega življenja, dela, snovanja in spominjanja. Človeku, ki se je ves žrtvoval nam vsem, našemu Primorju, nismo prižgali lučke. Danes trohne njegove kosti na starem pokopališču v Gorici, brez varstva in skrbstva, brez spomina ...«

Te besede je ob omenjeni obletnici zapisal Igor Volk in veljajo v vsej svoji tragičnosti in nemem začudenju še danes. Bogve koliko je že pozabljenega in to ne le na starem pokopališču v Gorici!

Dr. Lavrič se je rodil na Premu na Notranjskem leta 1820. Komaj 15. letnemu je umrl oče in tako so se z bratom in materjo preselili v Gradec. Tam je v sicer nemškem okolju vendarle našel dosti slovenskih študentov, med njimi tudi Stanka Vraza. Lavrič ni trpel slovenske kulturne samote. Ustanovili so prvo slovensko čitalnico in njen odbornik je bil tudi on, čeprav je bil še zelo mlad. Verjetno po Vrazovi zamisli so dali v pravila učenje tudi drugih slovanskih jezikov, a Lavriču to ni preveč dišalo ...

Ko je v Gradcu končal študije, mu klic domovine ni dal miru in odšel je v slovenske dežele.

Delo »pravdnika« ga ni tako pritegnilo, kot delo za narod, saj je tudi čas pomladi narodov okoli 1848. leta pomembnejši od umirjenega pisarniškega dela po sodnijah. Zato se je odločil in postal odvetnik.

Svojo prvo odvetniško pisarno je odprl v Tolminu. Pri tem je pomembno, da je bila to prva odvetniška pisarna na vsem Goriškem. Pod močnim vplivom nemškega intelektualnega okolja v Gradcu je bil sprva v Tolminu vpisan v »Leseferereinu«, ker se je še močno navduševal nad nemško literaturo, delavnostjo itd. Spoznal pa je, da se nekakšna liberalna odprtost v širši nemški prostor še bolj neprodušno zapira ob mejah slednjega.

Tedaj so osnovali duhovniki v Tolminu čitalnico in nekega večera so v svoj krog povabili »na besedo« tudi dr. Lavriča.

Tudi iz intimnih razlogov je nenadoma doživel preobrat in v njem se je prebudila goreča želja po delu za slovensko kulturo, saj ga je tokrat brana slovenska beseda z lepo zvenečim tolminskim melosom pretresla do spoznanja, da le s tem jezikom, čustvi in temperamentom lahko diha njegova duša.

Ves in z vso požrtvovalnostjo se je posvetil rodoljubnemu delu, ki ga je tudi gmotno podpiral.

Leta 1863 se je preselil v Ajdovščino, potem ko je njegova izjemno borbena narodnjaška prizadevnost obrodila sadove po celi soški dolini.

»Tolminci so ga spremili do Ročinja in se solzni ločili od svojega človeka, roditelja, brata. Ročinci, Kanalci so ga povedli dalje po dolini, ki je bila vsa praznična v zastave in slavnost odeta, ki je vsa slavila svojega sina in delavca«, je zapisal Igor Volk.

Tudi v Ajdovščini je ustanovil Čitalnico, ki je v svojem okolju kmalu prevzela tako pomembno mesto, kot v Tolminu. Spomnimo se, da je bil takrat čas taborov, in prvega je 18. oktobra 1868. leta z velikim slavljem pripravil v Šempasu prav dr. Lavrič. Našteli so 20.000 udeležencev, ki so enoglasno zahtevali ZDRUŽENO SLOVENIJO, slovenske srednje šole in slovensko uradovanje. Po teh izkušnjah so mu prepustili vodenje še treh taborov: za Gore v Tolminu, v Biljani v Brdih in v Sežani za področje Krasa.

Danes si tako številne udeležbe ne moremo tako hitro zamisliti, saj je politika postala silno neugledna zadeva.

Ob omenjeni obletnici Igor Volk citira dr. Lovrenčiča: »Če bi dr. Lavrič ne bil napravil nič drugega, kot orga-

niziral te tabore, bi zmogli ga klicati očeta goriških Slovencev.«

Takoj za tem sta z vnetim mladim narodnjakom dr. Tonkljem 1870. leta organizirala prvo goriško slovensko politično društvo »Soča«, ki je začelo izdajati politični list z istim imenom in je bil dolga leta vodnik goriškega slovenstva.

Dr. Lavrič je veliko sodeloval v listu in je pisal članke gospodarske, politične in kulturne vsebine pa tudi podlistke, s katerimi je spodbujal ljubezen do domovine.

Tako je postal tudi deželni odbornik in poslanec. Usodno pa ga je prizadelo, ker ni uspel v kandidaturi za državni zbor. Tako je končal svoje razburljivo življenje ob boleznih in hudi notranji napetosti v Gorici, pri vračanju iz Trsta proti Tolminu, kjer se je zdravil.

»Zazvonili so tedaj zvonovi v Gorici«, je takrat zapisal Igor Volk. »Dan pozneje se je pomikal po Gosposki ulici dolg spreved. Mnogi stari znanci, njegovi sodelavci, so prišli iz Ajdovščine, Kanala, Tolmina, da pospremijo k miru, počitku nemirno življenje.

Nebroj vencev so nosili, mnogotero oko je bilo solzno. Prišli so se pokloniti zemskim ostankom tudi njegovi skrajni nasprotniki v življenju, zakaj vedeli so, da bodo zgubili, zagrebli veliko srce, ki je zanje gorelo in bilo.

Danes nam je po njem težje kot kdajkoli. Če bi bilo mogoče dati življenje v strohnele kosti, bi ga dali in bi se same povrnila. Ljubezen do nas bi zvezala sklepe. Toda mrtvi se ne vračajo. Naj živi spomin nanj. Za nadomestilo naj oživi duh tistega, ki je dal vse, do zadnjega hipa svojega življenja, svojemu rodu.«

Pa naj bo to klic tudi k spominu na Igorja Volka.

Lavričeva dela kličejo k današnjemu bogatenju čitalniškega dela vsaj na Primorskem. Njegov duh pa nedvomno kliče tudi v šolske čitalnice. Kličejo k strokovno izpeljani motivaciji, kot jo je znal ustvarjati dr. Lavrič, pa tja do vaškega učitelja, ki ga bo treba vse drugače motivirati za takšno opravilo, kot po »osvoboditvi«. Kličejo tudi k spominskemu obeležju. Morda v kakšni knjižnici.

MARGINALIJE K SLOVENSKI NEODVISNOSTI

(Pismo Borisu Pahorju)

Spoštovani in dragi mi gospod profesor!

Še enkrat sem v teh pobožičnih dneh premislil, kar sva govorila v božičnih dneh. Na kratko Vam na teh par straneh zapišem svoje mnenje. Ker so stvari v razvoju, bi bilo pač potrebno mnenje in analizo vedno znova obnavljati, a ker sem se odločil, da Vam pišem, naj povem, kaj v tem trenutku mislim.

1.

Močno se nagibam k mnenju, da je odločitev sedanjega slovenskega političnega vodstva, da se odloči za referendum o samostojnosti, eno izmed bolj redkih sončnih dejanj v dolgi vrsti napačnih političnih odločitev, ki so jih slovenska politična vodstva sprejemala in izpeljavala od leta 1918 sèm. Slovenski narod je bil kaj pogosto oblagodarjen s političnim vodstvom, ki je bilo obdarjeno z nepoznanjem in zanemarjanjem volje naroda, nepoznanjem mednarodnega političnega položaja, vrhu vsega pa še z velikanskim strahom, ki se je pokrival s plaščem tiste resnične čednosti, ki se imenuje previdnost.

Iz perspektive slovenske neodvisnosti ni posebno težko našteti vsaj nekaj napak.

Korošec in Žerjal bi morala iti leta 1914 v emigracijo in svetu povedati, kaj Slovenci hočemo. To je storil Masaryk in njegovi — in Čehi so dobili že po prvi svetovni vojni samostojnost.

Leta 1918 nam politični razred ni znal rešiti ne Primorske ne južnega dela Koroške in na vrhu vsega je bil še tako naiven, da je pristal na koroški plebiscit.

Vsa klerikalna in liberalna sodelovanja z jugoslovanskimi vladami pred diktaturo in v času diktatur kralja Aleksandra in kneza Pavla niso prinesla slovenskemu

narodu niti drobca avtonomije.

Klerikalna odločitev leta 1941, da gre z nekaterimi omejitvenimi klavzulami na stran Mussolinijeve Italije in Hitlerjeve Nemčije, je bila v slovenskem kontekstu politična blaznost. Hoteli smo nazaj Primorsko in južno Koroško, pa naj bi bili šli s tistimi »gospodi«, ki so obe te deželi držali zaslužnjeni in niso niti v predsodbi svojih možganov imeli namena, da bi nam vrnili polovico milimetra teh ozemelj. Blaženi ubogi na duhu — in tako naprej.

Zakaj ni klerikalno vodstvo v zadnjih mesecih pred koncem druge svetovne vojne vrglo svoje domobrance v boj proti nacistični Nemčiji in Hitlerju, pri tem pa oklicalo slovensko samostojnost, da bi se tako ne samo v šušljajočih krogih, ampak v javnosti videlo, na kateri strani stoji domobranstvo? Tega emigracija in njeni prijatelji iz leta 1941 niso nikoli razložili. Lažje je razumeti, kako so po Avguštinu in Tomažu Akvinskem v Bogu tri »osebe«, ki pa le niso trije, ampak ena sama — kot pa razumeti slepoto klerikalnega vodstva domobrancev.

Po klerikalnih in liberalnih polomijadah pridejo pa na vrsto komunistične.

Pobitje domobrancev je bila nova politična blaznost. Domobranci so bili pobiti, ko je bilo že odločeno, da nam bo za nekaj časa sijalo sonce komunizma. Zato to pobitje sploh ni bilo potrebno. Komunistična politična blaznost je bila v tem, da je izvršilo izredno hudo dejanje z izredno hudimi posledicami — in to po nepotrebnem.

Komunistično vodstvo je seveda leta 1945 mislilo, da prinaša slovenskemu narodu s komunistično diktaturo najboljši možni režim. Dejansko je prineslo najslabšo vseh možnih oblik političnega režima — namreč tiranijo.

2.

Gotovo, iz Jugoslavije bi bilo zdaj mogoče iti tudi z revolucionarnim dejanjem, s katerim bi predsedstvo republike, parlament in vlada oklicali slovensko neodvisnost brez referendumu. Politično legitimacijo so vse tri inštitucije imele in imajo, saj so demokratično izvoljeni organi. Odločitev za samostojnost brez referendumu bi

bila v tem primeru, ponavljam, revolucionarno dejanje. Kot vidite, sem torej nestrpen: Naj končno iz samo stalno deklarirane samostojnosti, neodvisnosti in suverenosti zakonodajni in izvršni organi Slovenije preidejo k dejstvom, k dejstveni samostojnosti, neodvisnosti in suverenosti!

Pri vsem tem kolebanju imamo slovenske in tuje sofiste, ki jasne stavke toliko časa obračajo, da pomenijo ravno nasprotno od tega, kar faktično pomenijo. Neodvisnost postane namreč konfederacija ali pa celo moderno centralizirana federacija. V ljudi se poskuša vcepiti nov strah: pred bratskimi Srbi, pred novimi izdatki, pred armado, pred sosedi, vse to zato, da bi slovenska republika padla na kolena in po božje častila srbsko vladanje Jugoslavije. Pač večni apel na vse možne slovenske strahove in neodločnosti.

Največji strah je, da bi v slučaju slovenske samostojnosti Italija napadla Slovenijo in zahtevala nazaj najmanj Primorsko. Iz tega se navadno spet povleče konsekvence, da moramo strahopetni Slovenci ostati vdani podaniki junaških Srbov, ki nas bodo obvarovali vsega hudega (da prosto citiram očenaševo molitev).

Bodite prepričani, dragi profesor, da glede tega nimam nikakršnih iluzij.

Prepričan sem, da se neodvisna Slovenija ne bi mogla dolgo braniti pred italijanskim vojaškim vdorom.

Prepričan sem pa tudi, da bi nas tudi Jugoslavija ne mogla braniti. Jugoslavija (ali pa Srbija, kar je kar se tiče vojske v bistvu ena in ista stvar) nas iz vrsto razlogov ne bi mogle braniti pred Italijo. Če bi Italija (ali kdo drug) napadla Jugoslavijo, bi namreč prišli na dan tudi vsi problemi, ki se tičejo Srbije. Naštejem te probleme: madžarstvo Vojvodine, albanstvo Kosova, hrvaško-srbska meja, srbsko-bosanska meja, Srbi na Hrvaškem. Blaznež ali naivnež je, kdor misli, da bi v takem kontekstu Srbi skakali na italijanske tanke, ki bi drli v Slovenijo, z roko prestregali italijanske rakete in s prekljami klatili z neba italijanska letala. Srbi so inteligenten narod in zato bi nas v opisanem slučaju pustili na cedilu in branili srbske interese. Kot so to storili leta 1941, ko so nas napadli Italijani in Nemci.

Prepričan pa sem tudi, da nas mednarodne pogodbe med Jugoslavijo in Italijo o mejah do neke določene mere varujejo pred italijansko invazijo. Pomisliti pa moramo tudi kakšen precedens bi bila kršitev naših mej. Prišli bi na dan problemi vseh meja, ki so nastale po drugi svetovni vojni? In teh meja je na pretek: finsko-ruska meja, estonsko-ruska, latvijsko-ruska-beloruska, poljsko-beloruska, poljsko-ukrajinska, slovaško-ukrajinska, slovaško-madžarska, romunsko-madžarska, bolgarsko-romunska, romunsko-»sovjetska«, in še starejši mejni problemi v Makedoniji, na Kosovem, v Vojvodini. Da ne omenim ogromnega problema nemških meja s Poljsko, Češko in Avstrijo. Če bi torej Italijani poskušali doseči *de facto* z invazijo ali *de iure* s pogajanjem revizijo slovensko-italijanske meje, bi to lahko spravilo v tek ogromen plaz revizij vseh možnih meja, kar bi pomenilo evropski boj vseh proti vsem.

Možno je že, da bi Evropa danes revizijo tolerirala, verjetno se mi pa ne zdi.

Toda ali se splača Italiji postavljati vprašanje meje med Slovenijo in Italijo? Kaj pa če se v tem slučaju v Avstriji kdo spomni in postavi problem italijansko-avstrijske meje na Južnem Tirolskem? In če pri tem dobi še nemško podporo?

In dobro dozo samozavesti imamo pri vsem tem lahko tudi mi. Če bi Italija postavila vprašanje meje, bi ga lahko tudi mi. V tem slučaju bi lahko tudi mi zahtevali, da se priključijo Sloveniji vsa ozemlja, ki so bila leta 1945 večinsko slovenska in ki so danes pod italijansko oblastjo. To pa pomeni: a) vsa tržaška provinca razen Trsta in Milj; poleg tega b) v goriški provinci občine Doberdob, Sovodnje in Števerjan; od goriške občine bivše vasi Štandrež, Podgora, Pevma, Oslavje, Šent Maver; c) v videmski provinci cela Beneška Slovenija in Kanalska dolina.

Vsekakor: slovensko politično vodstvo mora za vsak primer imeti močne zaveznike, da se nihče ne bi dotikal Slovenije. In ni treba biti posebno razgledan za ugotovitev, kje so taki zavezniki danes v Evropi ali pa po svetu. Imeli smo jih že v drugi svetovni vojni, zakaj bi jih ne mogli imeti danes ali pa jutri? In še koga več kot

v drugi svetovni vojni.

Govorim na dolgo in široko o italijanski »nevarnosti«, vendar, da se pravilno razumeva, meni se še sanja ne, da bi bil protiitalijanski. Jaz sem, nasprotno, filoitalijanski. Mnenja sem, da je v razmerju med Slovenijo in Italijo (ter Avstrijo) potrebno, koristno in zaželeno čim večje možno prijateljstvo, čim večje možno gospodarsko, politično in kulturno sodelovanje. Jaz sem za še bolj odprte meje, za čim širše avtonomije za vse manjšine, za skupne projekte na vseh možnih poljih, za izmenjavo mnenj, tehnik, zgodovinskih in literarnih raziskav, za izmenjavo praktičnih in teoretičnih vpogledov. In še in še. Ampak vse to je možno samo, če se sedanje meje ne premaknejo niti za en milimeter.

3.

Vi in jaz sva že pogosto govorila o možni jugoslovanski konfederaciji in večkrat me ljudje tukaj sprašujejo, ali bi se ne dali jugoslovanski problemi le rešiti tako, da bi prišlo do konfederacije.

Osebnostno si ne delam glede tega nobenih iluzij, moramo računati s tem, da se bo konfederacija prej ali slej spremenila v federacijo ali pa celo v centralistično vodeno državo. In jasno je, da jugoslovansko federacijo ali centralistično državo lahko vodijo samo Srbi, drugi pa so njihovi bolj ali manj pridni podaniki.

Zgodovina nam v tem daje jasen nauk. Staro konfederacijo Latincev je na koncu obvladal Rim. V raznih grških konfederacijah sta delali lepo in grdo vreme Ate-ne in Sparta, pa še kakšno drugo pomembno mesto, na koncu pa makedonski kralji. Švicarski konfederaciji je najprej predpisoval glavne politične poteze kanton Bern, potem je pa centralna vlada prevzela vso vojaško, ekonomsko in zunanjo politiko. Če so bile Združene države sploh kdaj konfederacija, potem je kaj kmalu imela centrala v svojih rokah tiste tri resorje, ki sem jih ravnokar omenil. Švedsko-norveška konfederacija je pa razpadla in isto velja za dansko-islandsko konfederacijo.

Priznam Vam tudi rade volje, da se mi ne posreči, da bi v jugoslovanski konfederaciji videl kakšen ekonomski smisel. Če jug plača hitro in dobro slovenske

produkte, je to gotovo lepo. Vendar že vrabci na strehah vedo, da ekonomska dobrobit slovenskega naroda bistveno ne zavisi od eksporta na jug, ampak od eksporta v zapadno Evropo. Slovenska materialna dobrobit zavisi od intenzivnega slovenskega dela, od konkurenčnih produktov in od izvoza v tisti del sveta, ki plačuje z dobrimi in trdnimi valutami. Vsega tega pa na jugoslovanskem jugu ni veliko ali pa sploh nič.

Videl sem tudi že zadosti sveta, tako da me slovenska majhnost ne navdaja z nikakšnim manjvrednostnim kompleksom. Saj je precej držav, ki so manjše od Slovenije. Luksemburg je član Nata, član Evropske skupnosti, član Združenih narodov, pa je manjši od Slovenije. Jaz nisem nikakršen miniaturni jugoslovanski imperialist. Zato se odlično počutim v luksemburški družbi.

Evropska bodočnost ni pa ne v malih, ne v velikih državah, ampak v zvezi velikih in majhnih držav. Zakaj ne bi tudi mi bili neposreden del evropske skupnosti in ne samo posreden del, to je z jugoslovanskim (srbskim) posredovanjem?

In če bomo samostojni, bomo s tem še za nekaj na boljšem. Ko in če nam bodo stvari šle slabo, bomo končno za polomijade lahko krivili slovensko vlado in ne bomo mogli več krivde valiti na Srbe ali na jugoslovanski jug.

Jasno pa je, da samostojnost sploh ne pomeni samozadostnost. Samostojnost pomeni imeti prerogative države, se pravi svojo notranjo, zunanjo, upravno, vojaško, kulturno, pravosodno politiko. Samozadostnost pa pomeni, da država ni v ničemer odvisna od druge države. Samozadostni sta v glavnem samo Amerika in Rusija. Slovenija ni in ne more biti samozadostna. In isto velja tudi za Jugoslavijo.

Biti ali ne biti za slovensko samostojnost, to pa na koncu vseh koncev ni ne ekonomski, ne političen, niti kulturen, ampak filozofski problem, in sicer filozofski problem človekove svobode. Človek je svoboden in zato se svobodno odloča za zlo ali dobro, za podložništvo ali za svobodni razvoj, za tuje vodstvo ali za lastno vodstvo, za negacijo samostojnosti ali za afirmacijo samostojnosti, za Jugoslavijo ali za neodvisno Slovenijo. Slo-

venski narod se je na referendumu odločil za slovensko neodvisnost.

4.

Na tej točki me boste verjetno uprašali, kaj mislim o jugoslovanski vojski.

Jugoslovanska vojska — to je prvo kar treba pomisliti — ni v resnici jugoslovanska, ampak srbska vojska. To velja tako za časa vladanja buržujev kot za čas vladanja komunistov.

Ker pa Slovenija ni Srbija in ker torej slovenski interesi niso identični s srbskimi interesi, naj se srbska (jugoslovanska) vojska zanima za Srbijo in ne za Slovenijo. Če smo neodvisni in so nam človečanske pravice zagotovljene, je nam Slovencem čisto vseeno, kje je meja med Hrvaško, Bosno in Srbijo; ali je Črna gora republika ali samo srbska regija; ali se Kosovo deli med Srbijo in Albanijo, ali ostane pri Srbiji ali pa gre k Albaniji; ali v Srbiji vlada hudič ali birič.

In če Srbi hočejo, da se sedanja srbska vojska, pač v tradiciji stare srbske in potem kraljevske »jugoslovanske« in potem Titove vojske, odloča za državne udare v Srbiji, je to zame, ki sem demokrat, nagnusna zadeva, ampak problem morajo rešiti Srbi in ne mi.

Če bi pa se srbska vojska lotila Slovenije ali pa slovenski državi preprečevala pot v neodvisnost, potem treba pač proti sili postaviti silo in klicati na pomoč demokratske dežele.

Sicer pa vsi puči srbske (jugoslovanske) vojske niso rešili niti enega problema ne v stari Srbiji, ne v obeh Jugoslavijah. Vsi politični problemi (srbsko-hrvaško razmerje, bosanski in muslimanski problem, albansko-kosovski problem) so odprti, poleg tega je nastal še problem slovensko-srbskega razmerja. In tudi kak nov državni udar vojske ne bi rešil nobenega problema, samo še zaostril bi ga.

Res je tudi, da vse evropske, južno- in srednjeameriške, afriške in arabske vojaške diktature kažejo, da generali znajo odlično frazariti o redu, enotnosti duhov, lestvicah vrednot, boju proti komunistom, proti liberalcem, socialdemokratom in demokraciji, zagovarjati (po-

kopališki) red, veličino te ali one vere, pokorščine avtoritetam, slabosti svobode — ne znajo pa rešiti niti enega političnega, socialnega in ekonomskega problema. Namesto konkretnih solucij prodajajo veter. In evropski generali tipa Franco, Pétain, Salazarjevi hopliti in grški polkovniki niso izključeni. Srbski generali, če bi se odločili za puč, bi bili pač v tej lepi družbi, dokler ne bi padli tudi oni, kot vse druge vojaške diktature.

V ostalem sem pa mnenja, da bi vsaj na psihološki strani bilo razmerje med Slovenci in Srbi veliko boljše, če bi Titova jugoslovanska (srbska) vojska leta 1945 ne likvidirala partizanske vojske s tem, da jo je utonila v jugoslovansko (srbsko) vojsko.

5.

Ne bom diskutiral o problemu, ki je za prvo in drugo Jugoslavijo kapitalen: Komu Bosna? Nas Slovencev se problem ne tiče. Naj ga rešujejo muslimanski Bosanci (o katerih ni izključeno, da so tretji narod med Srbi in Hrvati), zraven pa še Hrvati in Srbi.

6.

Zaključim.

Sem za to, da slovenski narod živi v svoji neodvisni in mednarodno priznani državi. Da živi v demokratičnem družbenem sistemu. Da vedno bolj širi na vseh področjih območje osebne in splošne svobode. Da živi v visoko tehnizirani družbi. Da so v nji ljudje tako socialno kot zdravstveno zavarovani. Da ob pridnem delu upravičeno uživajo tako materialne kot duhovne dobrine tega sveta.

Pozdrav!

Jošt Žabkar

NEKAJ MISLI OB FRANCOSKI IZDAJI

»NEKROPOLE«

Napisano za večer, ki ga je organiziralo Slavi-
stično društvo Trst, Gorica, Videm kot Poklon Bo-
risu Pahorju ob priliki francoske izdaje *Nekropole*.
Srečanje je bilo v Mali dvorani Kulturnega doma
11.12.90 pod pokroviteljstvom SKGZ in SSO.

*Srečanje s človekom in pisateljem Borisom Pahorjem
prištevam med najpomembnejše dogodke pri mojem pa-
riškem delu za slovensko kulturo.*

*Da je Nekropola, zdaj »Romar med sencami«, prišla
v roke tudi francoskemu bralcu, je vsekakor pomembno
za spoznanje pisatelja Borisa Pahorja, ki ga je sloven-
sko literarno občestvo večkrat spremljalo z mlačnimi
predstavitvami. In sam sem seveda z navdušenjem sle-
dil tistim francoskim kulturnikom, ki so ob srečanju z
njegovim delom spoznavali dimenzije, ki presegajo pri-
učene kategorije in nekoliko izrabljeno pleteničenje po-
zitivistično pripovedne narave.*

*Ne bi rad poudarjal, da je doma medtem prihajalo
tudi do naivno smešnih razlag takega pisateljevega de-
la, saj gre za izraz tistega samozaverovanega slovenske-
ga provincializma in tiste zavrtosti, za katera je evrop-
ski literarni prostor razlog za nepremostljivi horror va-
cui, ki se ga je bolje izogibati.*

*Ocene Pahorjeve knjige v Franciji kažejo predvsem
na to, da delo sodi v sam vrh evropske ustvarjalnosti
tega žanra, ki običajno ostaja na dokumentarnem nivoju
opisa. Nekropola pa je poleg dokumenta tudi visok lite-
rarno estetski zapis o dogajanju, zapis, ki sili k najbolj
pronikljivemu razmišljanju o smislu življenja, človeške
duhovne in telesne biti ter seveda o smislu zgodovinske-
ga procesa. Prav gotovo daje delu še posebno noto to,
da ga je napisal Slovenec iz Trsta, skratka človek, ki
po svojem življenjskem izkustvu predstavlja edino za-
nesljivo pot slovenstva med skrajnostmi, ki so tako zna-*

čilne za naš narod. In pri tem ne morem mimo ugotovitve, da je Pahorjeva via media morala toliko let biti le via crucis, čeprav je avtor prvi zarisal podobo občestva, ki je bila predhodnica slovenske pomladi, in se zanjo zavzemal v času, ko so mnogi skrivali svojo tesnobo pod varnim plaščem ideologij in se šele potem zavedeli, da so avtentični Slovenci. Pahorjeva etika pa se je izoblikovala ob grozotah fašizma, ob pogledu na plamene sredi Trsta. Njegovo svetovljanstvo je torej postalo resničnejše, ker je ostalo zvesto Trstu in Krasu. Tako je aktualiziral slovenski mitološki fundus na osnovi realne eksistence, in zato je njegova literatura prepričljivejša.

Ugledni intelektualci, ki v Franciji prebirajo njegovo delo, so prevzeti ob spoznavanju avtorja tržaške književnosti v slovenskem jeziku. In to je za skupnost izrednega pomena. Zato sem prepričan, da ne bo, kar zadeva Francijo, ostalo samo pri doseženem — in tudi sam se za to obvezujem.

Drago pa bi mi bilo, ko bi tudi na Slovenskem nekoliko bolj evropsko in svetovljansko pristopali k taboriščni literaturi, saj Pahor, na primer, razodeva bralcu doživetja, denimo preraščanje smrti in pozitivni kreativni eros, ki ju pogrešam v našem slovstvu. Tudi reaktualizirana lepa Vida v »Mestu v zalivu« tako prepričljivo govori sodobnemu bralcu. Marsikaj tega, kar nas globoko prizadeva, smo namreč doslej spregledovali, Nekropolo, na primer, vse do pronicljivega eseja Ivanke Hergoldove.

Ob vsem tem moram glede Pariza posebej poudariti, da glavni urednik uglednega literarnega časopisa še zdaleč ni bil tako previden in nezaupljiv, ko sem mu predlagal zapis ob francoski izdaji Nekropole. Tudi elitna radijska postaja France-Culture se ni obotavljala, ko je posvetila debatno oddajo Nekropoli, v njej pa mi je ugledni psihoanalist Rogér Dadoun zaupal, da je peljal celo svojo družino v Alzacijo, tja, kjer je Pahor ključboval plamenom krematorija, ki bi lahko kaj bolj presunili tudi kakšnega tržaškega Slovenca in Slovenca sploh, saj plameni kar neposredno zadevajo našo narodno samoniklost. Ob tem bi namreč lahko mogli tudi nazorneje doživeti našo zgodovinsko pogojenost, našo krh-

kost in moč.

Upam, da bo francoska izdaja Nekropole pripomogla k preseganju predsodkov in neutemeljenih izkrivljanj o življenju in delu Borisa Pahorja. Prav tako želim, da bi ta in še novi prevodi popravili moralne in estetske krivice preteklosti in bi bil pisatelju priznan status, ki mu gre, tako v književnosti kakor ob konstanti njegovega slovenstva, ki presega vsakodnevno politiko in partikularne interese.

Zame Nekropola ni samo delo evropskih dimenzij in izraz visoke romaneskne estetike, ampak, kot sem omenil, dokument slovenstva, ki zdaj sporoča v najbolj človeški obliki širši kulturni javnosti, da Slovenci smo in da torej ne samo obstajamo, ampak da bomo tudi jutri znali drugače obstajati v novi Evropi.

Zato še enkrat hvala pisatelju Pahorju z občutkom tihe slovenske vzajemnosti, ki je edina zavezujoča, in veseli me, da mu jo ta večer s slovensko vztrajnostjo še enkrat prijateljsko izrečem s prisrčnimi pozdravi vsem slovensko in evropsko čutečim tržaškim rojakom.

RESONANČNI SPEKTRUM

(Dnevniški zapiski)

18.1.90

O komorni izvedbi Vrabčeve opere *Tolminski puntarji*.

Ne bi sodil o glasbi, ker se mi zdi krivično ločevati glasbo od dogajanja na odru, vendar sem imel vtis, da so nekatere kompozicije zelo efektne. Vsekakor je Ubald doživel slavnosten večer, ki mu ga iz srca privoščim.

Zato pa je bila toliko bolj vidna sabotaža, ki je je deležen cd predstavnikov »Slovenske kulturno-gospodarske zveze« in njenega dnevnika. Nekoč so ga častili in ga cenili, vse pa se je seveda nehalo, ko se je pojavil v javnosti kot soustanovitelj *Slovenske levice*. Kot da je izumrl. No, zdaj je še bolj »nesprejemljiv«, ker se mu je oddolžil katoliški krog.

Namesto veselega poročila o uspehu naše kulture je slovenski tržaški dnevnik obšel predstavitev opere v Trstu, na Vrabčevo upravičeno začudenje pa odgovoril v pobalinskem slogu

Tako torej, to je raven glasila naše »nadstrankarske« organizacije.

20.1.

Spet se ukvarjam z barkovljanskim gajem.

Verjetno zato, ker je za človeka, ki se spusti s paštnov k obali, drevnati pas neposredna povezava z morjem. In le-ta prehod je še bolj poudarjen v sončnih dneh, ko je zelenilo krošenj razsvetljeno hkrati s pravilom onkraj bele obalne črte.

O tem sem si že zapisal, o drevesnih deblih pinij, skozi katere se ti modrina ponuja kot razdeljena z nekakšnimi okni pod gostimi krošnjami. A priznam, da me vsakikrat znova prevzame jutranja tišina, ki objema kombinacijo pastelnih barv, samo zadirčni krik galeba jo kdaj zmoti, a tudi tista bela ptica, ki čepi na vodi in plove po komaj rojenih žarkih, se potem nekako vda naklonjeni zbranosti. No, davi sem pomislil, da sem morebiti rad spojen s to nedolžno idilo, ker je tako različna od poletne podobe, ko je obala

razstavišče teles, travnate površine pod pinijami pa oguljene žolte preproge. A ni res, tudi s kopalci sem rad, pa s kopalkami seveda. A tedaj prevladujemo ljudje, množica. To se pravi, da mi je takrat nekako žal po jutranji nedotaknjenosti; a kaj bi bil modri čudež onkraj gostih kolonad pinijevih deblov brez človeškega pogleda? Lepota ne bi bila lepota, ko pa je ne bi nihče občudoval. Saj, a morebiti bi se zdaj takim občudovalcem narava rada odrekla, ko pa njihova sposobnost kaženja zdaleč prerašča njihov lirični zanos.

20.1. popoldne

O dopoldanskem zapisu v zvezi z gajem.

Nedvomno je stvarna ugotovitev, da človek naravo izrablja in kazi, vendar si zdaj pravim, da je takšno razmerje do narave nekako v zadnji inštanci sorodno razmerju, ki ga imajo do ljudi diktatorji in veliki vojskovodje. Le-tem je namreč ljudska množica samo sredstvo. Namesto nedotaknjene narave, v katero se kdaj zamisli razočarani premišljevalec, se diktator zagleda v *idejo*, ki jo hoče uresničiti in zato potrebuje čistino, na kateri bo gradil, tabulo raso. Tako je jutranji gaj brez ljudi kljub vsemu prispodoba imaginarnega sveta, do katerega bi prišlo z uničenjem brezštevilnih človeških življenj. Obakrat namreč ima prevlado zahteva po nekakšni *čistosti*, ki je seveda zločinska zmeraj takrat, ko je radikalna. Zato je najbrž absolutum poprej smrtna tišina kakor polnost življenja.

23.1.

Ne samo *Demos*, ampak je za njim tudi Zveza komunistov naklonjena konfederalistični rešitvi slovenske suverenosti. Pri tem se sprašujem, ali je bilo v povojnem času to vprašanje sploh kdaj znanstveno ali esejistično obdelano. Kolikor sem lahko sledil, se bolj razširjena publicistika z njim ni bavila. Tako da se mi je zdelo moje vztrajanje pri zavzemanju za konfederacijo nekakšen vnaprej zavržen glas. No, a obenem sem se zavedal, da nisem sam, saj sem pravzaprav začel razmišljati o taki soluciji slovenske samobitnosti potem, ko sem za *Zaliv* začel dobivati revijo *Na pragu suvrašnjice*, ki jo je urejeval Ante Ciliga. In to, kar sem sprejel od razgledanega in modrega človeka, s katerim sem se nekajkrat srečal v Trstu in enkrat v Rimu, je bila njegova sintagma, ki je bila hkrati za moto njegovi reviji: *Prava konfederacija ili razlaz*.

Verjetno sem to nekje že omenil, a danes sem ugotovil, kako aktualna je tenka brošura, ki je zamenjala revijo in je 1985. leta izšla kot *Manifest*, v katerem je 15 hrvaških predstavnikov predla-

galo konfederacijo kot edino mogočo rešitev jugoslovanske zveze. Betežnemu, na pol slepemu Ciligi se je namreč posrečilo še enkrat (Malmö, 25.8.85) posredovati svojo modrost, saj s tem, da priznava Srbiji pravico do Vojvodine, hkrati predlaga, naj bo Kosovo republika, Hrvaška pa naj se konfederira z Bosno in Hercegovino.

Kakorkoli, *Manifest* iz 1985 leta vsebuje predlog, ki bi bilo prav, da bi se uresničil, Ciliga pa je mož, ki bi zaslužil, da bi nehal biti zavržen zato, ker si je izbral svojo pot.

24.1.

Alamuť v žepni izdaji.

Ta še zmeraj čaka, da bom našel čas in nekoliko pokomentiral uvodno misel, ki jo je v tekstu dodal Jean-Pierre Sicre. Nič nimam proti kdaj pretiranim pridevnikom, s katerimi založnik lansira svoj produkt, upira pa se mi vse, kar se bije z resničnostjo.

Tako zahteva korekturo trditev, da je bil pred letom 1918 Trst slovensko mesto; če je namreč res, da je bilo največ Slovencev pač v Trstu, seveda ne drži, da je bil Trst *ville slovène*. S takimi navedki si brez potrebe prikličemo napad italijanskih bralcev.

O Bartolu.

Ne drži, da je po drugi svetovni vojski začasno zapustil marksistično Slovenijo in odšel v Trst. Živel je izjemoma v Trstu in v Ljubljani, kjer je imel družino. In zaradi odvisnosti od diktature se je moral on, zahodnjak, vdati socrealizmu. Seveda sem takrat njegov položaj razumel, nisem pa se strinjal, ko je zatajeval svoje poglede. Tedaj je pripomnil, da kot tržaški človek sam dobro vem, da se proti burji ne dá scati. Zato je nesmiselno, da zdaj urednik skuša podati Bartola kot opozicionalca. Navsezadnje ne smemo pozabiti, da se je Bartol v svojega mogotca skorajda zagledal in je mislil *Alamuta*, kot je nekoč v Štatenbergu razlagal Taras Kermavner, pokloniti Mussoliniju; šele po vojski je preinterpretiral svoj roman. Zato Sicre s svojim komentarjem strelja mimo, ko v zvezi z *Alamuntom* navaja Thomasa Manna in njegovo delo *Hitler, moj brat* in poudarja, da so diktatorji očarali Aishila, Shakespearja, Artauda itd. Ne gre namreč samo za prikaz, kako so tudi rabljivi človeška bitja; ampak za nekakšno občudovanje satanske manipulacije z ljudmi.

Razlog, da se pred vojsko za *Alamuta* kulturna javnost ni kdove kaj zmenila, pa je seveda na dlani: tako rimski diktator kakor nacistični mogotec sta bila pošasti, ki sta vznemirjali slovensko zavest ponoči in čez dan. Po koncu vojske se pa prav tako *Alamuť* ni mogel pravilno uveljaviti, ker bi bralec v njem videl prispodobo

stalinističnega in zato slovenskega samodržstva.

Vsekakor *Alamut* ni opozorilen tekst, kot piše na platnici, ampak v bistvu, žal, cinična pripoved, v kateri je Bartol na podlagi svojih filozofskih in psiholoških dognanj pokazal, kako lahko spretno zavajaš ljudi, to svoje dokazovanje pa je znal strniti v pripoved, ki jo francoska kritika pravilno ocenjuje kot pustolovski roman, *roman d'avanture*.

25.1.

Uredništvo revije *Borec* me je prosilo, naj bi sodeloval pri anketi o narodni spravi z naslovom *Z narodno spravo — konec državljanske vojne?* Je pa anketa nekako v zvezi z izjavo Predsedstva republike Slovenije o narodni in državljanski pomiritvi. Vprašanj je 6, pri tem je vsekakor pozitivno, da so sestavki daljši kot po navadi pri anketah, obenem pa so vprašanja v glavnem tudi retorična, kar je, vsaj iz mojega zornega kota, spodbudno, tudi če bi v drugačnem ozračju to lahko bila za nepripravljenega lepo nastavljena past. Vendar sem v preteklosti, tudi ko sem se zavedal, da mi bo v škodo, zmeraj kljub temu nastopil, če mi je nastop nudil možnost, da sem javno izpovedal svojo misel, svojo razlago ali svoj odklon.

Na 6 vprašanj sem odgovoril:

I.

Implicite sem mislil na spravo že leta 1970, ko sem prijatelja Edvarda Kocbeka nagovoril, da bi spregovoril o usodi vrnjenih domobranskih čet leta 1945. Ko je marca 1975 izšel intervju z njim, je tedanje slovensko vodstvo, tako v Sloveniji kot zunaj nje, sprožilo obtožujočo kampanjo proti Kocbeku in meni (deloma tudi proti Alojzu Rebuli, soavtorju knjižice, posvečene Kocbeku), češ da lažemo in da smo dolga roka emigracije (glej o tem mojo knjigo *Ta ocean strašno odprt*, Slovenska matica 1989). No, ko je čez leta Spomenka Hribar na podlagi Kocbekovega intervjuja načela vprašanje krivde za pokol domobrancev, je sicer doživela odklon, vendar je bilo čutiti, da se del vodstva zaveda, kaj terjajo čas in mladi ljudje. Seveda je šele pluralistično ozračje pripravilo pravo možnost za nove premike, dokončno odločitev pa je treba pripisati bližini volitev, na katere bi sedanje partijsko vodstvo rado šlo z nekakšnim na pol spokorniškim razpoloženjem.

II.

Predsedstvo ne govori o spravi, ampak o narodni in državljanski pomiritvi, seveda zato, ker ne bi rado priznalo protirevolucionarjem

legitimnosti in človeške upravičenosti. Kar je seveda nesprejemljivo, saj ravno državniška modrost terja enakopraven status vseh Slovencev ne glede na pretekla in sedanja stališča.

III.

Sklicevanje izjave predsedstva na osvobodilni boj bi bilo sprejemljivo, če komunistična partija ne bi izvajala načrta o revoluciji, kar je bilo v prvi fazi kolikor toliko zakrito, čeprav je eliminacija morebitnih nasprotnikov komunizma jasno kazala, za kaj pravzaprav gre. Pa tudi prepoved, da se nihče ne sme upirati okupatorju razen Osvobodilna fronta, je bila hkrati absurd in dokaz monizma. Da pa je šlo za državljansko vojno, je sam Tito izjavil leta 1972: »Bio je to, dakle, gradjanski rat. No o tome nismo htjeli govoriti u toku rata, jer nam to ne bi koristilo«. (*Vjestnik*, 24. maja 1972.)

IV.

Seveda so protirevolucionarji imeli tudi dve drugi alternativni razen tiste, ki so si jo izbrali, to je oborožitev na okupatorjevi strani: lahko bi kot kristjani vzeli za zgled Kristusa; lahko pa bi kljub vsemu po svoje organizirali upor proti zasedbeni oblasti (glej, na primer članek Ivana Korošca v argentinski Svobodni Sloveniji, 11. maj 1989). No, naredili so usodno napako, o tem ni dvoma. Vendar nosijo za tako odločitev veliko odgovornost komunistični likvidatorji, ki so nalašč izzvali odpor, da bi ustvarjali na eni strani revolucionarno razpoloženje, na drugi pa potrebnega domačega sovražnika. Ni torej šlo za »napake« kot evfemistično pravi izjava, ampak za izvajanje načrta z vsemi, tudi zločinskimi posegi.

V.

Seveda gre za lokavo in podlo združitev revolucionarnega hotenja in prakse z napovedjo osvobodilnega gibanja, za katero je bil narod pripravljen, da se žrtvuje. Pa tudi boj za socialno pravičnost je bil navsezadnje sprejemljiv, vendar ne v obliki krvavega prevrata, ki ga v Sloveniji ni bilo treba. Če namreč trezno presodimo, bi slovenski družbi zadostoval razvoj v socialdemokratskem smislu, kot ga imajo na Švedskem ali v Avstriji. Nedvomno: brez okupatorja bi revolucije na Slovenskem ne bilo, boj za osvoboditev je bil maska, za katero so se skrivali boljševiski načrti. Zato bo zgodovina obso dila revolucijo in njene metode, valorizirala pa osvobodilni boj kot potrditev slovenske identitete in suverenosti. In tukaj bi navedel iz

svoje knjižice *Odisej ob jamboru* (druga izdaja, 1971): »Razločno in nedvoumno pa želimo poudariti, da smo ostali zvesti OF, kakršna je med vojno bila prav zaradi nepartijskih ljudi, ki so jo skupaj s komunisti vodili, da smo ostali zvesti taki OF, kakršno je ilegalni tisk prikazoval; in nazadnje in predvsem zvesti taki OF, **kakršna je bila v srcu slovenskih ljudi**, ki so zanjo znali biti veliki in požrtvovalni do zadnje kaplje krvi. In samo taka, naša OF, bo šla v slovensko zgodovino, oziroma je že poglavitno poglavje slovenske zgodovine. Zato upravičeno zahtevamo od slovenskih komunistov, da se vrnejo k ideji narodnega preporoda in nazorske širine, ki je prevzela slovenske ljudi med vojsko.«

VI.

Povojna obračunavanja so bila na eni strani logično nadaljevanje medvojnega revolucionarnega trenda — predvsem do krščanskih ljudi, duhovnikov, malomeščanov itd. — na drugi strani pa izraz strahu, da bi kdo mogel načeti doseženo oblast. Tako da je ideološko načelnost preraščala oblastniška strast, saj je prav povezava oblastne verige od vrha pa do najbolj oddaljenih kapilarnih mogotcev bila najboljše poroštvo trajanja — saj so bili hkrati vsi skupaj pod nadzorstvom tajne policije.

Poglavje zase, ki spada v sklop vprašanj o spravi, zahteva eliminacija velikega števila oseb, ki so končale v kraških jamah za časa jugoslovanske oblasti v Trstu leta 1945. Gre za početje ideološko-revolucionarnega vodstva, ki se je iracionalno zneslo tudi nad nedolžnimi ljudmi. Ker se slovensko prebivalstvo na Tržaškem in Goriškem ne bi nikoli na tak zločinski način maščevalo za to, kar je doživelo v fašistični dobi, zdaj pa italijanski krogi prav njega obtožujejo kot izvrševalca tistih likvidacij — je nujno, da pride do izjave, ki bo priznala krivdo in tako omogočila sožitje italijanskega in slovenskega prebivalstva v deželi Furlaniji-Julijski krajini na drugačni ravni.

Sklep: Kakorkoli je že prišlo do stanja, v katerem je slovenski narod tako v slovenski republiki kakor zunaj nje, nam danes velevala — če opustimo vse druge večkrat poudarjene argumente — nujnost državniškega odločanja, da dosežemo spravo med slovenskimi ljudmi vseh nazorov in političnih opredelitev. Vsekakor gre prvotno za spravo med tistimi, ki so v vojnem času načrtovali in gradili komunistično družbo, in tistimi, ki so se bojevali proti njim. Tako eni kot drugi morajo priznati zla dejanja, ki so jih počeli v vojnem času za dosego svojih ciljev. Komunistom je naložena dolžnost, da

obžalujejo eliminacijo ljudi, ki bi jim bili lahko napoti pri oblikovanju revolucionarne oblasti, eliminacijo domobranske razorožene vojske, ki je bila vrnjena leta 1945; žrtve raznih povojnih procesov staliniističnega kova; golotoški monstrum; žrtve, pometane v kraške jame; prav tako vsa druga početja, ki bi zahtevala dolgo naštevanje. Protikomunistična stran pa mora priznati krivdo in obžalovati, da je, čeprav deloma prisiljena, izbrala boj na strani zasedbenih čet; da je ravnala nečloveško z ujetimi, jih mučila in pobijala; da je po njeni krivdi zasedbena oblast poslala nemajhno število ljudi v taborišča, iz katerih se niso vrnili.

S tema dvema priznanjema bo na eni strani vrnjen osvobodilnemu boju pomen, ki mu pripada; na drugi pa bo tudi številnim protirevolucionarnim bojevnikom priznано, da zaradi protiideološkega boja niso izdajalci domovine.

Vsem nedolžnim žrtvam mora biti vrnjena čast, živim poravnana moralna in materialna škoda, mrtvim dano to, kar terjа pieteta.

27.1.

Mlada intelektualca sta mi pred dnevi telefonirala v zvezi z obiskom predstavništva »Slovensko kulturno-gospodarske zveze« pri *Demosu*. Ogorčena sta bila, ker se naša Ljubljani zvesta organizacija hiti klanjati opoziciji, medtem ko pri nas gospoduje, kot je gospodovala poprej. Priznal sem mladima, da sem tudi jaz čutil isto; naši »voditelji« se namreč zavedajo, da po volitvah ne bodo odvisni, kot doslej, samo od enega dirigenta, zato se diplomatsko pripravljajo na spremembo.

Na predlog, da bi *Demosu* poslali nekaj vrstic, sem pristal, napišeta naj, in bom podpisal. In to sem danes storil. Samo da si zdaj pravim, da bi bilo potrebno tisti kratki tekst formulirati drugače. Poudarek, da je pri nas še marsikdo, ki naj bi ga opozicija v Sloveniji spoznala, je namreč pravilen, dodati pa bi bilo treba pripombo: nič nismo v poročilu o srečanju med *Demosom* in predstavniki »Slovenske kulturno-gospodarske zveze« zasledili zahteve *Demos*a, naj bi »Slovenska kulturno-gospodarska zveza« postala pluralistična, to je zares krovna organizacija vseh Slovencev v Furlaniji-Juljski krajini.

28.1.

Srečanje v Saint-Vincentu bo letos od 5. do 7. februarja.

Rad odhajam, a tokrat je kolokvij posvečen regionalizmu in bo v glavnem govor o tehničnih, ekonomsko-gospodarskih rečeh. Moram pa iti, ker sem kot predstavnik mednarodne organizacije o za-

ščiti jezikov vsakoletni gost; vsakikrat pa tudi najdem način, da spregovorim o Sloveniji, delovanju koalicije Alpe-Jadran, slovenski narodni skupnosti.

29.1.

Prefinjena poteza.

Jože Smole je pokazal svojo veliko ljubezen do zamejcev tako, da je povabil predsednika »Slovenske kulturno-gospodarske zveze«, naj ima govor na Prešernovi proslavi v Ljubljani.

Tako.

V čem je »demokratična« sprememba, če povabiš k sebi svojo filialko?

In ljudje se muzajo, ironizirajo, zmigajo z rameni, prepočasi pa se začenjajo zavedati, da so sami s svojo patriotsko vdanostjo kar naprej sprejemali tako monistično-paternalistično ravnanje.

30.1.

Pri iskanju teksta nekdanjega govora na Prešernovi proslavi (18.2.1965) sem našel izvod *Primorskih novic* s Kosmačevim govorom na Kalcu septembra 1969. leta, ko je šlo za praznovanje stoletnice pivškega tabora.

Ta Cirilov nastop sem nekoč že omenil, ker je takrat v besedilo svojega govora vključil marsikateri poudarek izmed tistih, ki sem mu jih nanizal v pismu, za katero me je, ko sva se pri njem doma menila o vprašanju slovenstva, prosil, naj mu ga pošljem. No, zdaj ni toliko pomembna ugotovitev, da *Delo* ni prineslo njegovega govora, kot mu je »prerokovala« Vida Tomšič, ampak da je Ciril pristal na to, da se spoprime s Kardeljevo tezo:

»Zato res ne gre modrovati o tem, ali bodo ali ne bodo nekoč narodi izumrli — temveč moramo krepiti narodno zavest. Živimo v dobi, ko se prebujajo mali narodi, ki še nikoli niso imeli svoje samostojnosti, kot so na primer Baski in Bretonci, Katalonci in Veležani. Vsem smo lahko za zgled s svojo narodno zavestjo — bolj kot s svojim opevanim standardom in skomercializiranim življenjem«. (*Primorske novice*, 13.9.1969).

Tako sva s Cirilom sporazumno poudarjala, pred dvema desetletjema, mimo uradne ideologije in mimo mlajšega pisateljskega kadera, ki je vneto odklanjal »nacionalizme«. Na srečo je prav pisateljski zbor potem postal eden izmed pglavitnih pobudnikov preporoda.

Zbornik o taborišču *Dora*.

KL Mittelbau.

Uredil Milan Filipčič.

Dokumente zbral Stojan Trošt.

Solidno delo (400 strani), ki mi ga je Filipčič že pred leti napovedal, potem ko se je ob najinih srečanjih zanimal za moje bolj skromno pričevanje o bivanju v Harzungenu in Dori. Moje vtise je zdaj vnesel v zbornik.

Zelo prav je, da je ta izjemni dokument izšel in to predvsem zato, ker dokazuje, kakšen je bil holokavst ne-judovskih ljudi iz številnih evropskih dežel. Tudi sam sem se zdaj prvič poglobil v peklensko ozračje predorov, kjer so se rojevali V1 in V2, saj sem takrat svoje bolničarsko poslanstvo opravljal v baraki pred tuneli.

Posebno zadoščenje čutim, da bo moja francoska *Nekropola* majhen prispevek k že obstoječi pošastni freski tistega apokaliptičnega zla.

2.2.

Živka mi je pretipkala na čisto govor, ki sem ga pripravil za Prešernovo proslavo; sprejel sem njen nasvet, da ne omenim ne *Drage* ne *Zaliva* in tako ostanem pri splošnih ugotovitvah. Seveda se zavedam, da je moj poseg trpek, a ne morem drugače, kot da zarežem v živo, saj samo radikalen zasuk spravi skupnost iz porazne stagnacije.

Ko me je predstavnik »Slovenske prosvete« prosil, da bi bil govornik na proslavi, bi bil najrajši odrekel, a nekako nisem mogel. Pred leti namreč ni prišlo do skupnega nastopa, ker levica ni sprejela predloga, da bi jaz nastopil; zdaj, ko so v novem ozračju levičarji pristali na to, bi bil moj odklon nerazumljiv.

In zdaj se zavedam, da bo moje spraševanje vesti doživelo odpor ne samo pri »novih demokratih«, ampak tudi pri večini dobrih duš, ki čakajo na besedo upanja. A kako naj bom optimističen ob kameleonskem spreminjanju brez neke katarze? Ljudem je vendar potrebno povedati, da ne more biti nobene renesanse brez jasnega pregleda zgrešenih tez; tihe, pod roko opravljene metamorfoze nas namreč ne morejo odrešiti.

3.2.

V celovškem *Našem tedniku* intervju s poslancem Smollejem.

List sem si spravil (12.1.), da bi me spomnil na pismo, ki ga nameravam poslati uredniku glede na kampanjo, ki jo vsa leta vodi

časnik »Zveze slovenskih organizacij« *Slovenski vestnik* proti Smolleju. Nikakor ne more sprejeti tega, da se je Smolleju s pomočjo *Zelenih* posrečilo priti v dunajski parlament, medtem ko s socialisti povezana »Zveza« ni požela ničesar pomembnega za slovensko skupnost. In vse kaže, da se bodo levi voditelji na vse načine potrudili, da bi Smolleju onemogočili ponovno izvolitev.

Zares sijajna manjšinska politika!

Kosovel bi rekel, da ni nikdar mogel razumeti ozkosti levičarjev.

3.2. popoldne

Da, berem Kosovela.

V italijanskem prevodu Gina Brazzadura.

In si pravim, da je pesnik imel srečo, da ga interpretira in prepesnjuje pesnik. Saj se mi vse zdi, da so stihi nekoliko bolj izraziti kot v francoskem prevodu. Res pa je seveda, da je ta izbor bolj bogat in pester; no, a pglavitni dosežek je primerna ekvivalentnost pesniškega jezika.

Moral bom seveda o priliki postaviti Brazzodurovega Kosovela ob izvirnega.

Saint Vincent, 4.2.

V vlaku preživeti dan.

Vzel sem s sabo Domenachov pregled pomembnih sedanjih avtorjev in idej, ker gre za žepno brošuro, poglavja pa so kratka in informativna, časnikarsko pregledna.

Dlje sem se ustavil ob trditvi, da se bo marksizem, zdaj ko je pogorel kot ideologija delavskega razreda, uveljavil kot nosilec spora med bogatimi in revnimi državami. A po mojem bo razvoj drugačen, ker bodo revne države, ki so doslej oponašale socialistični svet, spremenile svoj kurz, saj jih Sovjetska zveza ne bo več podpirala v njihovih revolucionarnih negativnih poskusih. To se pravi, da bodo morali vsi skupaj, na zahodu kakor na vzhodu, iznajti neko novo formulo za reševanje brezposelnosti in revščine: nujno bo, mislim, moralo priti do sporazuma med socialdemokracijo in kapitalom.

Na poseben način me je pritegnilo poglavje, ki tolmači sedanje interpretacije zgodovine, ki se ne bavi več s cesarji, državami itd., ampak z vsakdanjim življenjem, s hrano, epidemijami, seksualnostjo, čustvovanjem ... tako da, kot ugotavlja Vevne, ni več človeka v absolutnem smislu, ampak so samo individualizirani posamezniki glede na izbrano raven. Posebno značilen je dvom na koncu tega

poglavja, kjer se Domenach, potem ko je odkril, da nova zgodovina omogoča narodom brez zgodovine, da pridejo do legitimnosti, sprašuje, ali bodo oni, »zmagovalci«, zato izgubili svojo legitimnost ali pa bodo znali priti do novega vzpona. Na ti točki se razodeva tisti Domenach, ki v pogovoru priznava, da je jakobinec, no, a meni je za zdaj že to v uteho, da, nestrinjanju z novo zgodovino, zamolčanim identitetam le priznava identiteto.

5.2.

Prijetno-razburljivo najdenje prijateljev.

Tavo.

Po krpansko mogočen, črnolas, neutrujen bojevnik za preživetje jezikov. Piemontski pesnik mehkega srca pa spet neustrašen govornik Vse ve o Sloveniji, a moram mu razložiti tudi odtenke, pravilno izgovarjavo priimkov. Prav tako mu je mar za Kosovo kot za novo številko *Zaliva*, obenem pa mi poklanja svojo ornitološko študijo: imena ptičev v piemontščini.

Humblet, nekdanji senator v Bruslju, dolgoletni tovariš na različnih poldnevnikih Evrope.

Héraud, znanstveni pionir naših potrditev.

Verdoodt, jezikoslovec, kateremu sem posredoval podatke o naši kulturi.

Felli, odvetnik v Parizu, a predstavnik korziške avtonomije. Ponesel bo francoskega Kosovela v Ajaccio.

In —

Vsakikrat pa je nekaj novih obrazov, tako tokrat profesor z bruselske univerze Romus (provansalskega rodu), ki je temeljito in hkrati duhovito pretipal obisti evropskim ustanovam. Tako v popoldanskem zasedanju predstavnik Katalonije. Ta je v glavnem povedal o njenem industrijskem razvoju, a mi je ponudil priložnost, da sem omenil podobnost slovenske predelovalne industrije z njovo, podčrtal pomen obiska predsednika Poujola v Ljubljani.

No, pri kosilu še Chiti Batelli, ki se zavzema za esperanto in sva zato pohvalila skupno znanko Anito Altherr, katero tržaški ljudje bolj kot esperantistko poznamo kot požrtvovalno organizatorko protisinhrotronskih peticij.

6.2.

Dan v glavnem mestu Doline Aoste.

Aoste v objemu gorskih verig.

Sonce poplavlja stari in novi del, rimske spomenike, Foruma pa ne, ker je zgrajen v podzemlju (100 x 80 m), da so se ljudje sestajali kljub snegu.

Dopoldan dolgočasen ob predavanjih o avtonomiji, popoldan turistično razgiban, žal pa mesto v novih predelih nima dvojezičnih napisov. Imigracijski vali po letu 18. so v mestu prekrili prvinsko plast. Tako kakor v Trstu.

Pravo franco-provansalsko ljudstvo je zato treba poiskati na deželi. In ko smo se vračali, nas je avtobus zapeljal v dolino Val-tournanche (kot nekakšna pot na Pokljuko), da smo se malo bolj spojili z duhom kraja. K temu je še pripomogel prof. Héraud, ki je prisedel k meni in mi tolmačil imena keltskega izvora, potem naju je asociacija prenesla v Alzacijo, kjer sva se vzpela v hrib do nekropole Natzweiler-Struthof, dokler se ni vozilo ustavilo pred hotelom v Saint-Vincentu.

Nota bene: med predavanji smo dopoldne spraševali, kako da nam je v avtobusu glas v televizorju tolmačil slike v italijanščini, v hotelu Billia pa nam prav tako poleg vsakega pribora polagajo menuje — prav tako v italijanščini. No, ko smo se vračali, je televizor govoril o smučiščih v francoščini, pri večerji pa je vsak našel tudi svoj menu v francoščini.

Take opombe bi zalegle še marsikje drugje. Tudi pri nas seveda.

7.2.

Žarki so zalivali dolino, ko sem šel zjutraj na kratek sprehod, a tistemu gorskemu čudežu sem se moral odpovedati zaradi dvorane, kjer pa je profesor Héraud poskrbel, da se je v meni prazniško razpoloženje nadaljevalo. Zelo zavzeto je namreč poudaril, kako pomen kulture prerašča ekonomijo in vse druge discipline. Ta njegov nepričakovani poseg me je spodbudil, da sem omenil Saharova, Havla in tudi Društvo slovenskih pisateljev, ki imajo nedvomno velike zasluge za nastale spremembe. Tako, sem rekel, ko bi na zahodu pisatelji in pesniki vzdignili svoj glas za potrditev nepriznanih občestev, bi se marsikaj drugače dogajalo. Saj gre za pravo *trahison des clerics*. In ni dvoma, da bi govor o pravicah manjšin čisto drugače potekal, ko bi ljudje, še posebno mladina, večinskega naroda bili poučeni o zgodovini in kulturi jezikovno drugačnih sodržavljanov.

Še enkrat sem se oglasil, ko je gospa Parr kot bruseljska funkcionarka prikazala skrb evropskega središča za pravilen razvoj bolj revnih dežel tako glede splošnega dohitevanja bogatih kot glede zaposlitve. Ker je namreč omenila *bolna področja*, sem omenil sestanek, v Benetkah, predstavnikov Hrvaške, Slovenije, Veneta in Frlanije-Julijske krajine, ki so sklepali o usodi bolnega Jadranskega

morja in nakazali milijarde za raziskavo o njegovem zdravljenju ter za informiranje drugih držav o njegovem stanju. To bi bil, sem rekel, kar zgleden primer *bolnega* področja, o kakršnem je bil govor. Gospa se je seveda strinjala in obžalovala, da je problem prišel na vrsto šele ob sklepu zasedanja. No, a bilo je vseeno prav, da sem se oglasil. Saj mi je ob slovesu ravnatelj niškega inštituta, ki organizira te kolokvije, povabil, naj bi se zanimal za predavatelja iz Slovenije za prihodnje srečanje. To sem mu že lani predlagal, a je stvar padla v vodo, zdaj pa je videti, da se je Slovenija tako uveljavila, da postaja zanimiva.

V vlaku sem se potem na dolgi poti iz Turina v Trst »posvetil«
bolj intimnemu doživljanju ob tretjih straneh *Corriere della Sera*. Kot v Parizu z *Mondom* ali *Figarojem*, sem iztrgal kulturne liste, drugo pa pustil za snažilko, potem ko sem prebral poglobitve naslove o mednarodnih početjih. V hotelu smo letos vsako jutro našli vsak svoj dnevnik v polivinilasti vrečki, obešeni na vratno kljuko, kar je bila še dodatna naklonjenost v tistem gosposkem okolju. Argumenti objavljenih člankov pa so me vsi odnašali v preteklost. Tako Vittorio Strada z zapisom o obisku v hiši Fjodora Dostojevskega, kjer je nastal večji del romana *Bratje Karamazovi*, knjige, ki je odigrala kar pomembno vlogo v moji stiski, ko sem zapuščal študij teologije (Aljoša!). No, potem je v prispevku Fernande Pivano, dobre poznavalke ameriške književnosti in njenih avtorjev, s podobo bolničarke Agnes Kurovsky prišla na vrsto nekoliko bolj lahkotna snov. Oseba, v katero se je Hemingway zagledal v milanski bolnišnici in ki je postala glavna junakinja romana *Zbogom orožje*, je bila, kot je razbrati iz poročil, lepa koketa. V časniku so uporabili izraz *civetta*, kar bi odgovarjalo našemu spogledljivka. Pri tem je hudo, da je pisatelj resno mislil na poroko, ko je ona odšla z drugim. In vem, kako se dolgo preboleva tako preizkušnjo, ker je bila moja sicer drugačna, a v konsekvenci enaka. Dodatna disonanca: pisma Agnes Kurovsky so se ohranila in so zdaj izšla, Hemingwayeva pa je Agnes uničila, ker je tako zahteval njen novi partner ...

V Mestrah sem moral počakati na zvezo za Trst in naletel na profesorico M.C., ki se je bila pripeljala z istim brzcem Intercity, a nisva vedela eden za drugega. Nasmehnila se mi je in se namuznila, češ kako da sem tam, ko pa bi vendar moral biti v Ljubljani! In tako sva se nekoliko ponorčevala na račun nove »demokracije in pluralizma«, še posebej pa sem pripomnil, da če je oblast hotela pokazati svojo »naklonjenost«
do zamejstva in pri tem mene

ne mara, bi povabila Rebulo, da bi govoril na Prešernovi proslavi v slovenski prestolnici. A je tako zaljubljena (oblast) v svoje miljenčke, da ji je odziv javnega mnenja deveta briga.

Tako je potekel zadnji kos železne ceste v čisto slovenskem tonu.

11.2.

Opravi sem svojo dolžnost.

Tako sem čutil snoči, potem ko sem zapustil Kulturni dom.

In priznam, da nisem bil doslej pred nobenim nastopom tako nerazporejen, razdvojen ob zavesti, da moram biti sebi zvest, čeprav bom povzročil v ozračju živo razglašnost. Ta občutek se je še stopnjeval ves čas do začetka slovesnosti, ko me je v zakulisju režiser poučil, kdaj natanko moram nastopiti, pa potem ob pogledu na prvo vrsto sedežev, ki so bili vsi rezervirani, a nezasedeni. Imenitniki so me namreč sabotirali kot poprej Ubalda Vrabca. A ni me motila njihova odsotnost, saj je bilo razumljivo, da ne marajo sedeti pred mikrofonom človeka, ki so ga dolgo let odklanjali, ga brisali iz narodnega občestva; upiralo se mi je, da je šlo pri sprejemu moje kandidature kot govornika na proslavi za taktično potezo tiste metamorfoze, ki je samo zunanja maska. No, in to spoznaje mi je bilo hkrati najboljši dokaz, da ne bi imelo nikakršnega smisla nastopiti z drugačnim govorom, z veselim oznanjanjem namreč nastanka novega slovenstva.

Zato sem, ko sem prebral svoje strani, odšel kot kirurg, ki si po posegu sname rokavice. Z režiserjevo pomočjo sem po temnem zakulisju prišel do garderobe, vzel plašč in kapo ter jo mahnil peš do Oberdankovega trga. Tam sem pred palačo, v katere kleti smo nekoč sedeli na razpolago gestapu, pomislil, ali naj čakam na avtobus; a sem si rajši, ker je bil kljub vsemu prazniški dan, pred osmojenimi skrlmi Fabianijeve palače, privoščil taksi. Simpatični možakar je nekaj godrnjal čez mlade, ki se vračajo iz disko-klubov in se predajajo norim džinkanam po mestu, v meni pa so se vtis grobne tišine v dvorani med mojim branjem, spominska podoba nekdanjih podzemeljskih bunkerjev in trpko pričevanje nekdanje lepote Narodnega doma združili v nekakšno pogubno ozračje, v katerem sem bil seveda osebno prizadet, a sem obenem slutil, da ne gre samo za preplet mojih preizkušenj.

Zdaj je jasno jutro in vse kaže, da je tokrat pomlad zares neučakana.

Tista meteorološka seveda.

A zakaj naj bi jo omejevali?

13.2.

Poiskal sem Čehova.

Novele.

V zbirki Kondor.

A ko sem knjižico vzel v roke, sem odkril, da je Vlastin poklon, zato mi je bila še bližja.

Zaželel sem si je, ker sem zares sklenil, da vzamem slovo od urednikovanja, esejistike, polemike itd. ter nekako poskusim, ali mi uspe spraviti na papir dostojno pripoved. Prvi mi je prišel na misel avtor *Dame s psičkom*, ker me mami rahlo podoben motiv. Seveda ni dobro, da iščem pomoč, a toliko časa je že preteklo, kar nisem bral pripovednega dela, da se moram prepustiti zdravilnemu izzivu.

15.2.

V šopu prilog *Ljubljanskega dnevnika*, ki mi jih Janez skrbno spravlja, sem danes našel objavljeno besedilo faksimila ženevske deklaracije o jugoslovanskem zedinjenju 9. novembra 1918. Gre za sporazum med Narodnim Vijećem SHS v Zagrebu in Kraljevino Srbijo, ki določa združitev v nekakšni federativni obliki po volitvah. Seveda pa Srbija dogovora ni ratificirala, ampak 1. decembra vsilila brezpogojno uveljavitev monarhistično-unitarističnega načela, ki je onemogočila suverenost posameznih narodov.

Še kar nekam poznane stvari, a zelo koristno je, da se danes odločimo za novo razmerje do vsega tega.

16.2.

Marguerite Duras o svojih knjigah. Pa še o tem in onem.

O Gorbačovu, možičku (?), ki je drugačen doma, spet drugačen, ko je zunaj, a mu tudi priznava marsikak pomemben zasuk zgodovine. Kaj ni malo preveč samozavestna ob tistem »možičku«?

Potem mnenje o piscih »nouveau romana«.

»Dobro vejo,« pravi, »da nihče več ne bere tega, kar pišejo«.

Pri tem se sprašujem, kako bi pogledali izpod čela slovenski kritiki in esejisti avtorja, ki bi na Slovenskem o »novem romanu« tako odrezavo sodil kot Durasova.

17.2.

Frankfurter allgemeine Zeitung (izrezek mi je poslal Janez) ima lep dopis iz Montpelliera posvečen okcitanski kulturi, ki da je značilna zaradi renesanse baroka. Omenja roman *La Festa Roberta La-fonta*.

Čeprav ga najbrž že ima, bom članek Robertu poslal. Je pa pomembno, da se nemški časnik ukvarja s kulturo, žrtvovano na oltarju velike centralistične Francije. Ta nemška pomoč utegne kot Okcitantcem koristiti tudi nam; obenem pa moramo biti pazljivi in ravnati po nasvetu Manzoničevega junaka: adelante Pedro cum judicio.

18.2.

O predvčerajšnjem obisku pri dijakih zavoda Žiga Zois v Gorici. Ugotavljam, da je bilo srečanje prisrčno in uspešno. Posedli so tudi po podu, da sem se spomnil učencev v Musée de l'homme, dve uri sledili pazljivo, pametno spraševali. Tudi o mojem govoru, ki so ga bili poslušali, posnetega na trak, ko ga je prenašal tržaški radio.

Nekdo je želel vedeti, ali se strinjam s predsednikom »Slovenske kulturno-gospodarske zveze«, Klavdijem Palčičem, ki je v Ljubljani na Prešernovi proslavi rekel o mešanih zakonih, da bi morali »pravzaprav biti najbolj naraven, human in za omogočanje sožitja najbolj spodbuden življenjski pojav medsebojno vplivajočega stika dveh sosednih narodov«.

Razložil sem, da govornik sicer poudarja, da tako prelivanje stikov naj ne bo »enostranski prehod in odhod«, vendar se mi zdi njegova zavzetost za tako »spodbuden« življenjski pojav, kot ga imenuje, nesprejemljivo optimistična teza, ki je v svojem bistvu pravzaprav odmev levičarske italijansko-slovenske simbioze. Neumno bi bilo seveda odklanjati ljubezen med dvema jezikovno različnima partnerjema, vendar bi morala biti pglavitna skrb voditeljev oblikovanje zavestnih slovenskih značajev, šele potem pridejo naloge sožitja. Zato bo treba, če se hočemo ohraniti, postaviti spet pravilno pokonci, kar so doslej postavljali na glavo.

18.2. popoldne

Februar kot pomladanska skušnjava.

Sprašujem se, kako bomo plačali tako izjemen dar.

Davi je sonce rožnato ožarjalo čeri v portiču in mi priklicalo kot s pomarančnim sokom obarvane konice vrhov visoko nad Hribaricami.

Nekje sem tisto barvo že omenil, vem, a vseeno je čudovito, da so pravkar rojeni žarki takšni, ko se položijo na bel kamen. Eden izmed stožčastih gorskih grebenov je bil nekoč tako pobarvan, kot da se je položila nanj sanjska rdeča kapica.

Včeraj v *Primorskem dnevniku* Ace Mermolja razmišlja o mojem govoru v umirjenem in v bistvu trpkem tonu. Odzvati se na vse, čemur ugovarja, pa bi zahtevalo študijo. Res je, na primer, da sem ostal »znotraj« povojnega spopada, a kdo bi se danes drznil trditi, da smo že »zunaj« monizma v vodstvu? Očitek, da napadam samo en univerzalizem, je zato brez podlage, ko pa razen matičnega, to je marksističnega, ni pri nas noben drug *vladal*. Kar se tiče mita o proletariatu, ga jaz ne načenjam, odklanjam pa *vodenje* celotne narodne skupnosti v proletarskem ključu. Seveda pa bi tukaj lahko v oklepaju vprašal, kje je prihajalo do izraza slovensko delavstvo kot subjekt. Glede Cankarja bi kazalo začeti daljši dialog. Predvsem ni rečeno, da je imel Cankar zmeraj prav. Potem je potrebno razločevati buržoazijo od buržoazije, tako bi brez našega malomeščanstva v Trstu v prejšnjem stoletju ostali na ravni mandrijerjev in pristaniških težakov. In danes, kaj bi bili danes, tukaj in zdaj, brez srednjega sloja? O naših socialdemokratih seveda ta ali oni nekaj ve, nihče pa ni po vojski sistematično o njih govoril, ker so bili revizionisti in zato na indeksu. Tako Kardelj ne omenja Prepeluha. (Tako je It. komunistična partija odklanjala Siloneja, francoska Garaudyja itd.) Dalje: Mermolja ne sprejema trditve, da je naša prihodnost odvisna od pluralistične spremembe »Slovenske kulturno-gospodarske zveze«, pravi, da je »vprašljiva«. Pa bi rekel, da ni. Krovna organizacija je nastala na pobudo Borisa Kraigherja in je nujno morala biti levičarska, takrat nekako povezana s Cucchijem in Magnanijem na državni ravni. Taka, komunistično-socialistična je ostala do danes z matično priznanim vodstvom seveda. Ob spremembah v Sloveniji je zdaj nujno, da se spremeni tudi njena filialka, a modro bi bilo, oziroma politično edino pravilno, bi bilo, da bi pri nas po vojski od samega začetka bila krovna organizacija demokratično večglasna. Seveda ne pozabljam na *Komunistično partijo* ne na *Slovensko skupnost*, vendar pa ne ena ne druga nimata sredstev, da bi lahko odločala v našem ekonomskem razvoju. Ergo? Zato moj klic k enotnosti kot edini mogoči rešitvi. In povsod, kjer so se znali reševati, so ravnali po tem načelu, Južni Tirolci, na primer, ali pa tam, kjer imajo močen srednji sloj, v Kataloniji, v Baskiji itd. To se pravi povsod, kjer je močna nacionalna — ne nacionalistična — zavest, ker le-ta je prvotna, bratstvo je namreč mogoče samo tam, kjer sta dva osebka, ne tam, kjer se eden žrtvuje v korist drugemu tako, da zataji sebe.

Na naši rebri je dopoldne, ker ni bilo avtov, zelo rahlo zadišalo, ko da je ostal v zraku delikaten vonj po odišavljenem dekletu. A oddajalo ga je skromno in tenko drevce na rebri ob cesti. In nisem mogel drugače, kot da sem odlomil vejico, da bi mi Živka povedala, čigavi so drobni beli cveti.

Za cimbor gre.

Tako si zdaj dopovedujem, kako bi nas ovijale, ko ne bi bilo vozil, razne arome na tem med paštne ujetem klancu, ki strmo leze navkreber mimo lilastih slapov glicinij na visokem starem zidu, mimo akacij, jesenov in lip.

20.2. popoldne

Ljubljansko *Delo* objavlja 17.2. poročilo, izpod peresa Miša Renka, o odmevih na moj govor. Članku ni česa očitati, tudi navedeni odstavki so zadeto izbrani, v tradicionalnem odklonilnem slogu pa je sestavljeno uokvirjeno, mastno tiskano besedilo. Skoraj bi rekel, da gre za pripis čisto drugače nastrojenega komentatorja. Pravi, da naj bi rajši povedal o tem, kar nas združuje, ne pa da bruham gnev. No, če mimogrede rečem, da nikakršnega gneva ni bilo, bi se vseeno splačalo pripomniti, da sem prav to želel poudariti: kako nas je ukrepanje na podlagi ideologije razdruževalo, medtem ko zahteva Prešeren zedinjenje. Docela abotno pa je tisto vprašanje, kako da so izbrali mene za govornika, ko je »vendar jasno, kakšna stališča zagovarjam«.

O mojih stališčih.

Podobna so tistim, ki jih zagovarja *Demos*, razložek je samo v tem, da je *Demos* mlad, moja stališča pa imajo, če naj tako rečem, že dolgo brado, ko pa je rasla kar četrto stoletja. (Tudi stališče o konfederaciji).

Zato lahko vsak presodi, kako lepo pri nas »novi demokrati« prisegajo na pluralizem, ob »stališču«, ki jih kliče na odgovor, pa poskočijo, kot da so stopili na trn z boso nogo.

Uokvirjeni tekst torej zgovorno priča o resničnem razpoloženju izpričanih neofitov, ki so v resnici pobeljeni grobovi.

22.2.

Črna orhideja na televizijskem ekranu.

Zelo sem bil pred oddajo skeptičen, moje razpoloženje je ostalo isto po oddaji. A sem že v prvem svojem pisanju o Kocbekovih novelah 1951. leta ob *Črni orhideji* izrazil pomislek glede zlitja simbolistične snovi z realistično zgodbo, tisti dve dimenziji sta

združeni samo s pomočjo tezne namere. No, in če pri branju človek zasluti ponujeno resnico, se mu ta izmuzne, ko sledi pripovedi na ekranu. In to ni pripisati režiserju Klopčiču, ki se je z mojstrsko roko potrudil in ustvaril lepo število zadetih sekvenc, bolj bi rekel, da bi se, po mojem, scenarist moral oddaljiti od Kocbekovega teksta zato, da bi namesto vernega besedila prišla do izraza poglobitna tema.

Vsekakor sem vesel, da je prišel Kocbek na slovenski televizijski program. A osebno bi se prej odločil za filmski prikaz novele *Ogenj*, ki je mogočna in neposredno zgovorna.

24.2.

Spet vest, da je mlada profesorica prinesla v šolo trak z mojim govorom in tega komentirala dijakom.

Prav, zelo prav, saj sem mislil na mlade ljudi, ko sem pisal svoj protest. Objavil pa ga bom kot uvodni članek v *Zalivu*, da bodo tudi bralci po svetu dodatno seznanjeni z našim tukajšnjim položajem.

25.2.

Izrojeni, a čudoviti februar kar vztraja.

Cvetje noro poganja.

Obronki so vse od obale do skalovja pod kraško planoto posejani z belimi in rozastimi krošnjami, medtem ko se na morju blešči planjava kristalov.

No, danes se je poleg vsega porodila še mlačna burja, ki nas nekje ovija kot začudene prebolevnike, saj je nenaravna, kot ozračje, ki spominja na gorkoto tople grede.

Samo portič je normalen —

Veter ziblje vrsto jamborov športnih jadrnic ob bregu, da se sončna svetloba sprehaja po laku vitkih mlajev. Obenem pa rahlo pozvanja. Zdaj je, kot da je udaril bat kravjega zvonca v planini, zdaj kot da se je oglasil osamljen kraguljček; a ni ne eno ne drugo, samo glasovi so, ki jih spočenjajo gugajoči se kovinski spoji privez in šartk.

27.2.

Gledal na ekranu Jančarjev *Klementov padec*.

Filmano gledališče.

A priznam, da sem večkrat bil na tem, da pritisnem na telekomando; vztrajal sem samo zato, ker je šlo za delo prijatelja Drağa in sem hotel videti, kaj je iz njega naredila režiserka.

Ne, s tako režijo se ne bom nikoli pobotal.

Tista prelevitev filozofa v histeričnega kričača je absurдна, sploh pa je suvanje, metanje po tleh bolj primerno za norišnico kot za trezno psihološko dramo. Vtis sem imel, kot da gledam dogajanje v saloonu kakšnega ameriškega kavbojskega filma, kjer se rokovnjači pripravljajo, da sežejo po revolverjih.

Dolgo je tega, kar sem sklenil, da ne stopim v gledališče, dokler bodo režiserji prikazovali sebe namesto avtorjev; zdaj sem ta sklep še potrdil.

27.2. popoldne

»Primorski dnevnik« objavlja pismo Aleksandra Furlana, ki pravi, da si je veselo požvižgal Zdravljico, ko je sedel v avto po Prešernovi proslavi. Poudarja, da sem po osemnajstih letih prisilnega molka imel pravico javno povedati svoje misli. »Eno je pisati, da te bere le tisti, ki te brati hoče; drugo je nekaj javno povedati in te zagrabit, ko si tam pribit na stol in moraš, kar ti po mikrofону nekdo pravi, mirno prenašati«.

In sklep: »Od zdaj naprej lahko gradimo nekaj skupnega, zdaj, ko smo napake priznali in jih skušamo popraviti (upamo)«.

Kratko in zelo zadeto.

Moram se mu oglasiti po telefonu.

1.3.

Prijatelj Robert Lafont mi je drugič poslal svojo novo knjigo, prva pošiljka je nekje obtičala. Da ni kriv Trst v naslovu! A sem ga že nekoč posvaril, naj da prej Trieste, potem Trst!

Lettres de Vienne à un ami européen.

Založba Aubanel, Avignon 1989.

Robert je nekaj mescev predaval na Dunaju, kar se mu je še posebno prileglo, ker se dovršen del romana *La Festa* dogaja v avstrijski prestolnici; zdaj, ko je kot upokojeni univerzitetni profesor prost, mu je odhod v Srednjo Evropo pomenil stik z novo razsežnostjo.

Knjigo moram šele brati, a že pri prvem listanju sem ugotovil, da avtor pledira za izbiro Dunaja kot središčem med vzhodnim in zahodnim delom Evrope. O tem načrtu bi imel nekaj pomislekov, vendar je, kar se nas tiče, vse odvisno od tega, kakšen status si bo znala dati Slovenija v prihodnosti. Na omembo Slovenije me je Robert opozoril v pismu, tako da sem jo hitro našel, na strani 27. Naj si jo prepisem:

»Rad imam Slovence. V poldrugem stoletju so porabili neizmer-
no količino poguma, da so rešili svoj jezik in svojo kulturo. Skušal
sem jim to povedati v poslanici na Bled njihovim pisateljem, s ka-
terimi sem v prijateljskem razmerju. In došli so, da v Jugoslaviji
nimam rad tistega pristno versaijskega produkta, ki so ga zavezniki
poklonili velikosrbskemu nacionalizmu. Titu se je posrečilo, da jim
je vsilil medetično demokracijo. A ta mir se lomi; ideologija domi-
nacije pustoši in naroča pokole na Kosovu. Katoliški Slovenci so
za muslimansko Kosovo. Prav imajo. Zavzemanje za različnost je
nedeljivo.«

6.3.

Mediji danes objavljajo *Izjavo o narodni in državljanski pomi-
ritvi*, ki jo je predsedstvo slovenske republike včeraj soglasno spre-
jelo. In ni dvoma, da gre za izjemno pomembno listino, čeprav se
pojavlja mesec dni pred volitvami in je tu in tam neizčiščena. Vse
kaže, da se državniška modrost nazadnje le postopoma oblikuje na
Slovenskem, hkrati pa to pomeni, da je bilo vse zavzemanje zadnjih
let v to smer le rodovitno. Pri tem mislim seveda v prvi vrsti na
Spomenko Hribar, ki se je s svojo študijo *Krivda in greh* pretolkla
skozi vse prepreke in zasede, dokler se ji ni posrečilo predramiti
ljudskih in vodilnih vesti. Zato pravzaprav moramo biti nji hvaležni
za ta praznik, ki je njen in obenem naš.

Seveda pa je prav, da se ta trenutek poklonimo tudi Kocbeku,
ki je že pred petnajstimi leti, v Trstu objavljenem intervjuju, zahte-
val priznanje krivde za pokol, katerega danes omenja izjava o spra-
vi. Saj je bila Spomenka Hribar darežljiva nadaljevalka in utemelje-
valka tiste Kocbekove terjatve, naj priznamo svojo veliko krivdo,
ker »brez tega dejanja Slovenci ne bomo nikoli stopili v čisto in
jasno ozračje prihodnosti«.

Da, jaz bi tukaj pripomnil, kot sem večkrat zapisal: tako ena
kakor druga stran morata obžalovati zlo, ki sta ga prizadeli narod-
ni skupnosti.

No, a današnji dokument vendar zahteva tudi natanko proučitev.

7.3.

Snoči so vrteli v Gorici *Črno orhidejo* kot zaključno predstavo
na srečanju 5. *Film Video Monitor*. Naprošen sem bil za kratko no-
tico o Kocbeku in za sodelovanje pri pogovoru o *Črni orhideji*. O ti
sem povedal svoje mnenje, ki se ni spremenilo od prvega branja,
film pa še težje uresniči to, kar je pisatelj pravzaprav samo nakazal.

Porabil pa sem priložnost, da sem omenil Kocbekovo aktualnost v zvezi s spravo in prispevek Spomenke Hribarjeve za doseg tega zgodovinsko pomembnega cilja. V novelah je namreč Kocbek nakažal tisto globljo humanistično moralo, ki je tesno povezana s pomiritvijo razklanega slovenskega občestva.

Ker je »izginila« skica za Kocbekov portret, ki naj bi zaključila večer, sem dodal, da je v tisti skici tudi sekvenca z vodilnimi osebnostmi osvobodilnega boja, med njimi pa je tudi Kocbek. A nekdo se je potrudil, da je njegov obraz zradiral. Kljub temu stalinističnemu posegu je danes Kocbek bolj živ kot kdajkoli poprej, sem rekel.

Seveda pa so prisotni prepadeno strmeli ob izginutvi že zdavnaj najavljenega filma. Sabotažni maneuver v gosposkem Kulturnem domu »Slovenske kulturno-gospodarske zveze«, filialke ljubljanske Socialistične zveze, je vnovič pričal o temnem ozadju »demokratsko« prirejenih potez.

15.3.

Po malem prebiram Chateaubriandove *Spomine z onkraj groba*. V slovenščini. Zaradi priročne izdaje, nekaj pa tudi zaradi nekakšne navezanosti na prva povojna leta, ko je bila prevajalka, Djurdja Flerè, v sestavi mlade slovenske kulturne ekipe v Parizu. Prihajal sem iz sanatorija zelo poredkoma, a tisti kratki intermezzi, še posebej srečanje pri Pilonovih, so mi ostali kot nekakšna prva poglavja fizične in duševne preнове. In vsakikrat ko se srečam z novim uspehom njenega zavzemanja za posredovanje francoske književnosti, se ob imenu Djurdje Flerètove mojemu občudovanju pridruži tisto daljno pariško-slovensko ozračje, h kateremu sem se ob raznih zapletih potem večkrat vračal s pristnim domotožjem.

Chateaubriand?

Seveda je zdaj drugačen od tistega, ki so nam ga prikazovali teologi, a bolj kot vse drugo me zdaj pritegujejo njegove politične opredelitve in njegove ljubezni. Ko pa si zaznamujem, kar bi rad dlje obdržal v spominu, ugotovim, da se to tiče značajskih potez ali pa elementov, ki so še danes uporabni.

Tako mi je blizu, ko prizna, da po navadi drugim ne govori o svojih zanimanjih in načrtih, o pisanju in nazorih. Vse, pravi, polaga v *Spomine*. Pravim pa, da mi je v tem blizu, ker sem zmeraj čutil odpor do odkrivanja svojega intimnega sveta drugim, kar sem večkrat imel za negativno težnjo, ki pa postane na neki način rodovitna v trenutku, ko gre za snovanje pripovednega dela.

Drugo, kar sem občrtal, je dolgi odstavek, v katerem se avtor

upira nekemu vsesplošnemu evropskemu jeziku in hkrati zagovarja zvestobo rodnemu. Saj bi sploh bilo nemogoče, ugotavlja, da bi pohenoteno človeštvo lahko našlo neka sprejemljiva splošna pravila. Še prostor bi bilo težko najti »na svetu, povečanem s silovito vse navzočnostjo in zmanjšanim s krajšavo razdalj povsod umazane zemeljske krogle. Preostalo bi nam samo še to, da bi se zatekli k znanosti, naj nam omogoči preselitev na kak planet«.

Poleg omembe tiste »umazane zemeljske krogle« je prav problem zvestobe jezikovnim identitetam posameznih skupnosti ena izmed bistvenih vprašanj tudi naše dobe.

20.3.

Dr. Urbanc se spet loteva Kocbeka (Svobodna Slovenija 15 3.). Med drugim trdi, da je:

»Režim Kocbekov intervju, ker mu je odgovarjal, takoj ponatisnil v Sloveniji. To dejstvo, druge informacije in prepričljivi argumenti kažejo, da je Kocbek to napravil na 'sugestijo' partijske vrhuške. To delo in usluge partiji nikakor ne more biti kaka žalitev spomina prof. E. Kocbeka, najbolj doslednega zagovornika revolucije do konca življenja«.

Glede ponatisa intervjuja ne drži, da se je zanj oblast odločila takoj, ampak po dober mesec trajajočem premišljanju. Kar pa ni nikakršen dokaz za tezo dr. Urbanca. Ko me je Udba 19. marca 1975 zadržala v Sežani in mi prepovedala vstop v Jugoslavijo za eno leto, sem zasliševalcu svetoval, naj pustijo Kocbeka na miru, saj je oblast lahko zadovoljna, da gre Kocbek zanj po kostanj v ogenj, ko obsoja pokol vrnjenih domobrancev. Zato ni prav nič čudno, da je (verjetno) Kardelj uvidel, kako bi bila objava intervjuja pametna poteza. O tem pišem v svoji knjigi *Ta ocean, strašno odprt* (str. 176-177), zato suva dr. Urbanc s svojimi domnevami v odprta vrata.

Še zmeraj pa pričakujem dokumentacijo (»druge informacije in prepričljive argumente«), da je Kocbek dal intervju na pobudo partije. To sem od dr. Urbanca zahteval (*Zaliv* 1-4/1989, str. 192-193), ne samo zato, ker je Kocbek mrtev in se ne more braniti, ampak tudi zato, ker sem bil pri celem poteku zadeve zraven v prvi osebi. Torej: dr. Urbanc mora dokazati, da so tudi Kocbekovi dnevniki, ki govorijo o moji spodbudi za objavo obsodbe pokola in o njegovih duševnih bojih, lažnivi. Če pa je — kot je — dolga Kocbekova muka pristna, potem dr. Urbanu ne ostane nič drugega, kot trditev, da sem jaz pet let Kocbeka nagovarjal na tako odločilen korak na pobudo partije, ... ki me je potem nagradila z najpoprej enoletno, potem

pa še dvoletno prepoved prehoda meje ...

Vse torej kaže, da se je dr. Urbanc lotil nečastnega početja, ihta, ki ga vsa leta razvnama ob Kocbekovem imenu, ga je namreč tokrat zanesla v neosnovano obtožbo, o kateri bi mirno lahko rekel, da se ji pozna udbovska šola, oziroma njeni metodi ekvivalentna praksa demonizacije nasprotnika.

1.4.

Le Monde, sobota 10. marca

Skoraj dvostranska reportaža o Sloveniji izpod peresa Jeana-Louisa Perriera. Z dvema klišejema in zemljepisno kartico. A še bolj pomembna kot ta zunanja oprema in neštednja s prostorom je vsebina, ki ni kombinacija napaberkovanih bulvarskih vtisov, ampak prizadet pristop k slovenski zgodovini, politiki in kulturi.

Ceprav gre za osebni stik z Ljubljano (Ljubljana, miroir slovène), se mi vse zdi, da je poleg mnenj osebnosti, ki jih je pisec srečal v slovenski prestolnici, čutiti šolo pariškega mentorja Evgena Bavčarja.

9.4.

Demos 55%.

In 47 sedežev od 80.

To se pravi, da slavi parlamentarna demokracija svoj prvi uspeh kljub moči, ki jo še premore prejšnja vladavina z nadzorom nad mediji, z vsem administrativnim aparatom, gospodstvom nad vodstvom ekonomije, borčevskimi organizacijami itd. Lahko pa bi bil uspeh *Demos*a še večij, ko bi se v volilnih nastopih zelo razločno poudarjalo, da odklon komunizma ne pomeni tudi odklona osvobodilnega boja, saj ima pri njem vendar največ zaslug ravno kmečko prebivalstvo, ki je dalo bojevnike, hrano in kritje slovenski vojski. Kar se te zgrešene volilne strategije tiče, je do najbolj grobe napake prišlo prav na Primorskem, kjer je bil upor, proti fašizmu prej, proti nacizmu potem, pristno narodnoobrambnega značaja in zato v bistvu imun spoprijema med komunizmom in protikomunizmom. Primorska duhovščina je, na primer, bila ena izmed poglavitnih elementov protifašističnega razpoloženja in zato deležna napadov, pregonov, internacij.

Ker je v koaliciji najmočnejša krščanska demokratska komponenta, bo le-ti pripadlo predsedniško mesto v novi vladi, kar je bilo pričakovati. In nič nimam proti temu, vendar bi rajši videl, ko bi se mogli izogniti takemu skoku in bi prišlo do neke srednje poti s socialdemokratskim predsednikom, za katerega je nedvomno najbolj primeren Pučnik. Res da je bil v volilnem boju nekoliko preveč

udaren, kar milim slovenskim dušam ni bilo preveč po godu, in premalo se je potegoval za bolj revne sloje ter tako omogočil velik odliv glasov za populistično prikazen; a kot predsedniku vlade bi prav odločnost in zahtevnost, ki sta spodbude potrebne vesti zdaj odbijali, prišla učinkovito do izraza.

No, ob zadoščenju, ki ga čutim ob ti uvrstitvi Slovenije v demokratično Evropo, me vendar oblega tudi skrb, kako se bo mogla garnitura, ki bo vzela v roke slovensko usodo, pretolči skozi njeno ekonomsko-socialno polomijo. Tako se mi zdi, da bi bilo skoraj boljše, ko bi se *Demos* odločil za opozicijo in pustil tako imenovanim prenoviteljem, ki so kot stranka dobili največje število glasov, naj skušajo popraviti zavoženo. Zakaj naj bi se *Demos* obremenil z morebitnim neuspehom pri tako radikalnih spremembah, ki jih zahteva prehod k normalni ekonomiji?

Vsekakor: incipit vita nova.

29.4.

Današnji »Primorski dnevnik« prinaša prevod izvlečka iz sestavka, ki ga je Guido Botteri prebral ob predstavitvi Strajнове knjige »La comunità sommersa«. In tekst ima nedvomno zanimive pasuse predvsem v zvezi z nekdanjimi poskusi levih demokristjanov, da bi skrčili razdaljo med italijanskim in slovenskim prebivalstvom. Tako omenja reviji »Trieste« in »La Bora«, ki sta res, posebno »La Bora«, marsikaj prispevali k spoznavi slovenskega elementa, njegove zgodovine in kulture. Vendar se je, žal tudi »Bora« nehala oglašati, »Il Meridiano« pa je nikakor ne nadomešča. Drugače je Botteri kljub dokazani naklonjenosti v bistvu nesprejemljiv s svojo zamislijo o »aktivni integraciji«. Seveda je pozitivno, da slovenski intelektualci nastopajo brez diskriminacije kot univerzitetni profesorji ali kot prve violine v orkestru, ni pa mogoče ne odklanjati prepričanja, da »danes vsi soglašajo, da so bistvo človekove pravice, pravice osebe pred pravicami skupine«. Tako stališče danes vsa gibanja, ki se zavzemajo za preživetje manjšin, odločno odklanjajo, ker pravica, ki je dodeljena posamezniku, vodi v asimilacijo skupnosti, če le-ta ni zaščitena kot celota. Ugleden položaj nekaterih njenih članov ne more biti zanjo odrešilen, če, na primer, jezik skupnosti nima pravice nastopati kot enakopraven v javnem poslovanju. Takoj za tem, ko govori o prvenstvu pravic posameznika Botteri navaja mojo željo o razcvetu obojestranskih vrednot. In to je lepo, tudi zdaj mislim tako, kot sem zapisal pred tremi desetletji, vendar razvoj naših posebnosti predpostavlja obstoj dveh občestev, katerima pripadajo nosilci

vrednot. Zato je skupnost brez organizirane kulture, ekonomije itd. obsojena na izumiranje, to sem poudaril tudi na srečanju pisateljev v Kopru in omenil tudi usodo italijanske skupnosti v Istri. Drugo, kjer Botteri greši, je očitek »viktimizma«, kateremu da smo nekako podvrženi slovenski ljudje. Prepričan sem, da bi priznanje ekvivalentnosti slovenskega jezika v javnosti odpravilo enkrat za zmeraj »viktimizem«. Le-ta je v resnici samo konstatacija odklona slovenske stvarnosti s pozicij večvrednostnega kompleksa in zahteve po enojezičnem Trstu. Saj še zmeraj drži Cusinova ugotovitev, da so Tržičani kozmopolitski samo v trgovini.

No, a Botteriju bom poslal fotokopijo mojega referata na lanski »Vilenici«, mislim, da sta v njem uravnovešeni obe resnici, tista o uveljavljanju vrednot obeh strani in tista o skupnosti kot samostojnem osebku.

16.5.

Letošnje penklubovsko srečanje na Bledu je potekalo v imenu *strahu*, kar je bila vsekakor zelo primerna tema. In marsikateri referat je prinesel izredno dosledne misli in ugotovitve. Tisti pesnika Daneta Zajca, na primer, ki je v kratek tekst zgostil vso dramo slovenskega povojnega človeka. Na videz bolj velikopotezen, vendar kljub pomembnim ugotovitvam v zaključkih enostranski, je bil nastop Alexandra Blohka, generalnega sekretarja Mednarodnega PEN. Neprimeren se mi je najpoprej zdel pouk o tem, da na podlagi znanstvenih analiz ni mogoče ločiti Srba od Slovenca, Juda od Arabca itd. Potem pa sem odklonil tezo, da se danes pojavlja na Vzhodu novi mistični nacionalizem tipa Pamjat, kar da zahteva od nas, da se združimo v imenu novega racionalizma, upoštevajoč, da skupnost, država ne more dati posamezniku, kar le-ta od nje zmotno pričakuje.

Seveda sem nastopil z ugovorom, da niti Društvo slovenskih pisateljev niti Havel niso predstavniki kakega mitičnega nacionalizma, ampak zagovorniki občestvenih identitet. Rekel sem, da bi Zahod moral pomagati tistim narodom, ki so bili skoraj pol stoletja nesvobodni in zdaj iščejo novo obliko svojega uveljavljanja. Navedel sem J.-M. Domenacha, ki uvideva, da se zdaj potrjujejo tako imenovani nezagodovinski narodi, a se hkrati sprašuje, kakšna naj bo prihodnost tistih, ki so bili doslej zmagovalci — odgovoril sem, da je nujno, da priznajo *drugega*, toliko bolj, če je le-ta majhen. Potem je nastopil Michnik, ki je bil za spoznanje bolj rezek in polemičen.

Nasplošno kar prisrčno ozračje, tako na otoku kakor v odmorih. Še najbolj sem bil vesel obeh »Argentincev«, Andreja Rota in

Pavla Fajdige, ki sta lepo predstavljala daljno diasporo. Prav tako je bila dokaz novega ozračja pričujočnost Milene Merlak in Leva Detele.

Oglasil pa sem se s prispevkom, s katerim sem opozoril, da na Zahodu še zmeraj pričakujemo priznanje raznih etnično-jezikovnih skupnosti, in da če je kakšen strah, ki nas s tem v zvezi oblega, potem je to incognita, kako se bo združena Evropa obnašala do do- slej nepriznanih vrednot, drži pa vsekakor, da nam ne zadostuje do- delitev pravic posamezniku, če jih ne damo skupnosti, kateri posa- meznik pripada. Čeprav mimogrede, je potem Alexandre Blokh le omenil francoski jakobinizem.

Bežen prijateljski pomenek s Tonetom Pavčkom, med katerim je nanesla beseda na moje dolgoletne zapiske, ki so jih zdaj dogodki prerasli. Tone je omenil, da bi se Založništvo slovenske knjige ute- gnilo ogreti za mojo prozo. No, Pavčku sem hvaležen za pobudo, kot sem mu bil v dosti manj naklonjenem ozračju za izdajo *Tržaškega mozaika*.

24.5.

Vrnil sem se iz Pariza, kjer sem bil zaradi nastopa v Beaubourgu, a obenem se je moja pričujočnost ujemala z načrtovanjem založbe, ki bo izdala prevod *Nekropole*. Mislim pa delu spremeniti naslov, ker se mi zdi prvotni obrabljen.

Razen pogovorov z Bavčarjem tokrat nisem imel dosti od stika z mestom. Presedel sem v hotelski sobi skoraj tri dni ob ponovnem pregledu celotnega prevoda. Nekaj nepravilnosti sem le našel kljub temu, da sem šel že poprej skozi posamezne prevedene partije tek- sta. No, a verjetno sem tudi zdaj še kaj spregledal, saj sem kot korektor zmeraj pomanjkljiv, še posebno pri svojih spisih. Vsekakor je prevod, kolikor lahko sodim, izvrsten.

Založba La Table Ronde je želela, da grem na sestanek s knji- garnarji, ki bodo septembra dobili z drugimi deli tudi mojo knjigo. Govoril sem o vsebini, o tem, v čem se moje delo razlikuje od drugih knjig s taboriščno vsebino. Kot obiskovalec sem namreč v taborišču zdaj, v povojnem času, skupaj z drugimi obiskovalci, hkra- ti pa sem, s svojimi reminiscencami, z nekdanjimi obsojenci. Ta dvoj- nost je bistvo pripovedi. Vprašal sem jih za nasvet glede naslova: kaj se jim zdi »Romar med sencami«, to je v francoščini *Pèlerin parmi les ombres*. Saj sem v resnici romar. Osem ali devet pred- stavnikov okoli dolgega omizja mi je potrdilo, da se strinjajo z izbiro.

Tako sem zanimivo družbo v naglici zapustil, ker je bil na vrsti nastop na Bavčarjevem prikazu slovenske kulture. In tam je bilo

razpoloženje res slovesno. V dvorani so si sledili od zgodnje popoldanske ure do poznega večera prikazi ustvarjalnosti tako matične kakor drugih Slovenij. Občinstvo ni bilo prav številno, a nekako pričujoče v izmenah skoraj pol dneva trajajočega repertoarja. Mislim, da sem svoje strani kar v redu podal, vsaj čutil sem tako, odločil pa sem se, da prikažem tržaško stvarnost tudi retrospektivno, prepričan, da gre navajanje imen v izgubo.

Pomembno pa je bilo, da je mojemu prikazu sledil pogovor z dvorano, kar se po navadi bolj poredkoma dogaja. Na vprašanje o sedanji slovenski stvarnosti sem se seveda odzval z omembo zgodovinskega razvoja in s poudarjanjem pravice do izoblikovanja državne identitete. Tako se je dialog prenesel tudi na spremembo, ki jo Evropa doživlja po propadu komunističnega cesarstva. V zvezi s tem sem ponovil argumentacijo, s katero sem ugovarjal predavatelju na srečanju mednarodnega PEN na Bledu. Zahodni svet, sem rekel, se mora usposobiti, da bo vzhodne narodne identitete razumel in jih podprl, namesto da se boji njihovega vstajenja. Prav gotovo, pri tem gre tudi za strah, da bi se na Zahodu uveljavili narodni subjekti oziroma etnične skupnosti, katerim doslej ni bila priznana identiteta. Vznemirili pa so se nekateri posamezniki v dvorani (predvsem gospa v skrajnem ozadju), ko se mi je prijatelj prof. Marcel Texier, ki je sedel med poslušalci, pridružil v zagovoru pravic nepriznanih skupnosti in omenil okcitansko ter bretonsko, kateri tudi sam pripada. Da, prišlo je do znanega odklona, ki sem ga že nekaj krat doživel ob J.-M. Domenachu, češ da v Franciji ni nikakršnih ne-francoskih občestev. Na kar sem reagiral z ugotovitvijo, da je pač na dlani, kako pride do tega, da se člani neke skupnosti nehajo zavedati svoje izvirne biti, gre za resnico, sem rekel, ki jo je psihologija v glavnem malo obravnavala, za ugotovitev namreč, kaj nastane v duševnosti mladega človeka, otroka in dečka, ko mu prepo-vejo, ga celo kaznujejo, ker je spregovoril v jeziku, ki je uradno na indeksu. Ni kaj, vse se je razvilo v mirnem dialogu, vendar tako, da je le bilo pravilno usmerjeno.

Iz *Nekropole* je potem prebrala odlomek filmska igralka Rosine Young, s katero sem se bil poprej srečal pri Bavčarju. Zelo sem bil neodločen pri izbiri tistih dveh strani, v katerih je bil prikaz iskanja ušnih gnid v koraku suhcev, ki zapovrstjo stopajo na stolčke, da jim raziskovalec z žarnico posveti v mednožje. Elegantna plavolaska pa je bila zelo pozorno prebrala tekst in celó odločila, da ga bo doma pretipkala, ker je bila fotokopija medla. In jo je res pretipkala, brala pa tako, kot sem si predstavljal, da bi bilo edino prav, brez patosa,

a vendar s tu pa tam komaj zaznavno upočasnjenim glasom. Res sem ji bil hvaležen, prav tako tudi prevajalka, ki pa ni mogla kaj, da si ne bi naredila kake beležke — še namreč lahko kaj izboljša v svojem prevodu.

Žal se nisem mogel pomeniti z Marcelom, ki se je odpravljal na postajo Montparnasse, a bil sem prejšnji dan pri njih doma. Nisem vedel, kaj naj mu nesem, ko mi zmeraj tako ljubeznivo pregleda tekst referata, ko ga prosim. No, poklonil sem gospe nekaj idrijskih prtičkov, a najbrž ni bilo videti kdove kako izvirno, ko pa je v bretonskem narodnem izročilu prav gotovo kaj podobnega.

Vendar, čeprav je večer tako uspel, in vsa čast Bavčarju, je moja misel bila ves čas pri prevodu, katerega izid je napovedan za september. Da, a tudi negovanje tega intimnega pričakovanja je povezano z Bavčarjem, brez njegovega prizadevanja bi namreč *Nekropola* ostajala opus incognitum kot doslej.

26.5.

Ugotavljam, kako se vrstijo predavanja Tarasa Kermaunerja o slovenski skupnosti v Argentini, pri katerih je bil gost. Za to je iznašel novo siglo: SPE, Slovenska politična emigracija. Nič nimam proti, nasprotno, škoda pa, da ni postal tak misijonar slovenstva že prej, takrat ko je *Zaliv*, revija brez uredništva in brez denarja, izdal *Slovensko zamejsko in zdonsko slovstvo* izpod peresa prof. Jožeta Pogočnika, a smo takrat bili *Zalivovci* za slovensko oblast nacionalisti, za Kermaunerja in njegove pa paranoiki, ki grebemo za koreninami.

A je že tako, da se na Slovenskem Kačurjeva usoda periodično ponavlja. Pri Kermaunerju pa je značilno, da on vsakokratnega Kačurja spravi v stran z iznajdbo nove formule na njegov račun, tako da ostane resnica zmeraj na varnem samo pri njem.

Nadvse sijajno pa je odkritje, da je tudi geto lahko odrešen, a le pod pogojem, da se zavaruje s krščanstvom! Pri tem pa seveda ni zgrešena trditev, da je Cerkev v veliko pomoč pri reševanju ogrožene skupnosti, to primorski ljudje prav dobro vemo. Nesprejemljiva pa je teza o krščanskem pogoju. Slovenska tržaška skupnost se je namreč konec prejšnjega stoletja in v začetku sedanjega v glavnem reševala pod vodstvom liberalne inteligence in liberalnega bančništva, torej prve naše, čeprav skromne, buržoazije. Le-ta je seveda znala modro sodelovali z duhovništvom, a je v bistvu ona postavila temelje potrditvi našega občestva v mestu.

Peter Kolšek v »Delu« 19.5. pod naslovom *Pisatelji — specialisti za strah* poroča o srečanju na Bledu, pri tem pa podaja misli, ki sem jih izrekel, ne da bi seveda navedel, da so moje. Sedel sem in napisal stran za sobotno prilogo.

Spoštovani urednik, pod naslovom *Pisatelji — specialisti za strah* je v sobotni prilogi 19. maja spis, v katerem Peter Kolšek poroča o Mednarodnem PEN srečanju na Bledu. V zvezi s tem in kot dodatek k avtorjevim vtisom bi rad pripomnil, da sem po uvodnem referatu Jeana Blota, generalnega sekretarja Mednarodnega PEN, nastopil z ugovorom, da namreč ne Havel ne Društvo slovenskih pisateljev niso izraz nekega *mističnega nacionalizma*, kakršnega se boji ugledni referent, ampak da gre za zahtevo po uveljavitvi doslej zapostavljenih identitet. V tem smislu je tudi Saharov zagovarjal novo sožitje narodov v Sovjetski zvezi sami. Seveda človek odklanja *Pamjat*, ki ga referat omenja, vendar hkrati ni mogoče imeti, na primer, za nacionalističen nastop baltiških republik, kjer je ponekod že polovica prebivalstva ruske narodnosti. Zato na jugoslovanski ravni ni mogoče govoriti o vprašanju krvi, kot ga postavlja generalni sekretar, v današnji politični dialektiki med slovenskim in srbskim vodstvom. Dovolil bi si zato svetovati ljudem na Zahodu, da gledajo iz drugačne perspektive na dogajanje na Vzhodu, to še posebno, ker tudi v zahodnih evropskih državah ostajajo nerešena vprašanja raznih identitet. Pri tem sem navedel strah J.-M. Domenacha, da bi ob uveljavitvi ljudstev, ki so veljala za ljudstva brez zgodovine, zdaj poprejšnji zmagovalci postali premaganci, in rekel, da ne gre za zmagovalce ali premagance, temveč za priznanje *dru-gih*, to toliko bolj, ko so le-ti *drugi* majhni.

Ne bi rad, da bi bil videti malenkosten ob tem navajanju obnove svojega posega, a zdi se mi, da je Peter Kolšek neprimerno pomanjkljiv, ko me izpušča in navaja druge, ki so nastopili za mano. Saj ima pravico, da se rajši odloči za Adama Michnika, s katerim se ne mislim primerjati v znamenitosti, vendar se na slovenski ravni že dobri dve desetletji spoprijemam z zgrešenimi interpretacijami nacionalizma, tako da ni prav zelo lojalno, da me ta ali oni poročevalec mimogrede zamolči, medtem ko navaja moje argumente.

Naj dodam, da sem 21.5. v dvorani pariškega Centra Pompidou na večeru, posvečenem slovenski kulturi, ki ga je organiziral Evgen Bavčar, ob vprašanju, kako gledamo Slovenci na razvoj Vzhodne Evrope, ponovil svoje blejske ugotovitve: *strah* Zahoda pred nastankom nacionalizmov na Vzhodu je manj upravičen kot naš *strah*, da

Zahod ne bo hotel primerno rešiti baskovske, katalonske, okcitan-ske, bretonske in drugih identitet, saj je že do slovenske pretira-o rezerviran.

A ne vem, ali naj pismo odpošljem.

3.6.

V današnjem *Primorskem dnevniku* je objavljen pogovor s Klav-dijem Palčičem, predsednikom Slov. kultur.-gospod. zveze. Med vsem drugim, kar ni v redu, je tudi ta odstavek: »SKGZ se želi oprede-ljevati kot laična organizacija, ki ni ideološko pogojena in oprede-ljena. Zaradi te izbire pa očitno ne more postati vseobsegajoča or-ganizacija, taka, ki bi zajemala vse Slovence in imela neke vrste monopol«.

To je skupek sofizmov z zaključnim paradoksom.

Predvsem ni rečeno, da kdor se »želi opredeljevati kot laična organizacija, ki ni ideološko pogojena in opredeljena«, to tudi v res-nici je. A obenem: kaj pomeni laična? Ni to že opredeliltev? To se pravi, da noče imeti nikakršne zveze z vero, verniki itd. Je torej ali liberalna, socialistična, komunistična itd. O SKGZ mirno lahko re-čemo, da je bila od samega začetka komunistično-socialistična. Kot taki ji je bil za krstnega botra Boris Kraigher.

In kot taka, naravno, ne more obsegati vseh Slovencev, to se pravi, da ostanejo zunaj nje — ali vsaj zunaj njenega odločilnega vodstva — vsi tisti, ki niso laično definirani.

Ta absurd o nepogojenosti in neopredeljenosti pa se potem za-ključi s paradoksom, da bi, če bi »zajemala vse Slovence, imela neke vrste monopol«.

Zdi se, kot da se SKGZ torej vnaprej odreka monopolu s tem, da noče »zajemati vseh Slovencev«.

A monopolu nad kom, nad čem?

Kaj se Slovenci kot narodna skupnost ne skušamo vsi skupaj braniti asimilacije?

In kakšen monopol bi vendar bil, ko bi bili vsi skupaj združeni v krovni organizaciji?

Kje je tukaj logika?

Še bolj absurdno pa je takšno sklepanje (bolje ne-sklepanje), če je SKGZ v resnici bila monopolistična predvsem v svojem vod-stvu, ki ga je legalizirala Ljubljana.

Zato so taki sofizmi slepilo za nepripravljene, obenem pa potr-dilo preprostežem, da so kot zvesti adepti na edini pravi poti. Nor-malna bralka in normalni bralec, ki od tako definirane organizacije

in njenega časnika sicer ne moreta pričakovati kakega solidnega pisanja, lahko vseeno zahtevata, da jih pisci vsaj nimajo za norca.

9.6.

List, ki ga je svetloba požoltela.

B. M. (Branko Marušič) objavlja v »Primorskem dnevniku« 25. oktobra 1981 leta zapis o Josipu Godini-Verdelskem, v katerem navaja njegovo pismo Levstiku 22. septembra iz Celovca, kjer pa piše o tržaških zadevah, o potrebi, da bi v Trstu izhajal slovenski list itd.

Kot sem že večkrat omenil, se na Godino premalo ali celo nič ne spomnimo, čeprav nimamo tako dosti imen, ki bi jih lahko kot slovenske publiciste navedli za preteklo stoletje na Tržaškem. Nujno bi zato bilo, da ponatisnemo njegovo avtobiografijo s pripombami in opombami. Saj gre vendar za začetek našega prebuditvenega procesa. Koseski, Godina, Cegnar, Vernet, Levstik — vsi ti in še drugi so vendar priprava na *Edinost*, na Marico Nadlišek in prvi tržaški slovenski roman *Fata morgana* (1898).

15.6.

Porazen je vtis, ki ga ima človek ob ugotavljanju, kako malenkostni so kritični odzivi opozicije ob nerodnih posegih nove slovenske vlade. Nobena še tako postranska poteza ne ostane brez piko-lovskega komentarja. Kar je porazno, kot sem zapisal, predvsem zato, ker so ljudje, ki se zdaj tako pritlikavo repenčijo, poprej pripadali vsemogočnemu vodstvenemu kadru, če pa le temu niso neposredno pripadali, so bili med tistimi, ki so verjeli v zmago njegovih reformistov. In zdaj jim ne gre v račun, da so tako ali drugače odvisni od ljudi, do katerih čutijo samo odpor. In to človek seveda dobro razume, še posebno če jemlje v poštev psihološko razpoloženje levičarskih laikov do demokršćanske uveljavitve. To, čemur se upiram, je škodoželjna prepirljivost, ki spominja na ihtavo nadzorstvo tašče ob najmanjših premikih mlade žene, ki jo je sin kljub materinemu odklonu pripeljal v hišo.

Ne vem, kako se bo nova oblast obnašala, kako se bodo vedli pripadniki Demosa, a kakor upam, da bodo znali razlikovati med strankarskimi koristmi in koristmi pravkar uresničenega narodovega vstajenja, tako bi bilo nujno, da se opozicionalci začnejo vesti bolj zrelo in na nekoliko višji ravni. Nihče namreč ne bo zagovarjal stare fraze o »konstruktivni kritiki«, ki je pod prejšnjim režimom težila za »sintezo«, s katero si je oblastnik zagotavljal večno trajanje; nujno pa je za ljudi, ki niso dopuščali obstoja opozicije, da se zdaj, ko ji pripadajo, ob zgledih v demokratičnih družbah zahodnega sveta skušajo naučiti pravega sloga za svoj novi poklic.

Letos sva se z Živko odločila, da greva v kočico, ki jo po vrsti daje za osem dni na razpolago Društvo pisateljev, zdaj namesto v septembru. Jaz bom namreč takrat zadržan zaradi izida francoske »Nekropole«, obenem pa sva upala, da bo blejski junij sončen. Pa se kar naprej zлива. Ko pa se po naključju ne, grozi, da se bo, tako da te prisili na čakanje. Ni kaj, morala sva se vdati in postala nekakšna studiozusa v vodoravni legi. Živka v svoji sobi zvesto prebira debeli zvezek Tolstojevih dnevnikov v italijanskem prevodu, jaz pa sem spet, ko odložim dnevne časnike, ob Saroyanovih črticah in novelah. Po letu 1946, ko sem si jo maja mesca kupil v Parizu na enem izmed kratkih dopustov, ki sem si jih izprosil v sanatorijski pisarni, sem malokrat segel po knjižnici iz rahlo rumenkastega papirja, kakršen je bil na razpolago v tistih prvih povojnih letih. Po *Mojem tržaškem naslovu*, kjer je čutiti Saroyanov vpliv, sem neka-ko pozabil nanj kot stilista, zmeraj pa sem ostal nekako prvobitno navezan nanj zaradi njegovega neposrednega pričevanja o človeških težavah in radostih. In tokrat sem ga po toliko letih vzel s sabo, ker čutim, da me bo spodbudil pri odkritju elementov, ki sem jih v svojem delu obšel ali samo nakazal. To predvsem v zvezi z ozračjem v deških letih. Pa tudi v zreli (oziroma ne-zreli) dobi. Ob vsaki njegovi misli ali podobi si zapišem odziv nanju, naj si bo le-ta podoben ali nasproten. Še nikoli nisem česa takega počel, a tokrat mi to leži, kot da gre za nekakšno terapijo pri navajanju na pazljivo, postopno branje. Nikjer ne bo seveda ukvarjanja s Saroyanom opaziti v tem, kar bom še napisal, spodbuda pa je le prišla od njegovih zapažanj in od njegove življenjske filozofije. To se pravi: njegovi odzivi me spodbujajo, da pomislim na to, kakšni so bili (ali niso) bili moji.

Recimo ta maksima: »Najbolj plemenit tip upornika je miroljubni človek, ki se, čeprav ve, da ima vsaka stvar svoj konec, vseeno raduje življenja«. Nekaj podobnega je rekel Camus, ko je predlagal, naj bi poslušali biti srečni Sizifi. Seveda gre vse prej kot za nekakšno naivno propedevtiko, mene pa danes obvezuje, da presodim, kako sem se vedel v težavah, v katerih sem se znašel.

Računam, da bo iz tega nastal nekakšen vsaj skiciran pregled raznih dob.

Ujela sva presledek v vztrajnem dežju in se odpravila v Borovlje. »Po Rowachol in čokolado«, sem pripomnil, a seveda se zmeraj

še kaj drugega pritakne *Rowachol* pa je v resnici izjemen zaradi eteričnih olj, ki jih vsebuje in ki te tako učinkovito rešujejo prebavnih zapletov. Poleg vsega tiste kapljice na kocki sladkorja dišijo po brinju, ta aroma pa se po asociaciji nekako združi s kraškimi grmi, tako da je drobna steklenička skandinavskega preparata nekak polimorfen prijatelj.

Med potjo sva se seveda ukvarjala s koroškimi križi in težavami, obnavljala neizprozni odklon leve garniture do Smollejevega uspeha, odklon, ki ni samo bolesten, ampak dokazuje, kako krčevito se forum, ki je bil dolga leta matični miljenec, upira, da bi njegova vloga izgubila na veljavi. A se bo moral prej ali slej vdati. Kaj pa je dosegel s svojo zvestobo socialistom in, še posebno, komunistom? Seveda bo preokret kar težek porod, a pri vseh kameleon-skih spreobrnitvah bosta tista »Zveze slovenskih organizacij« na Koroškem in tista »Slovenske kulturno-gospodarske zveze« pri nas kar najbolj koristni. Poglavitno vprašanje je pri tem stvar finančnega ozadja, ki je pri nas, ne glede na matični prispevek, močno v rokah krovnega establishmenta.

No, ko sva se vrnila, so se oblaki spet združili za skupno zalivanje drevja in čemerne jezerske površine.

18.6.

Barkovlje so v sončni poplavi, tako da se z Živko duhovito norčujeva iz blejskih sprehodov v dežnem plašču in iz čitalniških popoldnevov ob električni svetlobi!

20.6.

V »Piccolu« 11.6. Ferruccio Fölkel piše o *Alamutu*, pri tem pa je za tržaško kulturno občinstvo zelo pomembno, da je hkrati govor tudi o Svevu in Slataperju, do katerih je Fölkel kritičen, kar ni v navadi v italijanski publicistiki.

To je plus.

Minus pa je, si pravim, da se je moral po vojski Bartol vdati diktaturi, ki ni bila manj demonična od tiste, ki jo je on opisal bolj z nekakšnim zavzetim cinizmom kot z odklonom.

23.6.

Na repentabskem vrhu.

Sončno z nagajivim vetrom.

Vetrovnost, ki se nekako po svoje ujema z razpoloženjem skupin mladih na širokem prostoru med cerkvenim atrijem in klenimi suhotami žlahtnega kraškega stavbarstva.

Razgibano ozračje zaradi mladih poročencev, nje, ki stopa iz avta kot bela nevesta iz pravljice, medtem ko jo on, potem ko je obkrožil prijatelje in znance, čaka v svetem hramu.

Z Živko sva bila včeraj priča tistemu prazniškemu dogajanju, ker je mladi ženin stavec naše revije, odkar je Alojzij Pegan za zme-raj vzel slovo od linotajpa. In Duško Švab mu ni nasledil samo v izurjenosti, ampak tudi v naklonjenem razumevanju skromne zmogljivosti naših sredstev. Tako se je ta leta med nami ustvarilo raz-merje, ki je zgrajeno bolj na prijateljskih vezeh kot na obrtniškem sporazumu. In zato sva bila z Živko res nekako neuigrana, ker sva bolj vajena na zasebno življenje, obenem pa tudi prisrčno vznemir-jena ob obredu na tisti visoki postojanki.

Ta občutek se je še povečal ob koncu, ko so pričujoči oblegali nevesto in ženina, da se je veter poigral z voščili, čestitkami in objemi pod obokanim preddverjem. No, tedaj pa se je pojavil kot dodaten argument dobre volje temperamentno duhoviti nastop ženi-nove matere, ki je kot razgledana in odločna žena prenesla pogovor na nepričakovano zahtevno raven. In tisti trenutek, naj odkrito po-vem, me je obšlo domotožje po duhu, ki je preveval naše predhod-nike in kateremu se moramo zahvaliti za svoj obstoj. Ne, draga go-spa ni spadala k predhodnikom, vendar je bila kot njihova glasnica, jaz pa sem si na tihem pritrjeval, da sem vsaj skušal, tudi če se mi ni povsem posrečilo, nadaljevati tradicijo duha naših tržaških prednikov.

25.6.

Mercurio, sobotna literarna priloga dnevnika *Repubblica*, posve-ča nekaj strani D'Annunziu, njegovim zapiskom, aforizmom o vsem mogočem. In ob marsikaterem posrečenem paradoksu se tu in tam le ustaviš, dokler ne zadeneš ob takega, kot je tisti o italijanski poeziji: »Italijansko pesništvo se začneja z 200 Dantejevimi stih — potem je dolg odmor — nadaljuje se z mano.«

A ob tako samozavest sem že naletel, pri Sabi, samo da on, če se prav spominjam, priznava kot predhodnika tudi še Leopardija.

Vsekakor je videti, da taka vera vase nazadnje le bolj koristi kot pa škodi.

30.6.

Vrstijo se sestanki za »Vseslovenski svetovni kongres«, in pa za »Srečanje v moji deželi«. Kar na lepem so se mi začela kopičiti vabila, akti, razna korespondenca, ki bi se je najrajši rešil. Skoraj petnajst let sem bil nekakšna persona incognita za uradne kroge,

zdaj pa se mi ob vseh teh vabilih zdi, kot da me kličejo tja, kamor ne spadam, in ko sem v takem nepričakovanem konzistoriju, imam prav fizični, telesni občutek, da sem, ne po svoji želji, vrinek.

2.7.

Izrezek iz »Novega Matajurja« v italijanščini.

Poročilo, da je Italijansko slavistično društvo poslalo ministru Maccanicu, ki pripravlja zaščitni zakon za slovensko skupnost v Italiji, dokument, ki potrjuje slovensko bit Beneških Slovencev. Zato nima nikakršnega smisla govor o ljudeh »slovanskega izvora«, ki ga poudarjajo italijanske oblasti zato, da bi z ljudmi ob Nadiži ravnali drugače kot z nami na Tržaškem in Goriškem.

Zelo dober tekst. vprašanje pa je, ali ne bodo prevladale tendence, ki so se uveljavljale od 1866. leta naprej, čeprav zdaj niso in ne morejo biti več *uradno* raznarodovalne.

4.7.

Slovenska republika je suverena.

Priznam, da bi moral ob tem datumu — 3.7.1990 — narediti poseben zapis, saj sem z velikim pričakovanjem sledil poprej razvoju vprašanja v slovenskem parlamentu in včerajšnjemu slovesnemu sklepu. Tudi nadvse veselo vznemirjen sem bil snoči, ko sem telefoniral Bavčarju v Pariz, in sem seveda še. A kakor se mi dogaja zmeraj, ko se težavna zadeva povoljno zaključi, je tudi zdaj nastopilo ozračje posebnega tihega miru. Ta občutek bonace, kot bi rekli mornarji, to brezvetrje sem večkrat imel za nekakšno nenaravno pasivnost, ko pa bi me moralo prevevati evforično razpoloženje. Kaj jaz vem, videti je, kot da bi na lepem v meni nastopil nepričakovan odklon slehernega zmagoslavja, in verjetno je res to nehoteno, samodejno stanje v meni odziv zavesti o bistveni akcidentalnosti vseh človeških dejanj, zavesti ki se je udomačila v meni po taboriščni preizkušnji. Drugače si ne znam razložiti tega spokojnega, treznega miru.

Saj, morebiti je tako razpoloženje podobno zadostitvi, ki sledi veliki, čeprav skriti, napetosti, ker potrditev slovenske suverenosti je bila vendar zahteva, ki je bila dolga leta poglavitni argument *Zaliva*, pravzaprav smisel in naloga njegovega nastanka in obstanka — in zdaj, ko se ob političnem dogajanju uresničuje naše pričakovanje, je naravno, da se razum in vnema potolažita. In tako se tudi ti moji zapiski, ki so nastali v funkciji potreb revije, nekako oddahnejo in se, namesto da vzklikajo hevreka, hevreka, pripravljajo na zaključek. Nikdar si namreč nisem predstavljal, da sem zmožen dol-

ga leta sestavljati tako vztrajen niz odzivov in vtisov.

No, a po vsi ti »filozofiji«⁸ zdaj le želim, da bi v teh težkih časih slovenska identiteta udejanjila svojo državotvorno sposobnost.

Zgodovinsko pa je nedvomno tudi to, kako evropski tisk poučarja in, v bistvu, sprejema uveljavitev Slovenije v srednjeevropskem prostoru.

8.7.

Po naključju sem zvedel o mednarodnem kongresu obmejnih književnosti, ki ga organizira za konec septembra tržaška univerza. O tem me je namreč poprašal prijatelj Lafont. Tako sem prišel v stik s prof. Giovanni Trisolini, ki je organizatorka srečanja, in obljubil svoje sodelovanje. Predlagal sem, naj povabi kot poročevalce Evgena Bavčarja, prof. Texiera, prof. Burattija, prof. Hérauda, predstavnika s Korzike. Na njen predlog sem obljubil nastop z referatom. O morski motiviki v Kettejevi in Kosovelovi liriki. Videti je, da je ugledna in diplomatsko zgovorna gospa nabrala od raznih sponzorjev kar lepe prispevke za ta na široko zasnovani simpozij.

9.7.

Včerajšnja pravna slovesnost v Kočevskem rogu je bila veličastna tako zaradi množičnosti udeležencev kakor zaradi izjemnosti cerkvenega obreda na prostem. A če so bili rajniki deležni bogoslužja, ki je po 45. letih simbolno nadomeščal nasilno odvzete pogrebe, je skupni nastop poveljarja slovenske Cerkve in predsednika slovenske republike preraščal pietetno manifestacijo. Nadškofova molitev za vse padle, tako partizane kot domobrance, in Kučanov klic po spravi tam, kjer »so posute kosti vseh, ki so se borili za takšno ali drugačno resnico, s takšno ali drugačno mislijo«, sta bila skupen akt, ki zaključuje tragično poglavje slovenske zgodovine in na stežaj odpira pot v zamisel nove prihodnosti.

Priznam, da sem bil pred televizorjem, ki je prenašal potek žalne slovesnosti, ob množici, ki je poplavljala gozdnati kraj, ob molitvah, ob govorih, notranje vznemirjen, nekako razdvojen, ob občutku vesoljne slovenske pomiritve sem se bal, da je ne bi kaj nepričakovano razglasilo. Obenem pa se seveda nisem mogel ubraniti preteklih podob revolucionarnih likvidacij v vojnem času, početja Kristusovih bojnikov, pokolov po koncu vojske. Pa tudi spomina na upravičeno željo, da bi Kocbek zavzel svoje stališče do tistih hekatomb, da bi spregovoril kot kristjan, a še poprej kot nekdanji porok pluralizma v osvobodilnem boju. Da, in obenem sem vedel, da čeprav je njegova javna spoved takrat izzvala nečedno slepo-

mišnje in podlo podtikanje, je prav dogajanje, ki ga je podajal televizor postumno pričalo o pravilnosti Kocbekove zahteve: »Tako dolgo se ne bomo znebili preganjave in more, dokler javno ne priznamo svoje krivde, svoje velike krivde. Brez tega dejanja Slovenci ne bomo nikoli stopili v čisto in jasno ozračje prihodnosti«.

Da, bil sem ves čas z Edijem, ki je bil zaradi odsotnosti na tisti spravi slovesnosti deležen še dodatne krivice.

15.7.

Prepišem iz *Rapporto con Trieste* komunista Tonela:

»...le foibe sono quindi un fatto prevalentemente politico, mirante a eliminare i non comunisti. La discriminante etnica costituisce un elemento secondario« (str. 21).

Tako odpade neosnovana sodba o divjaštvu slovenskega naroda, ki jo v zvezi z ljudmi, ki jih je tajna revolucionarna policija dala zmetati v kraške jame, izrekajo italijanski nacionalisti. Že večkrat sem napisal, da ni šlo za maščevanje zaradi fašističnih 25-letnih zločinov; in zdaj celo nasprotnik Slovencev Giorgio Bevilacqua ugotavlja, da razvodnica ne ločuje Italijanov od Slovencev, ampak komuniste od nekomunistov. Jaz pa si potrjujem zavest, da zaradi žalitev ali krivic, povzročenih narodu, slovenski ljudje ne bi nikdar nastopili maščevalno, to zmorejo edino kot nosilci nazorske resnice, tako levi kot desni.

20.7.

Prijateljski pozdrav Alenke Puharjeve, ki mi je poslala izrezek iz »Dela« s podlistkom o delovanju Amnesty International. V uokvirjenem prispevku poroča o Francu Miklavčiču in obsodbi in sodbi, ki jih je bil deležen. Zgoščena, a popolna notica. Bravo, Alenka! Franc pa ima zadoščenje po hudem, ki ga je skusil ob krivici in ponižanju.

23.7.

Pred dnevi (14.7.) v Sobotni prilogi »Dela« tričetrtrstranski pogovor z dr. Ljubom Sircem. S fotografijo intervjuvanca v sredini. Vse, kot se spodobi. Vtis: kot da se še dogajajo čudeži. Kot da se pravljice o dobrem, ki nazadnje premaga zlo, nekako lahko uresničijo tudi v tem našem nemogočem svetu. In kje je čas, ko smo brali Sirčevo pripoved *Smisel in nesmisel*? Kje je doba, ko je izhajal *Klic Triglava* in se je Sirc z drugimi avtorji zavzemal za demokratično ureditev življenja v domovini? Kje so srečanja pri zasedanjih »Dra-

ge«? Kje njegove intervencije pri najbolj odgovornih forumih ameriške politike? In kdo bo popisal skoraj pol stoletja trajajoči splet pobud, zvez, potovanj, nastopov, poročil, izjav, prevodov, interkontinentalnih korespondenc?

Poleg vsega se dr. Sirc razlikuje od marsikoga, ki je po vojski postal politični emigrant, saj je sodeloval z osvobodilnim bojem, postal pa dolgoletni jetnik samo zato, ker je verjel, da bo po zmagi 1945. leta res zavladal levičarski sicer, a demokratičen pluralističen sistem. Nekje je njegova usoda podobna Jezovi, samo da je partizan Jeza, ko je ugotovil, v kakšnem režimu živi, neposredno izbral odhod, to se pravi, da je bil politično bister in življenjsko odločen, to se pravi pogumen, saj je ječo obšel, medtem ko se je Sirc odpravil v svet šele po težki preizkušnji.

Najbolj svojstvena v tem pogovoru je skorajda anekdota, v kateri Sirc pripoveduje, kako so mu v Tuniziji na indonezijski ambasadi hvalili »simpatičnega jugoslovanskega ambasadorja« Nika Šiliha. »Saj ga poznam«, je rekel Sirc, »k meni je hodil v celico in ko me je zbudil, je rekel: No, Sirc, kako se počutite zdaj, ko vas bomo obesili?« Pravim pa, da je ta »anekdota« svojstvena, ker je dokaz več, kako so bile razne rabeljske duše potem za svoje početje še nagrajene z diplomatskimi šaržami.

24.7. popoldne

Kupil *Prispevke* Poldeta Bibiča, ker sem pri listanju knjižice opazil Duši Počkajevi posvečeno poglavje. Saj sem v glavnem vnaprej vedel, kaj bo povedal, a nabavil sem si ta »izbor člankov in zapiskov« Duši na čast. Ne torej iz potrebe po nekem odkritju ali neki dopolnitvi, ampak iz občutka po simbolni bližini, ki naj bi obnovila tisto neigralsko, neodrsko.

Recimo takrat, ko je nastopila neka zelo intimna sekvenca in si je s tistim značilno razkavim in hkrati zapeljivim glasom pripelala o Johnny Guitar.

25.7.

Predsednik italijanskega senata Giovanni Spadolini je napisal članek o združeni Evropi ob obisku v Trstu za odprtje razstave o Neoklasicizmu. Za govor o jutrišnji Evropi s posebnim upoštevanjem njenega vzhodnega dela se Spadolini uvodno spominja načrta za revijo Evropa, ki ga je 1914. leta snoval Scipio Slataper.

Seveda ne more nihče biti načelno proti takim zasnovam, toliko manj, če se porodijo pri tržaškem piscu; vseeno pa človek lahko malo dvomi v odrešno posredovanje take revije, če si avtor hkrati

zamišlja, kako bo počasi, kulturno, to je s pomočjo svoje višje kulture, asimilirala primorske Slovence. Zato nekdanji Slataperjevi osnutki ne bi bili aktualni, kot si predstavlja Spadolini, ki je drugače tudi sam zelo ozek glede naših pravic. Potem je pa že bolj aktualen načrt Srečka Kosovela o evropski reviji, ki bi pričala o naši usodi potem, ko je Mazzinijeva Italija 1918. leta zahtevala dobršne kose slovenske in hrvaške zemlje. Kosovelov načrt bi bil torej uglašen z današnjo težnjo po obveščanju mednarodne javnosti o krivicah, storjenih nad narodnimi osebki, in o zahtevi po odpravi teh krivic.

26.7.

Claude Lanzman piše (Shoah) o sovraštvu Poljakov do Judov in poudarja, da so pasivno sprejemali njihovo uničenje, bili pričujoči pri deportacijah, potem nadaljuje: »Jaz mislim, da če naj sprejmejo sami sebe, če naj se sprejmejo kot sokrivi priče vsemu, kar se je dogajalo, potem mora njihovo sovrašтво trajati. Drugače bi njihova zavest propadla — (Se no la loro coscienza crollerebbe).

Nisem poučen o sovraštvu, ki naj bi ga Poljaki čutili do Judov, prav tako nisem na tekočem, kako so brezbržno gledali na njihovo usodo, čeprav si težko predstavljam, da bi kdo lahko kaj počel v obrambo žrtev; a tisti avtorjev sklep mi vsekakor vzbuja neko asociacijo z našim položajem za časa fašizma. Nihče se takrat ni uprl početju fašistov, ki so požigali naše domove in se lotevali tudi drugačnih pogromov, kar je spominjalo na proti-judovske akcije. To se pravi, da tisti del tržaških ljudi, ki nas je sovražil in sprejemal vse, kar se je počenjal proti nam, nas nekako nujno more sovražiti tudi zdaj v demokratični družbeni ureditvi, če naj ne propade mnene, ki ga ima o sebi, in če naj se ne razblini konsistenca njihove notranje biti.

To bi morebiti odgovarjalo, čeprav bolj kot o sovraštvu bi rekel, da gre za omalovaževanje, za občutek, za zavest superiornosti in zato za odklon (večkrat podedovan) socialno nižjega plemena, ki govori uglednemu meščanu tuj jezik. Seveda bi, kdor bi si v sedanjem svetu priznal pasivno sprejemanje zatrtja identitete nekega prebivalstva, imel o samem sebi kaj klavrno mnenje. Zato je bolj zdravo, da obdrži pri življenju razlog — pa naj bo še tako umišljen —, zaradi katerega on someščana Slovence odklanja.

27.7.

Ob raznih zamislih, s katerimi razne italijanske ustanove skušajo ovrednotiti tržaško preteklost, spet ugotavljam, kako so tisti,

ki krojijo našo usodo, popolnoma zanemarili vse, kar bi lahko pričalo o naši identiteti v tem mestu. Tako sta vizija o Trstu kot odskočni postojanki revolucije, ki je shlapela junija 1945. leta, in idealistična politika italijansko-slovenskega proletarskega sožitja, ki je sledila, zaslužnili pamet odgovornih — da je bil že pred rojstvom zatrt vsak izviren načrt o slovenskem uveljavljanju.

In ta nekreativnost je umanjala kljub temu, da je bila ekonomska podlaga na razpolago; odsotno pa je bilo notranje prepričanje, odsoten je bil navdih. In na misel mi v zvezi s tem prihaja primer, ki sem ga že nekje omenil: Katalonci pišejo zastopniku Coca-cole: če ne boste uporabljati tudi katalonščine poleg kastiljščine na vaših steklenicah, bomo vašo pijačo sabotirali. No, a potez je nešteto; našim odgovornim pa se ni spočela niti ena. In to prav gotovo v veliki meri tudi zato, da jim italijanski partijski tovariši ne bi očitali nacionalizma.

Specifičnost te standardne medvojne in povojne zasnove prihaja zdaj na dan v Istri v slovensko-italijanski kritični povezavi do nove slovenske oblasti. Seveda povezave na ideološki podlagi, kar pa prav gotovo ne more biti brez posledic pri razpoloženju ljudi do slovenske samobitnosti.

Absurd je prav v tem, da naj bi tisti, ki niso dopuščali italijanski skupnosti političnega samostojnega uveljavljanja zunaj komunistične partije in Zveze del. ljudstva — zdaj, v spremenjeni pluralistični družbi, želeli biti najboljši branilci italijanske problematike! No, a pride dan, ko bodo italijanski ljudje spoznali, da jim ideologija ne samo ni koristila, ampak je tudi škodila italijansko-slovenskemu sporazumevanju in plodnemu sodelovanju.

28.7.

France Pibernik je izdal portretno skico pesnika Franceta Balantiča pod naslovom *Temni zaliv Franceta Balantiča*. A kot je pripoved o kratkem življenju doslej prepovedanega pesnika dragocena, me ob branju ves čas spremlja težko izrazljivo zadoščenje, da se je slovenski svet rešil inkvizicijskega ozračja, ki ga je obdajal in ogrožal njegovo duševno in duhovno zdravje.

30.7.

Just Stanovnik mi je poslal izvod svoje knjižice *Slovenska sprava*, ki jo je izdal list Družina. Spoznala sva se ob okrogli mizi na tržaški radijski postaji, nakar je sledila izmenjava prisrčnih pisem. Zdaj ta tekst, ki je napisan v zahtevnem, izbranem slogu. No, res si ne utegnem — kot zmeraj — kaj več zapisati o vsebini,

zelo pa me je prepričalo avtorjevo stališče do tistih, ki so bili ob koncu druge svetovne vojske premaganci. Tudi protikomunisti imajo na vesti zločine, ne samo partijski voditelji. »Resnica leži torej v priznanju sokrivde za poraz. Pa tudi v priznanju krivde,« pravi Stanovnik. In se seveda z njim strinjam. In je odrešno, da katoliški mislec tako izjavlja. Gre namreč za to, da ne bomo mogli zaživeti v prečiščenem ozračju, dokler ne bosta obe strani obžalovali svojih zli dejanj.

2.8.

Revija *La Battana* št. 95/96 tokrat na 232. straneh objavlja avtobiografsko zgodbo Ligia Zaninija *Martin Muma*. Delo, ki ga uvaja uredniški zapis in še troje predstavitev, očitno izhaja v ozračju, ki ga je ustvarila nova demokracija na Slovenskem, ko se tudi pripadnik italijanske skupnosti lahko bolj sproščeno izpoveduje. In Zanini je nabral marsikatero trpko doživetje v svojem življenjepisu vse do preizkušnje na Golem otoku. Za zdaj sem prebral samo to zadnje poglavje, ker mi je usoda uničevalnih taborišč blizu. Pri tem sem vnovič prišel do zaključka, da je bila za italijansko skupnost v slovenskem delu Istre ideološko-politična diktatura hujše zlo od nacionalističnih izpadov, ki niso bili načrtni, medtem ko je imela glavno besedo sistematika tajne policije.

6.8.

Korziški prijatelj Rossi mi je poslal brošuro, ki jo je napisal s soavtorjem Petru-jem Bartoli-jem. Naslov *U Disturbu*, v francoščini pa *Mise à sac*. Podnaslov 1789-1989. Delo je izšlo v Ajacciu na obletnico revolucije in dokumentira plenjenje in ekonomsko zasužnjevanje Korzike.

Ne vem, kdaj bom bral, a problem poznam, saj velja isto za Okcitanco, to se pravi za južni del Heksagona od Alp do Pirenejev.

12.8.

Naš XV. kongres je za nami.

Potekel je na ravni, ki se je razlikovala od prejšnjih predvsem po veljavi referatov. Ne da bi jih v preteklosti ne bi bilo ali da ne bi bili kakovostno v redu, ampak tokrat je bilo čutiti, kako smo eno izmed jeder, okoli katerih se oblikuje nova Evropa. Brez pomoči tiska, brez finančnih sredstev smo vztrajali in z našimi skromnimi močmi pomagali spreminjati javno mnenje glede razmerja do nepriznanih skupnosti. Zdaj razvoj v Vzhodni Evropi potrjuje naša stališča, obenem pa nalaga nove naloge. To je poudaril Paul Magosci,

profesor ukrajinskega jezika v Kanadi; o tem sem spregovoril jaz, pa dr. Franci Zwitter, ki je predlagal posebno listino, do katere je tudi prišlo.

Le-ta uvodoma pravi, da zaradi vsesplošnega razvoja države ne morejo več posamično reševati vprašanj in da je zato potreben nad-nacionalen organ, ki naj skrbi za pravice jezikovnih skupnosti, to je tako imenovanih manjšin. Te imajo pravico tudi do samoodločanja, vsekakor v številnih primerih so zadeve tako resne in zapletene, da ni mogoče dopustiti sklicevanja na odklon, da se »vtikaš v notranje zadeve«, toliko manj je dopustno, da taka vprašanja rešujejo policije in armade (v poštrev so tokrat prišli Kosovo, Transilvanija in Trakija). Zahteva po ustanovitvi mednarodnega foruma torej, kjer bodo odločili mednarodni eksperti.

Ta listina je pglavitni dosežek našega zborovanja, pomembna bo zdaj njena uveljavitev. V mislih pa smo imeli poleg že tradicionalnih skrbi za ogrožene jezike v zahodnih evropskih državah še ves kompleks, ki se prikazuje, kot sem že rekel, pri novem oblikovanju vzhodno evropskih identitet.

Nova poznanja?

Odkritje je vsekakor bil Joseph Yacoub, profesor v Lyonu in Ženevi, ki se je zavzel za svoj materin jezik, to je: aramejščino. Nekako nas je spravil v zadrego s tem, da nas je presenetil s poročilom, da lepo število Aramejcev živi v Iraku, kjer so jim celo priznali šolanje v materinem jeziku, v Turčiji, v Sovjetski zvezi. Prav tako so številna diaspora v Evropi in Ameriki. Seveda mi je predavatelj obljubil dokumentacijo, ker pa gre za eminentno obmejne jezikovne primere, bi aramejski referat spadal tudi v tržaški septembrski simpozij, na katerega pa prof. Yacoup ne bo mogel priti. Obljubil pa sem mu, da bom podatke o sedanjem položaju jezika, ki ga je govoril Kristus, le kako utegnil kje objaviti.

Prav tako pričakujem tekst ukrajinskega profesorja.

Veliko tiskovin so razdali gostitelji, Provansalci, ki so aktivni v svoji nadvse marljivi zvestobi tradiciji Mistralovih »Felibriges«, a žal ostajajo s svojo zaverovanostjo nekakšen zaveden, a hkrati ločen člen okcitanskega neenotnega občestva, ki zajema Južno Francijo od Pirenejev do Alpskega loka pa še piemontske doline onkraj njega. V pogovoru s sodelavko mesečnega časopisa (na šestnajstih straneh) v provansalsščini, ime mu je *Prouvènço D'aro* in izhaja v Marseju, sem ugotovil, da ga natisnejo 3000 izvodov, kar je skromno število za milijon prebivalcev —

Drugače je bila Nica človeško in prometno razgibana, vsaj kar

smo je lahko doživeli pri odhodu na seje in ob vrnitvi z njih. Saj je zmeraj ista pesem, pri vsakem kongresu se najbolj spoznamo z notranjostjo kake gostoljubne stavbe.

Izjema je bil skoraj tihotapski obisk (ker sem zapustil zborovalce) Chagallove galerije, do katere sem se vzpel po vabljivih stopničkah in samo nakazanem gaju. To je bila poslastica, če naj se banalno izrazim, ta Musée national, v katerem je slikarjev Message biblique. Gre namreč za skulpture, mozaike, cerkvena okna, gvaše, grafike, litografije za poskusne skice, keramike itd. Sinji, ókrasti, oranžni prelivi, ki oznanjajo Chagallov sanjski svet, pa naj je motiv pariški ali pa, tukaj, svetopisemski. Kaj naj rečem? Na takih podobah so tudi Mojzes in ljudje in živali v Noetovi barki čudovita barvna pravljica. To pa hkrati tudi spodbuja k razmišljanju v izjemnem, umetnosti posvečenem, templju. In zgibanka, ki sem jo dobil, med drugim vabi k članstvu v društvu prijateljev muzeja, to se pravi k predavanjem, razstavam, koncertom, potovanjem — Doslej ima društvo 400 članov.

A jaz sem moral k našim — članom!

Svojstven je bil naslednji dan v Monegaški kneževini, kamor smo se odpeljali z vlakom, poslušali predavanje, o pomenu rodnega jezika, ki je bilo sicer briljantno, a za naš kolegij kar prilično pleonastično. Nenavaden pa je bil po kosilu spust s 100 metrov nad morjem razglednega vrha v jamo, ki se kot ozko črevo vijuga v globino. Tudi čar kapnikov seveda, a v primerjavi z našim podzemljem nekakšen miniaturni pojav. Pritegne pa potem izhod neke sredi kamnitnega, v eksotičen viseč park spremenjenega prepadnega brega, ki ga sončni žarki vneto oblivajo.

Zaključni akordi z volitvami so potem bili brez presenečenj, nasprotno pa so se pomnožile peticije raznim vladam. Nova tista, ki bo šla v Mehiko v zvezi s pravicami Indijancev, tista za Aljasko, ZDA in Kanado prav tako za zaščito Indijancev, tista za Turčijo, kjer je od pol milijona prebivalcev aramejskega ali asirsko-kaldejskega jezika, kolikor jih je bilo v začetku stoletja, zdaj po turški nasilni asimilaciji ostalo še samo 30.000 tisoč.

V nedeljo maša v okcitanščini za verujoče in neverujoče, ker je v obred vključen nastop s kratko molitvijo v vseh na kongresu pričujočih jezikih. Žal pa ni bilo zbora, ki bi zapel v domačem jeziku, kar bi vsekakor pridalo nekaj slovesnosti tisti simboliki prihodnje Evrope v malem ter obenem njene povezave z ameriško celino.

Uspelo mi je, da sem se za nekaj ur rešil centra in prometa

ter se usmeril proti obali, kjer sem se spet počutil v domačem okolju. Nič seveda ni podobno tržaškemu, ko pa se prosto izgublja v nedogled s svojim zlatim peščenim prodrom, a ne glede na to so si morske pokrajine intimno vse v sorodstvu. Tako sem se pravzaprav šele tam prepustil niškemu ozračju in si zaželel, da bi se mogel ujeti vanj kot ne-kongresnik. A doma so me, kot ponavadi, čakale nepopisane bele pole, to se pravi obveznosti, neizpolnjene obveznosti.

13.8.

Tako. V glavnih obrisih sem skiciral kratko poročilo za letošnjo »Vilenico '90«, ki ima za temo »Srednja Evropa Evropi«. Seveda bom poudarjal pomen novega položaja, ki je nastal po spremembi v vzhodnih evropskih državah, tudi za narodne identitete in za manjšine. Tako na srečanju PEN v maju kakor tudi na kongresu v Nici je bil govor o tem izredno kočljivem problemu, ki ga Avstro-ogrška monarhija ni znala ne hotela rešiti, zahodne države pa se bodo mogoče po letu 1992 šele začenjale z njim spoprijemati zares. V tem se je predavanje prof. Paula Roberta Magoscija lepo ujemalo z mojim gledanjem, samo da je on upravičeno poudarjal ekonomsko-finančno stran vprašanja in ugotavljal, da izpod sovjetskega jarma osvobojene države najbrž ne bodo imele zadostnih sredstev za podpiranje potreb manjšin.

15.8.

To poletje se zame uveljavlja v imenu srečanj in zato raznih zapiskov.

Julija sem natipkal nekaj strani o Bevku za »Primorska srečanja«; potem prispevek za koroško antologijo »Das gemeinsame Leben«, ki naj bi izšla v Celovcu v povezavi z obletnico plebiscita. Potem sem si pripravil nekaj izvlečkov za nastop v Nici. Vmes so bila srečanja za slovenski svetovni kongres.

Morje in hribi pa so čakali in čakajo.

No, saj so bili tudi prejšnja poletja kar potrpežljivi, a sem vsaj imel občutek, da sem zbran pri oblikovanju nečesa določenega, tokrat pa sem nekako sparceliran in prepuščen sredobežnim vplivom.

16.8.

Mimogrede.

V Celovcu je Maja Haderlap postala urednica »Mladja«, kar je vsekakor pozitivno, ker bo revija spet zaživela. Kar pa je nega-

tivno, je, da se to novo zaživetje dogaja v imenu sourednikovanja s tržaškimi »levimi«, naj jih tako na kratko definiram, avtorji. Nič seveda človek ne more nikomur očitati zato, ker nekje sodeluje s svojimi spisi ali pesmimi; je pa pravo izdajstvo nad tržaško slovensko publicistiko, če se ne zavzameš za izhajanje tržaške kulturno-literarne revije, ampak se priključiš koroški! To se pravi, da se po treh desetletjih vakuuma odločiš za očiten beg.

Zaliv? Prav gotovo, da niso bili z njim, ko je bil s svojim pluralizmom in z zavzemanjem za slovensko samobitnost zanje nesprejemljiv. In je še. Zdaj, ko se je ozračje spremenilo, zdaj pa so se odločili za tisto — koroško — stran, ki vztraja pri svojih poprejšnjih pozicijah. Lahko bi seveda spodbudili rojstvo revije pri »Slovenski kulturno gospodarski zvezi,« kjer so doma, to bi bilo naravno, a to bi zahtevalo neposredno aplikacijo, medtem ko je koroška varianta dosti lažja: rokopis oddaš — in nimaš drugih obveznosti —

No, tako si zdaj človek lahko samo želi, da bi se v novem podnebj u ozračju izoblikovala čisto nova generacija.

18.8.

Šele zdaj mi je prišla v roke »Tribuna« (14. maja 1990), v kateri je objavljen tisti spis dr. Urbanca o Kocbeku, ki sem ga bral v »Svobodni Sloveniji«. No, medtem se je odzval Viktor Blažič v »Celovškem zvonu«, vendar me je imelo, ker vem, kakšna je metoda dr. Urbanca pri navajanju citatov, da bi malo pogledal, kako je tokrat ravnal. Pa sem primerjal.

Urbanc navaja Kocbeka: »Nas more rešiti le marksizem s svojim pojmovanjem sile in nasilja« (Slovensko poslanstvo str. 160).

Kocbek: »Iz tega brezumnega nasilja nas more rešiti le marksizem s svojim revolucionarnim pojmovanjem nasilja. Rešiti nas more pod enim pogojem: da bo z rabo sile in nasilja predvsem ustvarjal človečanske odnose med ljudmi ... Marksizem mora premagati skušnjo, da ostane v območju nasilja ... čimprej mora najti takšno obliko nasilja, ki se more vedno bolj preraščati na poti v svobodnejšo prihodnost«.

Kot kaže, se torej dr. Urbanc nikdar ne vda, tudi če mu zaporedoma dokažeš, da postavlja stvari ad libitum.

20.8.

Berem Thomasa Bernharta.

Njegov »Vzrok«.

Avtobiografska pripoved o življenju v zavodu.

Ujetost: med katolištvom in nacizmom.

Postavljam paralelo s koprskim zavodom: italijanska cerkvenost in fašizem.

A Bernahart je iznašel slog, s katerim doživeto moro vsili bralcu z maničnim ponavljanjem. Tudi večkrat istega stavka na isti strani, ne da bi ga kdove kako spremenil. In potem na naslednji strani prav tako refrensko ponavljanje sorodne ugotovitve ali misli ali občutka.

Močno je to. Bolj neposredno kot Handkove navedbe o zavodskem ozračju.

Škoda, da ga ni več, njega bi bil rad spoznal. Saj, tudi Bachmanovo. A je odšla že pred njim.

26.8.

Za leto starejši.

Po navadi sem v tem času nekje v gorskem svetu, a tudi to se je letos postavilo na glavo.

Od Živke dobil Václa Havla »Interrogatorio a distanza«, ki sem si jo mislil kupiti, a me je darilo prehitelo. Ničesar nisem doslej Havlovega bral, a me njegova usoda od *Charte 77* naprej priteguje in tudi obvezuje.

Še najbolj zato, ker sem živel v demokratični ureditvi.

Sem pa za časa Listine 77 imel dva prijatelja v zaporu, Blažiča in Miklavčiča.

In spet gre za paralelizem, tokrat občestvene kategorije — Češka in Slovaška na eni strani, Slovenija na drugi.

31.8.

Gotov je prikaz o Ketteju in Kosovelu za tržaški simpozij.

Morali bi počasi doseči, da bi poleg Kosovela tudi Kette prišel v tržaško kulturno zavest. Neverjetno smo v zamudi. Saj bi kulturna popularizacija, če naj tako rečem, Ketteja nedvomno uspela, ko bi se je pravilno lotili. Italijanski publicist bi prav gotovo uporabil ko bi šlo za italijanska pesnika, biografska podatka, da sta se oba, tako Kette kot Kosovel, sprehajala po pomolu in občudovala tržaška dekleta, Kette kot vojak, Kosovel pa, ko je z Bogom Magajno moral pred naborno komisijo ...

5.9.

Letošnja »Draga« se je dogajala pod ogromnim šotorom, v katerem je mrgolelo ljudstva kot še nikdar. Seveda se je slovesnost organizatorjev letos ujemala s spremembo v Sloveniji, še posebno z nazorskim sorodstvom predsednika vlade, ministra za zunaj

matice živeče slovenske ljudi, ministra za kulturo.

Sodeloval sem na skupščini, ki je odločala o slovenskem svetovnem kongresu, bilo pa mi je ves čas nerodno, ker sem bil na podiju, medtem ko bi bilo moje mesto pravzaprav z drugimi v dvorani. No, šlo je v glavnem za določitev, ali naj bo kongres v Sloveniji ali zunaj nje. Pri tem se je hitro izkazalo, da so predstavniki *Nove revije* družno pričujoči kot zagovorniki kongresa v mejah Slovenije, medtem ko smo bili zagovorniki druge teze ne samo v manjšini, ampak povsem nepripravljeni na blok opozicionalcev. Bojan Brezigar, ki je vodil, pa se je prehitro odločil za glasovanje o dveh izbirah.

Tako sem ostal osamljen. A to me ni tako motilo, čeprav sem se šele takrat zavedel, da bi bil moral pred tisto razpravo zbrati somišljenike; odklanjal pa sem in odklanjam zamisel kongresa kot množične manifestacije, kot je odločno poudarila Spomenka Hribar. Taka množična zamisel kongresa v Sloveniji, kjer prevladuje neki zbor kulturnih ljudi, ni po moji misli, kot ne bi bila, če bi se pretirano uveljavljal neki drugačen. To se pravi: bil sem za tak pluralističen zbor, ki bi ga sestavljala skupina nadstrankarskih modrih mož. To sem tudi povedal, a se je našla govornica, ki se je ideji celo posmehovala, češ da izključujem žene!

Škoda.

Ko sem predlagal skupen slovenski forum in ko ga je predlagal Štih, je bil zmeraj govor o slovenskem *svetu*, to se pravi o neki samostojni inštanci na višji, pluralistični ravni. Saj, in to bi mogel biti namesto sveta tudi kongres, vendar ne v množični interpretaciji.

Pisal bom Bojanu Brezigarju, da odstopam od predsedniškega mesta v tržaškem odboru. Že takrat, ko so me predlagali, sem se upiral, potem pa sprejel zato, da bi zadeva stekla.

7.9.

Z Majo na Nanosu.

Po strmi varianti seveda, da je vsaj nekaj skal in nekaj žice.

Tako si ustvariš privid, da se vzpenjaš po kakšni bolj zahtevni poti. Saj se skoraj povsod začnejo z gozdnato predigro. Če greš na Prehodavce, na primer, ali iz Rudnega polja visoko gor po poti do Prevale. Ker sem bil brez vaje, sem ob gozdnati uverturi tokrat nekako lažje odpravljal skrb, ali bom veliko zaostal. No, a saj ni šlo za nikakršno kronometriranje, ampak samo za pričakovanje nebri-ljantnega občutka, da mi telo ne sekundira več, kot je treba. Tako sem Majo spodbujal, naj se podviza, kot da je sama in da ne misli,

da mora biti kot hčerka solidarna z mojimi koraki. Vendar pa se je nazadnje izkazalo, da je moj čas odgovarjal napovedi na leseni puščici. Še zmeraj se je torej moj ritem ravnal po splošni normi. Kar je bilo vsekakor spodbudno.

In tako so mi skale prazniško sijale v lasersko ostrih žarkih. Ozračje brez najmanjše sapice.

Kot naročeno.

Zato je potem pred počo na dolgi leseni klopi sledil vtis, da si na topli jasi nekje sredi kraških borovcev. Ujeta, naklonjena višinska toplota. In medtem ko se je beli lok Majinih zob spoprijemal z jabolkom karamelaste barve, se je v meni tista zemljepisna točka strnjevala z zgodovinskimi sekvencami, ki so bile v tistem odmaknjenem miru skoraj irealne, čeprav je o njih pričal doprtni kip na podstavku v senci košatih vej. Zgodovina, ki se naju je dotikala zelo od blizu, ker je v bron ulita glava upodabljala brata Majine mame, to je njenega strica. In ona je seveda o njem vse vedela, vendar je bila s svojo še ne izpolnjeno radoživostjo daleč od tega, kar je za nas pomenilo substanco naše preteklosti. In nekje sem bil potolažen, da nimajo ona ne mladi kot ona temnih senc v zasedi, hkrati pa sem se spraševal, ali se ne bodo vrednote občestva razblinile v udobnosti modernega tehnicizma in v kiču kričavih popevk.

Bil sem lahkotno zgovoren, da se ne bi vdal kakemu pridigar-skemu poduku, in tudi ko sem naredil nekaj posnetkov z Majo nedaleč od kipa, na katerega je skozi liste padal pramen zlate svetlobe, sem ji samo rekel, naj stopi k podobi ponosnega strica, prepričan, da neizraženi misli zavest drugače pritrjuje kot izrečenim stavkom.

A ko sva sestopala po daljši poti, se mudila na vzpetini nad cerkvico svetega Hieronima (Jerumna), korakala po stezi navzdol, zdaj obsijana, zdaj obdana z drevjem, sem nadaljeval s svojo meditacijo. Tisti kip mladega junaka je bil namreč tudi simbol upora, ki je segal od Tržaškega zaliva do Julijskih Alp in sproti razveljavljajl načrt o rodmoru; bil je simbol upora, ki ni spraševal po nazoru in politični misli, ampak se zavzemal za odrešitev nesvobodnega ozemlja. In vsaj večji del le-tega je svojo prostost doživel, čeprav je potem legla nanj senca drugačne nesvobode, ki se zdaj vendar počasi odmika. Da, prav to se mi je na tistem sestopanju pojasnjevalo, da je imela vojska, ki je maja 1945. leta prišla v Trst, revolucionarno vodstvo, zavzeto za prevraten pohod, ki se torej ni bojevala, kot je izjavil Josip Broz ob podelitvi priznanja na ljubljanski univerzi,

za *partikularne interese*; vendar je kljub temu deloma le popravila krivico, ki je bila 1918. leta storjena slovenskemu občestvu. To se pravi, da se bojovníki začeni s tistimi v Bazovici in na Opčinah do vseh drugih širom po Primorski, še posebno pa številni Prekomorci, niso zaman žrtvovali. Saj, še posebno tisti tako imenovani Prekomorci, ki so se odrekli bolj varnemu zaledju in se odločili za odrešitev primorske zemlje. In nje, nacionalno zavedne fante in može, je v trenutku, ko je krenil odločilni pohod, revolucionarno vodstvo dalo v prve vrste, saj so bili zaradi svojega nacionalno živega razpoloženja za ideologe nekako razglašeno moštvo, ki ga je bilo manj škoda, a so hkrati bili zaradi navdušenja za boj vendar nadvse dragocena množica napadalcev.

A kljub vsi ti tragiki, sem si rekel, je nazadnje le res, da so se primorski ljudje sami bili za svojo prosto prihodnost, tako da je vsa dodana ideološka navlaka zgorela v ognju domovinske ljubezni. In če je večina bila, ne da bi vedela, sredstvo mednarodnega prevratnega načrta, medtem ko je mislila, da je subjekt svoje zgodovine, je zdaj potrebno uveljaviti njeno vlogo tudi za nazaj. To se pravi, da morajo biti primorski ljudje ponosni na svoj boj, na svoje padle, ne glede in navkljub propadu ideologije, ki jim je bila vsiljena. Zato nilo je namreč to, kar jim je bilo podtaknjeno, ostalo pa bo za vse večne čase kot žlahtna vrednota njihovo prvinsko darovanje za prostost rodne zemlje.

Gre za dilemo, ki jo bo potrebno čimprej razrešiti; z odklonom na eni strani, s sprejetjem in potrdilom na drugi. Šele potem bomo lahko gradili prihodnost.

Da, tudi pri tisti hoji navzdol je bila Maja zmeraj daleč pred mano, a je bilo prav tako: moje misli se nikakor niso skušale ujeti s tempom njenih dolgih in hitrih nog.

14.9.

V *Svobodni Sloveniji* zapis Marjana Schiffrerja o knjižici »Slovenska sprava« prof. Justina Stanovnika. Kot je bilo pričakovati, se pisec otepa Stanovnikove trditve, da so v vojnem času oba tabora — partizanski in domobranski — pobijala. Naravnost pravi: »Gospod profesor, protikomunisti nismo krivi ničesar«. Potem pa doda: »In če je zvečer domobranska patrolja odpeljala terenca in ga za hišo ustrelila, ali če je bil Sv. Urh ali Barje ali Podturjak, je bila to krivda posameznikov, ki smo jo že stokrat priznali in obžalovali.« V nadaljevanju pravilno pravi, da ni mogoče »primerjati domobranske vojske z nasprotnikovo, ki je dobila jasno povelje: farje pobijte, kulake postreljajte itd«.

Najpoprej: strinjam se s prof. Stanovnikom, kar sem v teh zapiskih že omenil. H gornjim trditvam pa bi pripomnil, da ne drži reduciranje zlih dejanj na *samovoljo posameznikov*, ker je šlo za organizirano početje. Primer: tržaške in kraške ljudi so aretirali in izročali gestapu uniformirani slovenski ljudje. To torej ni bilo delo *posameznikov*. Zato vsi tisti neštevilni, ki se iz nemških taborišč niso vrnili, niso žrtve *posameznih* svojeglavcev.

Res je, da so partijski voditelji naročali likvidacijo duhovnikov, bogatih kmetov itd., a teh nalog ni izpopolnjevalo partizansko vojaštvo, marveč od partijskega vodstva določeni ljudje. Prav tako se na domobranski strani za lov sodelavcev ali samo simpatizerjev partizanov po Trstu in Krasu niso odločali navadni preprosti fantje, ki so se z orožjem spoprijemali s partizani.

Gre torej za *distinguo*.

In kot mi, ki smo bili nekoč za *osvobodilni boj* in smo temu še zmeraj zvesti, ampak takšnemu, kot smo ga mi želeli, to se pravi pluralističnemu in ne ideološko-revolucionarnemu, in zato obsojamo vse medvojne in povojne umore in pokole — tako pričakujemo, da bo druga stran obžalovala na eni strani sodelovanje s sovražnikom, na drugi pa mučenje, smrti in pošiljanje v nemška taborišča, za kar so odgovorni vodstveni forumi.

Seveda sem o tem že pisal, a mi je nekdo očital, da sem oseben, ker so me domobranci odali gestapu. Vendar so taki komentarji jalovi in dokaz neprimernega razpoloženja. Domobranska postojanka, ki je imela svoj sedež pri Sv. Ivanu v Trstu in tisti oddelek, ki je bil v prvem nadstropju v stavbi v ulici Mercadante, sta se potrudila, da sta poslala v Nemčijo nič koliko ljudi. Samo tisti transport, v katerem sem bil tudi jaz, in ki je odšel s tržaške tovarne postaje 28.2.44, nas je bilo 600. Ne vem, koliko od teh je spravilo v Nemčijo domobransko vodstvo, a tudi če jih je bilo samo polovica, je otročje ponavljanje, da je šlo za početje *posameznikov*! In koliko je bilo tistih transportov!

Tukaj torej ne gre ne za primerjavo ne za številčnost, ampak za načelo, da obsodimo in obžalujemo vsa zla dejanja, ki ne spadajo k vojskovanju. Ker je takšno obojestransko očiščenje nujna priprava na spravo; brez takšnega razpoloženja ni namreč mogoče začeti na novo ter hkrati prepustiti zgodovinarjem nalogo, da raziščejo in popišejo resnico.

Na to sem znova pomislil, ko sem 6. septembra v *Svobodni Sloveniji* prebral *Obisk v taborišču* Janeza Vasleta. Ta je v Dachauu opazovalec, »ki ni doživel vojnih let in skuša razumeti, zakaj je bilo

toliko hudega itd.« In sta nedvomno vsega spoštovanja vredna tako njegov obisk kot odklon zla, vendar bi tista reportaža imela še vse drugačno vrednost, ko bi vsebovala še kakšno, čeprav kratko, obžalovanje. Seveda, kdo lahko poreče, da je še boljše, da pisec ni obremenjen s slovenskimi grebi; vendar bi prav takšno vedenje morebiti odpravilo razglašenost, ki veje iz sklepne navedbe: »Naj zgled teh, ki so bili pokončani tukaj med leti 1933 in 1945 zaradi upora nacizmu, pomeni, da se vsi združimo ter branimo mir, svobodo in spoštovanje človekovih pravic«.

Saj, upirali pa s(m)o se nacizmu, to je tisto.

15.9.

V kiosku na trgu Sv. Mihaela sem zadnjič, ko sem iskal *La Quinzaine littéraire*, staknil drugi zvezek posebne publikacije, ki jo izdaja list »Le nouvel observateur«, *La pensée aujourd'hui*. Velika oblika, sodeluje petnajst avtorjev velikega slovesa in raznih disciplin. In res ne vem, kdaj se bom lahko poglobil v prispevke, ker zmeraj kakšna nova obveznost prehití poprejšnjo. Vendar sem si ob imenu Adama Michnika »ukradel čas«, da sem njegov esej prebral. In sem z zadovoljstvom ugotovil, da tudi on odklanja strah zahodnjakov pred novimi nacionalizmi na Vzhodu. Saj je tudi na Bledu v tem smislu nastopil, potem ko sem jaz ugovarjal referatu Aleksandra Blokha, generalnega tajnika mednarodnega PEN; a tukaj je bolj izčrpen in skoraj z istimi besedami, ki smo jih večkrat mi uporabili, razlaga, da zahteva po potrditvi narodne identitete, zgodovinskega spomina in samostojne države ni nikakršen nacionalizem. Leta pomeni superiornost nad drugimi, ksenofobijo, zaprtost.

No, Slovenci v bistvu nismo ne zaprti ne ksenofobi, je pa res, da je v Sloveniji nekaj nevarnosti glede odklona južnih priseljencev, a razlog za odpor je tokrat zelo realen, ker sta teorija in praksa o »bratstvu in edinstvu« učinkovali negativno tako predvsem zaradi pretežnega števila prebivalstva srbo-hrvaškega jezika kakor zaradi števila priseljencev s tistega območja na slovensko ozemlje.

Ne gre torej samo za ekonomsko-socialno vprašanje, kot v Italiji vprašanje severa in juga.

Samostojna slovenska država, konfederirana z drugimi, bo ta problem rešila dostojno, to se pravi brez ksenofobičnih popadkov.

18.9.

Po letošnji »Vilenici« sem nekako zmerno evforičen. Uspelo mi je namreč, da sem nekako prodril s pobudo o objavi *Charte '90* o

pravicah manjšin. In priznam, da sem bil zelo skeptičen, tako ko sem pripravil kratki tekst za nastop kakor potem, ko sem ga pred avditorijem prebral. No, en madžarski pisatelj me je takoj s tribune podprl, drugi pa so zatem pri osebnih kontaktih izrazili svoje soglasje. Tako sem sestavil zelo zgoščeno izjavo, v katero sem strnil zahtevo niškega (Nice) kongresa pa tudi predlog Lászla Vegela o mednarodnem forumu, ki naj sodi o posameznih primerih nespoštovanja pravic manjšin. Sodelovala je pri tem z mano Eva Tòth, tajnica madžarskega pisateljskega društva, ki je bila na XII. kongresu Mednarodne federacije prevajalcev v Beogradu 2-9 avgusta predlagala izjavo — ki je bila tudi sprejeta — o pravicah manjšinskih jezikov.

Nabral sem nekaj manj kot trideset podpisov pisateljev raznih narodnosti, lahko pa bi število podvojil, a mi ni šlo za to, marveč za startno potezo, ki naj ji sledi zavzemanja slovenskega pisateljskega društva, še posebno pa slovenskega PEN za uveljavitev pobude. Seveda se zavedam težav, saj so bili, na primer madžarski pisatelji skoraj en bloc za izjavo, ker imajo poltretji milijon Madžarov v Romuniji, medtem ko so bili videti Slovaki manj navdušeni — a so le podpisali. Problem je ravno v tem — in to sem tudi v izjavi na kratko poudaril —, da se morajo kulturniki večinskih narodov potegovati za skupnosti, ki živijo v sklopu njihovih držav. To pa je zelo težko, če ne iluzorno, doseči.

O tem, kaj naj bo Srednja Evropa v Evropi je v glavnem vse zgostil v svojem uvodnem eseu Veno Taufer, potem smo se dopolnjevali, v resnici pa snovali novo jedro za jutrišnji dan mi sami s stiki, ki so v bistvu dosti bolj daljnosežni kot je videti ob tem druženju nad kraško jamo in v nji.

O svojem razpoloženju bi rekel, da me je presenetil izvod revije *Hitel*, ki izhaja v Budimpešti in v kateri je bil objavljen moj referat na lanski »Vilenici«. Tega sem bil še posebno vesel, ker je v tekstu nekaj poudarkov in tudi ugovorov, ki se mi zdijo vredni razmisleka. In zdaj mi je žal, da nisem teksta objavil v *Zalivu*. No, zanimanje za slovenskega pisatelja iz Trsta z madžarske strani — predvsem gre za Csaba G. Kissa — utegne biti obojestransko koristno. Po akciji za *Listino '90* o manjšinah sem, na primer, dobil vabilo na kongres, ki ga bo Madžarski demokratični forum imel 11-13 oktobra v Gyuli in na katerega je vabljenih lepo število mednarodno znanih osebnosti, ena izmed tez kolokvija pa je prav dialektika večine in manjšine.

Prazniško doživetje je bil naslednjega dne sprehod po gaju devinskega gradu v polnem sončnem razkošju in ob obsijanih jezercih

morske površine v presledku debel in krošenj. Zatem zgovorna družina evropskih jezikov na sončavi razgledne točke nad mehko vijugo obalnega pasu in s Trstom, oddaljeno naselbino, skrito v svetlobnem mrču.

Da, tam je prišlo do povezave s Kocbekovo podobo ob pričujočnosti njegovega sina Matjaža, ta nepričakovani stik s pesniško resnico pa se je čez čas potenciral na notranjem dvorišču, kjer so se mi pridružili jetniki v Kosovelovem gradu, zato sem, ko je Taver pred nastopom raznih bralcev omenil Rilkeja in ob njegovem imenu združil pesnike iz vsepovsod v eno samo družino, odločil, da še bolj približam gostom devinsko utrdbo. Da, ker letos je zbornik »Vilenice« vseboval tudi odlomek iz *Nekropole* — in sem bil določen, da prav tam preberem stran iz nje. Tako sem, ko je prišla vrsta name, uvodoma razložil, da gre za knjigo, v kateri je govor o povojnem obisku nemškega taborišča, od koder se v ta kraj, kjer se je rodila lepa Vida iz narodne pesmi, niso vrnili številni ljudje, ki so se bojevali za svobodo. Potem sem bral, a namesto v francoščini, kar bi marsikomu tekst približalo, sem bral v izvirniku, pri tem pa razločno poudaril skoraj vsako besedo, vsak pomenski sklop besed, kot da želim tisto uničevanje, o katerem sem govoril, odreševati s slovenskim logosom, saj se zgodovinski nič, ki je segal nazaj v preteklost, v marsičem še šopiri tudi v sedanjosti. Vtis sem imel, da tam, kjer je nekoč grof naročil sestavo italijansko-slovenskega slovarja, s tistim markiranjem posameznih morfemov priklicujem Ketteja in Kosovela in Grudna in Gradnika in Kocbeka in vse druge na skupen zbor na tiho dvorišče, ujeto med sivo zidovje.

Saj ne vem, če je od gostov kdo zaslutil, kaj sem poudarjal, a nekako nejasno je vendar komu pomenilo, da gre za neizpodbitno pričevanje. No, ko sem se, med odhajanjem pogovarjal z Ilmo Rakusa, mi je Ludvik Vaculik, ki je šel z ženo mimo naju, pritrdilno pokimal in poudaril, da je bilo močno. In kakor mi je to priznanje nekje potrjevalo moj up, sem vendar pomislil, da gre za priznanje opisu taboriščne tragike, opisu, ki se je, tam v Devinu, uveljavil na škodo usode, ki je je bila — in je je — deležna pokrajina ob morju.

Svojo posebno vrednost je imela potem večerja v gostilni v Prečniku, kjer mi je vrstni red vstopa v veliko dvorano določil mesto pri Ilmi Rakusi, tako da sem imel priložnost malo поблиže opazovati njeno svojsko podobo. Nekaj skoraj hieratičnega ima kdaj pa kdaj na sebi tenka postava, ki se ti zdi, da se je zbrala v nji

sama trpkost; potem pa se poteze ozkega obraza nad Modiglianijevim vratom sprostijo v začuden smehlaj, ki spet ne veš, ali je zares njen ali pa mu je podzavestno dopustila, da je od nekod prišel vanjo. Ne vem, nekaj temno strastnega in hkrati elitno privlačnega je v njeni pojavi. Nekaj, kar ti odkazuje razdaljo, a te hkrati tudi pritegne. Mislil sem na to, ko je zbor pel ritmično razgibano pesem, ki je vznemirila tudi tuje goste za omizji, ona pa je bila nekako videti odsotna. Tedaj sem ji rekel, da je v nji več njene madžarske matere kot slovenskega očeta. In se je začudila, češ da drži, čeprav je na očeta zelo navezana. A zaradi tega mojega zapazanja sem bil potem nagrajen z bolj sproščenim in tudi duhovitim pogovorom, takšnim, ki nekako mimogrede za spoznanje premakne kakšno kuliso preteklosti. Nedvomno je bil tisti dialog, ki so ga večkrat presekale pripombe sosednih gostov, rožljanje pribora, ki smo si ga razigrano razdeljevali, in petje *Fantov izpod grmade*, eden izmed redkih človeških dragocenosti letošnje »Vilenice«.

Zato sem bil naslednji dan vesel njene prošnje, da bi jo ob odhodu zapeljal na tržaško železniško postajo. Šlo je za nedoločljivo bližino, ki je bila nekakšen književni misterij, združen z uglajeno prisrčnostjo. Bil je govor o sinčku, ki jo čaka doma, a obenem je bilo v zamišljeni pisateljici, ki piše v nemščini in jo objavlja založba Suhrkamp, tudi nekaj mladoletne vznemirjenosti ob pogledu na barkovljansko hišo, kjer je po vojski prebivala kot otrok. Ta, rekel bi, večplastnost prihaja na dan nenapovedana, kot se tudi dogaja v njenih zgodbah, v pripovedi *Miramar*, na primer, kjer so resnični školji in otrok, ki skače z enega na drugega, kot smo nekoč vsi počenjali, a se vendar zgodba prepleta, da se na lepem zaveš, kako te je zaneslo s poti in se moraš vrniti na kraj, kjer si zgrešil prehod ...

Ko sem jo pustil na tržaški postaji, sem se zavedel, da sem ji pred odhodom omogočil pogled na zaliv, na barkovljanski portič, a da sem to počel nekako kot v pričakovanju, da bi se spojila s paštni in drevjem. Saj ne vem, ali je prav to tisto, dodajala je namreč pokrajini neke poteze, ki sem jih zaman iskal, ko sem ostal sam. Počasi bom moral spet najti brežino in kamne vzdolž obale takšne, kakršni so bili poprej.

Pariz, 19.9.

Novo pariško okrožje.

Blizu Vzhodne postaje, kjer je hotel, ki so mi ga določili v vabilu za nastop v Nancyju.

Na sejmu knjige.

Le livre sur la place, tako piše na depliantu.

Kot pravi dodatek v podnaslovu, gre za sejem, posvečen vojski in miru, kot se nam prikazujeta v knjižnih prispevkih. To mi tolmači razlog, zaradi katerega so me povabili kot avtorja knjige s taboriščno tematiko.

Popoldne sem na založništvu pripravil naslove za knjige, ki bodo odšle kot *Hommage de l'auteur*, avtorjev poklon. Izvodom, namenjenim prijateljem sem dodal kratko posvetilo, tako da bodo kar odtod odšli, namesto iz Trsta. Pri tem me je obhajal nekak zapleten občutek, ki je bil sestavljen iz zavesti, da se moje delo uveljavlja v tujem jeziku, hkrati pa iz nekake posebne naklonjenosti do prijateljev, ki so brez dokazov vsa leta verjeli v moje pisateljstvo in bodo zdaj dobili potrditev tudi o ravni slovenskega tržaškega pisanja.

Bil sem sam v nekoliko odročni uredniški sobi, kar je prispevalo k vtisu o moji vlogi, ki je sicer lahko skromna, a čisto po moje avtonomna.

20.9.

Poklon v sakrariju na Ile de France.

Tokrat z rahlim zadoščenjem, da sem se vsaj malo oddolžil za podarjeno življenje s pričevanjem o usodi tistih, ki »so odšli na konec sveta in se niso vrnili«, kot je zapisal Vercors.

V podzemeljski knjigarni FNAC sem se srečal s svojo knjigo v oddelku za prevedeno književnost. Bila je ob delih iz slovanskih dežel. Bližina ruskih klasikov pa tudi Havla in drugih sedanjih avtorjev me je prvi trenutek zmedla, potem pa sem premagal zadrego z željo, naj bi takó ugledno sosodstvo pripomoglo, da bi moje pričevanje ne ostalo neopaženo.

Ob 18. uri predstavitev knjige v »Centre des Langues Orientales« na pobudo ravnatelja prof. Bogdanovića, v glavnem pa seveda z aktivnim organizacijskim sodelovanjem Evgena Bavčarja, ki je povabil voditelja elitne radijske oddaje *France-Culture*. Poleg predstavnice založbe so bili pričujoči še predsednik združenja *Pro Europae unitate* in drugi, ki mi je njihovo ime ušlo. Slovensko kulturo so predstavljali dr. Zorn, prof. Verena Koršič, gospa Milica Regent, g. Čretnik, gospa Marjana Gulf in še nekateri, ki ne vem za njihova imena. Vsekakor je imel poglobljeno besedo gospod Bavčar, ki je o knjigi povedal s poglobljeno analizo, kateri je potem sledil zelo razvejan pogovor. Najbolj uspešen zaključek uspešnega srečanja je bilo vsekakor povabilo na oddajo *France-Culture*, ker pa

je urednik zdaj zadržan, sva se domenila za srečanje čez mesec dni. Pripravljen sem namreč pripotovati sèm nalašč za tako pomemben nastop.

Z Bavčarjem in gospo Marjano Gulf smo potem posedali v bližnji brasserie in si za silo privezali dušo, medtem ko smo vse svoje skrbi prenesli na slovenska tla. Elegantna in odločna gospa pa je bila v posegih naše trojice najbolj energična.

21.9.

Dali so mi za spremljevalko oziroma za attachée de presse fino in prikupno mlado tajnico založbe, ki je letos končala univerzo in zato ni dolgo, kar je začela z novim poklicem. To se pravi, da je pristrčna in naklonjena, vendar pa brez vsakršne prakse. No, a tako sva pravzaprav oba odhajala v neznano, čeprav je bilo vse vnaprej določeno, kaj bova počela.

Ekipa, ki je z jutranjim vlakom odpotovala z Gare de l'Est, je bila kar precej številna, a v bistvu ločena po grupah, to je po založbah, v Nancyju pa so nas namestili v dveh hotelih. Kar gosposkih seveda. Prav takšna tudi opoldan restavracija, kjer sem sedel za mizico z mademoiselle Valérie Gasparoux nekako kot dobrohotni oče na potovanju z najmlajšo svojih hčerk. V resnici pa sem bil jaz odvisen od nje.

To je prišlo do izraza na popoldanskem nastopu.

Pod velikanskim šotorom, ki je zajemal dobršen del trga.

Place Stanislas.

Po Stanislavu I. Leszcynskem, poljskem kralju, ki je po abdikaciji dobil Lotaringijo in olepšal Luneville in Nancy, kot pravi Petit Larousse.

Na gosto nanizane stojnice, obdane s procesijami obiskovalcev. Oglasi raznih založb.

Reklamni napisi o izdanih knjigah.

Vse seveda kulturno zavzeto, hkrati nekako domače, kot da se vse dogaja med poznanimi. Tako tudi preprost stisk rok s predstavnico stojnic, kjer je določen tudi prostor za mojo knjigo in sedež zame. Morebiti bi moral biti nekoliko vznemirjen, a sem v glavnem bolj radoveden, nekoliko skeptičen, zaradi naslovne strani platnic moje knjige in podobe taborišča, ki je nisem maral. In dokaz, da je bila poteza zgrešena, so oči mimoidočih, ki ob pogledu na bodečo žico krenejo stran in se ustavijo na knjigi moje sosede.

A ne glede na to, koliko knjig bom podpisal, se vendar sredi tiste množice počutim zadoščen, to pa ne samo zaradi tega, ker

je moja knjiga na tem semnju, marveč hkrati tudi zato, ker gre za potrdilo kvalitete tržaške književnosti v slovenskem jeziku. Seveda se, nam nasprotni elementi v Trstu, za zdaj tega ne zavedajo, vendar vsak tak premik pride prej ali slej do izraza, najpoprej v podzavesti, zatem pa tudi v zavesti prebivalstva.

To moje prepričanje se mi potrjuje zvečer, ko se odpeljemo nekoliko ven iz mesta in v veliki dvorani ob pričujočnosti številnega občinstva spregovorimo o vojski 1870. leta, o prvi in drugi svetovni vojski. Medtem ko se drugi (P. Barral, E. Fevre, P. Rocolle, E. Roth) poglobljajo v analize politične, vojaške in drugačnih posebnosti treh konfliktov, prikažem jaz položaj slovenske identitete tako pred I. svetovno vojsko, med njo, po nji, med II. in po nji, nazadnje pa sedANJI položaj. Pri tretji rundi preidem tudi k problematiki Vzhodne Evrope in poudarim, kakšna naj bi bila po mojem naloga Zahoda. Tako letos že četrtrič zagovarjam isto tezo. Na PEN srečanju na Bledu, na kongresu v Nici, pri nastopu *Vilenica '90*, zdaj pa še tukaj. In moram reči, da mi je marsikdo izmed publike, ko sem mu podpisal izvod knjige, priznal, da je bilo moje pričevanje od vseh, kar so jih poslušali, najbolj življenjsko in aktualno. To me je seveda veselilo, čeprav sem, žal, med nastopom svojo knjigo samo omenil, bilo bi pa prav, ko bi bil taboriščni svet bolj prišel do izraza pri zgodovini druge svetovne kataklizme.

22.9.

Razgiban dan.

Zjutraj kratko kolovratenje v slogu mojega tradicionalnega stika z nepoznanim okoljem. A časa je bilo malo na razpolago, v glavnem odhod po širokem in, zaradi gostih krošenj ter oblačnega neba, temnem drevoredu, potem postanek v starem delu mesta — pa spet vrnitev na Stanislavov trg, ki ga mejijo visoka zamrežena pozlačena vrata iz XVIII. stoletja. No, kralj Stanislav, ki je bil potem tukaj vojvoda, je tudi drugače pustil svoj trajni pečat v mestu.

Raznim sprejemom je sledilo kosilo v nadstropni dvorani, kjer je za omizji sedelo nekaj tisoč gostov. Popoldne pa spet podpisovanje. Potem s spremljevalko najpoprej v študij ene radijske postaje, potem v drugega. Ta s svetopisemskim imenom Jericho. Dogajalo pa se je med nalivom, tako da sva morala paziti na potoke, ko sva se vračala k vozilu.

Tako je moja attachée de presse pravzaprav doživela krst v svojem poklicu, bila pa sva oba nadvse židane volje, ko sva se od-

pravljala na postajo za vrnitev v Pariz. Peljal sem jo v slaščičarno in naročil čokoladnih bombonov, da si je slajšala pot med triurno vožnjo. Sezula se je bila in spodvila noge podse na mehkem sedežu, se nekje zadoščeno pripravljala na sprejem zaročenca, ki bo iz Limoge-a pripotoval na obisk. Tokrat on, ona pa se bo odpeljala v rojstno mesto naslednjo soboto. Jaz sem ji sedel nasproti, skušal z ozko rezanega obraza razbrati glavne značilnosti njenega značaja, ugibal, kako se bo ob njem znašel jurist, ki se vsako soboto vozi štiri ure zato, da je konec tedna z njo. Vsekakor mi je imponirala, ker je, kot hčerka zdravnika-internista, po koncu študija odšla iz Limoge-a in se zaposlila. Manj mi je bilo všeč, da je diplomirala s tezo o trubadurskih tekstih, ni pa kazala kake posebne vnetosti za ogroženi jezik, čeprav sem pogovor večkrat napeljal v to smer in jo tudi prisrčno pokaral.

Taka sta bila moja nancyjska dneva.

Nekje sta potekala morebiti knjigi v dobro, organizatorji pa so bili vsekakor velikopotezni, ko so vabili dotlej neznanega avtorja in mu poslali letalske vozovnice. Res, da so imeli celo serijo sponzorjev, a videti je, da danes nekaj velja tudi oznaka, da gre za slovenskega pisatelja.

23.9.

Poročevalec *Slovenske skupnosti* je tokrat skoraj v celoti posvečen sporazumu, na podlagi katerega bo župan devinsko-nabrežinske občine demokristjan Dario Locchi; Bojan Brezigar pa podžupan.

Prav gotovo, gre za zgodovinski premik, ki je ne samo boleč, kot je zapisano v poročilu, ampak tudi daljnosežen. In tak zasuk je bilo prej ali slej pričakovati glede na močno imigracijo istrskih beguncev v to do pred tremi desetletji v glavnem slovensko občino, ki je zdaj na Tržaškem ena izmed občin, ki plačujejo davek za množično imigracijo iz zaledja v Koper, Izolo in Piran.

Razlog, da ni bila mogoča drugačna rešitev, naj bi bil odklon socialistov za koalicijo s *Slovensko skupnostjo* in *Komunistično partijo*. Sprejemam seveda razlago, a obenem nisem do konca prepričan. Nekako slutim, da bi bili morali poskusiti še kakšno drugo solucijo, čeprav začasno. Hkrati me komunistična kritika ne prepriča, ker ne navaja nobenega argumenta v svoj prid, ima seveda na piki *Slovensko skupnost*, medtem ko socialiste nekako spregleduje.

Ne vem, kaj bo iz tega, sprašujem se, ali bomo imeli v vodstvu narodne liste razgledane in požrtvovalne osebnosti. Povojni

ideološko gospodovalni in policijski trend je onemogočil razvoj tradicionalno sposobnih in avtonomnih predstavnikov. Zdaj smo namreč prav na kritični meji.

24.9.

Konec julija je *Corriere della Sera* objavil intervju s predsednikom slovenske vlade Lojzetom Peterletom. Zdaj mi je časnik prišel v roke, ker se rešujem odvečnega papirja.

Peterleta dnevnik naziva v naslovu slovenskega De Gasperija, kar je vsekakor spodbudno, ne bi pa gospoda Peterleta, razen seveda v tem, da je kot krščanski demokrat predsednik vlade, primerjal De Gasperiju v njegovi politično-diplomatski naravnosti. In to ne glede na izurjenost, ki jo prinesejo praksa in leta. Čutim namreč Peterleta kot čisto svojstveno osebnost, mirno, skoraj hladno, ob kateri ima človek vtis, da je novim nalogam ne samo kos, ampak jih je nekako že vnaprej obvladal. Vsekakor sijajno pooseblja mlado slovensko politiko, čeprav bi jo lahko tudi Pučnik, a na drugačen prav tako pravilen način.

27.9.

Bolj kot s historiatom disidentskih povezav, ki prihaja na dan iz pogovora s Havlom, se mi je pisatelj približal s tolmačenjem svojih odzivov na oblastniško početje, še posebno pa s psihološko zelo izčrpno razlago doživljanja sebe kot zapornika. Tiste strani, ki jim potem kasneje sledijo pričevanja o avtorjevih značajskih komponentah, so eden izmed markantnih primerov pojmovanega humanizma in z njim povezane etike.

Ne vem, kakšna so Havlova dela, do njegovih avtobiografskih izjav pa čutim iskreno simpatijo.

3.10.

Spet je mimo eno letošnjih srečanj.

Les Littératures Frontalières — pour une culture de la Paix.
Le Letterature di Frontiera per una cultura della Pace.

Uradna jezika torej italijanščina in francoščina.

Program: izredno obširen, kljub temu, da je marsikdo umanjkal, tako Lafont in Texier, kar je škoda, ker bi prav okcitanska in bretonska predstavnika prikazala del stvarnega položaja v francoski republiki.

Poročevalci so bili v glavnem univerzitetni profesorji, zato je bila marsikatera tema specifičnega pomena, to se pravi zelo studiozna, a malo »uporabna«, nekaj referatov pa je brez pravega raz-

loga intenziviralo podobo takega avtorja. Tako prav gotovo Christophorosa Milionisa.

Kar se nas tiče, smo prišli do izraza s prikazom prof. Pirjevčeve, ki je povedala o odsotnosti slovenskega občestva v večini italijanskih tukajšnjih pisateljev, pa v referatu prof. Diomire Fabjan-Bajčeve o *Sibilinem vetru*. Bavčar, ki ni mogel priti, je poslal trak s prikazom slovenske tržaške književnosti, žal pa ga niso vrteli do konca zaradi organizacijskih nerodnosti. Pa sem tudi jaz moral skržiti konec eseja o Ketteju in Kosovelu. Tako je pač na takih simpozijih, enkrat moraš tekst krčiti, ker zmanjkuje časa, naslednjega dne pa poslušáš dvakrat daljše in prav malo pomembno poročilo ...

Vsekakor je bilo ozračje ves čas nadvse kolegialno, predstavniki iz vzhodnih evropskih držav zelo številni, tako da je Trst, kot središčna točka, prišel eminentno do izraza. Napovedi, da bodo referati izšli v knjigi, se je pridružil še načrt o rojstvu revije, ki bi bila posvečena prav obmejnim književnostim. Vsaj tako obljublja prof. Trisolini, ki je imenitno izpeljala kongres in bo verjetno poskrbela tudi za to, da se načrt o reviji uresniči.

Glede mojih novih stikov je pomemben tisti s predstavnicama s Korzike, ki sta mi izročili pozdrave Petru-ja Rossija, kateremu sem lani (posredoval je Felli) poslal francosko izdajo Kosovelovih pesmi.

Tako je prišlo do prijateljskih stikov in do izmenjave knjig. Ajacciu - Trst.

Moral pa bom nekako zainteresirati mlajšega človeka, ker sam ne utegnem aktivno sodelovati pri tako številnih vezeh.

15.10.

Nabavil sem si knjižico prijatelja Tava (Gustava Burattija), o kateri mi je pravil v Nici.

Naslov: *Carlo Antonio Gastaldi*.

Podnaslov: *Un operaio biellese brigante dei Borboni*. Izdal Jaca Book 1989.

Delo je dvojezično, v piemontščini in italijanščini, pripoveduje pa o usodi italijanskega vojaka iz Piemonta, ki na italijanskem Jugu postane »brigante«, kot so ocenjevali upornike proti osvoboditeljem. Vojak Gastaldi postane torej uporni bojevnik, a nazadnje se ob premoči vojaških sil vda, je obsojen, a ga amnistija reši smrti. Knjiga je zato izreden dokument o drugačni podobi Risorgimenta, ki zdaj prihaja na dan tudi v drugih publikacijah. Ta primer pa je

izviren, ker je izpod peresa kulturnika iz Piemonta, ki pa je kritičen do dogajanj v preteklem stoletju. Kar še potrjuje njegov nenavaden pojav v gibanju za zaščito ogroženih jezikov, saj je bil 1964. leta eden izmed njegovih ustanoviteljev v Toulousu.

Pariz, 18.10.

Urednik oddaje *France - Culture* Michel Bydlowski je določil, naj bi bil pogovor o moji knjigi 19. t.m. Prišel pa sem prej, da sem na založbi še podpisal nekaj izvodov, se srečal z Marcelom Texierom na inštitutu, kjer poučuje, ker se je zavzel, da bi izšla ocena o mojem delu tudi v zelo lepi publikaciji, ki jo izdajajo. (Gre za *École nationale supérieure D'Arts et Métiers!*). Šla sva skupaj na kosilo v majhno restavracijo, kjer si po navadi izmenjava poročila o stikih in poteh. Marcel je tesno povezan z evropskim Severom, medtem ko sem jaz bolj »doma« na območju Alpe-Jadran oziroma Pentagonale. Letos bom moral le objaviti njegov kratki prispevek o bretonski književnosti, ki že nekaj časa čaka na prevod.

V ogromnem kompleksu radia sem bil jaz novinec, medtem ko je Evgen Bavčar nekako doma. Tako tudi med oddajo, ko poroča o tržaški slovenski kulturni tradiciji z dokumentarnim poudarkom, a tudi zanesljivo miren, kot da je med pogovorom v svoji sobici. No, sploh je bilo ozračje čudovito uglašeno, od uvodne kratke zemljepisno-zgodovinske notice o Slovencih, ki jo je podal voditelj oddaje, do presojanja Bartolove pisateljske podobe in do razglabljanja o moji knjigi. Psihanalist Roger Dadoun, ki je bil povabljen k sodelovanju, je podčrtal izrazitost duševnih stanj v mojem prikazu deportiranca, medtem ko je publicistka Francesca Isidori nanizala značilne pasuse, ob katerih se je ob branju zamislila. Tako je bilo moje delo ob Bavčarjevi izvirni oceni deležno še dveh priznanj, na katera nisem bil pripravljen in sta me zato še bolj povezala s mojim pričevanjem izza 25. let. Kar sem med oddajo povedal v odgovor na postavljena vprašanja, so bila bolj tolmačenja o naši usodi kot pa govor o sebi, tudi pri omembi vsebinskega pomena dela je prevladal poudarek na neprenosnosti taboriščnega iskustva na obiskovalce še ostalih barak in krematorijske peči.

Po oddaji naju je zapeljal do Bavčarjevega doma Roger Dadoun, ki je spet izjavil, da je malo takih del o lagerskem življenju, obenem pa je ob ugotovitvi, ki je bila izrečena med oddajo, da se ni nobena italijanska založba zavzela za objavo moje knjige, svetoval, na koga naj se v Milanu obrnem. Kljub skepsi ob tem predlogu mi je bilo dobro pri srcu ob živi zavzetosti za mojo knjigo pri tako uglednem človeku, med drugim tudi sourednikom revije *Les Temps Modernes*.

Včeraj sem po oddaji odkril, da je Isidorijeva iz Ancone. Tako je opustitev francoščine prispevala k še bolj domačemu razpoloženju. Snoči sem ji telefoniral, da bi se ji vnovič zahvalil za podčrtavanje značilnih mest v knjigi, pa sva se oba strinjala, da bi bilo najbolj prav, če danes skupaj kam sedeva.

Tako sva skoraj večji del dopoldneva v kavarni zraven knjigarne Gibert na trgu Saint Michel posvetila čudoviti seji, na kateri je ona komentirala vsebino in notranjo gradnjo moje knjige, jaz pa počasi prešel k zaupljivejši osvetlitvi taboriščne realnosti. Rekel sem predvsem, da bi moje pričevanje lahko bilo še enkrat daljše, saj je bilo enoletno lagersko življenje dosti bolj razvejano, kot je razvidno iz moje pripovedi, a moj namen je bil prav poudarek dialektike: živi obiskovalec taborišča — odsotne žrtve.

Nevisoka, črnolasa in razgledana intelektuala je bila nepričakovano, zato toliko bolj izjemno, dopolnilo doživetjem teh dveh dni. Poklonila mi je brošuro, v kateri se ameriški pisatelj Philip Roth v Pragi pogovarja z Ivanom Klimo. Naslov: *Conversation à Prague*. Zelo podoben knjigi o Havlu. Pa tudi vsebinsko sta si knjigi sorodni, samo da je ta po obsegu bolj skromna, osebe pa iste: Vaculik, Trefulka, Kohout, Kliment itd. Pa vprašanje Kundere. Kar pa že spet ugotavljam, je, da nič ne vem o filozofu Janu Patočki. In to je eden izmed minusov, ki ga moram vsekakor vzeti v poštev.

Popoldne pri Bavčarju pogovor z urednikom časnika *Le quotidien de Paris*, ki se je zanimal za veliko stvari, tako da ne vem, kako si bo organiziral poročilo. Vojni čas, Kocbek, povojna doba, slovenska pomlad, dogajanje v Trstu maja 1945. leta, moj taboriščni svet, problem manjšin, predlog *Charte '90* na srečanju v »Vilenici« — res je incognita, kaj bo iz vsega tega nastalo, če bo seveda sploh kaj nastalo —

21.10. V uredništvu dnevnika *Le Monde*.

Modernistična palača z ogromnim atrijem, ki je s svojim poudarjeno praznim prostorom predvsem reprezentančnega značaja. Gospod Alain Debove iz oddelka za zunanje zadeve me je sprejel na Bavčerjevo pobudo, a najin polurni pogovor je potekal na dveh vzporednih tirih. Medtem ko sem jaz poudarjal, da bi morala francoska zunanja politika imeti več konkretnega razumevanja za potrjevanja identitet Slovenije in Hrvaške, je sogovornik sicer priznal, da Francija nima izdelanih načrtov v zvezi z uveljavljanjem svojih odzivov na spremembe v vzhodnih evropskih državah, glede jugoslovanskih za-

dev pa je podčrtal, da podpirajo Markovićevo politiko. No, tako se je tisti obisk, ki naj bi veljal poglobljanju slovenskega zgodovinskega položaja tudi v zvezi z medvojnimi in povojnimi dogodki izpel v nekakšno ljubeznivo izmenjavo mnenj.

Ostaja pa potrjena resnica, da je skromni Bavčarjev kabinet majhna sicer, a ugledna in učinkovita slovenska postojanka.

Kot pripravo na večerni odhod sem se sprehodil po trgu pred Hotel de ville in vzdolž Sene, vendar je tišino zbranega slovesa tokrat razveljavil hrum povorke, ki je demonstrirala proti vojski za osvoboditev Kuvajta. Širokega veletoka postrojenih množic ni hotelo biti kraja. Skandirale so kar naprej *No, no, no à la guerre. Oui, oui, oui à la négociation!* Sestavljale pa so jih člani političnih strank pa tudi predstavniki Palestincev, maoistov, raznih arabskih društev, tako da sem si za trenutek predstavljal, v kaj bi se spremenil Pariz, ko bi se vsa tista neskončna deroča masa odločila, da ga poplavi. A kdo lahko trdi, da nekoč ne pride do česa podobnega, a ne samo na pariških bulvarjih ...

Trst, 7.11.

V »Primorskih književnih razgledih«, ki od časa do časa skušajo nadomestiti kronično odsotnost domačih kulturnih posegov v slovenskem dnevniku, je 6.11. najti zapis Borisa Pangerca z naslovom »Zakaj taka odsotnost na literarnih večerih?«

Pisec se zelo čudi, kako da na literarnih večerih ali ob izidu knjig ni »poklicanih«, in se sprašuje: »Ali se čutijo preveč vzvišeni? Ali so drugim kolegom zavistni? Ali so tu osebne antipatije in skriti obračuni? Pa ja ne kar vsepočez proti vsem in vsakomur! Je razlog mogoče v tem, da so tisti, ki literarni večer prirejajo, morda 'njihovi' in ne 'naši'? Ali so v svoji ustvarjalnosti tako samozavestni in samozadostni, da se jih literarno ustvarjanje drugih ne tiče? Ali bi jih bilo mogoče strah priznati, da so tisti, ki nastopajo 'boljši' in ne marajo tega na lastna ušesa slišati in na tihem priznati? Ali so vsi že tako siti belega kruha, da nam niti klobasa ne tekne več? Ali pa ni časa, oziroma ga je še samo toliko, da se pokažejo samo tam, kjer se zbirajo 'tisti, ki nekaj štejejo', hoditi drugam pa tako in tako ne bi dalo kakšne posebne koristi. Ali preprosto bojkotirajo, da še sami ne vedo zakaj? In če res bojkotirajo, čemu se spuščajo v takšen prozaičen odnos s samimi seboj in z okolico, ko pa je umetnost vendarle sinonim za plemenitost, dobroto, vrednote ...«

Seveda sem ob tako razčlenjeni kazuistiki pomislil, da tudi sam spadam v eno izmed kategorij.

In sem si izprašal vest.

Pa sem si odgovoril, da nisem v ničemer spremenil trenda, ki mi je lasten že dolgo let, vsekakor vse odtlej, ko vsi mladi pisci, z izjemo Brune Pertotove in Marije Kostnapfelove, niso poznali *Zaliva*, kjer bi se lahko zavzemali za »plemenitost, dobroto, vrednote ...« Če zdaj, ko se je ozračje spremenilo, ustanavljajo pisateljska društva, nastopajo na literarnih večerih itd., jim, kar se mene tiče, želim obilo uspeha, a ne čutim posebne želje, da bi se jim približal. Pa ne gre ne za visokost ne za povračilni odklon, ampak preprosto za hlad, ki so ga tudi oni pomagali ustvarjati takrat, ko se je bilo treba zavzeti za vrednote, a jih ni bilo nikjer.

Kar se pa najmlajših tiče, se bodo le-ti morali poprej spoprijeti z zgodovinskim spominom, preden bodo ustvarili kaj veljavnega. Zato ni sile, nanje lahko počakamo.

Če ne jaz, jih bo pa kdo drug vesel.

12.11.

V Mali dvorani kulturnega doma je bil snoči večer, ki si ga je Slavistično društvo Trst - Gorica - Videm zamislilo kot poklon meni ob izidu francoskega prevoda »Nekropole«. Zadovoljen sem, da je prišla pobuda iz vrst Slavističnega društva in da je večer potekel v Kulturnem domu. Nanj sta pristali obe poglavitni organizaciji. No, upati je, da tako sodelovanje ni samo formalno, ampak je napoved neke nove ustvarjalnosti, ki bi kljub pluralizmu uresničevala skupno zgodovinsko dolžnost.

Večeru je nekoliko škodila stavka avtobusov, vendar je bilo elitno-kulturnega občinstva dovolj. Poglobljena študija Ivanke Hergoldove o »Nekropoli« je prišla lepo do izraza, tako da je delo doživelo tudi pri nas takšno obravnavo, kakršne je je bilo poprej deležno v Beogradu (Marija Mitrović) in Parizu (Bavčar, Dadoun, Izidori in drugi). Branje iz »Nekropole« je bilo dobro izbrano.

Lepo tudi, da je Evgen Bavčar poslal dve strani kot prispevek večeru.

Pri svoji zahvali sem poudaril, da se je Hergoldova že pred prevodom v francoščino zavzela za »Nekropolo«; prav tako sem tudi podčrtal, da je Bavčarjeva zasluga, če je delo izšlo v Parizu, kjer bi v preteklosti že marsikaj lahko izšlo, če bi se za to organizirano zanimali. Naša književnost torej ni prav nič provincialna, nasprotno.

14.11.

O obisku v Toulousu.

Tolosa po okcitansko.

Vtisov je dosti, nekako za poseben zapis, a moram se zadovoljiti samo z bolj živimi. Predvsem je bilo potovanje z letalom tja prava kazen, ker so bile zveze nemogoče. V Milanu čakanje od 8h zjutraj do 15.h popoldne, skoraj isto ob vrnitvi. Kar pomeni, da to, kar pridobiš s hitrim prenosom skozi zračne plasti, izgubiš z dolgočasnim lenarjenjem na letališču. Res, obisk milanske metro-pole je lahko nekakšna tolažilna rešitev, a ko potujem, nimam rad vmesnih postankov.

Tolosa.

Glavno mesto Languedoca.

Dežela: Midi-Pyrénées.

Mesto, ki je bilo nekako v središču bojov proti Albižanom oziroma katarom (1208-1244), ki jih je sprožil Inocenc III. Simon de Monfort, ki je vodil barone s Severa, je padel pri Tolosi. No, a poleg uničenja čistih, bogomilom sorodnim, katarov je šlo seveda za zasedbo grofije, ki je segala do Provanse in jo je ustanovil Raymond I. (852-864), prenehala pa obstajati z tološkim grofom Raymond VI., ko je bil zavzet Montsegur.

Prvotno zatrtje okcitanske državniške identitete.

Naše srečanje, posvečeno prevajalstvu, pa je potekalo pod siglo *Flor enversa*, ki je naslov trubadurske pesmi. La flor enversa bi bila po naše nekako obrnjena roža ali narobe cvet. Pesnik Raimbaut D'Aurenga (1147-1173) pa s hermetičnimi zasuki izpričuje svoje veselje in svojo ljubezen spreminjajoč travnike v griče in rože v sodro, medtem ko mu grom postane pesem. Nekakšna odpo-ved vsemu logičnemu ob predaji silni radosti, ki zasenči vse, kar je malenkostno.

To pesniško sintagmo so organizatorji izbrali za kolokvij, ki združuje 12 dežel in 20 jezikov pri obravnavi raznih vprašanj, ki se tičejo prevajanja. Seveda je bil v prvi vrsti podčrtan prenos katoliških tekstov v razne jezike. Vsekakor pa je bil poudarjen tudi pomen manj razširjenih jezikov in kultur, zato sta bila pričujoča Donald O Riagan in A.V. Chapalain iz Evropskega urada za manj razširjene jezike. Posebno vlogo so imeli založniki. Potem uredniški izdaj za otroke.

Omembe vredni: prikazi prevajanja iz okcitanščine v japonščino, ruščino, angleščino (Ezra Pound: prevod pesmi Bertrand de Borne). Prevajanja Maxa Roqueta v holandsščino. Iz okcitanščine v francoščino (Alphonse Daudet). Kar pa je bilo odkritje: število prevedenih del od leta 1924 do leta 1970 v galežanščino: samo v letu 1988 je izšlo 416 del. V izbor so vključena najbolj pomembna

dela raznih književnosti, dodani pa so antološki pregledi. Priznam, da si ne bi nikoli predstavljal, da so v ta »manjšinski« jeziki prevedeni največji umetniški dosežki svetovne književnosti.

A še bolj kot bogata študijska ponudba je bil prijetno vznemirljiv duh, ki je vel v dvorani in zunaj nje. Pri ogledu razstave okcitanske književne produkcije. Pri razstavi slikarskih interpretacij *Flor enverse*. Pri oddaji z okroglo mizo o manjšinskih jezikih v Dvorani trubadurjev. Pri kratkometražnih prikazih iz video kaset. Pri večeru poezije v samostanskem dvorišču. (A to je vplivalo kar precej mračno, ne samo zaradi teme in odmevajočih glasov, ampak tudi zaradi izrazito temnih sekvenc, ki so jih še bolj poudarjali najpoprej nevidni, potem pa nastopajoči deklamatorji s plamenicami v rokah. Ne vem, zakaj me je tista neskončno trajajoča predstava spomnila na usodo katarov, drži pa da sem prizorišče zapustil in se rešil teme in senc).

Moj nastop.

Odločil sem, da ne bom bral napisanega teksta. Povedal sem, kako je bilo z našo kulturo za časa Avstro-ogrske monarhije, koliko smo že takrat imeli prevedenega iz drugih književnosti. Kako je bilo po letu '18. Kako je danes. Še posebno sem poudaril, da imamo kulturna središča, kjer se tudi prevaja, v Trstu in Celovcu in pa v zdomstvu (Buenos Aires). Glede okcitanščine sem omenil prevod Janka Modra Mistralove *Mireio*. Seveda pa sem poudaril, da bi bilo potrebno organizirati bolj načrtno književno sodelovanje med slovensko kulturo in okcitansko, katalonsko, bretonsko itd. kulturami.

Mesta sem seveda — kot zmeraj na takih srečanjih — videl malo. Vtis kot v Montpellieru, dostojanstvene srednjeveške palače. Pešal sem po starem delu mesta. Se nekajkrat zgubil v okolici Willsonovega trga. Posrečilo pa se mi je, da sem nekega popoldneva prišel do obrežja Garonne oziroma do visokega zidu, pod katerim je širok vodni pas ponazarjal značilnost zgodovinskih mest z vodno potjo po sredi. Spomin na *De Bello Gallico* je pregnala razsvetljena veža, ki se je izkazalo, da je vhod v moderno galerijo. Tako sem si, ne da bi poprej nanje računal, ogledal dela domačih slikarjev. Bilo pa je tam namreč malo vsega, od strogega realizma do prostih barvnih kompozicij, ki me ne ogrejejo. Tako sem se kmalu začel vračati in pustil za sabo reko in njene mostove, ki jim kamnito temno meso poživilja — kar je čudno — vključena opečnata sredina.

Razšli smo se zelo prisrčno, a tudi malce otožno.

Do Milana sem potoval s Sardincem, visokim in klenim, ki je kar sam ustanovil založbo za otroško književnost. Iznašel je način, da v sodelovanju z drugimi založniki po svetu tiska slikanice, kjer je teksta zelo malo. Posreči se mu, da so izvodi poceni, kar je pglavitno.

Sam pri sebi se sprašujem, kdaj bodo takšni poskusi odveč, ker bo jutrišnja Evropa uredila tudi vprašanje »manj razširjenih jezikov«.

Če ga pa ne bo, Evropa ne bo *nova*.

15.11.

Pierre Rossi mi je v zameno za izvod francoske izdaje *Nekropole* (Le pèlerin parmi les ombres) poslal svoj roman, ki ga je izdala ista založba kot mojo knjigo. Kljub drugim obveznostim sem ga prebral, ker sem bil radoveden, kako avtor pripoveduje, še posebno ker mu je pred leti izdal knjigo *Flammarion*. In priznam, da sem bil nekako potolažen, ker je pripoved v glavnem klasična, psihološka in lirična obenem, čeprav gre za upor proti nekdanjemu gospodstvu Genove s pomočjo saracenskih mest Sredozemlja. Vpetost ljubezenskega motiva, opis zasedene trdnjave, propad zarotnikov (naslov knjige je *Les conjurés d'Aleria*) — vse pripomore, da je roman lepo berljiv, obenem pa slogovno kar eliten.

Dve dognanji: Prvo: nepričakovano sem pridobil pisatelja manjšinca za prijatelja. Drugo: *Éditions de la Table Ronde* ni desničarska založba, kot je mislil Robert, vsaj izdaja dveh knjig, Rossijeve 1987. leta in moje letos sodbo ovrže.

17.11.

Nepričakovano sem »odkril« na eni svojih knjižnih polic knjigo *Velike ideje i mali narodi* Franja Tuđmana, ki jo je izdala Matica Hrvatska 1969. leta. In priznam, da sem bil presenečen ob ugotovitvi, kako sem si pred leti vsestransko pomagal pri potrjevanju svojega gledanja. Pri Ukrajincu Djubi in Hrvat Tuđmanu, pa vse do Lafonta in Hérauda in Denis de Rougemonta. Vsekakor sem zdaj nekako posredno deležen zadoščenja, ki ga doživlja Tuđman kot predsednik hrvaške republike —

19.11.

Moralo bi mi biti prav, da je koroško *mladje* (69/90) objavilo poročilo o tretji izdaji *Mesta v zalivu*. No, a saj mi je tudi prav, ker po navadi onkraj Karavank malo vejo o tem, kar objavljamo tukaj ob morju; in treba je tudi reči, da poročevalka Helena Verdel pripo-

roča branje moje knjige. Tukaj pa se stvar zatakne, ker trdi, da bodo bralke našle v romanu stereotipne podobe ženske. Kaj naj rečem? Nimam navade polemizirati z ocenami, tukaj pa se mi zdi pripomba umestna, ker Verdelova sploh ni dojela središčne misli moje interpretacije Lepe Vide. Ko bi se bila vsaj potrudila in se zamislila ob eseju Evgena Bavčarja, če se sama ne znajde ob problematiki, ki jo delo obravnava. Pa ne — vse skupaj na hitro odkloni kot našpičena feministka ob primeru, kjer nima feminizem česa početi. Nesmiselno pa je ocenjevati zvestobo slovenstvu za časa osvobodilnega boja kot *nacionalistični kliše*. Nelogična, ideološko obarvana udarnost veje tudi iz filozofije, »da je svoboda tudi v tem, da se človek požvižga na manjvrednostne komplekse celega naroda, ki misli, da ima naravno pravico do njih.« Saj je Vida v romanu vsa in cela v oblasti manjvrednostnega kompleksa, na katerega se pač ne more »požvižgati«, ker se ga ne zaveda, kot tudi ni še nikdar slišala za narodno pesem o Lepi Vidi. In vse nekako kaže, da je tudi Helena Verdel ne pozna; drugače ne bi izjavljala: »Manj zagledanosti v lastno dušo in malo več tolerance in roman bi tudi za Slovenke lahko bil, kar je za Slovence, prepričljiv vojni roman, za svojo starost (!) vsekakor zelo sodoben in kot tak bralni užitek«. Da, a kaj pomagajo lepe besede, če obideš bistvo knjige. Če pa jo je ocenjevalka površno preletela, kar bi bilo razbrati iz zgrešenega navajanja nastanka knjige in iz drugih nedoslednosti, potem je njeno razmerje do romana še toliko bolj čudaško.

25.11.

Na vabila, ki prihajajo v zvezi z vseslovenskim kongresom, se ne odzivam, ker tako snovanje, kot so se zanj odločili v »Dragi«, ne odgovarja moji zamisli. In sem o tem pisal Bojanu Brezigarju, ko sem sporočil svoj odstop iz tržaškega odbora. Isto sem potrdil v pogovoru na Radiu A z Bojanom Brezigarjem in Ravlom Kodričem. Prav tako sem o tem svojem umiku govoril z Evgenom Bavčarjem.

Ne gre torej za nekaj demonstrativen odklon, ker se ni uveljavila teza o kongresu zunaj Slovenije, ampak, kot sem že zapisal, za ne-sprejemanje predloga o »množičnostni« konceptiji kongresa. In mislim, da se bo tudi dr. Kresnik odločil za tak nad-nazorski in nad-strankarski svet, o katerem je bil govor že pred leti.

Razvoj pa gre v čisto drugačno smer, zelo različno od zaželene. Saj je dr. France Bučar (glej *Delo* 9.7.) zelo jasno povedal: »Kot organizacija mora biti Svetovni slovenski kongres tudi zunaj jurisdikcije slovenske države, ker obsega in uveljavlja interese, ki so tudi

iznad same slovenske državnosti. Slovenstvo je namreč več kot samo slovenska državnost«.

Res je, da je kongres kot organizacija lahko »zunaj jurisdikcije slovenske države«, tudi če pride do njega v slovenski državi; vendar je kongres kot »množično« dogajanje v sami državi politično nekaj bistveno drugačnega kot bi bil, če bi se zbral zunaj nje.

2.12.

Teharske žive rane

Tekste je zbral Roman Leljak, izdala pa jih je Cankarjeva založba.

Letos, 1990. leta.

To je natanko 15 let po Kocbekovi obsodbi pokola vrnjenih domobranskih čet.

Takrat je tedanja oblast o meni kot pobudniku intervjuja sodila, da sem nekakšen predstavnik emigracije — danes objavlja dokumentacijo o slovenski tragiki elitna slovenska založba kot posebno izdajo *Nove revije* v redakciji človeka, ki je sam doživel neosnovane obtožbe, ker je zapustil varnostno službo Jugoslovanske ljudske armade ...

Koliko tragičnih blodenj.

Kako odrešna tista svetloba, ki se nam prikazuje na koncu smrtnega predora.

Še reminiscenca: Drago Jančar v zaporu, ker se je kot časnikar želel dokumentirati o koncu, ki so ga bili množično deležni slovenski ljudje 1945. leta. Seveda pa so v tisto obtožnico dodali tudi posest mojega *Odiseja ob jamboru!*

13.12.

Dobil v dar *Venete*.

Naše davne prednike?

Nisem znanstvenik, a vtis imam, da so Borove izpeljanke bolj sad njegovih želj kot pa resne ugotovitve. Ne bi bil rad ekskluziven, a večkrat se mi zahoče, da bi ponovil za pisateljem — *Ma non è una cosa seria*.

15.12.

Od časa do časa vzamem v roke knjigo, kjer je govor o težavnih začetkih italijanske združitve. Mario Costa Cardol je naslovil svoje delo *Ingovernabili da Torino*, to se pravi, da iz Turina, prve prestolnice, ni bilo mogoče vladati, oziroma, še bolj natanko in v sloven-

ščini nesprejemljivi obliki: Niso bili obvladljivi iz Turina. Seveda pa iz Firenc, ki so potem postale prestolnica, tudi ne. Pa tudi prav tako ne kasneje — in še danes ne — iz Rima. Zato je delo (272. strani, založba Mursia) eden izmed izredno dokumentiranih knjig, iz katerih je razvidno, kako prirejeno je bil doslej prikazan razvoj italijanske združene države, še posebno seveda v šolskih učbenikih za zgodovino!

18.12.

Ker mi je telefoniral minister dr. Lojze Dular in me povabil, da bi prišel v Ljubljano, kjer bi me sprejel predsednik vlade Lojze Peterle, sem pripravil krajši tekst. Če sem namreč prav razumel, je bil omenjen tudi nastop na televiziji, v tem primeru moram imeti napisano besedilo, da mi ne bo kdo naprtil stavkov, ki jih nisem izrekel.

Besedilo pa je to:

BESEDA O PLEBISCITU

Zahteva po samobitnosti slovenskega narodnega osebka, ki jo je poudarjala revija Zaliv, zahteva po suverenosti, ki jo je razglašala brošura 1969. leta, je izhajala iz zavesti, da je bilo slovensko občestvo po svoji medvojni vstaji opeharjeno. Ne samo da je bilo ob svojo vojsko, ampak je namesto osebne svobode v pluralistični demokraciji dobilo anahronistično diktaturo, namesto narodne suverenosti neodjenljivo odvisnost od ideoloških centralnih komitejev. Še več, ker le-ta deminutio capitis ni zadostovala, je slovenski ideolog odpisoval kategorijo narod iz prihodnje zgodovine, narodno identiteto pa zamenjal z dekretiranim bratstvom proletarskega univerzalizma.

Zato je bilo naravno, da se je človek ob ti novi obliki redukcije narodne biti na novo nezgodovinskost zavzel za stvarno izoblikovanje slovenske državnosti, s katero naj se, zavedajoč se svojega geopolitičnega položaja, slovenski narodni suvereni osebek, potem ko se je tako samopotrdil, odloči tako za sodelovanje s sosedi — z južnimi v konfederaciji — kakor tudi za povezavo s Srednjo in Zahodno Evropo, katerih je sestavni del.

Plebiscit, ki torej ni ne strankarska ne nazorska zadeva, bo zgodovinski akt, s katerim bo slovenski človek potrdil več kot tisočletno zvestobo svoji biti, zvestobo, ki jo evropska zgodovinska znanost ne samo občuduje, ampak jo ima glede na prepisni položaj slovenskega ozemlja za enkratni primer. Gre pa za enkratnost tudi zato, ker smo se v bistvu reševali zaradi intimne zavezanosti kulturi — saj brez bojazni, da bi mi kdo ugovarjal, lahko trdim, da začeniš z

našimi sosedi in vse do Atlantika bo težko najti kraj, kjer bo v kmečkih domovih polica ali celo omara za knjige.

Plebiscit o državni suverenosti kot potrditev ponosa in izpolnitev junaštva in žrtvovanj med drugim svetovnim konfliktom je obenem tudi izpolnitev pričakovani ločenih delov slovenskega življa in po svetu živečih skupnosti. Z odločitvijo za svoj državniški status slovenski ljudje končno izoblikujejo domovino, ki ne bo odvisna od tujih dvorov in central. Prav gotovo, zunaj živeči ljudje bomo še naprej državljani neslovenskih držav, vendar kdor v svojem življenju še ni doživel svobodne uveljavitve slovenske besede v javnosti, bo odslej začutil, da mu hranilne prvine posreduje samostojni narodni osebek, ki je za zmeraj odpravil neprizadeto oddaljeno predstavništvo.

Seveda pomeni po-plebiscitna doba tudi začetek novih obveznosti, predvsem zamenjavo tuje avtoritete z domačo na podlagi nove ustave, potem graditev nove državnosti z odpravo odvečnega domačijstva in preživete provincialnosti. Gotovo pa je, da se bo ob premagovanju težav, ki se jih je Slovenija že doslej lotevala zrelo in v izvirnem slogu, evropska družina narodov jutri prepričala, da je prav slovenska državniška entiteta eden izmed pglavlitnih dejavnikov pozitivnega razvoja v tem delikatnem delu celine. Hkrati pa bo slovenska plebiscitna odločitev zgled drugim še ne izoblikovanim identitetam, da dokončno potrdijo svojo renesanso. Zato brez pretiravanja lahko trdimo, da bo slovenski plebiscit tudi eden izmed pozitivnih elementov pri uresničevanju jutrišnje evropske ureditve. Saj je za zahodne države prava incognita, kako naj se lotijo vprašanj, ki so nastala ob nepričakovanem razvoju. Pri teh novih razrešitvah je Slovenija lahko posredovalni člen, vendar mora biti za tako vlogo nujno neodvisna — to pa bo nedvomno dosegla s plebiscitarno odločitvijo čez nekaj dni.

20.12.

Izločam iz zaloge papirjev, ki se mi je nabrala na mizi, številna vabila, ki so jih poslale razne občine in konzulati — francoski, avstrijski, jugoslovanski — za časa kongresa obmejnih književnosti konec septembra in v začetku oktobra. Na marsikatero vabilo se nisem odzval, ker se nisem najboljšje počutil po gripi, ki me je, čeprav mimogrede, vendar občutno oplazila. Bil pa sem na kosilu pri Subanu, na katero je vabilo Predsedstvo slovenske republike. A priznam, da me je bolj prepričala misel na Subanovo gostilno, kjer smo se v fašistični dobi kdaj javno-tajno zbrali, kot želja, da se ude-

ležim slavnostnega kosila. Motilo me je namreč, da republiško predsedstvo predstavlja Ciril Zlobec. In naključje je hotelo, da je prisedel prav on k mizi, kjer smo se zbrali Marija Pirjevec, Marija Mitrović in jaz kot nekakšna kolegialno uglašena trojka. No, saj uglašenost je dominirala ves čas, čeprav sem v žužnjanju omizij našel način, da je glasni glasovni zaslon ustvarjal med nama nekakšen neviden separé, kjer sem Zlobcu odgovoril na vprašanje, čemu moje natak-njeno razmerje do njega. In razložil sem mu spet, kar sem mu že enkrat nanizal v atriju banke nedaleč od skupščine: da se je nam-reč začel zavzemati za samobitnost, ko je napočila ura za to, med-tem ko je poprej trdil, da je narodna zavest preživel sentimentaliz-em. No, nisem maral vnašati bolj rezke razglašenosti v prazniško razpoloženje, a zdaj mi je žal, da mi ni prišlo na misel, ko je trdil, da mi ni ničesar krivičnega storil, da bi ga poprašal, kako da ni nje-gova *Sodobnost* registrirala nobenega izida mojih knjig, kar jih je iz-šlo potem, ko me je Slovenija spet sprejela: ne *Tržaškega mozaika* ne *Zatemnitve* ne *V labirintu*. Pa morebiti bi spadala k ti očitni sabotaži tudi indoktrinacija Arnalda Bressana v času, ko sem bil v Sloveniji prepovedan, tako da je v Bressanovi knjigi tako pretirano izčrpen esej o Cirilu Zlobcu in njegovih doživetjih za časa fašizma, medtem ko Bressan Borisa Pahorja kot tržaškega pisatelja skorajda ne pozna, razen nekje s pripombo pod črto.

Tako.

Slediti bi zdaj morala glosa o plemenitosti nekaterih pesniških duhov.

Tudi tržaških.

Saj so lepo povezani.

A kaj, morebiti se sčasoma sami izpojejo.

21.12.

O včerajšnjem sprejemu na predsedstvu vlade.

Ker jo je voznik ubiral po avtocesti kar v dirkalnem tempu, sem bil v Ljubljani pred napovedano uro, tako da je gospod minister Dular zapolnil tisti čas s pogovorom med sprehodom po tihih hod-nikih. In moram reči, da sem bil kar prevzet ob reprezentančni go-sposkosti okolja in prostorov, o katerih ni bilo čutiti, da bi se jih preveč vidno držala patina avstro-ogrskih časov. No, midva sva se menila o nekdanjem srečanju v Devinu, kjer sta bila tako on kot Peterle pričujoča, o srečanju, na katerega sem se s težavo spomnil, medtem ko mi ni šel iz spomina pogovor z Borisom Kraigherjem prav tam, a najbrž na drugem koncu tiste stavbe. In natanko sem

ponovil stavka, ki sem ju bil takrat izrekel ob slovesu, na pragu tiste mračne (v duhovnem smislu) sobe: »Srečala sva se kot sovražnika in kot sovražnika se ločujeva.« Kraigher je sicer nekaj zamomljal, kakor da ne ali nekaj podobnega, meni pa je bilo žal, da sem se sploh prišel zavzemat za ne-ideološko obravnavo narodne problematike na Tržaškem in Goriškem.

Ob prihodu predsednika smo se zbrali v majhnem belem salonu, in se še isti trenutek smo se znašli v luči televizijskega žarometa, medtem ko se je predsednik zahvalil za moje dolgoletno zavzemanje za slovensko identiteto ter se opravičil za postopanje, ki sem ga bil deležen od prejšnje oblasti. Temu priznanju je dodal simbolno okroglo kristalno vazo s kroginkrog urezanimi delikatnimi lipovimi vejicami.

Sledil je pogovor, za katerega je gospod predsednik imel na razpolago tričetrt ure. In tako smo za tisto podolgovato belo mizico posedeli v troje plus zapisnikarico, prešli pa v medias res ob izvodu prve izdaje *Odiseja ob jamboru*, ki sem ga poklonil predsedniku. Bila je tista z rdečo opasico, na katero sem takrat, 1969. leta, dal natisniti dva stavka: *Rešujmo slovensko samobitnost in Knjiga o slovenski suverenosti*. Predsednik je pripomnil, kako so si takrat izposojali posamezne izvode in kako je bil njegov, ko so mu ga vrnili, neverjetno zdelan. K temu sem razložil, da jo je moral, kdor je knjižico dobil po pošti, oddati na notranji upravi. No, a ker mi je bila nekako prepuščena iniciativa za pogovor, sem rekel, naj mi bo dovoljeno dodati nekaj pripomb, ki se mi zdijo adekvatne tudi za naprej. Po mojem je bilo, kar se Primorske tiče, napačna Demosova volilna kampanja zgolj v imenu odprave komunizma, moralo bi se namreč vzeti v poštev, da so se naši ljudje, začeni z uporniki '30. leta, ki so dali bazoviške junake, in potem 41. leta pa ves čas osvobodilnega boja upirali fašizmu in nacizmu, zato so v tem pogledu zelo občutljivi. Saj je pri nas skoraj ni družine, ki ne bi imela zapornika ali zapornice, interniranca, ilegalca, partizana, taboriščnika itd. To je potrebno upoštevati, toliko bolj, ker se je vodstvo vsa povojna leta postavljalo s tem spričevalom, čeprav so bile — in so še — vse povojne akcije samo papirnate. Poleg tega je treba vzeti v poštev, da sta Trst in deloma Kras tradicionalno liberalna in zato med obema vojskama pretežno jugoslovanska, po drugi svetovni vojski pa je mesto liberalizma prevzela centralistična titovska partija, tista pa, ki ima svoj komandni štab v Rimu, pa tudi ni kdove kako vneta za neko izrazito slovensko državnost. Tako je razpoloženje tokraj in onkraj meje v obmejnem pasu v bi-

stvu precej sorodno, če že ne večkrat identično: v Novi Gorici, v Sežani na primer.

V zvezi s tem sem dodal, da je gospod predsednik sicer razločno poudaril pomen medvojnega boja proti sovražniku, vendar da je, po mojem, potrebna temeljita akcija, ob kateri naj si ljudje pridejo na čisto, kaj je bil pluralistični boj za svobodo, kaj pa sprevrčanje tega boja v revolucionarni monizem. Seveda, sem rekel, zahteva državniška modrost neko modro srednjo pot, in nadvse pomembno je zato, da doslej odrinjena stran pride do upravičene veljave, vendar bi bilo hkrati potrebno paziti, da bi se okrepitev zunanjih krogov ne prevešala, ker bi to brez potrebe potenciralo opozicijo prenoviteljev. Na pripombo gospoda predsednika, da je tako nezaupljivo razmerje do krščanske demokracije, neupravičeno, sem poudaril, da pri nas zgled italijanske krščanske demokracije, od katere smo precej odvisni, ni kdove kako spodbuden. Na Slovenskem je seveda drugače, krščanska demokracija je mlada in čista, a prav zato bi bilo škoda, ko bi ne bila previdna.

Naslednji argument, ki sem ga vzel v poštev, je bilo vprašanje vmesne politične sile med krščansko demokracijo in bolj ali manj prenovljeno levico. Gotovo, demokrati imajo kar dober kader, še bolj pomembno pa bi bilo, da bi Pučnik imel solidno socialdemokratsko stranko, ki bi ustvarjala neko uravnovešeno razmerje v političnem spektru. To okrepitev socialne demokracije si je treba želeli, saj sodelovanje, ki ga v Evropi vidimo med socialdemokracijo in kristjani, na Slovenskem tudi v prihodnosti lahko dobro uspe, ko pa imamo že tradicijo dobrega razmerja med Krekom in Prepe-luhom v začetku stoletja.

Pa še marsikaj je prišlo na vrsto, na primer usoda *Zaliva*, ki bi bil čas, da pride v roke mladih, a ostane še naprej pluralistična revija, za katero bi bilo potrebno najti sredstva, za tisk namreč, a tudi za urednika ali urednico, saj bi bila, na primer, po mojem, Ivanka Hergold s svojo razgledanostjo najbolj primerna za voditeljico mnogonazorskega uredniškega kolegija. Omenil sem rajnkega Franca Jezo, ki bi ga pravzaprav morali imeti v mislih te dni, ko se odločamo za neodvisno Slovenijo; pa Ubalda Vrabca, kateremu gre priznanje za življenjsko delo itd. Glede Vrabca je gospod predsednik omenil Trinkovo nagrado, ki jo bo slovenska država ustanovila, ko bo samostojna.

Potem ko je predsednik odšel, je spet prišla na vrsto televizijska ekipa, ki je posnela sekvenco v zvezi s plebiscitom, pri čemer mi je hodilo narobe, da sem moral skržiti vsebino pripravljene

nega teksta na poldrugo minuto nastopa. Tisto branje samo neka-terih odstavkov, ne da bi pri tem oči pozabile na nevidne gledalce, me je seveda motilo, a vse kaže, da sem se le dostojno odrezal.

Zdaj sem potolažen, ker je moj tekst izšel v celoti v današnjem *Delu*, saj sem s sinočnimi besedami na televizijskem ekranu in z današnjim sestavkom skromno le nekaj prispeval k pravemu plebiscitnemu ozračju. Seveda se je tudi tisti sprejem vključeval vanj, in to je bilo neprikrito omenjeno že pri vabilu, a tista poteza mi ni delala in mi ne dela preglavic, ker ima tokrat prvenstvo plebiscit, v tako zgodovinskem trenutku pa morajo odpasti vsi pomi-sleki. Navsezadnje se zdaj zavedam, da v tistem pogovoru nisem bil kdove kako diplomatski, ampak spoštljivo neposreden, čeprav morebiti nekoliko preveč zgovoren.

22.12.

Vabilo krožka Che Guevara na srečanje o dogajanju v zvezi z iraško zasedbo Kuvaita. Seveda nisem šel, ker vnaprej vem, kako se bo diskusija razvijala. Je pa res, da kakor ne čutim prav nika-kršne simpatije do iraškega samodržca, tako je anahronistična ame-riška zavzetost za spoštovanje mednarodnega prava, ko se ameri-ški predsednik prav nič ne potrudi, da bi poprej izraelska oblast spoštovala mednarodno pravo. Pa tudi prej, ko je Sadam Husein s plinom uničeval Kurde, ni ameriški predsednik poslal čet v Zaliv, da ne govorimo o nikakršnji brigi, da bi Kurdom pomagal do kurd-ske države, do katere imajo pravico, kot Judje do svoje. Skliceva-nje na mednarodno pravo, ki naenkrat postane sveto, ker gre za nafto, je slepomišenje in podlo poigravanje z vestjo ljudstev. O, gotovo, tudi iraški mogotec načrtno igra na palestinsko karto, ker mu le-ta koristi, a on ni šef države, ki naj bi bila vsemu svetu zgled demokratične družbene ureditve.

23.12.

Izrezek iz *Le Monda* (31.8.90).

Judje kritizirajo tekst o sporazumu za nemško družitev.

Tudi jaz, čeprav priznavam Nemcem pravico do enotne domo-vine, sem v skrbah ob misli na moč, ki jo bo imela Nemčija jutri v Evropi. Upati je, da se preteklost res ne bo ponovila in da ne bo druge Konference Wannsee (1942) o »dokončni rešitvi judovskega vprašanja«.

A zaskrbljen sem tudi ob judovskem razmerju do Palestinecev. O tem sem si zapisal včeraj, zato se ne bom ponavljal.

Prepričan sem bil, da je zahteva po neodvisnosti že bila izražena aprila z odločitvijo o suvereni Sloveniji. Poleg te odločitve, sem sodil, bi zadostovala večina v parlamentu tudi za sklep o samostojnosti. Kot so se namreč stranke soglasno izrekle za plebiscit, tako bi se, kot predstavnice naroda, izrekle tudi za tisti *da*, ki naj bi ga posvetil plebiscitu. No, a če je že bil potreben tak perfekcionizem, potem imamo zdaj slovenski ljudje kot občestvo vse listine v redu. Videti je bilo namreč, da je po vseh skušnjah daljne in bližnje preteklosti takó poudarjena legitimnost nekje življenjsko nujna. In na podlagi rezultatov zdaj vemo, da to, kar je slovenski narod potrdil samemu sebi, velja tudi za evropsko skupnost. Po odmevih v tisku ni zdaj nobenega dvoma, da smo nazadnje le stopili kot narodni osebki v družino narodov.

To se pravi, da z včerajšnjo odločitvijo nehamo biti neizrazita provinca, ljudstvo brez zgodovine, etnija brez identitete. Evropski človek, ko danes jemlje v roke svoj dnevni časnik, spoznava Slovenijo tudi na nalašč povečanih zemljevidih objadranskih dežel — in tako tudi odkriva, da ne gre za nikakršno balkansko entiteto.

Seveda mora današnje evforično razpoloženje prerasti v državniške odločitve, a do zgodovinskega akta je prišlo in to v duhu in v praksi tradicionalne demokracije.

Prazniški dan torej zame kot pripadnika slovenski identiteti, kot pisatelja, in tudi kot urednika revije, ki se je za potrditev naše poti prebijala skozi indiferentnost, pohujšanje in odklone.

Človek bi upravičeno pričakoval, da bi slovenski dnevnik kljub prazniku izšel in razglasil tudi tukajšnji slovenski skupnosti spodbudno vest o zgodovinski plebiscitarni odločitvi Slovenije. Tako pa je pokazal svojo mlačnost s tem, da so uredniki in drugo osebje zaklenili stavbo in odšli na dopust.

Pa ne bi bilo prav nič težko izdati, pa čeprav na enem samem listu, posebno izdajo.

Tak primer bi jo namreč zahteval.

A bi bilo potrebno seveda táko zahtevo čutiti.

A nemo dat quod non hat, smo nekoč ugotavljali v šolski makeronščini.

Značilno pa tudi, kako je božična številka kulturno »izjemna«. Dobro, da urednik, ker nima na razpolago slovenskih avtorjev (!), lahko bralki in bralcu spet predstavi Tomizzo.

27.12.

Včeraj je skupščina v Ljubljani slovesno potrdila plebiscitno odločitev o neodvisnosti. Lepo. Slovesno. Imelo me je, da bi bil pričujoč, ker me je gospod predsednik ob srečanju povabil, a se mi ni dalo na pot v slabem vremenu. Poleg tega pa me veže na pisalni stroj naslednja številka revije.

Zelo v redu Bučarjev govor.

Motilo pa me je, da je zbor, ko je kot uverturo zapel kitico iz *Zdravljice*, ravnal spet kot za časa rajnkega režima in se odločil za kitico o vseh narodih, pozabil pa na slovenskega.

Medtem ko narodna himna zahteva, da najpoprej potrdiš sebe, potem si šele lahko drugim dober sosed.

Drugače je narobe svet — in prav na slovesnosti o plebiscitu!

28.12.

Napisal tekst o vtisih teh zadnjih dni, ki so ga na tržaškem Radiu prosili za novoletno oddajo:

Naj mi bo izjemoma dovoljeno, da najpoprej omenim, kako so 1969. leta, ko je izšla knjižica o slovenski suverenosti, najmanj nepadalni duhovi vzklikali, naj pišem novele in naj pustim politiko politikom.

Kot da je zahteva po narodni samobitnosti stvar dnevne politike!

In kot da bi zahtevna politika lahko uspevala brez kulturnega ozadja!

No, in izkazalo se je, da se je, ko je napočil čas, dobršen del pesniške in pisateljske slovenske srenje zavzel za uveljavitev tiste državne identitete, brez katere bi bilo slovensko občestvo prepuščeno zunanjim nenadzorovanim silnicam. To pomeni, da je naš dovčerajšnji duhovni ustvarjalec zaznal, da mora substanco svojih videnj zavarovati z dokončno izoblikovanim, institucioniranim statusom. In prišlo je do metamorfoze, ko se je pesniška stvariteljska zavest potrdila v eksistencialno odločilnem ukrepanju.

To je dobro, to je celo odrešno.

A vloga književnikov, ki so zdaj aktivni, v skupščini in drugje, bi se bila predhodno izpela, če se ne bi *paralelno* potrjevala spreminjena zavzetost drugih družbenih dejavnikov. To se pravi, da če sta v preteklosti označevali slovensko usodo na eni strani previden umik, na drugi zaverovanost takemu ali drugačnemu univerzalizmu, potem je zdaj prevladala racionalnost nad sentimentom, očetovski načrt nad materinsko trpnostjo.

Tako gre zdaj za *začetek* vrednotenja pretekle in hkrati začetek realiziranja nove, avtonomne zgodovine. In to tako tiste celostne — to je matične — kakor tudi tiste ločenih delov, ki spadajo sicer k celostni, a jih je vendar nujno obravnavati tudi s specifičnimi kriteriji, kar je doslej vse zabrisovala ideološka naravnost. Ločeni deli bodo namreč odslej vedeli, da je, tako v dobrem kot v hudem, na njihovi strani samostojna in ponosna domovina.

Ob *rádosti* in *zadoščenju*, ki danes prelevata slovenskega človeka, pa ne smemo pozabiti, da se bo *evforija* kmalu izpela ob vsakdanjih težavah, zato je nujno, da ostane v veljavi tista *solidarnost*, ki je zdaj *botrovala* skupni odločitvi. Čut zgodovinske naloge bo moral prevladati nad vsem drugim do dokončnega izoblikovanja samostojnosti, do trenutka, ko bo padla odločitev za *konfederativno sožitje* z dosedanjimi partnerji ali, kar bi bilo optimalno, za popolno neodvisnost.

Čestitki, ki jo izrekam slovenskim ljudem, slovenski vladi, skupščini in predsedstvu, je torej združena želja, da bi enotnost, ki preleva slovenske duhove danes, bila *navdihovalka* državniškega čuta v mescih, ki bodo sledili.

Doslej smo namreč vse malenkostno *preraščali* z zvestobo, odslej pa mora zvestobo zavestno podpreti *edinost*, edinost v različnosti pri skupni gradnji srednjeevropske države, ki bo jutri pomemben člen novega sožitja v tem geopolitično pomembnem delu naše celine.

2.1.1991

Vse kaže, da bo leto zaznamovala naftna ali petrolejska vojna, kar bo spet *tragičen nesmisel*. Izrael gospoduje nad Palestinci, sirski diktator si pokorava Libanon, *sovjetski imperializem* se šopiri v baltskih republikah itd., a seveda za to *Združeni narodi* ne postavljajo nikakršnega ultimata ne za letošnji 15. januar ne za prihodnji.

Skoraj naivno se mi zdi, ponavljati take ugotovitve; hkrati pa se človek vendar sprašuje, kako najti *varianto ukrepanju* s stališča moči. Predstavniki verstev *krivijo razsvetljenstvo* za dogajanje tega stoletja, poudarjajo, da je bila s smrtjo Boga *napovedana smrt* človeka. Menda pa pri tem pozabljajo, da se je pred razsvetljenstvom, ko ni bil govor o smrti Boga, na veliko klalo in mučilo. Razložek je danes samo v tem, da so na razpolago nova tehnična sredstva za uničevanje. Pa tudi to je relativno. Če so namreč Jude *pokončevali* s Cyclonom, s kemijo, so vse množice predstavnikov drugih nara-

dov posredno usmrčali z lakoto, delom in izpostavljanjem izpitih teles mrazu, to se pravi, da ni šlo za nikakršen nov izum razvite družbe. Nikakor ni torej laicizem, kot so ga pojmovali enciklopedisti, kriv sežiganja z napalmom v Vietnamu, sovjetskega početja v Afganistanu, Barrejevega klanja v Somaliji, Asadovih v Siriji itd. itd. Trpko, vendar neizpodbitno spoznanje pa je, da se religijam ni posrečilo ukrotiti človekove strasti in slasti po zadajanju smrti. In tudi kristjani, ki so v svojem poglavitnem verskem obredu ohranili smrt kot simbol, se kot državljani pač ravnaajo po splošno veljavnih normah, ko gre za vojskovanje proti določenemu sovražniku. Kje neki, da bi človek pričakoval od politika, ki se sklicuje na krščanstvo, na ukrepanje po evangelijskih načelih.

Odšel sem stran od nevarnosti, ki nam preti.

A tako si mislim: če Sadam postavlja alternativo: Izraelci naj grejo s palestinskega ozemlja, jaz pa bom šel iz Kuvajta, potem bi se moral ves svet zavzeti za tako solucijo. Čeprav Sadam postavlja tak predlog, ker ve, da Bush ne more prisiliti Izraelcev k poslušnosti, tudi ko bi jih hotel. In čeprav je na drugi strani na dlani, da je Sadam vzel Kuvait zaradi nafte in zaradi zavojevalnih teženj, ne zato, da bi, po ti posredni poti, pomagal Palestincem do samostojne državnosti.

In?

Nič.

Navaden človek je ujet v svojo nemoč, in kdor gre na cesto in demonstrira za mir, se sicer razbremeni notranjega upora, a s tem ničesar ne reši.

13.1.

Iz »Našega tednika« si prepisem nekaj odgovorov osemdesetletnega pliberškega dekana Krista Srienca.

»Glavna krivda, da ni prišlo (po drugi svetovni vojski na Koroškem) do skupnega zastopstva, je bila v sistemu 'matične' države. Če bi Slovenija tedaj želela, da se koroški Slovenci strnejo v eno enoto, bi bilo to mogoče. Slovenija pa je tedaj samo razdvajala enotnost Koroških Slovencev, kar je bil verjetno največji greh, ki je bil storjen. To je bilo tudi najbolj usodno ravnanje za slovensko manjšino na Koroškem«.

Pravilno diagnozo bi popravil samo v formulaciji: Slovenija je sicer hotela enotnost, ampak tisto, ki jo je hotelo komunistično vodstvo. To se pravi, da je razdvajala, ker katoličani komunizma niso mogli sprejeti in so, ker so pač živeli v demokratični državi, tako vodstvo odklonili.

Srienc: »Velika večina naših ljudi je nasprotovala politiki 'le-vice'. Vedeli smo, da je njena politika zelo nevarna za narodno skupnost, zato smo kot protiutež ustanovili Narodni svet«.

Saj, to govori dekan, katoliški duhovnik, a tudi vsak drug slovenski človek, pa naj bo liberalec ali socialdemokrat, se je takrat matičnemu monopolizmu uprl tako na Koroškem kot pri nas na Tržaškem in Goriškem.

Srienc: »Seveda je bilo težko. Narodni svet je izdajal in odgovarjal za Kroniko (pozneje Naš tednik), denarja pa ni imel. Tako smo odborniki skušali pomagati s prostovoljnimi prispevki; zlasti duhovniki smo vedno kaj prispevali. Dajali smo naše plače, da je časopis lahko izšel. Vestnik je tedaj denarno podpirala Slovenija, česar Kronika ni bila deležna«.

Tako. To je bila proti-narodna politika ljubljanskega vodstva in njenih predstavnikov v ogroženi Koroški in Primorski.

In to je bil največji greh, ki je bil storjen.

Podobno sem izjavil 1985. leta v Cankarjevem domu — in si zaslužil oceno ignoranta in šarlatana od enega izmed odgovornih partijskih politikov.

14.1.

Listam letošnji *Jadranski koledar*.

Seveda gre za nadaljevanje tradicionalne povojne usmeritve. Čeprav se je v Sloveniji uveljavila demokracija, ostajajo izdajatelji zvesti stari normativi. To jim namreč pluralistični sistem lepo omogoča. Še več. Lahko so nekako tudi člani vlade v senci, vsekakor pa v opoziciji. To tudi takrat, ko se dobro zavedajo, da gre *Jadranski koledar* večidel med navadne bralce, celó med proletarce. Le-ti naj bi se zdaj naučili, kako se lahko norčuješ ne samo iz tuje, ampak tudi iz matične oblasti.

Ustvarjanje demokratične levice pač.

In to neofitstvo je tako neučakano, da dá pred tiste članke, ki zaslužijo spoštljivo branje, sestavek o »nori« Sloveniji, to se pravi o »nori« novi oblasti.

A to še pomeni, da jih je demokratično ozračje, na katerega niso bili navajeni, vrglo s tira, tako da ne čutijo, kaj je dostojno, kaj pa ni. »Norosti« spadajo namreč po navadi na konec revije, almanaha, koledarja.

To je prva pripomba.

Druga pa je ta, da se pravi humorist ali duhovitež ne loteva samo tistih, katere politično odklanja, ampak vzame na muho vse, tudi tiste »svoje«.

V tem bi bila našim levim demokratom lahko za zgled celo Unità.

17.1.

Nekje sem upal, da bo Sadam Husein v zadnjem trenutku uvidel, da se mu splača sprejeti slovesno obljubo tajnika Združenih narodov, ki se je zavezal, da bo pobudnik sklicanja mednarodne konference o Srednjem Vzhodu. Čeprav bi lahko bil skeptičen glede roka izpolnitve take obljube, bi se Sadam s sprejetjem takega poročstva častno umaknil in hkrati obvaroval državo pred uničenjem. A, kot smo doslej ugotovili, so diktatorji tako zaverovani vase in v trdnost svojih režimov, da jih ne ustavi noben moder premislek. Emocionalno se prepustijo tveganju in iracionalno zaupajo, da bo naključna sreča botrovala njihovi drzni bojevitosti.

Tako smo zdaj priče novemu spopadu, pri katerem človek ne more solidarizirati z nobeno od obeh strani. Z iraško ne, ker je diktator ne samo zasedel Kuvajt, ampak so tam njegove okupacijske čete (Amnesty international sporoča) ravnale po esesovskem vzorcu. Z ameriško — zavezniško ne, ker gre v bistvu za izgovor o zaščiti mednarodnega prava, ki ga je seveda Sadam res prekršil. Če bi res šlo prvenstveno za to, potem bi Združeni narodi poleg vseh ultimatuumov, ki bi jih bili morali oklicati prejšnja desetletja, zdaj morali nasloviti tudi ultimatum Sovjetski zvezi, ki v baltskih državah skuša s tanki pokoriti narode, ko zahtevajo svobodo. A medtem ko se zgrinjajo bombe na iraška letališča in druge objekte, se v Vilnjusu milijonska množica vrača s pogrebnihi svečanosti za trinajst padlih, ki so goloroki branili pred tankovskimi topovi domačo radijsko postajo.

19.1.

Zakasnela »Svobodna Slovenija«.

Niti ni tako dolgo potovala. Datum: 24. oktobra.

Zdaj je ta časnik postal bolj pester, ker ponatiskuje ali obnavlja članke iz Slovenije. Za nas torej ni kdove kako zanimiv. Saj tudi poprej ni bil, ker ni bilo slutiti kakega bistvenega razvoja. Spoštovanje pa je seveda človek zmeraj čutil do organizacijskih sposobnosti njihovega občestva, še posebno do ravni njihovega kulturnega udejstvovanja in objavljanja.

V ti številki je kot podlistek objavljen drugi del eseja Tarasa Kermaunerja *O argentinski SPE*.

Govor je o Slovenski politični emigraciji.

Avtor pa ima rad kratice, ker si tako v svojem deročem pisanju olajša delo.

No, odrešno je, da se zaveda, kako je bilo zmotno njegovo odklanjanje tiste zvestobe skupnemu občestvu, ki je nujna, ko se kot otok v morju večine braniš pred izginitvijo. Zdaj uvideva, da se vsak organizem, vsaka žival, vsako živo bitje ne more ubraniti konca brez »določene stopnje samozaprтости«. In celo ugotavlja, da bi bilo drugačno ravnanje »samomorilsko ali naivno«.

Dobro, to je pozitivno, čeprav ni nihče izmed nas zagovarjal kakega *geta*, nasprotno, mi smo bili zmeraj odprti — tako na Koroškem kot na Tržaškem, o *getu* so govorili samozavestni, načitani, a v bistvu pred tujimi teoretiki zakompleksirani intelektualci, ki so imeli slovenski narod za mizeren (Kermauner).

Dobro, pravim, to je v redu.

Vendar hkrati tudi ni.

Avtor namreč lepo pove, da če je za ohranitev življenjskega prostora nujna neka osamitev, potem to toliko bolj drži, ko gre za »boj za ohranitev samega — biološkega — organizma«. A če je to res — in je nedvomno res — kako da je ta biološkost, ko jo on ugotavlja, normalna, ko pa drugi govorimo o ohranitvi narodne skupnosti, o narodu kot veliki družini, kot občestvu — tedaj nas Kermauner obtožuje, da smo za *Blut und Boden* teorijo? No, zadnje čase sem pravzaprav ostal ena izmed zadnjih tarč prav jaz. Ker je Kocbeka že pred leti rehabilitiral, Rebulo si zdaj postavlja skoraj za smerokaz v Novo zemljo — sem v glavnem jaz še zmeraj nepravi ... ker pelje moje gledanje v gentilizem, kot piše.

Vtis imam, da je Kermauner, čeprav je zdaj poglobljeno kristjan, še zmeraj podoben mešalcu, v katerega daš razne vrste sadja, da teče potem iz njega vsakikrat drugačen sok. Seveda je ta primera banalna, je pa nazorna in nima namena, da bi bila žaljiva, kot je bil večkrat skrajno žaljiv Kermauner, ki je zmerjal s psihiopatom tistega Slodnjaka, ki ga zdaj postavlja tako rekoč na oltar.

V redu, zdaj je spokornik.

A tudi kot tak je še zmeraj ekstremist, kot je zmeraj bil. Zdaj je vse drugo tako ali drugače neuporabno, samo krščanstvo velja — in tudi argentinski geto priznava, a samo zato, ker je bil hkrati slovenski in krščanski. In tudi pisanje o krščanstvu v reviji 2000 je v bistvu apolegetika človeka, ki je v posesti absolutne resnice — to se pravi da gre za isto psihološko razpoloženje, ki ga je imel, ko se je zavzemal za razne reizme, ludizme itd.

Neupravičeno se zato sklicuje na Kocbeka.

Ta je vse *sprejemal*, medtem ko Kermauner ne more brez *izključevanj*, prej smo bili izključeni tako imenovani nacionalisti,

zdej so kozmocentristi, gentilisti, magisti.

Kocbek ni nikdar želel nadvladati, Kermaunerja pa nosi težnja po nadkriljevanju, ki jo zdaj skuša omiliti s krščansko ponižnostjo, a se le-ta sproti izkaže kot dodatek, kot privzetek. Morda kdo poret, da ne razumem njegovega notranjega boja s pelenščkom, ki sam pravi, da ga ima vsak v sebi; a ne drži, da ne razumem in upoštevam. Preprosto gre za to, da če bi se mu posrečilo sebe spreobrniti v tem, kar naj bi bilo zdaj njegova nova resnica, potem bi doživel negacijo samega sebe. In najboljši dokaz, da je to res, so članki, ki jih piše kot vernik za vernike — tam je neizrazit in katekizemsko in katehetsko epigonski.

20.1.

Kierkegaard o Antigoni: »Ona je moje delo, njene misli so moje misli, tako je, kot da bi prebil z njo noč ljubezni in bi mi ona razodela svojo najglobljo skrivnost«.

Nedvomno slikovita (tudi psihanalitično) podoba.

In Antigono si vsakdo nekako želi srečati.

Še posebno, kdor je od blizu ali na svoji koži doživel eno izmed sodobnih diktatur ali vse tri, kot se je primerilo marsikateremu (tudi meni) primorskemu človeku: fašistično, nacistično in stalinistično-ljubljansko.

Antigona je predkrščanska ali tudi *naturaliter christiana*.

Žal so bile v vojnem času prenekaterne naše žene in dekleta v bojujočih se taborih vse poprej kot antigonsko razpoložene, marsikdaj so bile manj usmiljene od moških.

Seveda je šlo tam za drugačne okoliščine, ker je bilo vprašanje razmerja do *živih* ljudi — vendar do *živih*, ki so bili na tem, da jih spremenijo v *ne-žive*.

Še o Kermaunerju.

Prišla mi je na misel primerjava: kristjan Kocbek bi bil ob Hribarjevem *svetem* vesel, da je laik, nevernik, tak zagovornik življenja, njegovo *sveto* bi Kocbek imel za sorodno krščanskemu. Kristjan Kermauner pa odklanja Hribarjevo *sveto* kot potencialno zlo. Njegovo razpoloženje je torej, kot zmeraj, manihejsko, oziroma, kot bi danes rekli, fundamentalistično. Zato po mojem pri njem v bistvu ne gre za pravo težnjo po absolutnem, ampak za nagnjenje k dogmatizmu. V tem je sin Dušana Kermavnerja, ki je želel *preobraziti* svet, kot pravi njegov sin, pri tem pa se je »njegova avtoriteta oprla zgolj na dogmo; kako nasilna, ker ni veroval vase, a se je želel vsiliti« (str. 21 v *Zadnjem srečanju*).

A naj dodam, da je bil Dušan Kermauner kot človek izredno komunikativen, in v dveh ali treh pismih, ki sva si jih izmenjala, zelo prisrčen. Tak tudi ob srečanju ob Aljaževem stolpu, od koder mi je ostala fotografija, na katero sem posnel njegovo močno postavbo. Gre pa za odklon tiste nazorsko-politične dogmatičnosti, s katero se je že pred vojsko spoprijemal Lojze Ude, po vojski pa je seveda izzvenela v prazno.

22.9.

Italijanski filozof Salvatore Veca, ki se ukvarja s politiko levice, izključuje dilemo kapitalizem — socializem, ampak poudarja, da gre samo za razloček med demokracijo na splošno in levičarsko demokracijo. To se pravi, da je bil nekakšen predhodnik sedanjega »prenovitvenega« snovanja italijanske partije. A to, kar me v njegovih mislih predvsem prepriča, je poudarek, da je ena izmed možnosti pravega razvoja, nastanek posebnih združenj, ki naj vplivajo na reševanje problemov. Pri tem mislim na Kreka in na njegovo združniško politiko, ki bi prav v ekonomiji trga lahko spet odigrala pomembno vlogo. V zvezi s svojo tezo Veca pravi, da je Marx odklanjal socialno pravičnost, ampak je pristajal na uveljavljanje zgodovinskih zakonov, ki bodo določili, kje bodo pristale institucije, kje bo pristala ekonomija. To seveda ni novo, žal pa marsikdo zdaj to odkriva v svojo škodo. Drugo, kar prihaja zelo jasno do izraza, je poudarek, da je etika pri Marxu odsotna. Una pagina bianca, kot pravi. Nikakršna etika ti ni namreč potrebna, če si na strani zgodovinskih zakonov, in zato tudi nimaš potrebe, da se pred sodiščem zgodovine opravičiš. Tudi to ni novo. In na Slovenskem imamo nemalo primerov tako imenovanih revolucionarjev, ki se dejanj proti človeku — eden takih je na primer Mitja Ribičič — ne kesajo, kot ni obžaloval svojih dejanj niti eden od obsojencev na Nürnberškem procesu. No, glede etike se Veca ustavi tudi pri izbiri nekaterih, ki so pred dvajsetimi leti poudarjali avtonomijo politike na podlagi zaključka, da če je Bog mrtev, potem je vse dovoljeno, medtem ko so se drugi zabarikadirali v oblegani marksistični trdnjavi. Zato, pravi Veca, sem se takrat lotil snovanja racionalne etike.

Saj, paberkujem, ker se ne utegnem poglobiti v tematiko, ki se je bo morala lotiti demokratična levica. Vtis pa imam, da bo kljub vsemu, kar bo še potrebno odkriti za uveljavitev demokratične levice, le prav, če bodo teoretiki segli tudi nazaj in upoštevali tudi to, kar je bilo že predlagano, a je marksistična eshatolo-

gija kot mogočna plima odplavila v stran.

24.1.

Spravljal sem Vlastina pisma, pri tem pa spet to ali ono prebral. In zamikalo me je, da bi posamezne odstavke pretipkal; ko pa sem začel izbirati, sem odkril, da bi bil, ko bi se odločil za en pasus, krivičen do naslednjega. Tako sem lepo upognil liste in jih spravil v ovojnice, rekel sem si namreč, da bi glavnina teh pisem zaslužila objavo, ker je v njih izrisana marsikatera poteza neusmiljene povojne dobe na Slovenskem.

Pri enem pismu pa moram izpisati nekaj vrstic, ker je govor o mladih ljudeh.

V Kočevju 1945. leta: »...sem gledala skozi okno tovarnjake: nagnetena, potna, izmučena telesa, sami mladi ... kot klavna živina. Počutili smo se kot v infernu, obkroženih od tavajočih duš —«

Po vojski: »Vedno bolj se čutim prevarano, pa nisem bila nikoli v njihovih vrstah. Koliko šolskih in seminarskih nalog je bilo treba skrivati pred direktorji, kako težko se je bilo loviti med votlim enoumnjem in iskrivo mladino, ki je nagonsko videla Resnico!«

In toži, kako se vrača to, kar naj bi bilo pozabljeno, obenem pa sprašuje, ali se je meni posrečilo potlačiti taboriščna doživetja.

Ne ne, ničesar nisem odganjal ali skušal potlačiti, ravno nasprotno, večkrat znova sem vse obnovil in presodil. Zato sem tudi njo nemalokrat spodbujal, naj se zaupa belim listom. In to bi zdaj ponovil tudi glede spominov, oziroma tega, kar »doživlja prav tako grozljivo kot pred 45 leti«, kot pravi. Njena tenkočutnost, psihološka poglobljenost, še posebno pa elitna izbranost sloga so poroštvo za odličnost njenega pričevanja.

25.1.

Burja, ki je te dni žvižgala in nekajkrat tudi spet tulila, se je nazadnje unesla. Bil pa sem ji nekako naklonjen, ker je prinesla s sabo nekaj tradicionalnega, skoraj celo predvojnega ozračja, ko nas je tako silovito napadala, da smo morali grabiti za vrvi, ki so jih razpeli med količe na vogalih pred glavno pošto ali ob Rusem mostu. Zdaj se ji je sicer še posrečilo, da je kako osamljeno cipreso zvijala, kot da se suče okoli nje nevidna pošastna spirala, vendar tako divja kot nekoč le ni bila. Nekje jo namreč, ko jo popade bes, zdaj krotí dobršno porasli Kras, a tudi taka, še kar razbrzdana, nam je všeč, ker za nekaj časa odnese strupene hlape iz mestnih sotesk.

Nad nastalim brezvetrjem je zdaj zakraljevalo sonce in pričaralo izposojeno, a naklonjeno pomladansko sinjino.

27.1.

Videti je, da je včeraj jugoslovanska kriza doživela višek in hkrati tudi vsaj napoved razpleta. S Tuđmanovim odhodom v Beograd sta bila za zdaj odpravljena grožnja intervencije armade in grožnja spopada s hrvaškimi oboroženimi enotami, ki bi intervenciji sledil. Obojestranski umik omogoča namreč nadaljevanje pogovorov in morebitnih sporazumov.

V tem kontekstu je tudi videti, da je bila Slovenija nekako izvzeta iz obračunavanja med hrvaškim in srbskim (JNA) dialektičnim razmerjem. Že pri dialogu Kučan - Milošević je namreč prišla do izraza ekvivalenca slovenskih in srbskih stališč, to se pravi upravičenost legitimne rešitve nacionalne suverenosti. Morebiti se pri tem lahko čuti zapostavljena Hrvaška, to bo pokazala prihodnost, vendar ima slovensko vodstvo zdaj neko potrditev, da njena neodvisnost ni kapitalno vprašanje jutrišnjega razpleta, da je prav njena samostojnost prvi odločilni korak k novi sporazumni rešitvi nacionalnih problemov v tem delu Evrope.

Menim, da je napočil trenutek za slovensko zgodovinsko odločitev.

28.1.

Iz Pariza mi predstavnica založbe *La Table Ronde* sporoča, da ji je uspelo najti ameriškega založnika za mojo knjigo. Že poprej mi je javila, da se je v Frankfurtu na sejmu knjige zavzela, da bi prišlo do angleškega prevoda mojega dela, a sem bil, kot po navadi, skeptičen, ker je izdaja knjige s taboriščno motiviko za založnika tvegana odločitev.

Kaj naj rečem?

Priznam, da je moje zadovoljstvo večplastno.

Nedvomno gre za potrditev mojega pisanja, zakaj naj bi bil nepristno skromen. A hkrati sem zadoščen, ker sem po svojih močeh priklinal v spomin usodo tistih, ki se iz nemškega apokaliptičnega univerzuma niso vrnili. Ne majhno vlogo pa igra moje delo tudi pri uveljavljanju tržaškega slovenskega pisanja, za kar gre zasluga Evghenu Bavčarju, saj bi brez njegovega prizadevanja *Nekropola* ostala ujeta v našo tradicionalno provincialno ozračje.

Da, in prav v zvezi s tem ozračjem se mi ob angleški izdaji knjige zdaj vsiljuje primerjava z odklonom, ki sem ga bil deležen

pri tako imenovani avantgardi (Kermauner, Inkret itd.) tako glede mojega dela kot glede mojega zavzemanja za slovensko suverenost.

Samo kaj vse si je nesmiselnega izmislil Taras Kermauner v svojem konfuznem požiranju knjig in poplavljanjem publicističnega trga z večkratno v bistvu ponavljajočo si variacijo istih tem.

Na to te dni večkrat mislim, ko prebiram *Zadnje srečanje* in ugotavljam, kako nepristen je pravzaprav dovršen del te knjige, ki naj bi bila pričevanje avtorjevega razvoja do sklepnega pristanka v katoliškem zalivu. In pričevanje v marsičem je. Vendar je kljub priznanju raznih napak, pretiravanja, napadov, zmerjanj itd. ta njegov prikaz v resnici umetna kompilacija. Že to, da postavlja Slodnjaka tako rekoč na oltar, opremlja knjigo z njegovimi fotografijami, očitno operira s posebno kombinatoriko datumov itd. — dobršno razveljavlja tisti, drugi, del knjige, ki skuša biti iskren.

Seveda bi knjiga zahtevala nadrobno konfutacijo, ki pa se je ne bo nihče lotil, ker bi mu vzela preveč časa. A lahko kot primer ponudim že nemogoče Kermaunerjevo razmerje do mojega stališča v preteklosti. Kaj vse mi je čisto svojevoljno naprtil. Tako ruralizem. Meni, rojenemu meščanu. Idiličnost. Meni, ne samo človeku s fašistično in nacistično preizkušnjo, ampak najbolj realističnemu pisatelju in prozaistu na Primorskem. Za zagovornika *Blut und Boden*-teorije je štel mene, ki sem dosledno zatrjeval, da je poleg slovenske moja druga komponenta italijansko kulturno bogastvo, ki mi je bilo sicer v mladih letih vsiljeno, a je v zrelem človeku postalo sestavni del njegove osebnosti. Za provincialca je imel človeka, ki se v evropskem kontekstu že četrto stoletja zavzema za novo Evropo kot domovino nepriznanih entitet in je torej predhodnik (zakaj naj bom skromen, če gre za uveljavljanje resnice?) razvoja, ki ga zdaj doživlja zahodna in vzhodna Evropa itd.

A pri vsem tem naj bo poudarjeno, da mi ni nikdar šlo za Kermaunerja kot takega, ampak predvsem zanj kot človeka, ki je vplival na slovenske mlade intelektualce, ker je nastopal kot enciklopedičen predstavnik evropske misli, s tem pa slovensko odraščajočo inteligenco potiskal na neodrešno pot, kar se je ni odločilo za odhod z nihilističnega sveta, ki ga je ponujal Kermauner kot pogoj za evropeizacijo Slovenije. Pri tem pa ni nikdar pomislil, da nobeden od filozofov, ki se jih je zaporedoma oklepал, ni s svojimi mislimi skušal minirati identiteto svoje dežele, francoski od vseh najmanj, saj so v bistvu vsi centralisti, oziroma nosilci jakobinskega duha, kar se tiče enotnosti francoske države.

Vse lepo, kar zdaj piše o Slodnjaku, so ugotovitve post festum, ali rajši post mortem, gre za očitno rekonstrukcijo, zato bi človek vse drugače sprejel končne akorde, ko bi tega poskusa avto-rehabilitacije izza 1985. leta z dodatnimi klišeji s Slodnjakovo podobo v knjigi ne bilo.

A vse kaže, kot sem si že zapisal, da bi Kermauner brez takega asociativno sočasnega prodajanja svojega konglomerata nehal biti on. V življenju lahko velja njegova ugotovitev, da zmeraj kot mačka pade na štiri tace, v literarnem-življenjepisnem pričevanju to ne drži, oziroma vsaj ne bi smelo držati.

29.1.

Pariško pismo.

Georges Picard, ki je ob predstavitvi moje knjige septembra želel, da bi mu preskrbel prevod *Ode an die Freude* v slovenščini, se zdaj zahvaljuje za Samčev prevod, ki mi ga je poslal Janez. Porabil bo, pravi, 1. in 2. ter predzadnjo kitico za zbornik, v katerem bo objavil odpev v Beethovnovi sinfoniji v vseh evropskih jezikih. In to bo ena izmed potez nove akcije, ki naj doseže, da bi mladini poleg državne himne posredovali tudi skupno evropsko Odo.

Lep načrt, ki ima za maksimo *Pro Europae unitate* in zagovarja združitev ob uveljavitvi posameznih identitet. To gospod Picard poudarja v pismu tudi ob sedanjem dogajanju v Sloveniji, češ da ni mogoče graditi nove Evrope mimo zainteresiranih narodov.

Sijajno. Ne vem seveda, kako mu bo uspel načrt o himni kot dodatku k državnim, a že sam predlog lahko pomaga, da se v javnosti počasi ustvari potrebno razpoloženje.

Pri tem mislim na *Zdravljico*. In res, da Prešeren ni tako znan kot Beethoven, bi pa njegova kitica o prijateljstvu med narodi kar lepo služila namenu o unitati Europae.

30.1.

Pri pripravljanju nove in poslednje — vsaj kar se tiče mojega urednikovanja — številke *Zaliva*, sem davi pomislil, s kakšnim razpoloženjem sem lani objavil Curciova pisma Kosovelu, ki sem jih dobil od njegove sestre Karmele, in kako neodzivno je reagirala nanje kulturna javnost. Edino Rebula je med telefonskim pogovorom poudaril pomembnost tiste objave, drugače — vse tiho je bilo. In res je, da se za *Zaliv* v glavnem ne zmenijo ne levi ne katoliški ne tako imenovani avantgardni krogi, a neka nevsakdanja vest bi kljub vsemu lahko vseeno prodrila na kulturne strani tega ali onega

časnika. Pa ni. In to tudi v Trstu ne. Tudi če se tiče Kosovela ne. Tudi če gre za njegovo prijateljevanje z italijanskim kulturnikom ne, čeprav je tako sodelovanje na primer poglavitna teza »kulturno-gospodarskih« kulturnikov. Ko bi namreč tista Curciova pisma izšla kje drugje, bi jim kdo posvetil stran v slovenskem tukajšnjem dnevniku, ker so pa izšla v *Zalivu*, zaslužijo samo molk, to se pravi zatajitev!

No, a tudi to je stara pesem, samo da se tokrat neposredno tiče Kosovela. Moja misel pa je danes vsa ob Karmeli, ki je odšla, ne da bi dočakala objavo Curciovih pisem. In vse se je tako trpko zasukalo docela nepričakovano, ko pa je konec septembra 1989 pisala, kako se veseli snidenja v Tomaju. Sploh je bilo tri strani dolgo pismo večidel posvečeno preteklosti, tudi Curciu, ker je na eni strani oklevala, ali naj se strinja z objavo njegovih pisem, na drugi pa zatrjevala, da je šlo »za nedvomno eno najčistejših umetniških duš, in slučajno srečanje z njim eno naših najdragocenejših doživetij, ki se nikdar več ne ponovijo«.

Da, žal mi je, da se je najin dvogovor v tako kratkem času zaključil, in očitam si, da se nisem potrudil, da bi poprej prišlo do njega. Obiskoval sem gospo Tončko, kdaj gospodično Anico, večkrat gospoda Stanota, medtem ko je bila oddaljena Karmela nekako blizu samo iz nekdanih Srečkovih pisem. To je bila napaka, pravzaprav eno izmed poglavij moje trajne zadržanosti, to je neiskanja stikov in tudi nekje odmaknjenega sprejemanja tistih, do katerih pride po naključju. Nekaj sem tega nagnjenja verjetno poddedoval, nekaj so prispevala klavrna deška in mladeniška leta v ozračju fašističnega rodomora, potem taboriščni univerzum, nazadnje povojna vročična zavzetost, da bi izrabil prav vsako minuto časa, ki mi ga je dopuščala šola, za revalorizacijo preteklosti.

Na potezah gospe Karmele je bilo še čutiti pridih tistega čara, ki je nekoč vsega prevzel Curcia ob študentki s kitami. Njeno komunikativno, prisrčno razpoloženje je razkrivalo neizrabljeno zalogo dovetnosti za sproščeno pripoved. Kot da so se po nekem blaženem naključju prenašala vanje vznemirljiva doživetja izpred sedem desetletij, tistega jesenskega dne, ko je iz vojaškega prezidija hitel za njo in za Anico italijanski poročnik in pri tem preskakoval meje ograd. Res da je sedela v hiši svoje mladosti in je imela pred sabo sveženj pisem, vendar je bila tista njena zgovornost tako mladostno živa, da je bila pravo odkritje; ko pa sem med korespondenco zasledil še nepoznano Curciovo pismo Srečku, je njeno prijateljsko solidarnost še potencirala neka skoraj otroško

vedra razpoložljivost. In le-to je bilo čutiti v pismu, kjer tako čudovito pristno pravi: »Kolikokrat sem bila ta čas v mislih z Vami! Obžalovala razdaljo, ki nas loči, pa tudi, da smo v preteklem času, kot se zdi, verjetno le kaj zamudili — kako bi pogovor vse drugače, lažje tekel, kot ta pismena jecljanja!«

Da, spet ena mojih (naših) zamujenosti, kot sem si že rekel, a se k temu spet vračam, ker se mi šele zdaj razodeva, kako sem zapravil najbolj pomembno pričevanje ne samo o Srečku, ampak tudi o nji sami, daleč od doma živeči in nekje, to zdaj živo slutim, duhovno, kulturno za slovenski del prikrajsani intelektualci.

Tako se moram zdaj sprijazniti s tistim tomajskim pogovorom, do katerega ne bi prišlo, ko bi mi ne bila telefonirala, da so na kašči našli tiste moje stare rokopise, ki sem jih shranil 1975. leta, ko sem računal, da nekaj časa ne bom mogel čez mejo, starih neuporabnih tipkopisov pa ni imelo smisla nositi v Trst, pustiti jih v sobi Živčeve gostilne, kjer sem dotlej sedal k pisalnemu stroju, pa bi pomenilo čisto preprosto odreči se tistim papirjem. No, saj mi je bilo kasneje žal, da sem jih tam spravil, ker je Kosovelova hiša bila potem deležna obiska tistih neljubih mož, ki se jim vsak rajši odreče. A tako se je tudi zgodilo, da so tisti dom, ki so mu nekoč grozili tuji, vznemirjali domači policaji.

No, a kot se tolažim, da so mi ostali dve njeni pismi in fotokopije Curciovih Srečku in nji, sem na drugi strani posebno zadovoljen, da se je veselila knjige o Kocbeku, ki je bil najbrž zadnji — čeprav nič svetli — slovenski tekst, ki ga je brala.

31.1.

Peter Kozler.

Rojen v Kočarjih (1824) v vasi fare Kočevske reke.

Starša sta bila nemškega rodu, a fant je postal slovenski dijak, se potem visokošolec družil na Dunaju z Miklošičem, Dolencem in drugimi v društvu »Slovenija«.

Njen programa »da se politiško razkropljeni narod Slovencev na Kranjskem, Štajerskem, Primorskem in Koroškem kakor jeden narod v eno kraljestvo z imenom 'Slovenija' zedini in da ima svoj deželni zbor« — je Kozler udejanil po svoje z zemljevidom slovenskih dežel, ki pa ni smel iziti in je bilo 400 izvodov na ukaz vojnega ministrstva uničenih. Njega pa so premestili v Trst za tajnika na sodniji.

Šele 1861. leta sme njegov zemljevid v javnost.

1871. leta tretja izdaja.

Pri tem je vsekakor značilno, kako se je ta pridobljeni Slove-
nec zavzemal za izvirna slovenska krajevna imena, za združitev
vseh slovenskih dežel v eno zemljepisno entiteto, kako je zaradi
tega moral pred sodnika.

Na drugi strani: po 150 letih se Evropa le spoznava z *zemlje-
vidom Slovenije*, a gre pri tem za porodne krče, pri katerih vojaške
oblasti niso izvzete, kot niso bile v Kozlerjevem primeru, saj je
moral pred vojno sodišče zaradi velike izdaje že zaradi imena, ki
ga je dal svojemu zemljevidu.

No, zaradi izdaje sicer ni bil obsojen, je pa Kozler ob tistih
ustrahovalnih metodah, katerih je bil deležen, edinstven predhodnik
naše današnje usode.

MILAN LIPOVEC

NEKOLIKO ZAMUJENI SONETI NA SEDANJO TEMO

PREAMBULA

da spričo ihtave slovenske plime
glede bodočnosti domače srenje,
človeka nekaj nehoténo prime,
naj tudi sam poudari svoje mnenje.
Pa ne zlohотно! ... Zgolj zaradi rime!

SLOVENSKA POKORA

*Eće bi ded naš stari ne segréšil,
na veke bi živel in se ne staral,
rodovom zlato dobo bi pričaral
in nas političnih nesmislov rešil.*

*Nesrečo našo čas je še pospešil,
ker ta in oni sosed nas je varal.
Da ne bi zanje hlapčeval in gáral
in se z nespametjo še dalje smešil*

*se rod pred desetletji je zneveril
tradiciji nesloge med otroki
nekdanje Slave ... In da ni sektaštva*

*spet tujec zasejal in nas vznemiril,
bi zdaj ne krožili s klobukom v roki —
simbolom ... od lakajstva do prosjaštva.*

SVATOPLUKOVA OPOROKA

(in spravne črepinje)

*Stariha se na oni svet odpravi.
Umiram, reče, tu je vrč modrosti,
da v zmedi pluralistične norosti
vam bo pomagal k svobodi in spravi.*

*Že na sedmini se jih več pojavi,
upirajoč se starčevski togosti,
češ: moja pot le vodi vas k prostosti
in samo meni vrč gre po postavi.*

*Posoda krhka kajpada pohlepa
po časti in oblasti ni prenesla.
Rod v primežu zdaj spornega precepa*

*ne ve za kom, ne kam obrnit vesla.
Le prerok usak ima svoj košček črepa
in na črepinji svoja plehka gesla.*

POLDRUGA DRŽAVA

*Za prmejduš so Janezi sklenili
ustanoviti lastno si državo
in misliti poslej le s svojo glavo.
Mar naj bi kar nenehno dopustili,*

*da bi jim južni bratje um solili
ter jih imeli le za molzno kravo?
In sklenejo: čimprej bi to majavo
šahovnico balkansko zapustili,*

*tem prej bi zlezli na zeleno vejo.
Vendar rojaki zabiti ne smejo:
več suverenosti, kakor pri naših,*

*ne bo nikjer! Postali bomo čreda
zgublencev, pri nadutih pa mejaših
nečislani prebegi brez ugleda.*

EVFORIKRACIJA

*Slovenci smo na konju! Demokrati
vseh sort čenčajo, sukajo jezike,
češ da simbole rdeče in malike
je treba spraviti spod nog. Bradati*

*premier jim sam da dober zgled in hkrati
svetuje, naj obešajo svetnike ...
Sicer med temi mojstri ni razlike,
ker vsak po svoje prazno slamo mlati,*

*kot vsi, vseh barv in sort skozi stoletja,
saj narod jim ni mar; obredne maše
pač berejo, ker jim do boljše paše*

*pomagajo in do čimveč imetja.
Podobne in enake, uboga reva,
slovenska mati še naprej rojeva ...*

PETA KOLONA

*Zloveščo tujko plebiscit, rojaki,
čimprej izločite iz besedišča,
da nam imen za kraje in selišča
tevtonsko (laški) spet ne sfižijo veljaki.*

*Potem, ko so doučerajsnji prvaki
sesedki zgodovinskega smetišča,
bi morali današnji do vozlišča
evropskega z bolj stvarnimi koraki ...*

*S kladivom torej in s srpom nismo
uspeli, vendar tudi očenaši
ne bodo uslišani, ker sveto pismo*

*trdi, da s sprenevedavimi brati —
ki tod okrog preveč jih kolovrati —
tako ravnaj kot s petokolonaši.*

Z DEŽJA POD KAP

(plebiscitne zanke)

*Tako kot se ponujamo te čase,
se menda nismo nikdar v zgodovini:
Michelis caro, tanto di inchini!
In kot priskledniki der erste Klasse*

*sigfridovskim potomcem čiste rase
v evropski skupnosti bržčas edini
na repu bomo z grenkimi spomini
ostali hlapci za vse večne čase.*

*Domnevne grešnike za sporne meje
po toči bi tako zaman iskali
kot pred stoštiriindvajsetimi leti*

*tam v Benečiji. Dosti let kasneje
so še Koroško plebiscitsko vneti
z dežja pod kap z obljubami speljali.*

NADALJNJIH TOLIKO IN TOLIKO LET?

*Zdaj nam ne manjka rajanja, Slovencem!
Pridelali smo plebiscit, stečaje,
pa stavke; briga nas, če se zamaje
vse gospodarstvo! Bomo skupaj z Nemcem*

*dokazali zadrtnim prenovljencem,
da kdor se zadnji, se najlepše smeje ...
Če že ne prej, vsekakor pa kasneje,
se bo razjasnilo vsem tem zelencem*

*politike in zgodovine: stari,
odklanjajoč nesmisel odcepitve
rotijo narod, naj se upre prevari,*

*ker »tujci zemlje lačni« severnjaki
bi nas podvrgli samopašni tlaki,
od koder bi ne bilo več vrnitve!*

ZGODOVINA V SENCI (po slovensko)

*Hvalisali smo se, po zgodovinsko,
Slovenci z uso to klavrno navlako
cesarstev, kraljevin in z rdečo tlako
diktatorja. Če vzamemo vsebinsko,*

*smo torej se v to držo bizantinsko
vživali in nam bo odslej nekako
mučno, če bomo morali za vsako
slovensko zel iztakniti prvinsko*

*ime in sled edinstvene države.
Slovenija? Odlično! Kaj pa novci?
Imamo lipe, grbe in zastave!*

*Vse je okey! Še senca nove vlade!
... Mar niso že podobni srečolovci
svoj čas zlorabili slovenske nade? ...*

IZ ZA MEJE

NADLEŽNI SOPOTNIK

(iz Tržaškega zaliva)

*Zalivovstvo bi prav lahko postalo
sinonim za izobčenstvo in táke,
ki ne prenesejo nasilne tlake.
Saj ne, da bi se vlekli za pohvalo,*

*a vendar se nam nekam zdi zamalo,
da spričo pseudoumarske navlake —
nevredne v tisku precepljene dlake —
za tožbo iz zaliva ni ostalo*

*za noht prostora. Najbolj je zabavno,
da traja solidarnostno molčanje
v tej naši šentflorjantarski nesreči*

*in bo še trajalo. A kar je glavno,
je slaba vest, zakašnjeno spoznanje ...
Prav ta in to skesancem ni povšeči.*

PODALJŠANA ROKA

(so rekli nekateri literati)

*Zaliv bi morali takoj sežgati!
Ker pa v zamejstvu tega le ni smela,
je krovna rdeča strina poskrbela,
da se preplašijo vsi mecenati*

*revije, in da se prepreči brati
kaj drugega kot to, kar sta spočela
ljubljska sol in popek uma, dela —
in sploh vseobčega slovenstva hkrati.*

*Če torej vzamemo primer Zaliva,
spoznamo pač takoj, kako nizkotno
obrača vse pritlehniške ušiva*

*politika. Njih nagnjenje abotno
zašlo je menda v nekam patološko
obnašanje otročje — prej kot moško.*

PREKRŠČENI CREDO

*Ko smo pred petindvajsetimi leti
revijo neodvisno ustanovili,
smo pravzaprav jo mladim namenili,
ker so se pač pridušali z obeti,*

*da bodo Avgijev gounjak prekleti,
ki nas razdvaja, krépkó prevetrili.
In bi, da niso creda spremenili,
kljub temu, da Zaliv ni nehal peti.*

*Tovariši do včera, zdaj gospodje,
kdor misli brez srca in le s črevesi,
bo moral spet zamenjati orodje:*

*kladivo-srp za križ, luč na oltarje
in vsak spokorniško poleno nesi
tja gor na Velikonjeve Višarje!*

IZ ARHIVA dr. F. TONČIČA

Rad posredujem uredništvu Zaliva dokument iz arhiva pisarne pok. dr. Franeta Tončiča.

Dokument se mi zdi zanimiv iz treh razlogov:

- 1.: ker priča o naši življenjskosti tudi v težkih časih, kot so bila takojšnja poveljna leta;*
- 2.: ker dokazuje, da nam je bila takratna oblast, to je Zavezniška vojaška uprava, pripravljena nuditi tako visoko izobraževalno ustanovo, kot je Univerza;*
- 3.: ker dokazuje obenem našo šibkost v boju za narodnostne pravice, saj se okrog tega vprašanja očitno nismo mogli zediniti, tako kot se nismo mogli zediniti glede premnogih drugih problemov.*

Upam, da bo sedanje prizadevanje za celovito zaščito naših narodnostnih pravic bolj uspešno, kot je bilo prizadevanje za slovensko univerzo v Trstu.

dr. Drago Štoka

Trst, 22. januarja 1991

Z a p i s n i k

sestanka zastopnikov kulturnih, prosvetnih in strokovnih organizacij na Tržaškem, ki je bil dne 18. decembra 1991 ob 20.30 v prostorih SPM ul. Machiavelli 22/II.

Sestanek je sklicala Slovenska prosvetna matica.

Sestanka so se udeležile sledeče organizacije s svojimi 25-imi zastopniki:

- 1) Glasbena matica: Dr. Demšar Zlatko
- 2) Glasbena šola SPM: Prof. dr. Jež Janko
- 3) Slovensko akademsko društvo »Jadran«: Baša Franc, Gašperšič Anton, Piščanc Franko, Rolih Hilarij, Vesel Aljoša
- 4) Narodna in študijska knjižnica: Dr. Kukanja Angel, dr. Škerl Franc
- 5) Društvo »Pravnik«: Dr. Škerk Jože

DOKUMENTI

- 6) Slovensko dobrodelno društvo: Sergej Mihelčič
- 7) SHPZ (ul. Roma 15): Prof. dr. Kosovel Jože, prof. Ravbar Franc, prof. Šavli Ivan
- 8) SHPZ (Trg Ponterosso 6): Bidovec Stane, Bufon Dušan
- 9) Slovensko narodno gledališče: dr. Budal Andrej
- 10) Slovenska prosveta: Podobnik Ivan
- 11) Slovenska prosvetna matica: Dr. Plečko Fran, Sancin Karlo
- 12) Zveza prosvetnih delavcev: prof. dr. Perharc Rudolf, prof. Umek Jože
- 13) Zveza uslužbencev slovenskih šol: Prof. dr. Šah Maks
- 14) Ljudski oder: Just Košuta
- 15) Zveza tržaških visokošolcev: Čok Karel.

Sestanek je otvoril dr. Plečko Fran s pozdravom na vse prisotne in predal besedo dr. Ježu Janku. Preden je dr. Jež Janko povzel besedo, je predlagal prof. Umeka Jožeta za zapisnikarja, kar je bilo sprejeto.

Sledil je govor dr. Ježa Janka:

Imam čast, da podam v imenu vodstva SPM v Trstu poročilo o namenu sklicanja današnjega sestanka predstavnikov vseh slovenskih prosvetnih organizacij na Tržaškem. Iz vaše srede naj bi se po naši zamisli ustanovil že danes Akcijski odbor za slovensko univerzo v Trstu, ki naj bi začel z vsem potrebnim delom za izvedbo tega načrta.

Položaj slovenskega naroda na tržaških tleh je danes zaradi nerazumevanja in zapostavljanja naših prvic do najosnovnejših človečanskih, političnih in narodnostnih svoboščin, ki so temelj vsake demokratično urejene družbe, tak, da nujno zahteva od vseh nas sprostitev akcije za obvarovanje našega ogroženega obstoja.

Jedro vsega našega prosvetnega izživljanja je šolstvo, zato je razumljivo, da posvečajo prav šolskim zadevam vse naše politične skupine največjo pažnjo; zato je tudi razumljiva borba, ki jo nedemokratični elementi

italijanskega življa v Trstu vodijo vprav proti našemu slovenskemu šolstvu.

S pravilno in utemeljeno postavljenimi šolskimi zahtevami bomo na najboljši način podprli borbo našega naroda na tržaških tleh, za priznanje njegovih teptanih pravic!

Nimamo še vseh potrebnih srednjih šol; nimamo niti dovolj osnovnih šol in otroških vrtcev, da bi mogli zagotoviti našemu ljudstvu neoviran prosvetni vzpon in izživiljanje, ki odgovarja stoletnim slovenskim prosvetnim tradicijam. To pa ne pomeni, da ne bi smeli začeti z akcijo po ustanovitvi slovenske univerze v Trstu; prav tako akcija za slovensko univerzo v Trstu ne pomeni, da se odrekamo strokovni spopolnitvi našega srednjega šolstva in številčni spopolnitvi osnovnega šolstva in otroških vrtcev!

Postavljanje zahteve po slovenski univerzi v Trstu pomeni, da postavljamo vso našo šolsko prosvetno problematiko v preiščljeno začrtan okvir in da se hočemo lotiti reševanja vprašanja slovenskega šolstva na Tržaškem z največjo smotrnostjo in doslednostjo.

Smotrnost zahteva od nas, da izgrajujemo akcijo za dosego slovenske univerze v Trstu v skladu z našimi potrebami in možnostmi; doslednost pa zahteva od nas, da ne opustimo nobenega koraka za vsestransko spopolnitev našega šolskega sistema, kot ne opuščamo nobene prilike, da izrečemo odločno besedo v obrambo naših pravic. Mislim, da ni treba na tem mestu posebej poudarjati, da je naše zanimanje za šolske in prosvetne koristi našega naroda bistvena komponenta naše politične borbe!

Nekateri se vprašujejo, če ni morda postavljanje zahteve po slovenski univerzi izraz narodne prenapetosti. Tržaški Slovenci kot napreden in zaveden del slovenske narodne skupnosti, se ne moremo odreči nobenemu atributu omikanega naroda; ni narodna prenapetost, če zahtevamo v skladu z demokratičnim merilom

političnega izživljanja tudi zase to, kar že imajo naši italijanski sodržavljeni!

Tržaški Slovenci živimo na stičišču slovanskega sveta z romanskim in germanskim. Narava sama nam je torej postavila nalogo posredovanja naše omike zahodnemu svetu, kakor je vprav naše mesto najprimernejši most za prehajanje zahodnih miselnih tokov, zlasti romanskih, na slovenska in slovanska tla. Naša dolžnost in naša pravica je, da izvedemo po točno ugotovljeni zgodovinski nujnosti nalogo, pred katero smo postavljeni.

Slovanski institut naj bo na tržaških tleh dokaz, da smo nalogo pravilno doumeli in uspešno izvedli! Slovanski institut naj bo zametek naše filozofske fakultete, naj bo jedro naše bodoče univerze v Trstu! Slovanski institut v Trstu naj bo našim sodržavljanom italijanske narodnosti dokaz, da je začetek naše akcije po ustanovitvi slovenske univerze v Trstu v skladu s poslanstvom, ki ga hočemo izvajati v korist mirnega sožitja in naprednega razumevanja vseh Tržičanov.

Ni važno, kdaj bomo ta cilj dosegli! Važno je, da pričnemo z delom čimprej! Ne bo odveč, če pri tem pomislimo na vztrajno stoletno akcijo ljubljanskih prosvetnih delavcev za popolno slovensko univerzo v Ljubljani. Res je, da so se mogli Ljubljčančani sklicevati na visokošolsko izročilo, ki je segalo daleč nazaj do leta 1595, to je do ustanovitve jezuitskega kolegija v Ljubljani, ki je imel brez vsakega dvoma značaj prave univerze, ki se je po stopnjah razvijala do obsega za časa Napoleonove Ilirije; vendar je borba ljubljanskih visokošolcev in prosvetnih delavcev, zlasti po ukinitvi pravnega pouka v Ljubljani leta 1849 po avstrijskem prosvetnem ministrstvu, sprožila val splošnih slovenskih zahtev po popolni slovenski univerzi v Ljubljani, in to v dobi ko Slovenci nismo imeli lastnega srednjega šolstva! Neuspeh je sledil neuspehu! Tudi leta 1890, 1891 in 1898 so bile odbite vse prošnje za dosego tega sloven-

skega narodnega smotra v Ljubljani. Zato so leta 1898 ustanovili v Ljubljani univerzitetni fond, ki bi moral premostiti vse finančne težave, ki so bile po izjavah dunajskih političnih krogov glavna ovira za ustanovitev popolne slovenske univerze. Kranjski deželni zbor, ki je bil v slovenskih rokah, je to osrednjo slovensko narodno akcijo podprl. Leta 1901 in 1902 so ustanovili v Ljubljani štipendije v korist znanstvenemu naraščanju za stolico slovenske univerze v ustanovitev katere so vsi trdno verovali. Po razsulu Avstroogrske so se 23. novembra 1918 v Ljubljani sestali zastopniki »Slovenske matice«, »Pravnika«, društev slovenskih profesorjev, zdravnikov in inženirjev ter ustanovili univerzitetno komisijo, ki je imela kot glavno nalogo čimprej doseči popolno slovensko univerzo v Ljubljani in komaj 23. julija 1919 je postala ta stoletna slovenska zahteva stvarnost z zakonom, ki ga je sankcionirala jugoslovanska vlada.

Navedel sem te podrobnosti v dokaz težav, ki se jih bomo morali lotiti pri našem delu. Morda mi smotra niti dosegli ne bomo, vendar bomo skovali prvi člen verige, ki bo dovedla tudi nas tržaške Slovence do uresničitve zahteve po lastnem visokem šolstvu.

S tem otvarjam debato!

Po končanem govoru je dr. Jež Janko otvoril diskusijo in vodil sestanek do zaključka.

D i s k u s i j a :

Baša Franc prebere izjavo društva »Jadran« in vlogo, ki so jo nekoč poslali rektoratu univerze v Trstu. (Glej prilogo)

Bidovec Stane: Naša skupina, ki jo zastopajo SHPZ in druge, pozdravlja to pobudo, ker je to en del njenega programa na šolskem polju. Stvar, ki smo jo načeli, je morda stvar daljne bodočnosti. Ne vidimo še njenega termina, je pač v celoti zelo veliko vprašanje. Kljub temu je dobro, da začnemo, vendar postopoma. Pri tem si moramo postaviti minimalne zahteve, ki naj bodo obsežene v stolicah za slovenski jezik, slovensko literatu-

ro, slovansko filologijo, zlasti pa za pedagogiko.

Če pogledamo to akcijo, moramo videti možnost uspeha. Uspeh je odvisen od dveh činiteljev:

- a) od objektivnih. — Mora priti do splošnega političnega stanja, ki ga danes ni, kajti v tej situaciji ni en odstotek verjetnosti za doseg cilja. Priti je treba do polne nezavisnosti in v ta okvir postaviti uresničitev tega problema;
- b) od subjektivnih. — Moramo imeti ljudi, ki jih bomo na univerzo poslali in tudi učence.

Ti činitelji bodo odgovarjali, če se bo situacija spremenila. Danes vlada bedno stanje, ki človeka pretresa; ugotavljamo lahko samo nazadovanje šol, kar je delo gotovih činiteljev, ki smo jih razkrinkali. Prvo je sedaj doseči vrhovno šolsko oblast za slovenske šole; dokler tega ni, je enakopravnost slovenske šole samo želja Slovencev, dejstva ni; ni zakonodaje, odredbe ali okrožnice so le restriktivne za slovenske šole. Za slovenske šole mora imeti šolski okoliš 25 učencev, za italijanske šole to ne velja. Kolomban je imel 28 učencev vpisanih, vendar šola ni bila odprta. V zadnjem času je v Zgornji Kolonji preko 40 učencev, slovenske šole pa ni. Vojaška uprava se ne drži svojih lastnih določb. Glavne pomanjkljivosti pri reševanju slovenske šole in pri padcu njenega ugleda so:

- 1) nimamo organskega načrta in ne stalnosti slovenskih šol;
 - 2) nimamo stalne nastavitve slovenskih šolnikov.
- Obe sta vplivali na slovenske starše, da so videli v tem poleg preganjanj (odpust učiteljstva, ukinitve razredov) tudi nestalnost slovenske šole. Dalje nimamo ne primernih šolskih stavb ne opreme.

Vprašanje šolske uprave je zbudilo precej polemike med posameznimi skupinami, sedaj pa je potihnilo, ker smo si na jasnem, da smo vsi razumeli, kakšna naj bo. Postane naj demokratična, česar seveda pri VU ni. Če bi pa sedanja slovenska šolska uprava hotela sodelovati, bi bilo boljše.

Tržaška občina je prototip italijanskega šovinizma, ki je povsod — v časopisih, na občinskih sejah in drugod — doprinesel nekaj proti vpisu slovenskih otrok v slovenske šole. Ni nobene materialne enakopravnosti niti varnosti Slovencev tako glede njihovih spričeval kakor glede služb in uveljavljanja.

Opuščam to, kar bi me vodilo v polemiko z drugimi političnimi predstavniki. Če stanje tako dalje traja, kdo garantira da bomo imeli čez nekaj let še Slovence v šoli. Ustaviti se nocoj samo pri vprašanju univerze in ne tudi pri otroških vrtcih, osnovnih in srednjih šolah je isto ko zidanje stavbe pri strehi. Zato sem mnenja, da je treba razširiti diskusijo in priti do tistih osnovnih zahtev, ki so nam skupne in s katerimi bomo izboljšali vse naše šolstvo, potem bomo šele lahko upali na uspeh nocojšnje akcije.

Prof. dr. Kosovel Jože: V imenu Slovensko hrvatske prosvetne zveze pozdravljam pobudo za akcijo za slovensko univerzo v Trstu. Gospod referent je nakazal približno pravilno smer, ki jo moramo pri tem vprašanju zavzeti. Važno je, da dosežemo na tej univerzi tak način poučevanja slovanske filologije, literature in drugega, da bo usposabljal profesorje, da bodo poučevali v šolah tako ko oni, ki prihajajo z ljubljanske univerze. Z italijanskih univerz nam slavistika ne more koristiti, ker jo poučujejo tam kot tuj jezik. Predvsem je treba torej postaviti zahtevo, da se bo poučevala slovenščina na tržaški univerzi tako kot materni jezik.

Prof. Umek Jože: V imenu Zveze prosvetnih delavcev pozdravljam nocojšnji sestanek kot premik z mrtve točke zelo važnega problema, ki se tiče vseh Slovencev, problema o ustanovitvi slovenske univerze v Trstu. Smatram pa, da nocojšnji sestanek ni namenjen razpravljanju o obliki in vsebini slovenske univerze, temveč le bolj temu, da damo poudarek potrebi slovenske univerze v Trstu. Srednje šole imamo v Trstu, že iz teh razlogov je slovenska univerza v Trstu potrebna. Kak-

šna bodi in ali naj obseže samo filozofsko fakulteto, to bodi v pretres bodočemu akcijskemu odboru, ki bo nocoj, kakor razvidim iz dnevnega reda, izvoljen. Da se pri tem ne bo mogoče ogniti ostalim šolskim problemom, problemom o otroških vrtcih, osnovnih in srednjih šolah, kakor so tudi drugi že omenili, je povsem umljivo, saj je rast vsega šolstva v nepretrgani odvisnosti med seboj. Prav gotovo se bo treba pri vprašanju o ustanovitvi slovenske univerze seznaniti tudi s problematiko ostalega šolstva, vendar v koliko in kaj, tudi to bodi naloga nocoj izvoljenega akcijskega odbora. Ako bi se hoteli spuščati že nocoj v to problematiko, potem ne nocojšnji in verjetno še mnogo drugih sestankov ne bi bilo dovolj, da bi prišli do zadovoljivega uspeha. Zato predlagam, naj se ne sega že danes v jedro vprašanja slovenske univerze v Trstu s temeljitimi razpravljanji, temveč naj se vse delo okrog tega problema in v problemu samem prepusti bodočemu akcijskemu odboru za slovensko univerzo.

Dr. Škerk Jože: V imenu društva »Pravnik« pozdravljam vodstvo za današnji sestanek in sem pooblaščen iznesti sledeče misli:

V zvezi z vabilom, ki ga je društvo »Pravnik« prejelo od SPM, je društvo »Pravnik« sprejelo te misli:

- 1) Društvo »Pravnik« je načelno sporazumno za sodelovanje v vprašanju preučitve in realizacije slovenske univerze v Trstu.
- 2) Predlaga, da bi se ustanovil zaenkrat nekaj pripravljalni odbor ali študijska komisija, ki bi imela za svojo nalogo in cilj preučitev vseh kulturnih, ekonomskih, pravnih in drugih vprašanj, ki so v zvezi s tako obširnimi delom in s tako visokim ciljem kot je ustanovitev nove univerze.
- 3) V ta namen predlaga, da naj imenuje vsaka povabljen organizacija, ki mora imeti izključno slovenski značaj, po enega delegata v ta odbor ali komisijo.
- 4) Ta odbor ali komisija bi morala imeti najširša poob-

lastila za pritegnitev k tej akciji vseh strokovnih moči, prav posebno pa one, ki žive na STO-ju, ki bi s svojo izkušnostjo in znanjem olajšali ta problem in znatno pripomogli k rešitvi tega problema.

- 5) Seznaniti s tem problemom vse Slovence in doseči njih podporo tako na STO-ju kot zunaj in stopiti v stike z drugimi univerzami.
- 6) Vse sodelujoče organizacije bi morale moralno in materialno podpirati delovanje tega odbora ali komisije kot znak narodne solidarnosti vseh tukajšnjih Slovencev in Hrvatov.
- 7) Priporoča oziroma predlaga, da bi se ta odbor ali komisija pri sestavi svojega končnega programa zanimala predvsem za rešitev onih problemov, ki so nujni in izvršljivi, n.pr. problem ustanovitve fakultete za slavistiko.
- 8) Zaenkrat ne objaviti v časopisju.

Prof. dr. Šah Maks: V imenu uslužbencev slovenskih šol toplo pozdravljam akcijo za ustanovitev slovenske univerze v Trstu in ji želim največji uspeh. Cilj je mor- da zelo daleč, vendar poguma nam ne sme manjkati. Ako je borba za ljubljansko univerzo stara 300 let, ne ustrašimo se odgovora »Vse je tu samo začasno«, kakor smo jih navajeni pri zahtevah po stalnosti slovenskih šol, in odpora, ko bo postavljen problem pred javnost. Radi bomo sodelovali z nasveti in pomagali z delom pri akciji za ustanovitev slovenske univerze.

Košuta Just: V imenu Ljudskega odra sem prav od srca vesel, da smo tržaški Slovenci prišli po tolikih sanjah do konkretnega koraka z nocojšnjim sestankom za ustanovitev slovenske univerze v Trstu. Želim, da se te sanje čim prej uresničijo. Poudariti pa moram dvoje glede na političen položaj. Če hočemo konkretno priti k borbi za univerzo se moramo zavedati, da se moramo boriti prav od otroških vrtcev naprej. Od tega splošno šolskega problema je odvisen tudi problem uresničenja univerze. Iti je treba po zahtevi mirovne pogodbe, kajti

če bomo šli iskreno po tej poti, bo prišlo do slovenske univerze v Trstu. Ko se bo pa ustanavljala, moramo gledati na to, da se bo ustanovil na njej študij za dramatiko in gledališko umetnost, ki spadata v okvir slovenske univerze.

Dr. Kukanja Angel: Glas Narodne in študijske knjižnice ne more biti disonančen nocoj in pozdravlja prav tako zamisel današnjega večera. Narodna in študijska knjižnica bo dajala vso tehnično in moralno pomoč v kakršnikoli obliki pri reševanju problema slovenske univerze v Trstu. Ni važno, ali bo to, kar bomo nocoj izvolili, akcijski odbor ali pripravljalni odbor, nekaj bo, ako prične takoj s konkretnim delom, bo zarodek, bo zametek slovenske univerze v Trstu. Svetujem še, naj se odbor razgleda po še drugih ustanovah, ki jih danes ni tu, ki so zainteresirane na ustanovitvi slovenske univerze in ki morda lahko pripomorejo k dosegu tega cilja.

Bufon Dušan: Ker se je že tovariš Bidovec Stane dovolj jasno izrazil, dodajam samo eno: Gospodje, čas nam narekuje, da pridemo h konkretnemu delu ne glede na različna politična prepričanja. Upam, da nas bo ta problem vse združil, da bomo prišli od sanjarij h konkretnemu delu. Današnji večer naj pokaže, ali smo za to, da se zedinimo in da postavimo temelje za vse naše delo, kakor sta že tovariš Bidovec in prof. Umek poudarila.

S tem je bila diskusija k referatu dr. Ježa zaključena. Dr. Jež Janko se zahvali vsem diskutantom in ponovi predloge, ki so bili v diskusiji postavljeni.

Nato predlaga, naj se bodoči odbor imenuje »Akcijski odbor za ustanovitev slovenske univerze v Trstu« in prosi navzoče, da se glede tega izjavijo.

Prof. dr. Šah Maks: Meni osebno je vseeno, ali se to tehnično imenuje akcijski ali pripravljalni odbor.

Bidovec Stane: Če ostanemo samo v okviru referata, bi bilo vseeno, treba pa je referat poglobiti in ga razširiti. Treba se je pomeniti, ali naj zajamemo vsa šolska vprašanja. Če to sprejmemo, bo ta odbor zato le akcijski.

ski, ker bo treba takoj seči v delo.

Prof. dr. Jež Janko: Vsi se gotovo s tem strinjamo. Akcija za univerzo mora začeti pri otroškem vrtcu in iti dalje do univerze. V načelu smo gotovo vsi sporazumni in mislim, da tolmačim tudi vaše mnenje. Najboljše je, da pride do odbora za slovensko univerzo.

Bidovec Stane: Boljše je, da damo ime akcijski odbor za obrambo slovenske šole.

Prof. dr. Jež Janko: Boljše je, da ustanovimo odbor za slovensko univerzo in damo vanj tudi problem o ostalih šolah.

Prof. Ravbar Franc: V bistvu se strinjam s predlogom dr. Ježa, ker bo itak ta problem zajel nujno tudi ostale šolske probleme. Ta odbor bo seveda moral vzeti vase tudi obrambo slovenske šole. Nastaja pa tu drugo vprašanje: Kako bi ta odbor formulirali? Želel bi postaviti dve možnosti kot predloga:

- 1) Predsedstvo naj se menjuje, tajniško mesto bo stalno!
- 2) Zediniti se nocoj za stalnega predsednika in stalnega tajnika.

Če si osvojimo prvi predlog, tedaj predlagam za stalnega tajnika dr. Ježa Janka. Če si pa osvojimo drugega, tedaj predlagam za stalnega predsednika dr. Kosovela Jožeta in za stalnega tajnika dr. Ježa Janka.

Prof. dr. Jež Janko: Treba se je držati nekega reda. Nismo še rešili vprašanja, ali naj se imenuje odbor za slovensko univerzo samo odbor, ali tudi akcijski ali pripravljalni.

Prof. Šavli Ivan: Niso šole take, kot si jih želimo, vendar so tu. Logična spopolnitev teh šol bo ravno univerza. Sicer je tako kot tobak brez pipe. Ne bi smeli jemati kot primaren izraz samo obrambo za slovensko šolstvo, ni pa organa za ustanovitev slovenske univerze. Predlagam, da bo novi odbor dinamični odbor, ki bo resor za spopolnitev vseh ostalih odborov. Borba bo dolga, uresničitev želje je daleč. Kolikor daljše je pot, toliko daljše korake bo treba delati.

Prof. dr. Jež Janko: postavlja predlog, naj se imenuje »Odbor za slovensko univerzo«, na glasovanje in vpraša, kdo je proti.

Bufon Dušan: Nujno je, da dobi ta odbor bolj krepko ime. Naj se prilagodi ime delu in naj se imenuje dinamičen deloven odbor. Zame je vseeno, vendar se mi zdi, da gremo prehitro in predaleč.

Baša Franc: Hoteli smo imeti ime pripravljalni odbor, ker se nam zdi, da bo treba marsikaj pripraviti, preden se bo lahko začelo s pravim delom.

Prof. Šavli Ivan: Gre za postopno ustanavljanje slovenske univerze, delati bo treba pa vedno, pa četudi ostanemo danes pri ustanovitvi slovanskega instituta.

Prof. Ravbar Franc: Mnjenja sem, da naj bo v imenu poudarjeno, da gre za slovensko univerzo.

Prof. dr. Jež Janko: Zdi se mi, da se lovimo. Pripravljalni odbor pomeni v bistvu isto ko akcijski odbor.

Dr. Škerk Jože: Dve pripombi bi imel. Sestanek je bil sklican, da se imenuje odbor za slovensko univerzo. Tu se govori tudi o drugih šolah. Kako naj bi odbor za slovensko univerzo interveniral za druge šole v javnosti? Zato predlagam, da ostanemo danes pri slovenski univerzi.

Prof. dr. Jež Janko: Točno. Odbor se bo sicer bavil z vsemi problemi vseh šol. Kako se bo to izvršilo, prepuštimo odboru in njegovim odsekom! Gre za bistvo, ne za formo dela.

Prof. Umek Jože: Zdi se mi, da se že predolgo izgublamo in po nepotrebnem zavlačujemo današnji sestanek okrog stvari, ki je vendar jasna. Namen današnjega sestanka je bil tudi ta, da izvolimo odbor za slovensko univerzo. Razumel sem — in tako mislim, da je tudi bilo —, da je hotel g. dr. Jež v svojem referatu poudariti, da bo treba za slovensko univerzo v Trstu delati. Ker bo treba torej zanjo delati, mislim, da za izvoljeni odbor ni dovolj močno ime pripravljalni odbor. S pripravljalnim odborom hočemo reči, da tak odbor šele

nekaj pripravlja in sicer vse to, na čemer bo nek novi odbor delal. Zgrešeno bi bilo, če bi ostal uspeh današnjega sestanka samo pri pripravi in ne bi izvoljeni odbor takoj pristopil k delu, ki bo gotovo veliko. Ker bo torej izvoljeni odbor takoj začel delati, predlagam, da se ta odbor imenuje »Delovni odbor za slovensko univerzo v Trstu«.

Košuta Just: Predlagam, da se ta predlog popravi v Delovni odbor za ustanovitev slovenske univerze v Trstu.

Bidovec Stane: Strinjam se s predlogom prof. Umeka, ker ne zajema v imenu samo slovenske univerze, ampak tudi ostalo šolsko problematiko.

Prof. dr. Jež Janko: prosi zastopnike slovenskega akademskega društva »Jadran«, da naj se izrazijo glede predloga prof. Umeka.

Zastopniki SAD »Jadrana« se v bistvu strinjajo s tem predlogom.

Nato da dr. Jež Janko predlog prof. Umeka na glasovanje.

Predlog je bil soglasno sprejet, ker ni bil nihče proti njemu.

Nato se razgovor zasuje okrog predsedništva in tajništva.

Prof. Umek pravi, da je izmed predlogov prof. Ravbarja boljši oni, ki ne govori o stalnem predsedniku. Zato predlaga, da naj bo v odboru predsedniško mesto premično mesto tajnika pa stalno. Kako se bo to uredilo, bodi naloga odbora samega. Morda naj se določi predsedniški dobi en mesec, sicer pa to ni važno, važno je le, da bo odbor delal in predsednik vršil svojo funkcijo.

Prof. dr. Budal Andrej: Predsedstvo bodi premično, tajnik pa naj bo zastopnik društva »Pravnik«, ker bo imel vedno posla s pravnimi zadevami.

Dr. Kukanja Angel: Najbolj odgovarja premično predsedništvo. Peza vsega dela pa bodi le boli na šolnikih, kajti pravnik je poklicno zaposlen in ne bi mogel

funkcije tajnika opravljati. Zato je boljše, da tajnik ni iz društva »Pravnik«. Želel bi samo daljšo dobo za predsednika, morda šest mesecev, sicer se bo lahko zgodilo, da se bo predsednik šele zavedel svoje funkcije, ko bo že zamenjan, kar bi lahko škodilo.

Važno se mi zdi tudi, da naj vsaka oragnizacija imenuje po enega ali dva zastopnika v odbor. Končno naj se da odboru pooblastilo, da povabi k sodelovanju še druge ustanove, ki jim mora biti pri srcu ustanovitev slovenske univerze v Trstu.

Prof. dr. Jež Janko: Prosim, da se vsi razgledate okoli sebe in pomislite, koga bi bilo treba še povabiti. Kar se pa tiče ostalega, predlagam trimesečno dobo za predsednika, vsaka organizacija pa naj v plenum imenuje po tri zastopnike.

Bidovec Stane: Predsedstvo naj se izmenjava in sicer vsak mesec. Kar se pa odbora tiče, ali ne bi bilo oportuno, da bi imeli poleg širokega odbora še ožji odbor? Ta ožji odbor naj bi bil sestavljen iz predsednika, tajnika in še štirih do petih ljudi, ki bi imeli vsak svojo funkcijo, da bi delo hitreje teklo.

Prof. dr. Jež Janko: Predlog SPM je isti, zato se strinjam s tem, da bi imeli širši in ožji odbor. Po naši zamisli naj bi bile vse idejne skupine zastopane v ožjem odboru s po enim delegatom, v širšem odboru pa bi bili zastopniki vseh organizacij.

Prof. Ravbar Franc: Ni dobro, da govorimo tu o idejnih skupinah iz razloga, ker je tu tudi organizacija, ki se noče podrediti tej ali oni idejni skupini.

Prof. dr. Jež Janko: Se strinjam v imenu SPM. Zato naj bodo v ožjem odboru poleg zastopnikov idejnih skupin še zastopniki društva »Pravnik«, Zveze uslužbencev slovenskih šol in Zveze prosvetnih delavcev.

Dr. Kukanja Angel: Tudi jaz sem zato, da niso v ožjem odboru zastopane samo idejne skupine. Tudi Narodna in študijska knjižnica noče biti vključena v idejno skupino, ker je vsem namenjena. Zato sem zato, da se

ne odreja po ostrem kalupu, kdo naj bo v ožjem odboru, ker je lahko kdo, ki ne bo mogel nuditi in dati onega, kar bo treba nuditi in dati pri delu v ožjem odboru. Predlagam, naj se prenese sklep na širši odbor, ki emanira ožjega.

Prof. dr. Jež Janko: K imenovanim organizacijam bo treba pritegniti v ožji odbor še one, ki jih danes ni tu in ki bi želele biti v njem.

Gašperšič Anton: Želeli bi vedeti, katere so organizacije, ki žele biti v tem odboru?

Prof. dr. Jež Janko: Popravljam prejšnje in pravim — v kolikor bi ugotovili, da kdo ni bil povabljen.

Prof. dr. Šah Maks: Če je že na današnjem sestanku Slovensko dobrodelno društvo, potem se je pozabilo povabiti Slovensko katoliško dobrodelno društvo, Dijaškomatico. Morda ne bi bilo napak povabiti k sodelovanju Duhovsko zvezo.

Bidovec Stane: Omejiti se le na tiste organizacije, ki jim je interes za slovensko univerzo pri srcu. Mi imamo še organizacije, ki se bavijo s šolstvom, pa so bolj izrazito politične in jih nismo navedli. Predlagam, da pošlje vsaka organizacija po tri zastopnike v plenum, ki naj potem izvoli ožji odbor.

Prof. dr. Janko Jež: V kolikor želi sodelovati Duhovska zveza, jo bomo povabili.

Prof. dr. Šah Maks: Če je kdo na tem problemu dezinteresiran, naj to javi pismeno. V teku osmih dni pa naj vsaka organizacija imenuje zastopnike, ki bodo hodili na seje.

Mihelčič Sergej: Želel bi, da pride še do enega sestanka, na katerega naj bi prišli vsi tisti, ki hočejo sodelovati. Jaz ne bi mogel sprejeti današnje izvolitve, ker ne vem, če spada ta akcija tudi v naš delokrog. Zato bi bilo dobro, da premislijo tudi drugi, koga bi imenovali za predstavnika v odboru.

Prof. dr. Jež Jenko: Odgovarjam v tem smislu: Naj govori vsakdo z društvu, ki so v njegovem obsegu in naj

jih vpraša, če mislijo sodelovati pri tej akciji. Vsaka organizacija pa naj pismeno javi tajništvu, če sprejme izvolitev v odbor, kakor tudi imena delegatov, sicer smatramo, da ne sodeluje. Na prvem sestanku bomo vzeli to na znanje.

Predlagam naj bodo vsi današnji zastopniki že člani plenuma. Kar se tiče predsedništva, predlagam zanj trimesečno dobo, izmenjevanje pa naj se izvrši po žrebu.

Bidovec Stane: Vztrajam pri že poprej predlagani enomesečni dobi.

Prof. Šavli Ivan: Rad bi vedel, koliko sej naj bi bilo v nekem časovnem razmahu. Morda bi bilo najboljše, da bi se vsakokratni predsednik imenoval za toliko in toliko sej.

Prof. dr. Jež Janko: Ožji odbor bi se sestajal enkrat na teden, plenum pa morda vsake tri mesece enkrat.

Dr. Kukanja Angel: Predsedništvo se ne bo izčrpavalo v številu sej, ampak še v čem drugem. Zato je pametneje določiti za predsedništvo koledarsko dobo in če več ne vsaj dva meseca.

Prof. dr. Jež Janko: Predlagam ponovno naj sestavljajo vsi prisotni širši odbor, v katerega naj imenujejo vse organizacije po tri zastopnike in pismeno sporoče to tajništvu v roku enega tedna.

Dr. Škerk Jože: Prekratek je rok enega tedna, zato določimo daljši rok za pismen odgovor tajništvu.

V tem se oglasi visokošolec *Gašperšič Anton:* Slišali smo o neki Zvezi tržaških visokošolcev. Kdo so ti?

Prof. dr. Jež Janko: Pozdraviti je samo, da so zastopani na sestanku, ki so zainteresirani na tem vprašanju.

Čok Karlo: Moti morda to, ker niso v naši organizaciji samo slovenski visokošolci, ampak tudi italijanski. Vendar tu zastopam del slovenskih visokošolcev, ki so za slovensko univerzo v Trstu.

Vesel Aljoša: Trdi, da bi po tem takem morali vabiti tudi druge organizacije mešane narodnosti.

Prof. dr. Jež Janko: Pozdravljam vsako independen-

tistično gibanje na teh tleh, ker samo koristi naši stvari. Zato so v naši sredi lahko vsi, ki hočejo koristiti naši stvari.

Vesel Aljoša: Lahko bi se povabili še drugi n.pr. independentisti. Glede tega bomo dali odgovor še na seji Delovnega odbora za slovensko univerzo.

Bidovec Stane: Mislim, da je ta afront »Jadrana« malo na mestu. »Jadran« ni monopolizator slovenskih akademikov. Priporočam, da zastopniki »Jadrana« odstopijo od svojega gledanja, ker to lahko samo škodi.

Dr. Škerk Jože: Obstoja še tretja organizacija visokošolcev, tudi to bi bilo treba povabiti.

Dr. Kukanja Angel: Naj se po današnjem kriteriju vabljenih pusti odprto mesto v širšem odboru za zastopnike drugih zainteresiranih organizacij, kar bodi dodatek k predlogu dr. Ježa.

Vesel Aljoša: Gre za načelno vprašanje, ali naj se v ta odbor sprejmejo tudi organizacije pomešane s tuje-rodci. Odtod tudi moj prejšnji predlog, naj se povabijo independentisti.

Bidovec Stane: Sprejeti je treba vse pozitivne sile iz organizacij ne glede na članstvo mešane narodnosti.

Dr. Škerk Jože: Ali bo lahko zastopnik independentistov tudi član tega odbora?

Prof. dr. Jež Janko: Ako smatra sodelovanje za koristno, bo tudi dobrodošel član iz independentističnih vrst.

Dr. Kukanja Angel: Združiti je treba to, kar nas druži, in ne tega, kar nas razdvaja. Zato je bolje diskusijo o delikatnih stvareh prihraniti. Prosim vse prisotne, da se vzdržijo vsega, kar naj moti naše sožitje.

Prof. dr. Jež Janko: povzema besede dr. Kukanje in pravi dalje: Iskreno želim, da sodelujejo pri tej akciji naši akademiki, saj bodo delali zase. Namen današnjega sestanka je združiti vse pozitivne slovenske sile v skupen smoter.

Prof. dr. Šah Maks: Zediniti se je treba, do kdaj naj

pošljejo organizacije pismen pristanek za sodelovanje in komu naj ga dostavijo.

Prof. dr. Jež Janko: Zato je treba izvoliti predsednika in tajnika.

Bufon Dušan: Predlagam, da začne društvo »Pravnik« s predsedstvom, tajniško mesto pa naj prevzame g. dr. Jež Janko.

Dr. Kukanja Angel: Premična poslovna doba predsednika naj se določi na dva meseca!

Prof. dr. Jež Janko: postavi najprej predlog dr. Kukanje nato predlog g. Bufona glede predsedništva na glasovanje.

Oba predloga sta bila soglasno sprejeta.

Bidovec Stane: Predsedništvo naj se ne določa v plenumu.

Dr. Škerk Jože: Člani v odboru naj bodo imenovani za dobo enega leta!

Prof. dr. Jež Janko: Prepustimo to organizacijam! Kar se tiče tajniškega mesta, vam moram žal reči, da ga zaradi zaposlitve ne morem sprejeti.

Gašperšič Anton: Tajnik naj bo član »Jadrana«.

Prof. Ravbar Franc: Dr. Jež Janko je akcijo pokrenil in vse pripravil za današnji sestanek. Poleg tega je strokovnjak, ki pozna ustroje raznih univerz, zato vztrajam pri svojem predlogu, da dr. Jež prevzame mesto tajnika. Kar se pa tiče zaposlitve, mislim, da bi podobno našli pri vseh.

Prof. dr. Jež Janko: Prosim v imenu SPM in slovenskih šolnikov na Tržaškem, ne samo osebno, da me ne imenujete za tajnika. Akademiki »Jadrana« pa morajo sodelovati v eksekutivi, zato naj imajo vsaj drugega tajnika.

Bidovec Stane: Dotikamo se zopet vprašanja, ki smo ga pustili, zato samo vprašanje akademikov »Jadrana« v eksekutivi ne drži. Če izhajamo iz dejstva, da sta obe skupini študentovski, tedaj spadata obe v eksekutivo.

Prof. dr. Jež Janko: Zedinimo se za ožji odbor! Vanj

naj bodo imenovani zastopniki SPM, SP, obeh SHPZ, društva »Pravnik«, ZUSS, ZPD, Narodne in študijske knjižnice ter zastopniki visokošolskih organizacij!

Predlog je bil soglasno sprejet.

Sklene se, naj se prepusti ožjemu odboru razpravljanje o kraju, kjer se bo sestajal k sejam. Tajništvo naj ima stalni sedež.

Predlog, da naj posamezne organizacije, ki želijo sodelovati pri akciji za slovensko univerzo, do 15. januarja 1952 pismeno javijo imena treh delegatov v širši odbor in enega v ožji odbor, se soglasno sprejme.

Pri predlogu za tajniško mesto, se g. dr. Jež zopet opravičuje, da ne more mesta zaradi prevelike zaposlenosti sprejeti.

Dr. Kukanja Angel: Naj oni, ki bodo sestavljali ožji odbor, sklenejo o tajništvu!

Bidovec Stane: Prof. Jež mora popustiti od trme. Bil je eden tistih, ki je znal kot šef pri slovenski šolski upravi tudi udariti po mizi, če je bilo treba. Zato najbolj spada na to mesto.

Prof. dr. Jež Janko: Pristajam na to začasno, dokler se ne reši vprašanje tajništva. Prosim akademike za pomoč pri vseh akcijah.

Prisotni visokošolci so pomoč obljubili.

Prof. dr. Jež Janko se v kratkih besedah zahvali za zaupanje in prosi društvo »Pravnik«, da skliče sestanek takoj po 15. januarju 1952.

Prof. dr. Ravbar Franc: Glede tiska, prosim, da se zedinimo, kdaj bomo smeli o tem pisati.

Baša Franc: Ni še čas, da bi o tem pisali.

Prof. Umek Jože: Bolje bo, da o tem sklepa Delovni odbor za slovensko univerzo v Trstu.

Prof. dr. Jež Janko: ponavlja besede iz svojega poročila in pravi, da ne smemo čakati, da bodo Italijani prvi o tem pisali.

Prof. Ravbar Franc: Želel sem samo konkretno ugotoviti ali naj jutri »Primorski dnevnik« že piše o tem ali ne.

Prof. dr. Jež Janko: Počakati vsaj do 15. januarja 1952, dokler organizacije ne pristanejo na sodelovanje. Naša dolžnost je, da potem ne čakamo več, ampak takoj javnosti povemo o našem sklepu.

Prof. Ravbar Franc: Bližnja seja naj tudi določi, da bodo vsi časopisi istočasno o tem pisali.

Vsi soglašajo s tem, da naj seja glede tega sklepa.

Prof. dr. Jež Janko: Vse organizacije naj se z vprašanjem pisanja bavijo, kajti naša dolžnost je, ponavljam, da o tem pišemo. Vprašanje ni tajno, o njem se je že govorilo. Sicer se bo upravičeno reklo, da Slovenci nekaj kujejo, pa jih je strah priti s tem na dan.

Ker so bile vse stvari, ki bi spadale pod slučajnosti, izčrpane, se dr. Jež zahvali vsem za zastopstvo na tem sestanku. Pripomni še, da bo prihodnjo sejo sklical predsednik, nakar sestanek zaključi ob 23.45.

V Trstu, dne 19. decembra 1951.

Zapisnikar:

Prof. Umek Jože

**Franc Hvala: ŽIVLJENJE POD BEVKOVO
KOJCO, Založba Lipa, Koper 1990, 278 str.**

Ta »krajevena kronika« opisuje zgodovino vasi, prislonjenih k strmim rebrem Kojce, tega lepega hriba, ki se samotno dviga med Šentviško planoto in Poreznom in se nam prikaže kot gredelj ogromne prevrnjene ladje. Med temi vasmi se nahaja tudi Bukovo s farno cerkvijo, gostilno ter Zakojco, rojstno vasjo Franceta Bevka.

Avtor seže prav v začetek časov in paberkuje po »Zgodovini Tolminskega« Simona Rutarja. Od leta 1848 naprej pa se opira tako na krajevene listine kakor tudi na ustne vire, da nam opiše navade in običaje, socialni položaj, kmečke, obrtniške in kulturne dejavnosti. Številne so fotografije kulturno-prosvetnih organizacij, na katerih, kdor pozna domačine, spozna mnogo oseb, ki so večji del že preminule.

Ta skoraj mitični svet se proti koncu zamegli zaradi italijanske okupacije, fašističnega zatiranja in ekonomske krize. Kljub temu življenje ohranja še vedno svoj kmečki značaj, ljudje pa globok čut za skupnost in narodnost. Velik zgodovinski obrat nastopi 6. aprila 1941 z italijanskim napadom na Jugoslavijo.

Skoraj dve tretjini knjige obravnavata obdobje od leta 1941 do 1945. Dramatični in premnogokrat tudi tragični dogodki prestopijo okvir vaškega dogajanja in se vključujejo v mnogo večjo areno osvobodilnega boja. Na teh straneh je poudarjena vloga prvakov antifašističnega odpora — z Andrejem Brovčem v prvi vrsti —, ki so pa že od samega začetka usmerjeni v vzpostavitev komunističnega režima. Pred kapitulacijo Italije je NOB prikazana kot spojitev domoljubja in ideologije; vendar pa po 8. septembru 1943 ideologija absolutno prevlada nad vsem drugim.

Franc Hvala zna najti način, da ne sili preveč v ospredje, vendar je čutiti, kako je nenehno pričujoč, bolj

kot neutruden organizator kot pa kot borec. In dejansko je njegova osebnost prednjačila pri izgradnji socializma. Njegov curriculum je bleščeč: aktivist, še preden je vstopil v ilegalo februarja 1943., je imel razne funkcije, najprestižnejša med temi je bila tista načelnika narodne zaščite za severno Primorsko, za katero je bil zadolžen od leta 1944 do leta 1946. Začenši z letom 1950 je bil dobro poznan kot inšpektor za delo v Novi Gorici, kjer zdaj tudi v miru uživa zasluženno penzijo. Prav nič ni zato čudno, da je ta zvesti služabnik Partije ohranil formo mentis »apparatčika«.

Lahko bi napisali dolgo psiho-filološko študijo o avtorjevi stilistiki. Za avtorja se je čas ustavil: nič ni menjalo v teh štiridesetih in več letih. Osebe njegovega gledališča še vedno ohranjajo svoje tipične značilnosti: Nemci pobijajo, domobranci-hlapci ropajo in strahujejo, Italijani bežijo, in, če ne bežijo, jih avtor spregleda. Naj bo! Partizani so velikodušni, pripravljeni odpuščati grešnikom (»Zmagovalci niso kazali poražencem nobene maščevalnosti«, str. 240), strogi vendar pravični, ne pobijajo, ampak dajejo zaslužen kazen ali pa izročajo krivce v nadaljnji postopek, ne bežijo (ne hajkajo), ampak se le spretno umikajo. Lepa je prostodušnost, s katero na strani 218 Hvala opisuje volitve: »Volilno pravico so imeli vsi moški in ženske nad 18 let, ki se niso pregrešili proti ljudstvu. Volitve so bile izvedene na demokratičen način, na zborih vaščanov, z javnim glasovanjem ... ljudstvo je ... lahko svobodno volilo svoje ljudi v novo demokratično oblast ...«. To so ustaljene režimske fraze, ki smo jih v zadnjih desetletjih brali stokrat in stokrat; vendar pa, ko jih vidiš objavljene leta 1990, zbuja občudovanje do granitnega avtorjevega značaja.

Z ganljivo preprostostjo Hvala razlaga vse pogostejši pojav dezertarjev, ki prehajajo v domobranske vrste; šibki elementi, nesposobni prenašati trdo partizansko življenje, lahki plen sovražne propagande itd. Še zdaleč

mu ne preblisne možganov misel, da so morebiti tudi on in njegovi kompanjoni odgovorni za ta pojav, saj so prav oni zahtevali brezpogojno, slepo in absolutno pokornost borcev marksistično-leninistični teoriji. Ta beda sta in netolerantna miselnost je očitna na str. 174: »K temu, da so se nekateri ljudje začeli odtujevati OF, je pripomogel tudi tedanji župnik na Bukovem, ki je bil sicer slovenski narodnjak, toda nasprotnik OF in partizanskega gibanja, zlasti KPS«. Nezaslišano, da je bil župnik nasprotnik »zlasti KPS«! Kako si je mogel to dovoliti? Naj Hvalov Franc dovoli nekomu, ki je, nič manj kot on, poznal župnika Florjana Hvalo, da izjavi, da bukovski župnik ni bil »nasprotnik OF in partizanskega gibanja«; vendar pa je, prav zaradi tega, ker je bil pristen narodnjak in ne režimski človek, nasprotoval ideološkemu monopolu, kot ga je KPS vsilila partizanskemu gibanju. Gospod župnik Hvala ni, in tudi ne bi nikoli, podpisal Dolomitske izjave, »et pour cause«!

Obdobje, ki je sledilo osvoboditvi, avtor likvidira na treh straneh. Končno Podkojci živijo v miru svojo svobodo, zato se lahko posvetijo izgradnji socializma. Nekaj solzic avtor vseeno potoči za Kojco »ki je danes zaraščena z grmovjem ...«. Na koncu pa avtor doda šest strani, kjer nam brez vsake originalnosti govori o Francetu Bevku. »Noblesse oblige«, saj je vendar Kojca Bevkova! Knjigo zaključi z besedami: »Kar je v njej (knjigi) nehote spregledano, naj še dopolnijo zanamci«. Nas pa bolj zanima »kar je v njej hote izpuščeno«. Zato bi radi, ne da bi čakali na zanamce, ki bodo prišli prepozno, vprašali avtorja vsaj za dve pojasnili:

1.) Hvala piše na str. 112: »Tistih nekaj vaščanov, ki so bili v fašistični stranki zgolj zaradi zaposlitve ... ljudje niso obsojali, četudi je bilo med njimi nekaj takih, ki jim to ni bilo potrebno; vsi so se tudi vključili v osvobodilni boj, ko je prišel čas«. Tudi gostilničar Anton Čelik-Rovnan je bil vpisan v fašistično stranko. Ker so mu partizani grozili (str. 148), se je zatekel v

Italijo. Po kapitulaciji Italije se je tudi on vrnil na Bukovo, da bi se vključil v osvobodilni boj. Tovariši so ga sprejeli z odprtimi rokami, ampak le za to, da so ga dodelili 13. bataljonu. Vprašanje je sledeče: zakaj je bil Rovnan deležen posebnega ravnanja? Zakaj doslej ni bilo hčeram dovoljeno, da bi prenesle očetovo truplo od Novakov na Bukovo in ga krščansko pokopale? Razen nekaj podtikanj nam Hvala ne prikazuje Rovnana kot kakega kriminalca.

2.) Kot načelnik narodne zaščite, je šel avtor 5. maja 1945 v Gorico, da bi zaslišal nekdanjega poveljnika domobranske postojanke v Grahovem Avgušтина Žnidarčiča (pravilno Žnidaršič, kot se je on sam podpisoval). Hvala zelo skopo podaja jetnikove izjave (str. 232) in izpelje nečastne zaključke, kot je tisti, ki se nanaša na gospoda Štefana Tonklija, župnika v Grahovem (»Iz tega vidimo, kako je prav duhovščina v nekaterih krajih vodila ljudi na stranpota«). Vprašanje je sledeče: obstaja zapisnik o zasliševanju? in če obstaja, bi ga človek lahko konzultiral? in kje je shranjen? Nekam sramežljivo Hvala molči o nadaljevanju in koncu »afere Žnidaršič«. Želimo, da bi bil bolj natančen, ker gre za primer, ki je zgodovinsko pomemben.

Knjiga — ki bi zaslužila natančnejši naslov »Življenje in smrt pod (Bevkovo) Kojco« — zaključuje zelo primeren in osvetljujoč (mimo avtorjevega namena) 18 strani dolg seznam imen padlih in umrlih v taboriščih, padlih borcev in aktivistov OF. Manjkajo samo imena izginulih domobrancev.

Ni kaj reči: zanimiva knjiga. Pa tudi dragocena: lahko si jo nabaviš z zaslužkom dveh delovnih dni.

Ezio Martin

Prevod: Rada Premrl

TABOR »REZIJA 89«, izdala SLORI in Narodna in študijska knjižnica, uredil A. Rupel. Trst, 1990.

Leta 1989 so SLORI (Slovenski raziskovalni inštitut), Odsek za zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici in Društvo slovenskih naravoslovcev in tehnikov »Tone Penko« organizirali že devetič zapored mladinski raziskovalni tabor, ki se je tokrat odvijal nič manj kot v Reziji, to je kraju, ki še vedno predstavlja nekakšen izziv vsakemu raziskovalcu, saj je to področje skrajno osamljeno, ljudje pa vse prej kot naklonjeni podobnim pobudam, ki nekako »rušijo njihov izolacionizem«.

To, da je bil tabor skrbno pripravljen, je razvidno že iz zbornika, v katerem je marsikje opaziti znanstveni pristop do najrazličnejših obravnavanih tem, od katerih so bile marsikatero izvedene s pomočjo anket, ki so jih mladi raziskovalci opravili med domačini. Da bi delo lažje steklo, so organizatorji stopili v stik z nekaterimi domačimi rezijskimi izobraženci, da omenim samo nekatere — Luigi Paletti, Luigia Negro, Dino Valente, Nevio Madotto, Silvana Paletti, ki so jim dobesedno »odprli pot v Rezijo«, kot piše v uvodniku omenjenega zbornika vodja tabora Milan Pahor. Sicer pa so se udeleženci tabora kot doslej razdelili v več skupin (arheološko, etnološko, geografsko, jezikoslovno, naravoslovno, sociološko in zgodovinsko), ki so si že predhodno izoblikovale svoj načrt. Tako je zgodovinska skupina obravnavala predvsem problematiko izseljevanja, geografska skupina predvsem strukturo in demografski razvoj prebivalstva, naravoslovna skupina je analizirala geomorfološke in vegetacijske značilnosti doline Rezije; potem so tu še izsledki etnološke, sociološke, potresne in arheološke skupine. Zanimivi so nekateri podatki sociološke in potresne skupine v zvezi s potresom leta 1976, analiza škode, ki jo je potres prizadejal, in zanimivi podatki o migracijah, ki so nastopile kot posledica potresa samega.

Kot zadnja poroča o svojem raziskovalnem delu jezikoslovna skupina, ki je bila na tem raziskovalnem taboru šele drugič zastopana. Vodila in koordinirala jo je prof. Irena Bratina Zuljan. Upoštevala je dejstvo, da je jezik glavni konstituent, s pomočjo katerega lahko tudi Rezijan občuti neko etnično ali (slovensko) nacionalno pripadnost, so se mi zdeli izsledki te skupine še najbolj zanimivi. Raziskovali so na različnih področjih: pregledali so literaturo o rezijanskem dialektu, ugotavljali so prisotnost rezijanščine v javnosti, analizirali posamezna podnarečja oziroma govore. Skušali so tudi raziskati sociolingvistični vidik rezijanščine, njen položaj v stiku z drugimi jeziki (npr. slovenščino), pa tudi posamezna razmerja med zvrstmi jezika samega.

Iz teksta, objavljenega v zborniku, je razvidno, da marsikateri Ramovševi izsledki ne držijo več, kolikor se je dialekt v teku let občutno spremenil, posebno za novejša poimenovanja, na katera močno vpliva italijanščina. Takim spremembam so, po mnenju raziskovalcev, najbolj podvrženi prebivalci na Ravenci, ki je upravno središče Rezije in kjer živi največ neavtohtonega prebivalstva. Sicer pa je, kot že omenjeno, za Rezijo značilna prisotnost več govorov, kar je za rezijanščino nekako usodno, kolikor je ne moremo enotno zapisovati. Ravno v tem je, po mnenju nekaterih jezikoslovcev, glavni razlog, zaradi katerega je rezijanščina obsojena na gotovo izginotje.

Še najbolj je zanimiv prispevek o sociolingvističnih ugotovitvah, to je, kakšen je položaj rezijanščine v stiku z drugimi jeziki in kako Rezijani občutijo svoj jezikovni položaj. Geografska lega Rezije in zapletena družbenopolitična situacija Rezijanom gotovo nista naklonjeni. Po eni strani je Rezijan ponosen na svoj jezik (ta ostane v javnosti ob prisotnosti drugače govorečih dosledno prikrit), po drugi strani pa živi v tako imenovani *diglosiji*, to je, da uporablja svoje narečje za osebno komunikacijo, medtem ko v vseh drugih govornih situacijah upo-

rablja izključno italijanščino. Avtorica prispevka meni, da se za tem jezikovnim ponosom in jezikovno prilagodljivostjo tujim jezikom »kaže hotenje po prikrivanju manjvrednosti rezijanščine«. Trditev bo najbrž držala, saj se je že marsikomu, ki je obiskal Rezijo, zgodilo, da so domačini takoj nehali govoriti svoj dialekt, čim se jim je pridružil ne-Rezijan. Po svoji govorici posegajo le v primeru, ko nočejo, da bi jih tujec razumel.

Irena Bratina Zuljan pa gre v svojem razmišljanju še globlje. Rezija je samosvoja, izolirana, vase zaprta dolina, zato se je rezijanščina razvijala popolnoma neodvisno od slovenskega jezika (obrobno so nanjo vplivali koroški in briško-beneški govori). Poleg tega se rezijanščina ni zapisovala, v javnosti se je slišala le v cerkvenem bogoslužju. Rezijani ne živijo v matični državi, tudi ne čutijo pripadnosti slovenski matici, zato pravzaprav ne moremo govoriti o diglosiji, pač pa o *shizoglosiji*, kar pomeni, da se Rezijani ne čutijo pripadniki slovenskemu jezikovnemu in kulturnemu prostoru (kvečjemu ruskemu ali poljskemu, kar je najbrž sad zmote lingvista in filologa B. de Courtenaya). Slovenščina je za Rezijana eden izmed katerih koli drugih tujih jezikov, pa tudi rezijanščina sama je za ne-Rezijana zapleten jezik, ne nazadnje celo mlade generacije Rezijanov dvomijo o koristnosti znanja tega dialekta. Rezijan bi občutil slovensko nacionalno pripadnost, samo če bi obvladal določen jezikovni sistem. To pa bi bilo možno le v primeru, da bi bil jezik normiran, da bi dobil status knjižnega jezika. Ob morebitni sestavi črkopisa, slovnice ali slovarja pa bi se takoj zataknilo, saj vsi Rezijani ne govorijo istega govora, izbrati enega pa bi pomenilo izključiti ali kakorkoli podrediti vse druge, kar pa seveda ne bi bilo demokratično. Kako torej ohraniti rezijanščino, če se Rezijani neradi učijo knjižne slovenščine, mladina pa se s težavo uči dialekta, ko pa ta nima pisne oblike? Avtorica pravi, da bodo ta problem *shizoglosije* morali rešiti Rezijani sami, »s svo-

jim jezikovnim čutom in rezijanskim ponosom ali pa ga ne bo nihče«. Glede na to, da so marsikateri iniciative v Reziji naleteli na hladen odziv, bi lahko dali avtorici prav, čeprav ne smemo prezreti kulturne dejavnosti rezijских izobražencev, ki uživajo podporo matičnih in izven matičnih ustanov.

V zborniku, ki je opremljen s številnimi slikami, diagrami, didaskalijami (slovenski teksti so tudi v celoti prevedeni v italijanščino), je še nič koliko zanimivih člankov, ki so nedvomno zanimivi za vse, tudi tiste, ki so se z Rezijo in njeno kulturo že bavili. Resda so nekateri prispevki nekoliko neenotni, nedosledno strukturirani, tako da se tu pa tam podatki ponavljajo, da so si nekatere skupine zadale preveč specifične argumente, ne da bi v uvodih vsaj v obrisih navedle tistih nekaj splošnih. Ne smemo pa pozabiti, da so bili na tem taboru glavni akterji prav mladi, ki so s pomočjo organizatorjev in mentorjev izpeljali zahtevno pobudo in prav njim gre zasluga, da je strokovna literatura o Reziji danes obogatena z novim pomembnim delom.

Adrijan Pahor

**Jože Peterlin: SLOVENSKO TRŽAŠKO
GLEDALIŠČE 1945-1975. Izdala Mladika,
Trst 1990.**

Nedolgo od tega (decembra 1990) je v Trstu izšla pod pokroviteljstvom Mladike in Sveta slovenskih organizacij zbirka gledaliških kritik »Slovensko tržaško gledališče 1945-1975« Jožeta Peterlina. Gre za zajetno delo, s katerim se je želela Mladika pokloniti spominu tega našega vsestransko aktivnega profesorja, režiserja in kritika. Knjiga vsebuje preko sto nadvse zanimivih kritik gledaliških predstav, ki jim je prof. Peterlin sledil vse od nastanka Slovenskega narodnega gledališča tja

do leta 1975.

Zbirka, ki jo je uredil in opremil s predgovorom (in bibliografijo ocen iz tržaških let) Marij Maver, predstavlja pomembno pričevanje tridesetletnega udejstvovanja in to izvirnega, iskrenega, a zato nič manj strokovno podkovanega. Za vse avtorjeve kritike je značilen zelo osebni pristop, daleč od stereotipnih modelov, toda istočasno prepričljiv in neprisiljeno naraven.

Kljub svoji vsestranski razgledanosti pa Peterlin ni želel zaslužene strokovne afirmacije, saj ni bil zastopnik uradne kritike, ki je imela blagoslov partije, ta pa je — kot znano — omalovaževala vse, kar je nastajalo izven njenega kroga. Ta kulturni monopol, ki ga je izvajala krovna organizacija pa še zdaleč ni omajal ali celo prisilil Peterlina v nasprotni radikalizem, nasprotno, zatrjeval je, da se moramo Slovenci dvigniti iz različnih ideoloških gledanj na demokratično, kulturno in narodno stališče; Peterlin je bil torej proti manipulaciji kulture, bil je za njeno univerzalnost, prosto kakršne koli strankarske ali ideološke navlake. Žal pa čas še ni bil naklonjen podobnim stališčem in avtor se je tega dobro zavedal, saj njegove kritike niso imele zasluženega odmeva, kar pa še ne pomeni, da jih zainteresirani niso globoko cenili in upoštevali. In kako bi jih tudi ne, ko pa je bila Peterlinova kritika objektivna, iskrena in »svobodna«, kot pravi avtor sam.

Težko bi bilo v nekaj stavkih strniti vse kvalitete Peterlinovega pisanja. Avtor ni samo luciden opazovalec vsega odrskega dogajanja, velik poznavalec kopice dramskih tekstov, njegova kritična pozornost skuša vrednotiti predvsem čutno nazorsko sporočilo predstave, odklanja pa mehanično izvajanje izključno iz dramskega besedila, ki potemtakem izpade suhoparno, brez prave »topline«. Tekst je torej le izhodiščni, začetni vzgib, iz katerega skuša potem režiser ustvariti samostojno in avtohtono kreacijo. Peterlinovo pričevanje je zato vabljivo in vznemirljivo, opazen je napor, da bi

osvetlil predvsem tiste elemente, ki so relevantni za teatrsko govorico kot tako.

Po drugi strani pa ima Peterlinovo pričevanje o slovenskem zamejskem gledališču, razgrnjeno v zbirki, dodatno dimenzijo svoje specifične situiranosti in namembnosti. Tržaško narodno gledališče je imelo pomembno poslanstvo, v kolikor zamejsko, zato je bil Peterlin nadvse občutljiv za njegove izbire, oziroma za njegovo repertoarno politiko. Avtor zbirke si ni mogel kaj, da ne bi kritiziral repertoarja Tržaškega gledališča, ki se nikakor ni moglo otresti stroge ideološke linijske odvisnosti, lahko pa bi bilo, po njegovem mnenju, od vseh jugoslovanskih gledališč najbolj »demokratično«. Dejstvo, da so včasih izbirali taka dela, ki so že dobila dovoljenje za uprizoritev v jugoslovanskih gledališčih, in da so se načrtno izogibali nekaterim slovenskim avtorjem, je bilo za Peterlina nekaj nedopustnega, anahronističnega, kulturno in narodno inadekvatnega.

Gledališče, in še posebej naše, zamejsko, se mora zato rešiti tega vodništva, »če bo hotelo izpolniti svoje poslanstvo in izboljšati svojo kulturno raven«, Matica pa je dolžna, da podpira vse slovenske kulturne organizacije, ne pa samo strankarske ...

Adrijan Pahor

Marija Pirjevec, TRUBAR, KOSOVEL, KOCBEK e altri saggi sulla letteratura slovena, EstLibris, Editoriale Stampa Triestina, Trieste 1989.

Knjiga vsebuje devet esejev, od katerih bi morali biti nekateri za italijanskega kulturnega bralca, ki se želi spoznati z našim književnim snovanjem, nadvse zanimivi. Tako, na primer, tisti, ki postavlja Trubarjevo osebnost v renesančni Trst in v ozračje Bonomove raz-

gledanosti in širine. Tako zapis o razmerju Charlesa Nodiera do Slovencev, tako prikaz pomena korespondence med Čopom in Saviom, kjer avtorica poudarja Čopovo izredno poznanje italijanske književnosti. Nedvomno sta koristna tudi eseji o Cankarju in o Kosovelu, vendar bi morebiti dali prednost še prikazu, v katerem se italijanski bralec lahko nekoliko približa Kocbekovi osebnosti. Pirjevčevi se je namreč posrečilo, da je na dvajsetih straneh podala najbolj značilne premike v Kocbekovem življenju in ustvarjanju vse do intervjuja 1975. leta, kar je pomembno tudi zaradi vidne Kocbekove povezanosti s tržaško slovensko publicistiko in le-te s Kocbekom. Eseji, ki sledijo, so sicer dragoceni kot informativni elementi, bi pa bilo seveda želeli, da bi avtorica kdaj nekoliko bolj izčrpno posredovala tržaško slovensko književno ustvarjalnost italijanskemu bralcu, saj je bil le-ta doslej z njo seznanjen samo z občasnimi zapisi. A že ta zbornik je lepo uresničena in hkrati spodbudna napoved. (Saj zadnja številka *Slavistične revije* (1990/3) objavlja avtorčin zgleden prikaz slovenistike v Italiji od 1921. do 1951. leta). Poseben poudarek: vse eseje spremljajo bogati bibliografski podatki, kar je, posebno pri obravnavi starejših avtorjev, za tujega interesenta zelo pomembno. To spada seveda v normalno univerzitetno študijsko objavljjanje, vendar gre tukaj poudariti, da navedba bibliografskih podatkov drugače nič ne obremenjuje tekstov, ki se s svojo diskurzivnostjo lepo približajo bralcu.

Pavel Stranj, LA COMUNITÀ SOMMERSA, Gli Sloveni in Italia dalla A alla Z, Editoriale Stampa Triestina, Trieste 1989. Prefazione di Gaetano Arfè.

Skoraj 300 strani teksta v knjigi velikega formata je

posvečenih slovenski narodni skupnosti v Italiji, ki jo avtor ima za »sommerso«, to je potopljeno, skrito, a ne zato, ker ne bi bila vidna, ampak ker za italijansko republiko še ne obstaja, ni še priznana z zakonom, ki bi ga odobril parlament. Seveda pa je prav zaradi tega v pravi demokraciji nevzdržnega stanja toliko bolj drastičen prikaz etnične, ekonomske, socialne, kulturne, politične stvarnosti slovenskega življa v opisanem teritoriju. In v tem smislu je Strajново delo v resnici optimalno. Seveda bi bilo mogoče to ali ono drugače podati, nekatere trditve rahlo dopolniti, nekaj zgoščenih ugotovitev nekoliko osvetliti tudi iz drugačnega zornega kota — vendar hudih disonanc, kot jih je človek večkrat zasledil v povojnih levičarskih esejističnih prikazih, v Strajnovi monografiji le ni, ker se avtor pri vseh kožljivih točkah odloči za sintetično poročanje. Tako se delo, ki je prvo te vrste, kar zanesljiv vademecum za italijanskega človeka, ki si želi izrisati podobo našega preteklega in sedanjega obstoja. Še posebno je potrebno pohvaliti razgibano ureditev tekstov, saj so poglavitnemu besedilu dodani številni grafironi, samostojna uokvirjena besedila in ilustracije. Prav tako so zelo bogate dokumentacijske strani del. Ob solidnem delu, s katerim se je avtor uveljavil kot znanstveno vsestransko pripravljen publicist, si zdaj lahko zaželimmo še bolj praktično izdajo knjige, ki bi bila zaradi oblike in preglednosti dosti bolj uporabna.

**Simon Gregorčič, CANTI SCELTI. A cura di
Lojzka Bratuž, Traduzione di Franc Husu.
Estlibris. Editoriale Stampa Triestina, Trieste 1990.**

Pater Husu, ki je v mladih letih zapustil obmorski svet, se večkrat vrača na slovenska tla ne samo z občas-

nimi obiski, ampak predvsem s posredovanjem slovenskih del italijanskemu bralcu, tako na primer Prešernovih pesmi kakor Cankarjevih črtic. Na Gregorčiča pa, pravi avtor, so ga vezali že vtisi izza otroških let, potem ga je spodbudil obisk v Gregorčičevi rojstni hiši, kjer je dobil v dar izdajo *Poezij* iz 1908. leta, vendar ni bila lahka odločitev, da se loti prenašanja pesnikove lirike v italijanščino. In res je takšna naloga nadvse zahtevna, tudi če se prevajalec odreče rimi, kar odvzame pesnim veliko njihovega čara. No, Husu se je poskusne izdaje prevodov Gregorčičeve lirike lotil že pred leti, ko je izdal Malo antologijo pesmi Simona Gregorčiča za prijatelje v domači vezavi in v omejenem številu izvodov. Tistega, ki ga je dobil *Zaliv*, je takrat ocenil za revijo piemontski pesnik Tavo Burat (Gustavo Buratti), ki je za to priložnost napisal kratek, a zelo primeren esej o pesništvu alpskega sveta. (O tem glej *Zaliv* 1986, 1-4, *Gregorčič, pesnik alpske civilizacije*.) V lepi knjižni obliki je zdaj v redakciji prof. Lojzke Bratuš izšel izbor bolj značilnih pesmi in izvirniku z vzporednim prevodom. O prevodih naj kajpada sodita kritik ali strokovnjak, ki bosta prav gotovo imela marsikje kaj pripomniti, nedvomno pa je Husuva zasluga, da bo mogel tuji bralec dobiti поблиže vtis vsaj o vsebini Gregorčičevega pesniškega bogastva. Seveda, vsaj približen vtis. Treba pa je tudi reči, da gre ponekod interpretacija le mimo teksta.

Prof. Lojzka Bratuž je kot uvod v knjigo orisala Gregorčičevo človeško in pesniško podobo, medtem ko Franc Husu spregovori o svojem razmerju do pesmi »Goriškega slavčka«.

Drago Žerjal, SPOMINI IN RAZLAGE o protifašističnem boju primorske mladine med vojnama. Poslušal in zapisal Aleksander Kalc. Založništvo tržaškega tiska, Trst 1990.

Delo je pomembno, ker dodaja marsikatero nove osvetlitve k temu, kar je v svoji knjigi *Bazoviški spome-*

nik povedal Vekoslav Španger, ki seveda opisuje tudi dogodke vse do procesa 1930. leta, medtem ko Draga Žerjala takrat ni več tokraj meje. Zato pa iz njegove pripovedi zvemo za dogajanje med emigranti v Sloveniji in Jugoslaviji, še posebno o različnih pojmovanjih organiziranega protifašističnega delovanja. Tako na primer o delitvi duhov glede pojmovanja starejših in mlajših, glede vohunske usmeritve in njenega odklona itd.

Kot je bilo večkrat poudarjeno na straneh naše revije, ki je vseskozi odklanjala ideološko poudarjanje reševanja oziroma nereševanja narodnega vprašanja, tudi Drago Žerjal, ko piše o antifašizmu mladih ljudi, ki so se organizirali v ilegalni *Borbi*, pravi: »Kot skupni imenovalci in osnovni rekvizit članov smo določili brez-kompromisni antifašizem; ne glede na svetovni nazor ali strankarsko pripadnost. To zadnje smo izrecno poudarjali, podobno kot pri mladinskih društvih, ki so prav tako nastala kot namenske nadstrankarske organizacije« (str. 57).

To je leta 1990 skoraj odveč poudarjati, a leta 1965 je Španger izdal svojo knjigo pričevanj kot samozaložnik, ker se ni maral ukloniti spremembam, ki naj bi jih vnesel v tekst. Pri tem je vsekakor zanimivo, da v Žerjalovi pripovedi ni omembe mojega uvoda v ponatis *Bazoviškega spomenika* (izdala in založila Hranilnica in posojilnica na Opčinah s sodelovanjem Kosovelove knjižnice, Zaliv 1986. leta). Tam bi avtor lahko našel komentar in pripombe glede upravičenega poudarjanja samostojnosti organizacije *Borba*.

Marija Kostnapfel, FRANCE BALANTIČ,
Ein Beitrag zur modernen slowenischen Dichtung. Dr. Rudolf Trofenik, München 1991.

Gre za nemški prevod teze, ki jo je Marija Kostnap-

fel zagovarjala 1989. leta v Vidmu pri prof. Sergiu Bonazzi, kot smo že poročali v naši reviji, v kateri smo objavili tudi kratek odlomek (Glej št. 1/4 1989). Kot smo takrat izrazili svoje zadovoljstvo, da se je naša zvesta sodelavka tako uspešno uveljavila kot raziskovalka in interpretka pesniškega opusa, tako se toliko bolj z njo veselimo danes ob pomembni nemški izdaji njenega dela. Kot je videti, je za to izdajo svoj tekst razširila in dopolnila, ugledni založnik pa je poskrbel za zelo lepo podobo vezane knjige velikega formata s 151 strani teksta. Mogoče bi si dovolili samo eno pripombo: kazalo bi namreč, da bi se kdo potrudil in v nemščino prevedel — če ne drugače v prozni obliki — navedene pesnikove stihe. Vsekakor tako avtorici kot njeni knjigi želimo vse priznanje, ki ga njeno delo zasluži.

Robert Lafont, NOSAUTRES, EL POBLE EUROPEU, Compendi de la història de la casa comuna destinat als seus vells i nous habitants. Editions 62, Barcelona 1991.

Okcitsanski pisatelj Robert Lafont, poznan kot avtor pomembnih pripovednih del kakor tudi kot pisec zgodovinskih, socioloških in jezikovnih knjig tako v okcitanščini kot v francoščini, se tokrat predstavlja z delom, ki izhaja prej v katalonskem prevodu kot v francoskem izvirniku. Gre namreč za kompendij, kot piše v podnaslovu, zgodovinskega dogajanja v »skupni evropski hiši«, prikaz pa se seveda oddaljuje od tradicionalnih interpretacij dogajanj, to pa v prvi vrsti glede usode nepriznanih narodov. In prav prihodnost le-teh je Lafontu pri srcu, tako da, ob nastajanju nove Evrope ter ob hkratnem propadu vzhodnega realnega socializma, predlaga novo koncepcijo uveljavljanja zapostavljenih identitet in s tem seveda dokončno odpravo état-nation, to je države-naroda.

Veseli nas, da še enkrat lahko pozdravimo uspeh avtorja, ki je bil zmeraj prijatelj in somišljenik naše revije, v nji pa je tudi nastopil kot ugleden sodelavec.

Jerzy Eligius Wielunski, MONDO CANE, Teach Yourself Human, Tristana Publishing House, Lublin 1990, Poljska. The polish-english version, Part I.

Gre za I. del (80 strani formata 30x36) izvirnega opusa, ki si ga je Wielunski zamislil kot antologijo pesmi, združenih pod značilnim naslovom v italijanščini *Mondo cane*, to je Pasji svet. Za ta svoj široko zaslovan načrt (Prvi del 87 strani, Drugi del 88-595, Tretji del 596-926) je avtor izbral pesmi 200 pesnikov pripadajočih 119 jezikom oziroma narečjem. Izmed Slovencev so predstavljeni Lojze Krakar z dvema pesmima, Dane Zajc in Ivan Minatti pa vsak z eno.

Prvi del je uvodnega značaja, hkrati pa tudi že kompendij poljsko-angleške verzije, kot je označeno v kolo fonu. To se pravi, da je poleg raznih seznamov in uvodov že prikazan tudi način splošne obravnave snovi, avtobiografskih podatkov in drugih značilnosti.

Seveda pa je pri tako zahtevni zasnovi avtor potreben pomoči, da bo finančno izpeljal načrt. Zato se mimo prijateljev, ki jih že ima po svetu, obrača tudi na bralce naše revije. Rad bi našel vsaj nekaj oseb, ki bi si s plačilom 30 am. dolarjev nabavile delo. V tem smislu navaja podatke: Jerzy Eligiusz Wielunski, Bank Polska Kasa Opieki S.A. Krolwska, 1 - 20-109 Lublin Poland - Account Number A-00358967.

NA KRATKO

Boris Pangerc, GLAS OD ZNOTRAJ, Založništvo tržaškega tiska 1990. O zbirki France Bernik.

»Zbirka ima nekaj stičnih točk z modernistično poezijo, je pa v njej morda še več tistih prvin, ki jo vežejo na tradicijo, tudi na tradicijo sodobnega pesništva. Kot taka bo zbirka pomnožila lirsko ustvarjalnost našega časa na Slovenskem in prispevala svoj delež k njeni slogovni raznolikosti« (France Bernik).

Bodo pa zaradi v bistvu tradicionalne sporočilnosti in zaradi pretežno obmorske motivike te pesmi nedvomno blizu tukajšnjemu bralcu.

FONTANA, Revija za književnost in kulturo. Koper, letnik IV, št. 14 Koper, Trst, februar 1990. Odgovorna urednika za vsebino te številke Marija Cenda in Boris Pangerc.

O reviji *Fontana* je bil že govor na naših straneh, ko je šlo za pohvalo skupini avtorjev, ki so na nekako ljubosumno samostojen način začeli z izdajanjem svoje revije. Tokrat je številka 14 še posebno vredna omembe, ker je na sto in nekaj straneh objavila izbor tržaškogoriške književne ustvarjalnosti in mu dodala seznam avtorjev in njihovih del. Kot je torej prikaz nujno izredno shematičen, je vendar na eni strani dokaz našega literarnega bogastva, na drugi strani pa naše revščine, ko se moramo zahvaliti skupini navdušencev za antologijo, ki je prava založba ni sposobna urediti in izdati. Saj po 1967. letu, ko je izšel *Rusi most* pri Mladinski knjigi, ni dostojnega antološkega prikaza književnega potenciala na Tržaškem, Goriškem in Beneškem. Da ni take antologije v italijanski verziji niti ne jemljemo v poštev!

Zato vse priznanje tako Fontani kot urednikoma te številke. In ilustratorju Arduinu Hrvatinu. Ni majhen greh pa, da sta urednika pozabila na Ivanko Hergold.

OKTAVA. Več avtorjev. Izdajatelj Zveza kulturnih organizacij občine Sežana, zanj Aleksander Peršolja, Sežana 1990. Tisk: Luin, Sveto.

Vsekakor lepa zamisel osmih avtorjev, ki objavljajo pesmi in prozo v slovenskem izvirniku in hkrati v sočasnem angleškem prevodu Margaret Davis, ki pa je po krivici izpadla v kolofonu. O avtorjih — to so: Miran Kovačič, France Magajna, Jolka Milič, Aleksander Peršolja, Maja Razboršek, Magdalena Svetina, David Terčon, Aldo Žrjal — so dodani tudi bio-bibliografski podatki. Svojstveni grafični motivi priloge so delo Milovana Valiča.

Evgen Bavčar, PHOTOGRAPHIES, Preface Evgen Bavčar, Postface Bernard Matignon, EMAP, Chatellerault 1991.

Katalog z 10 fotografijami Evgena Bavčarja, s katerimi se je avtor uveljavil v raznih evropskih kulturnih centrih, ker so izviren dosežek umetniške koncepcije človeka, ki ne vidi, vendar ustvarja svoj poseben fantazijski svet.

CONSIGLIO INFORMA št. 3. Rivista bimestrale del Consiglio Regionale, Trieste 199, febbraio 1991.

Bogato ilustrirana številka, posvečena znanosti in njeni uveljavitvi v naši deželi. Dodan je pregled zakonodaje, ki urejuje znanstveni razvoj pri nas. Odgovorni urednik publikacije je Giorgio Slama.

Seznam prejetih knjig, revij in drugih publikacij:

Nova revija št. 95 Samostojna Slovenija. Nova revija št. 90/91/100-101.

☆☆☆

Matej Bor, Jožko Šavli, Ivan Tomažič, **Veneti — naši davni predniki**, Založila in izdala Editiones Veneti (Ivan Tomažič) Časopisno grafično podjetje Večer (Maribor) Ljubljana 1989.

☆☆☆

Celovski zvon, VIII/26, VIII/27, VIII/28.

☆☆☆

Novi razgovori in razgledi (New Discourses and Views), List Študijskega krožka za slovensko kulturo, Urednik/editor, Rudolf Čuješ - 26 Xavier Drive, Antigonish, N.S. B 2 G 1G9 Canada.

☆☆☆

Mladje 68/69, 69/90 - Postfach - Poštni predal 202, Klagenfurt - Celovec A.

☆☆☆

Primorska srečanja 103/90, 104-105/90, 106-107/90, 108-109/90, 111/90, 112/90.

☆☆☆

Meddobje 1-2, 3-4/1990 - Ramon L. Falcon 4158, 1407 Buenos Aires, Argentina.

☆☆☆

Vestnik slovenskih domobrancev 3,4/89 1,2/90, 7-9/90 -
Naslov kot za Meddobje.

☆☆☆

Slavistična revija 1-3/1989 Riglerjev Zbornik; 3/90.

☆☆☆

Karlo Devetak, **Zgodovinske okoliščine in povojne volitve na Tržaškem in Goriškem**, 113/1990. SLORI.
Ethnos in istovetnost, več avtorjev, 115/90. Izdal SLORI.

☆☆☆

V edinosti, Ekumenski zbornik 1990, izdal Slovenski ekumenski svet, Ljubljana - Maribor 1990.

☆☆☆

Glas slovenske kulturne akcije 3,4,6/90 - Buenos Aires.

☆☆☆

Corrado Mornese, **Dolcino**, e la Rivoluzione Apostolica, prefazione di Gustavo Buratti, izdal Centro Studi Dolciniani. Novara 1990.

☆☆☆

NEuropa, Arts, lettres, sciences, 60/61 Euroeditor P. O. BOX 212 Luxembourg.

☆☆☆

Etnie n. 16 1989 (Nadja Kriščak, Nozze sul Carso.) L'Italia nella «Grande Guerra» - La controistoria, Marco Picone Chiodo.

☆☆☆

Fontana. Revija za književnost in kulturo, letnik IV, št. 14. Koper - Trst 1990. Zbornik tržaške poezije in proze.

☆☆☆

Neža Maurer, **Kadar ljubimo**, Izbor ljubezenske poezije, Samozaložba 1990.

☆☆☆

Roman Leljak, **Teharske žive rane**, Posebna izdaja Nove revije, Lj. 1990.

☆☆☆

FLEŠI O NOVIH KNJIGAH

Letno poročilo Zvezne gimnazije in Zvezne realne gimnazije za Slovence v Celovcu za šolsko leto 1989-1990.

☆☆☆

Livio Zanini, **Martin Muma**, La Battana 95-96/1990.

☆☆☆

Gustavo Buratti, **Carlo Antonio Gastaldi**, Un operaio biellese brigante dei Borboni, Jaca Book 1989.

☆☆☆

Dialog, Sodalitas, Katoliški dom prosvete, Tinje/Tainach. A.

☆☆☆

Regione Cronache, **Dossier per lo sport**, marzo 1990.

☆☆☆

Maria, ilustrirana zgodba s tekstom v sardinščini, tiskana v Hong Kongu 1986. leta za Papiros srl Nuoro, Sardinija. - **Sos duendos**, isto kot prejšnja, slikanica v sardinščini, ki pa je bila natisnjena v Barceloni 1983.

☆☆☆

Echo economic and political report of Slovenia. Ljubljana, December 1990. **Plebiscite** on slovene Independence.

☆☆☆

Otroški pevski zbor »Slovenski šopek«, Mačkolje 1970-1990. Uredila Ljuba Smotlak. Založili starši otrok-
pevcev. Izdalo Prosvetno društvo Mačkolje.

☆☆☆

Revija 2000 št. 52/53. **Borec** maj, junij, julij 1990. **Dossier Revirada** (Traduccion) 8/9/10 nov. 90 Tolosa. **Glasnik Slovenske matice** 1-2/90. **South Slav Journal** 42, 43-44, 45-46. **Log** št. 43/89, 45/89, 46/89. **OC** n. 17, Ictobre de 1990 - Bernat Manciet Tresacq 40630 Sabres, France. **Nouvelles du Centre d'Etudes Francoprovençales René Willien**, n. 21/90, 22/90. **Bilten Slavističnega društva Trst, Gorica, Videm**. 4, maj 1990.

☆☆☆

Stik, glasilo Sloge januar-april 1990. **Etnismo** n. 47/90. **Števerjanski vestnik** št. 72-1990. **Jambor**.

SLOVO V ZALIVU

Spoštovani gospod profesor Pahor,

Zalivski zastor se torej spušča. Revija ZALIV. Tam v Barkovljah nad tržaškimi obrežji, tam nad bregovi, polnimi poletnega sonca in zimske mrzlotne idilike, zapletenimi v melodiko burje in juga in mistrala, tam se je revija porajala, tam v samosvojem tržaškem zalivu. Bila je kot pripoved in pesnitev, kot aktualni komentar in časovno tipski zapis, pa kot osebni povedek ali kot satirični substantiv. Skratka — ZALIV kot svobodnjaška slovenska izpoved in oris časa bo zdaj umolknil.

V »matično« Slovenijo je ZALIV težko prodiral. Kako tudi. Nastajal je vendar ob Borisu Pahorju, ob tistem Kocbeku naklonjenem Slovencu, in slovenska komunistična oblast se ni veselila ničesar, kar je odzvanjalo s Kocbekom. Slovenske pestunje titovskega komunizma so kocbekofobijo podkrepile še z antipahorsko parado: zapora meje — za Pahorja, zavora razpečevanja ZALIVA širom slovenske »matice«. Ah, ti mila matica.

Še pomnim, gospod profesor, kako sva vedno bila »budna«, ko sva občudovala, kakšna je »moč« tistih možicljcev v Sloveniji, ki so s svojim proletarskim ozadjem sedli na baržunaste stolice oblasti in si dajali korajžo »mi-oblast, mi vladamo«. In — saj so res vladali, občutili smo vsi posledice tiste proletarsko-baržunaste moči. Na stotero načinov so si dajali duška; na vsakem koraku jih je bilo čutiti; za vsakim vogalom. Ob srebanju vodice v kavarni. Med obiskom nekje. Ha — z nekaj hudomušnosti bi se jih dalo slutiti pri fizioloških človeških olajšavah — — — nekoliko karikirano povedano. Pač pripovedno. Saj se danes vse bivše-prebolelo-odmaknjeno sprevrča v pripoved ...

Bilo je v zadnjih mesecih mojega osebnega junaškega prerivanja po ljubljanskih sodiščih zoper komunistične družabnike na Medicinski fakulteti, leto 1966 je bilo šlo h koncu. Zgubljal sem proces po vrstnem redu. Kajpada, tožbo se zgubi zoper partijskega »obersekretarja« in policijskega »znanstvenika«, pa zoper Brozovega osebnega zdravnika in podobne veličine. Celotno obdobje mi je bilo ko zabijanje žeblicev v lastno rakev. Zabelele so to obdobje tudi slikovite pripombe. »Vi, vi ... leteli boste, in nikjer na tem svetu ne boste več zaposleni, konec je tudi vaših publikacij ...«. Ljubeznivo, kajne. Z lisjakovim nasmeškom je zlogoval besedje eden tistih brozovskih doktorjev v odmoru med razpravo na sodišču. Oblikoval je prognozo s prepričljivim tonom. Vse je takrat bilo črno, tipsko golotoško ubijalsko brezizgledno.

In vendar — v tej črnini so se porajale tudi svetle točke. Eden sodnikov na primer. Po treh opravljenih procesih — seveda v korist »zmagovalcev« — me je zvlekel v kabinet in zaupno dejal: »... veste, moral sem ... obljubil sem Ivanu Mačku, da bom čimprej opravil z vami ...«. Zanimiva epizoda. Med izvajalci sleherne totalitarne izvršne oblasti ždiijo vselej tudi posamezniki, katerih človekove osebne vrednote nikoli ne ugasnejo, tudi ob nasilju k dejanju ne.

A tisti brozovski doktor se je bil zmotil. Švica me je zaposlila, nič niso pomagale manipulacije proti moji strokovni prisotnosti po institutih, na kongresih, v raziskovalnih centrih. Še bolj se je uštel glede mojih publikacij. Razrasle so se potlej še v beletristične smeri; v Vašem ZALIVU.

Da da, ZALIV je vse kaj več kot pa prištevnost nekega revialnega tiska. ZALIV je emancipacija duha iznad politikantske sfere neke nasilno uniformirane družbe; družbe, v kateri usihajo občehumane komunikativne manire; in v njej se usedajo vohljaško-podrepniške »vrline državljana«.

Takrat ko sem postal pravdarski predmet jezikov-oslovcev med »kolegi« na medicini in ko sem na ocenjevalnem barometru družbenih podpihovalcev padel daleč

pod ničlo, takrat se je edino ZALIV iskreno, vsem komunističnim prerokom navkljub na šir odprl: »daj, piši!«.

Oh, koliko si je ob slehernem ZALIVOVEM porajanju prizadevala slovenokomunistična družčina. 'Kje-li ga tiskajo'? 'Katera tiskarna'? Velikanske skrbi, kajne. »Pahor skriva svoje tiskarje ... zmeraj tiska nekje drugje, komaj jih sproti odkrivamo ...«, je ušlo nekemu zelo uredniškemu gospodu iz koprške Lipe. In potlej se je k tej radovedni družčini priključil še neki poduhovljeno oblečeni osebek s katoliškim vprašanjem tiskarjem: »... v Zalivu je mnogo psevdonimov — kako se pišejo avtorji?...«. Ah, ZALIV je bil Slovencem tako pristransko zanimiv, oblastnikom tako »sovražen«, običajnim družabnikom pa nepoznan, odrinjen v temo, nikoli slišali za ZALIV, kaj šele čitali.

Saldo Zalivske prisotnosti bi na gornji način izzvedeval podpovprečno. A ni tako. Naj je Zalivska pot bila še tako mafiozno-prostaško zatirana, izpostavljena informantsko-doušniški praksi, nekaj je faktum: nosilci-tvorci mafiozne prakse so minljivi, z iztekom dvajsetega stoletja bo tem politikantom pošla sapa; a tiskana beseda resnice, zabeležena v še tako reduciranem miniformatu nekje v ozadju, ta beseda je zmeraj bila in bo epohalno neuničljiva. Vaš ZALIV, gospod profesor, naj bo še tako načrtno vsestransko v sedanjosti minimiziran — na prehodu slovenske družbenosti iz dosedanjega odra laži in utvar v normalizacijo slovenske kulturne bitnosti je že odigral prve akorde. Že takrat ob ohlapnem nihanju raznoraznih novorevijcev, našerazglednikov in drugih, ob nihanju od »bodi-vztrajaj« k »dobičkarско podlezi« je ZALIV bil konstantna ost svobodomislecev.

Pač trn v peti.

ZALIV, ta »largo« slovenske kulturnosti in emancipiranih kulturnikov je bil kajpak možen samo v eni režiji: ob individualno preizkušenem jedru, ob osebnosti, ki živi svojo nepopustljivo domiselnost v krogu epohalnih vrednot; ki doživlja socialni utrip kot svoj prirodni pulz in lastno usodnost in tedaj miselno ustvarja — — — bilo je lepo, spoštovani gospod profesor, vsa

leta nazaj ob Vaši osebnosti podoživljati nepotvorjenost človekove višine, njeno spontano kreativnost in — ne nazadnje — njen slovensko prečiščeni žar.

Odhod ZALIVA — poznalo se bo. V sedanjost se zaganjajo vsepovsod po svetu antisocialno gravidni nagoni »velikih« in pod ideološkimi ali religioznimi potvorbami ubijajo »majhne« ... slovenski narod doživlja tak roparski zagon na balkanski način, a v okviru svetovne konstruirane morije po prenovljenem modelu. Analize, psihosocialne študije, zgodovinske reminiscence ... kje bo vse to izhajalo potlej, nerešeno vprašanje. Da, ZALIV bo pogrešan.

Zbogom, ZALIV!

A ostal nam bo še kar naprej prijazni stisk rok, besedni neizčrpni duet nekje v ljubljanskem zameglenem poldnevu ali v rovinjskem Boriku ali v tržaškem zalivu, če ne v švicarskem Baslu.

Končujem s prisrčnim

srečno!

Vaš

Vlado Kresnik

Z a h v a l a

V trenutku, ko se revija poslavlja od svojih prijateljev in bralcev, uredništvo čuti dolžnost, da se zahvaljuje vsem, ki so revijo podprli v njenem petindvajsetletnem izhajanju. Posebna misel gre ranjkim podpornikom in podpornicam, prav tako pa tudi vsem, ki so bili zaradi zvestobe reviji deležni raznih nedopustnih interferenc. In nazadnje tudi zahvala Tiskovnemu uradu Dežele Furlanije - Julijske krajine za njegov redni usakoletni prispevek.

Kot nekoč Lojze Pegan tako nam je tudi gospod Duško Švab šel zmeraj na roko in vlival naše prispevke v svinec po prijateljski ceni. Zato tudi njemu iskrena zahvala za razmerje, ki ga je imel do slovenskega kulturnega snovanja.

Uredništvo

Beseda slovesa tudi od »našega« dnevnika

Seveda list ne bi zaslužil niti omembe, še manj pa poslovilne besede, ko pa je našo revijo ignoriral in to dosledno po načelu avtoritarnega monizma in zvestobe seznamu prepovedanega čtiva. A ker razmerje, ki ga je dnevnik imel do revije, simbolizira njegovo partikularistično stališče in njegov desetletja trajajoči odklon mišljenja dobršnega dela slovenskega narodnostno ogroženega prebivalstva, je umestno, da posvetimo to zadnjo stran platnic časniku, ki je, žal, v bistvu zgrešil svoje poslanstvo. Gotovo, krivda ni prvenstveno njegova, saj je bil — in je še — glasilo politično in materialno samosvojega oblastnega foruma, a vendar je kot časnik vsakodnevno pričeval o samovoljnih preferencah in očitnih zamolčevanjih. To, da je zadnje čase deloma menjal register, stvari ne spreminja, ker gre za taktiziranje istega vodstva, medtem ko v spremenjenem kontekstu gospodujoči forum z raznimi skrivalnicami in transakcijami rešuje svoj imovinski položaj. Kot je torej kriza dnevnika odraz krize celotne garniture in zato pravi škandal in nova nesreča za naše ljudi, tako je vendar obenem tudi znamenje konca absurdnega stanja naših institucij. Kakorkoli naj se zato vse skupaj razvije, bo prej ali slej le mogoče graditi na čistini, to se pravi na sodelovanju vseh komponent našega občestva. In v tem smislu je torej slovo od dosedanjega pojmovanja dnevnika, ki naj bo časnik vseh slovenskih tukajšnjih ljudi, ne samo dosledno, ampak, s hkratno napovedjo novih časov, tudi prispevek k zavesti, ki jo terja zgodovinski trenutek.

Urednik